

OBSAH

<i>Miloslav Chytráček – Ondřej Chvojka – Jan John – Jan Michálek, Halštatský kultovní areál na vrchu Burkovák u Nemějic – Hallstattzeitliches Kultareal am Berg Burkovák bei Nemějice</i>	183–217
<i>Miroslav Králík – Ondřej Chvojka, Trasologické poznámky k zlomkům keramických plastik z Burkováku u Nemějic – Trassologische Bemerkungen zu den Fragmenten von Keramikplastiken vom Berg Burkovák bei Nemějice, Südböhmen</i>	217–222
<i>Gilles Pierrevelcin, Ke studiu dálkových kontaktů v pozdní době laténské – Contribution à l'étude des contacts à longue distance à LT finale</i>	223–253
MATERIALIA	
<i>Lenka Kovačiková, Příspěvek k poznání výživy a hospodářského zázemí neolitického sídliště v Černém Volu, okr. Praha-západ – The sustenance and farming facilities of the Neolithic settlement at Černý Vůl, Central Bohemia</i>	254–264
<i>Miroslav Dobeš – Milan Zápotocký, Sídliště raného až staršího eneolitu v Hřebčích, okr. Kladno. Příklad dlouhodobě otevřeného pravěkého objektu – Eine früh- bis altäneolithische Siedlung in Hřebeč, Mittelböhmen als Beispiel für ein langfristig verwendetes urgeschichtliches Objekt</i>	265–284
<i>Karel Nováček – Libor Petr, Praepositura in solitudo: Ostrovská cella Baštiny (Teslín) a archeologie nejmenších řádových založení – Praepositura in solitudo: The Ostrov cell of Baštiny (Teslín) and the archaeology of the smallest monastic foundations</i>	285–302
DISKUSE	
<i>Nada Profantová, Kultura s keramikou pražského typu a problém šíření slavinity do střední Evropy. K článku Florina Curty – The Prague-type pottery culture and the problem of diffusion of Slavinity into central Europe. On the article by Florin Curta</i>	303–330
<i>Andrej Pleterski, The inventing of Slavs or inventive Slavs? O ideovém světě a způsobu bydlení starých Slovanů – The Inventing of Slavs or Inventive Slavs? About the Ideological and Dwelling System of the Old Slavs</i>	331–336
<i>Felix Biermann, Kommentar zum Aufsatz von Florin Curta: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě) – The Making of the Slavs (with a special emphasis on Bohemia and Moravia), Archeologické rozhledy 60 – Komentář k článku Florina Curty: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě), Archeologické rozhledy 60</i>	337–349

NOVÉ PUBLIKACE

- kv*, Slavomil Vencl ed. – Jan Fridrich: Archeologie pravěkých Čech 2. Paleolit a mezolit (Praha 2007) 350–355
- ps*, Slavomil Vencl ed. – Jan Fridrich: Archeologie pravěkých Čech 2. Paleolit a mezolit (Praha 2007) 355–357
- Petr Květina*, Norman Yoffee: Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States and Civilizations (Cambridge – New York 2005) 358–360
- Jan Kypka*, Andreas Heege Hrsg.: Töpferöfen – Pottery kilns – Fours de potiers. Die Erforschung frühmittelalterlicher bis neuzeitlicher Töpferöfen (6.–20. Jh.) in Belgien, den Niederlanden, Deutschland, Österreich und der Schweiz (Basel 2007) 360–364
- Aleš Káčerik*, Douglass W. Bailey: Prehistoric Figurines. Representation and corporeality in the Neolithic (New York 2005) 364–366
- A. Bartošková*, I. Boháčová – L. Poláček Hrsg.: Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice 7 (Brno 2008) 366–371
- Jan Kypka*, Dějiny staveb 2008. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinech konané ve dnech 28. 3.–30. 3. 2008 (Plzeň 2008) 371–372
- L. Jiráň*, Václav Furmánek – Klára Marková: Včelince. Archív dávnej minulosti (Nitra 2008) 372
- Jan Kypka*, Gerson H. Jeute – Jens Schneeweiß – Claudia Theune Hrsg.: aedificatio terrae. Beiträge zur Umwelt- und Siedlungsarchäologie Mitteleuropas. Festschrift für Eike Gringmuth-Dallmer zum 65. Geburtstag (Rahden/Westf. 2007) 373–375
- Miloš Čížmář*, Katharina Kalsar: Die mittel-La-Tène-zeitliche Siedlung von Michelndorf, Niederösterreich (Wien 2008) 375–376
- Vladimír Salač*, Frederike Koch Hrsg.: Bronzezeit. Die Lausitz vor 3000 Jahren (Kamenz 2007) 376–377
- Zuzana Bláhová-Sklenářová*, Hana Talli Hlubučková a kol.: Archeologie a stavaři (Praha 2008) 377–378
- mj*, Virtuální průvodce Langweilovým modelem Prahy – Virtual guide of the Langweil's model of Prague (2009) 378–379
- jk*, Donat Wehner: Die frühgeschichtliche Seehandelsplatz Wolin und sein Umland. Eine Studie zu Zentrum und Peripherie (Neumünster 2007) 379–380

Halštatský kultovní areál na vrchu Burkovák u Nemějic

Hallstattzeitliches Kultareal am Berg Burkovák bei Nemějice

Miloslav Chytráček – Ondřej Chvojka – Jan John – Jan Michálek

Článek shrnuje informace o kultovním areálu doby halštatské na vrchu Burkovák u Nemějic v jižních Čechách. Je věnován zejména analýze nalezených keramických zlomků a fragmentů hliněných plastik. Po kompletní revizi autoři vyčlenili 21 základních typů a několik dalších variant. Celkový počet dnes dochovaných plastik z Burkováku, včetně zlomků keramických nádob, je 1855. Většina z plastik představuje symboly slunce, části záprahu, napodobeniny šperků nebo předmětů z organických látek. Některé motivy měly významné postavení i v náboženských představách předcházející doby popelnicových polí; keramické předměty z Burkováku prozrazují vazbu na symboly této epochy. Svým početním zastoupením je soubor plastik z Burkováku ve střední Evropě výjimečný, nejbližší paralely k lokalitě autoři shledávají u venetských svatyní v severových. Itálii. Aktivita v lokalitě lze datovat do Reineckových stupňů Ha C2-D2, příp. Ha D2/3. Závěr článku tvoří přehled dokladů soudobého osídlení v okolí Burkováku, které jsou zatím poměrně nečetné.

doba halštatská – kultovní areál – hliněné plastiky – náboženská symbolika – jižní Čechy – Burkovák u Nemějic

***Ritual site from the Hallstatt Culture on Burkovák Hill near Nemějice.** The article summarises information on a ritual site dating to the period of the Hallstatt culture and located on Burkovák Hill near Nemějice in Southern Bohemia. It focuses on the analysis of finds of ceramic fragments and fragments of clay sculptures. After a thorough examination of the finds, the authors identified 21 basic types and several additional varieties. The total number of extant sculptures from Burkovák to date, including the fragments of ceramic vessels, is 1855. The majority of the sculptures are symbols of the sun, parts of a yoke, and imitation jewellery or objects made of organic material. Some of the motifs held strong significance also in the religious beliefs of the preceding period of the Urnfield culture; the ceramic objects from Burkovák reveal a link to symbols from that period. The assemblage of sculptures from Burkovák is unique in Central Europe for its size, and the authors see the closest parallels to this site in the Venetian shrines in Northern Italy. Activity at this site can be dated to Reinecke's schema periods Ha C2-D2, or perhaps Ha D2/3. The article closes with an overview of evidence of contemporary settlement in the area surrounding Burkovák, of which there is relatively little thus far.*

Hallstatt period – ritual site – clay sculptures – religious symbols – Southern Bohemia – Burkovák near Nemějice

1. Úvod

Jednou z nejznámějších lokalit doby halštatské v jižních Čechách je vrch Burkovák u Nemějic na Písecku, všeobecně považovaný za kultovní areál. Přestože se jedná o evropsky významnou lokalitu, citovanou v mnoha zahraničních i domácích publikacích, doposud nebyla celkově vyhodnocena a rozsáhlý nálezový fond byl publikován jen torzovitě. V literatuře se tak stále opakují spekulativní informace o charakteru nálezové situace (např. již překonaná romantická představa o posvátném stromu se zavěšenými plastikami) i o nadneseném počtu nalezených artefaktů. Cílem tohoto příspěvku je tak nejen shrnutí dosavad-

ních informací, ale i rozřídění a statistické podchycení dnes dostupných nálezů a pokus o jejich základní vyhodnocení.¹

2. Přírodní charakteristika a topografie lokality

Lokalita se nachází v pahorkatinné oblasti středního Povltaví, na pomezí vlastního vltavského koridoru a povodí dolní Lužnice, jižně od obce Nemějice (okr. Písek) na malém plató, které tvoří vrchol Burkovského vrchu (zvaného též Tábora, 504 m n. m.; *obr. 2, 13*). Od řeky Vltavy je Burkovák vzdálen 2,3 km východním směrem, zatímco od Borovanského (též Bílinského) potoka, který je pravostranným přítokem Lužnice, je vzdálen 3 km. Nejbližšími vodními toky jsou dva potoky, Vranovský a Slabčický, které protékají zhruba 600 a 700 m jižně a sev. od vrcholu a po několika kilometrech se vlévají do Vltavy.

Burkovák leží v mírně zvlněné krajině tzv. Bechyňské pahorkatiny, tvořící součást celku Táborské pahorkatiny, proříznuté hlubokými údolními několika vodních toků – v našem případě Vltavy a Borovanského potoka (*Chábera a kol. 1985, 22–24*). Průměrné nadm. výšky se zde pohybují mezi 400 a 450 m, tuto hranici ovšem překračuje několik kopců, mezi nimi i Burkovák. Se svými více než 500 m n. m. je sice výrazným krajinným prvkem, zejména při pohledu od vltavského údolí (*obr. 1*), v oblasti však není jedinou dominantou. Podobné výšky má i několik nedalekých návrší, jako např. Dubový vrch u Slabčic (524 m n. m.), návrší Na kopci u Nemějic (499 m n. m.) nebo Chlum u Chrástana (510 m n. m.).

Oblast středního Povltaví a povodí dolní Lužnice je jedním z nejteplejších území jižních Čech, v němž se průměrné roční teploty pohybují mezi 7,0 a 7,5 °C (*o. c., 126, 127, obr. 7*). Vlhkostně je naopak tato oblast charakterizována jako podprůměrná, nepřesahující roční srážkový úhrn 600 mm (*o. c., 142–143*). Menší část okolního území je pokryta lesem, jehož největší souvislé pásmo tvoří polesí Hemera (též Hemery), táhnoucí se v délce asi 5 km mezi Hvoždany a Zběšicemi východně od Burkováku. Ostatní části této oblasti jsou však poměrně intenzivně zemědělsky využívány – půdní pokryv zde tvoří většinou hnědé půdy, v menší míře i půdy illimerizované a oglejené (*o. c., 210, obr. 15*).

Geologické podloží mikroregionu tvoří většinou migmatity, pro pravěké osídlení významné sprašové hlíny se zde vyskytují především v podobě menších sprašových ostrůvků; ve větších plochách jsou doloženy např. na katastrech Hvožďan, Radčic, Dražiče, Karlova-Nepomuku aj. Samotné návrší Burkovák se vyznačuje poměrně pestrou skladbou hornin. Zatímco severní polovinu kopce včetně vrcholové plošiny tvoří kvarcit a částečně i žula, jižní svahy jsou tvořeny biotitickým migmatitem (podle Základní geologické mapy ČR 1 : 25 000, list 22–421 Bechyň). Podíváme-li se ve sledované oblasti na výskyt nerostných surovin využitelných pravěkým člověkem, můžeme uvést ložiska keramických jíílů, vhodných k výrobě keramiky, nedaleko Bechyň a Jehnědna (*Chábera 1982, 26, 107–109; Novák 2002, 17*). V okolí Bernartic a Borovan jsou uváděna naleziště grafitu (*Oswald 1959, 65–66; Fröhlich – Cícha 1998; Novák 2002, 33*).

S výjimkou několika ojedinelých stromů je dnes vrcholek Burkováku bez vegetace. Poměrně hustý jehličnatý les však pokrývá jeho svahy, včetně reliktní mohylového pohřebiště na záp. svahu, zhruba 100 m od vrcholu (*obr. 2: 2*). Jelikož dosavadní publikované plány jsou poměrně schematické, v rámci přípravných prací projektu jsme vytvořili výškopisný plán vrcholu Burkováku (*obr. 3*), včetně pokusu o vynesení sond výzkumu, který zde provedl v r. 1947 za tehdejší Státní archeologický ústav *M. Šolle (1948)*.

Samotný vrcholek má tvar nepravidelného oválu, jehož delší osa (ca 40 m) je orientována ve směru V–Z. Na záp. straně je plošina nejširší (ca 15 m) a zužuje se směrem k V na

¹ Tento článek je koncipován jako první zpráva o komplexním zpracování a zhodnocení lokality, které bude pokračovat formou grantového projektu.

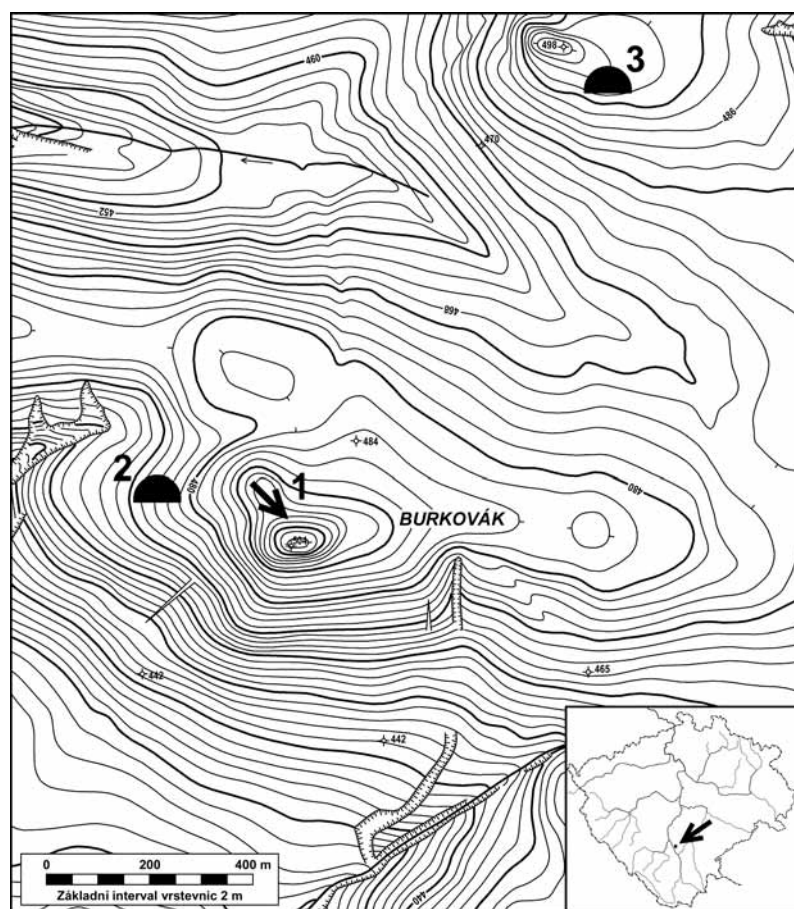
Obr. 1. Nemějice, okr. Písek. Pohled na vrch Burkovák od SZ. Foto J. John.
 Abb. 1. Nemějice, Kr. Písek. Blick auf den Berg Burkovák von NW.

šířku ca 8 m. Celková využitelná plocha vrcholu tak činí zhruba 500 m². Na vých. konci vrcholu se zároveň nachází jeho nejvyšší místo. Můžeme se jen dohadovat, zda se jedná o skalní výchoz, anebo umělou vyvýšeninu tvořenou materiálem z navazujícího lomu. Zcela vyloučit nelze ani terénní úpravy související s předpokládaným využíváním místa husity v 15. století. Na širší části plošiny je dnes umístěn mj. trigonometrický bod s výškovou hodnotou 504,14 m n. m. V okolí vrcholu Burkováku lze pozorovat četné známky minulé těžby kamene. Rozsahem malé, ale poměrně hluboké těžební jámy se táhnou zejména v prostoru severozápadního svahu pod vrcholem (*obr. 3*). Někde v těchto místech byla prozkoumána známá koncentrace keramických předmětů. Rozsáhlejší starý lom vymezuje vrcholovou plošinu na její jihových. straně.

3. Dějiny výzkumu

Lokalitu objevili v letech 1923–1925 amatérští archeologové a přední členové Jihočeské společnosti pro zachování husitských památek Josef Švehla a František Lískovec. V místech porušených lomy při okraji plošiny získali náhodně první nálezy mimořádných artefaktů – hliněných plastik. V letech 1927–1928 provedli archeologický výzkum na ploše necelých 20 m² a shromáždili 1440 hliněných plastik a jejich fragmentů a 4360 zlomků nádob (*Švehla 1929*, 45–46). V r. 1929 navštívili J. Švehlu pražští badatelé J. Axamit a J. Petrbok, kteří nález rovněž publikovali (*Petrbok 1928*; *Axamit 1928–1930*; *Axamit – Petrbok 1930*). Již v této době dochází k tříštění souboru nálezů. Nálezce J. Švehla daroval ukázky plastik J. Axamitovi, z jehož pozůstalosti se jich pak 52 dostalo do Národního muzea. Podle *F. Lískovce (1941)* rovněž není vyloučeno, že některé nálezy si ze svých návštěv v Sezimově Ústí odnesli i J. Petrbok a A. Hrdlička.

J. Švehla (1929; 1929a) se již ve své první publikaci tohoto nálezu domníval, že jde o pozůstatky pravěké dílny na výrobu kultovních hliněných předmětů, nebo že zde bylo pravěké obětní místo. *J. Axamit (1928–1930)* dospěl k nové interpretaci nálezové situace:

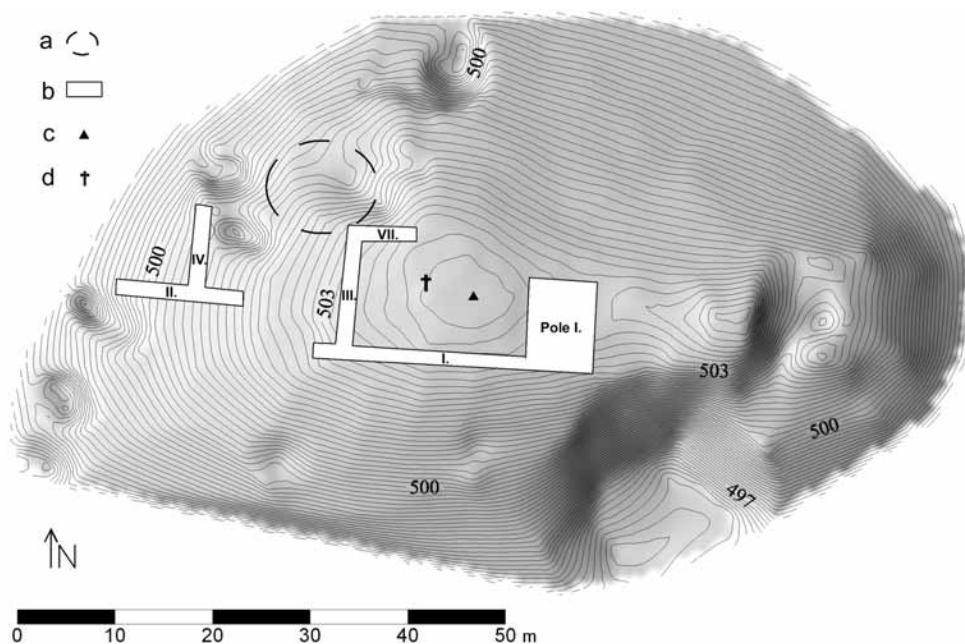

Obr. 2. Nemějice, okr. Písek. Vrch Burkovák (1) a mohylová pohřebiště (2, 3) na ZM ČR 1 : 10 000, list 22-42-06. Kreslil K. Vávra.

Abb. 2. Nemějice, Kr. Písek. Der Berg Burkovák (1) und die Hügelgräberfelder (2, 3).

jde o obětiny spadlé z posvátného stromu. Již v té době byl přesvědčen o významu lokality a doporučoval její zhodnocení v důkladné monografii. *J. Neustupný* (1940, 125–128) vycházel z jeho výkladu a pokládal hliněné předměty z Burkováku za obětiny slunečnímu božstvu, které tam měly být zavěšovány na posvátný strom. V r. 1945 realizoval v lokalitě další výzkum Bedřich Dubský. Sondáž měla vyřešit původní umístění hliněných předmětů a vyjasnit jejich interpretaci. Na základě nálezu části zahloubené jámy s dalšími votivními předměty z pálené hlíny a čtyř kulových jamek v její blízkosti (nálezy byly uloženy do muzea v Písku) publikoval *B. Dubský* (1949, 205–217) novou interpretaci lokality: zahloubený objekt nesloužil k obývání a kulové jamky mohly být stopami dřevěné stavby, příp. kulů se zavěšenými symbolickými hliněnými plastikami, které považoval za napodobeniny součástek vozů, koňských postrojů a jezdců. V r. 1947 provedl další zjišťovací výzkum Státní archeologický ústav v Praze, který vedl M. Šolle a jehož výsledky zůstaly nezve-

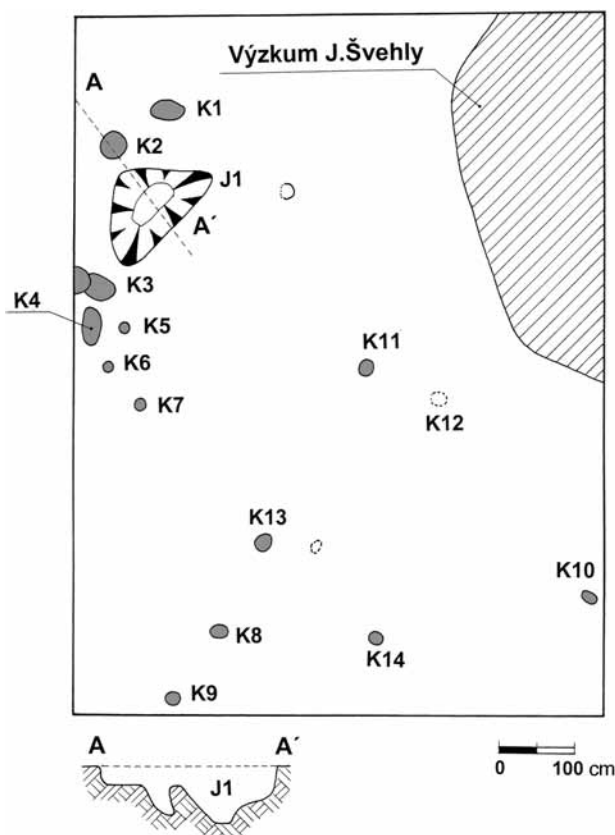

Obr. 3. Nemějice, okr. Písek. Vrch Burkovák. Zaměření plošiny s plochami dosavadních výzkumů. a – předpokládaná poloha výzkumů J. Švehly a B. Dubského; b – sondáž M. Šolleho v r. 1947; c – trigonometrický bod; d – kříž. Zaměřili J. John a A. Majer.

Abb. 3. Nemějice, Kr. Písek. Berg Burkovák. Vermessung mit eingetragenen Grabungsflächen. a – vorausgesetzte Lage der Grabungsfläche von J. Švehla und B. Dubský; b – Sonden von M. Šolle 1947; c – trigonometrischer Punkt; d – Kreuz.

řejněny (Šolle 1948). Úkolem tohoto, zatím posledního výzkumu bylo ověřit pozorování J. Švehly i B. Dubského a zjistit dobu, hustotu a ráz osídlení Burkovského vrchu. Bylo vedeno celkem 8 sond, z nichž sondy III a VII navazovaly na plochu výzkumu B. Dubského v r. 1945 (obr. 3). Výzkum ověřil rozptyl nálezů na malém prostoru v severozáp. části vrcholové plošiny, kde probíhaly vykopávky J. Švehly a B. Dubského. Pouze v sondě I (sektor 1), 15–20 m na JV od dřívějších ploch výzkumů, byly odkryty četné prohloubeniny a 14 kúlových jamek (obr. 4). V jejich okolí se podařilo nalézt zlomky keramických nádob a dalších hliněných plastik (podle nálezné zprávy byly předány do muzea v Táboře). Podle výkladu autora výzkumu zde nejspíše stála řada kúlů a z charakteru nálezů se dá usuzovat na další objekt obětního areálu. J. Filip (1970, 62) potom odmítl jako nedoloženou prvotní představu posvátného stromu se zavěšenými předměty a na základě zjištěných kúlových jam předpokládal v sakrálním okrsku dřevěnou konstrukci, která hrála důležitou úlohu při kultovních oslavách.

Od r. 1947 neproběhly na Burkováku žádné další výzkumy. Lokalita je opakovaně uváděna v řadě zahraničních i domácích publikací (Reichenberger 2000, 151; Parzinger – Nekvasil – Barth 1995, 214; Drda – Rybová 1998; Filip 1970, 58–63; Šaldová 1968, 360) jako jediné kultovní místo halštatské mohylové kultury v Čechách, kde byly deponovány votivní předměty se symbolickým významem. V. Podborský (2006, 312, tab. 84: B) inter-

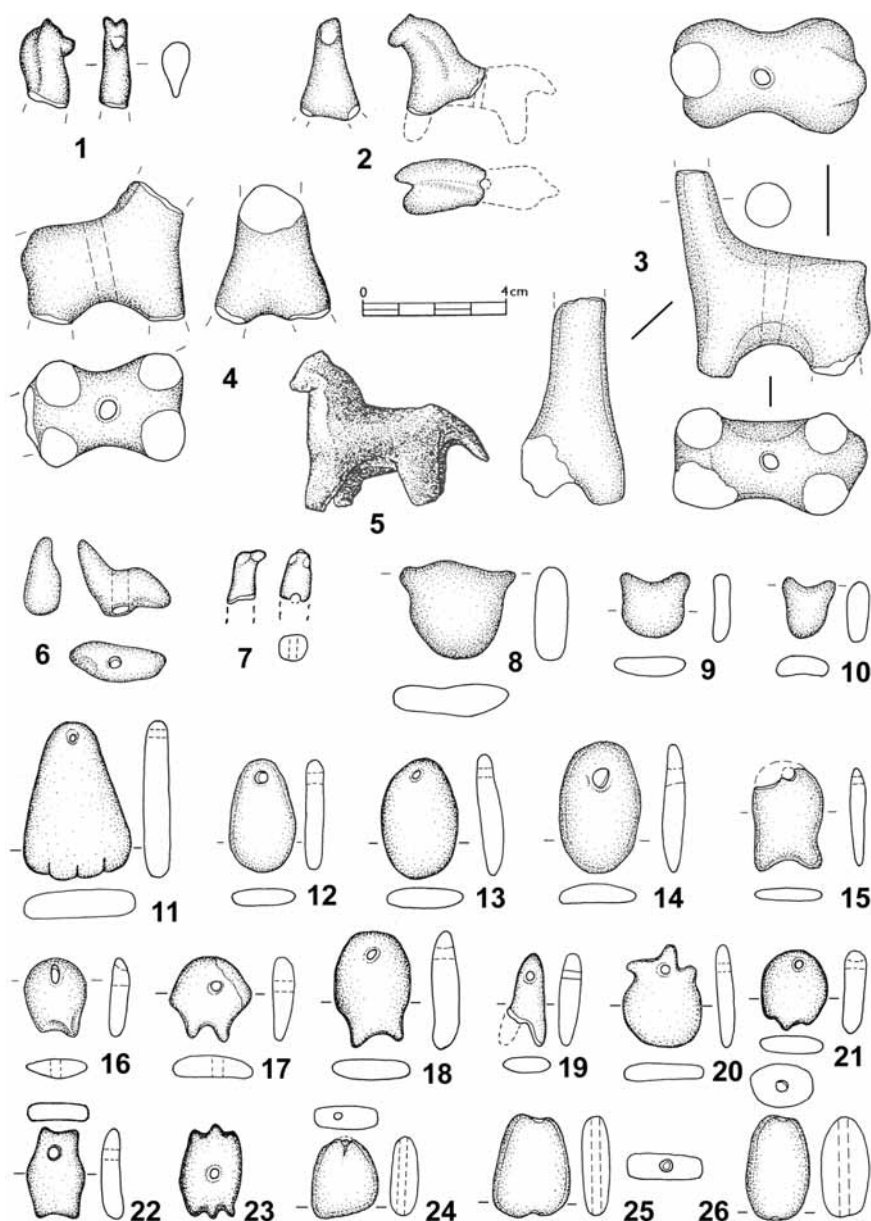
Obr. 4. Nemějice, okr. Písek. Vrch Burkovák. Půdorys sondy I z r. 1947. Podle M. Šolleho (1948).
Abb. 4. Nemějice, Kr. Písek. Berg Burkovák. Grundriss von Sonde I von 1947. Nach M. Šolle (1948).

pretuje výšinnou lokalitu jako přírodní sakrální místo středoevropského významu a zmiňuje opět prvotní představu posvátného stromu se zavěšenými obětinami. K celkovému zpracování všech nalezených artefaktů doposud nedošlo.

4. Dokumentace a typologická klasifikace nalezených artefaktů

V průběhu r. 2008 jsme prováděli revizi a dokumentaci všech dostupných artefaktů z vrchu Burkovák, které jsou uloženy v Národním muzeu v Praze, v Husitském muzeu v Táboře a v Prácheňském muzeu v Písku. Jedním z hlavních cílů tohoto sdělení je zjištění celkového množství evidovaných a dnes skutečně dostupných předmětů, přičemž na základě reprezentativního výběru jsme následně vytvořili jejich typologické spektrum (grafy 1–2). Definovali jsme celkem 21 základních typů (obr. 5–11), z nichž některé lze dále členit do několika variant. Uvedená typologie je ovšem v mnoha případech dosti subjektivní, některé předměty se tvarově podobají několika typům či variantám, a bylo proto obtížné je přesněji kategorizovat. Detailní třídění všech předmětů, které bude podpořeno i chemicko-technologickými analýzami, bude součástí dalšího výzkumu.

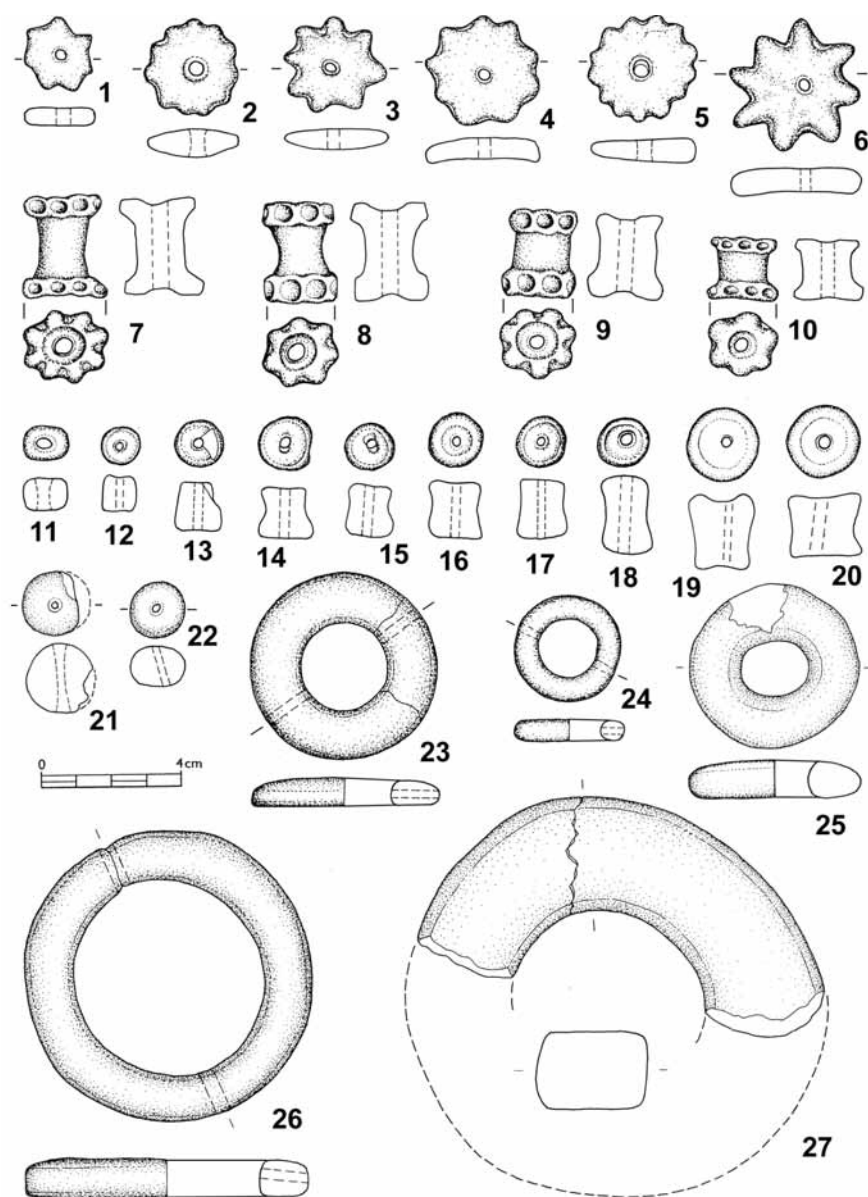

Obr. 5. Nemějice, okr. Písek. Vrch Burkovák. Výběr základních typů keramických plastik. 1–10 zoomorfní plastiky (typ 1A-1C), 11–26 závěšky (typ 2A-3). 1, 4, 11, 13, 18, 21–23 NM Praha (č. 23 kresleno dle inventáře; 1 – inv. č. 60070, 4 – 60109, 11 – 111923, 13 – 60099, 18 – 60102, 21 – 60103, 22 – 111922, 23 – 60105); 2–3, 6, 8–10, 12, 14–17, 20, 24–26 M Tábor (2 – inv. č. 291, 3 – 770, 6 – 296, 8 – 264, 9 – 272, 10 – 273, 12 – 269, 14 – 591, 15 – 592, 16 – 594, 17 – 761, 20 – 759, 24 – 268, 25 – 259, 26 – 271); 7, 19 M Písek (vše inv. č. A 1053). Č. 5 ztracený předmět, vyobrazen podle *Drda – Rybová (1998, 24)*.

Abb. 5. Nemějice, Kr. Písek. Berg Burkovák. Auswahl der Grundtypen von Keramikplastiken. 1–10 zoomorphe Plastiken (Typ 1A-1C), 11–26 Anhänger (Typ 2A-3). Nr. 5 verloren, nach *Drda – Rybová (1998, 24)*.

1. Zoomorfní plastiky:
  - 1A. Kůň (*obr. 5: 1–5*).
  - 1B. Pták (*obr. 5: 6–7*).
  - 1C. Plochá oválná destička bez otvoru se dvěma růžky stylizující „kočičí hlavu“ (*obr. 5: 8–10*).
2. Závěsky s jedním příčným otvorem v horní části:
  - 2A/a. Plochý trapézovitý bez růžků (*obr. 5: 11–12*).
  - 2A/b. Plochý trapézovitý s vytaženými dvěma růžky na jedné straně (*obr. 5: 19*).
  - 2B. Plochý oválný (*obr. 5: 13–14*).
  - 2C/a. Plochý oválný s vytaženými dvěma růžky na jedné straně, stylizující tvar ryby (*obr. 5: 15–18*).
  - 2C/b. Plochý oválný s vytaženými dvěma růžky na protilehlých stranách (*obr. 5: 22*).
  - 2D/a. Plochý oválný se třemi růžky na jedné straně (*obr. 5: 20–21*).
  - 2D/b. Plochý oválný se třemi růžky na protilehlých stranách (*obr. 5: 23*).
3. Závěsek s jedním podélným otvorem (*obr. 5: 24–26*).
4. Ozubené kolečko s jedním středovým otvorem (*obr. 6: 1–6*).
5. Cívka s rozšířenými ozubenými konci (*obr. 6: 7–10*).
6. Hliněné válečky s prohnutými nebo rovnými stěnami a jedním podélným otvorem (*obr. 6: 11–20*).
7. Kulička s otvorem (*obr. 6: 21–22*).
8. Velký kruh s tělem obdélného nebo oválného průřezu (*obr. 6: 26–27*).
9. Kroužek:
  - 9A. Bez bočních otvorů (*obr. 6: 25*).
  - 9B. Se dvěma bočními otvory (*obr. 6: 23–24*).
10. Kolečko s dírkou uprostřed (nekresleno – pouze kresba v inventární knize NM).
11. Plochý disk:
  - 11A. S excentrickým malým otvorem nebo s otvory po obvodu (*obr. 7: 1–2*).
  - 11B. S otvorem ve středu (*obr. 7: 3*).
12. Prohnutá tyčinka s příčným otvorem a se zahrocenými konci (části koňských postrojů – jho; *obr. 7: 4–9*).
13. Tyčinkovitý váleček:
  - 13A. Delší tyčinkovitý váleček s příčným jedním nebo několika otvory (*obr. 8: 2*).
  - 13B. Tyčinkovitý váleček s délkou na podstavě – razidlo ? (*obr. 8: 1*).
14. Plochá tyčinka se zvednutým koncem (*obr. 8: 3*).
15. Hranol:
  - 15A. S bočními otvory (*obr. 8: 4–6, 8, 10, 13*).
  - 15B. S koncovými růžky a příčným otvorem – „měsíční symbol“ (*obr. 8: 7*).
16. Obdélná plochá destička:
  - 16A. Se dvěma růžky (*obr. 8: 9*).
  - 16B. Se třemi růžky (*obr. 8: 11–12*).
  - 16C. Bez růžků a s jedním nebo více bočními či příčnými otvory (*obr. 9: 1–2, 4*).
  - 16D. Se zvednutými okraji na delších stranách a se třemi podélnými otvory v delší ose (*obr. 9: 3*).
17. Oválná plochá destička:
  - 17A. Bez otvorů (*obr. 9: 5*).
  - 17B. S příčnými otvory (*obr. 9: 7, 8*).
18. Miskovitý závěsek s otvory při obvodu (*obr. 9: 6*).
19. Trychtýř:
  - 19A. Bez hrdla – „prsteneček“ (*obr. 9: 9; 10*).
  - 19B. S vytaženým hrdlem (*obr. 11: 1–4*).
  - 19C. Neurčitelné zlomky trychtýřů (*obr. 9: 10*).
20. Zlomky nádob (*obr. 11: 5–13*).
21. Neurčitelné zlomky (*obr. 11: 14–19*).

Celé předměty, i ty spleené z více zlomků, byly počítány jako jeden kus, naopak jednotlivé určité fragmenty jsme počítali vždy samostatně. Poslední skupina představuje amorfní zlomky neurčitelných plastik. Námí uváděné statistické údaje vycházejí pouze z nálezů, které nám byly v příslušných muzeích

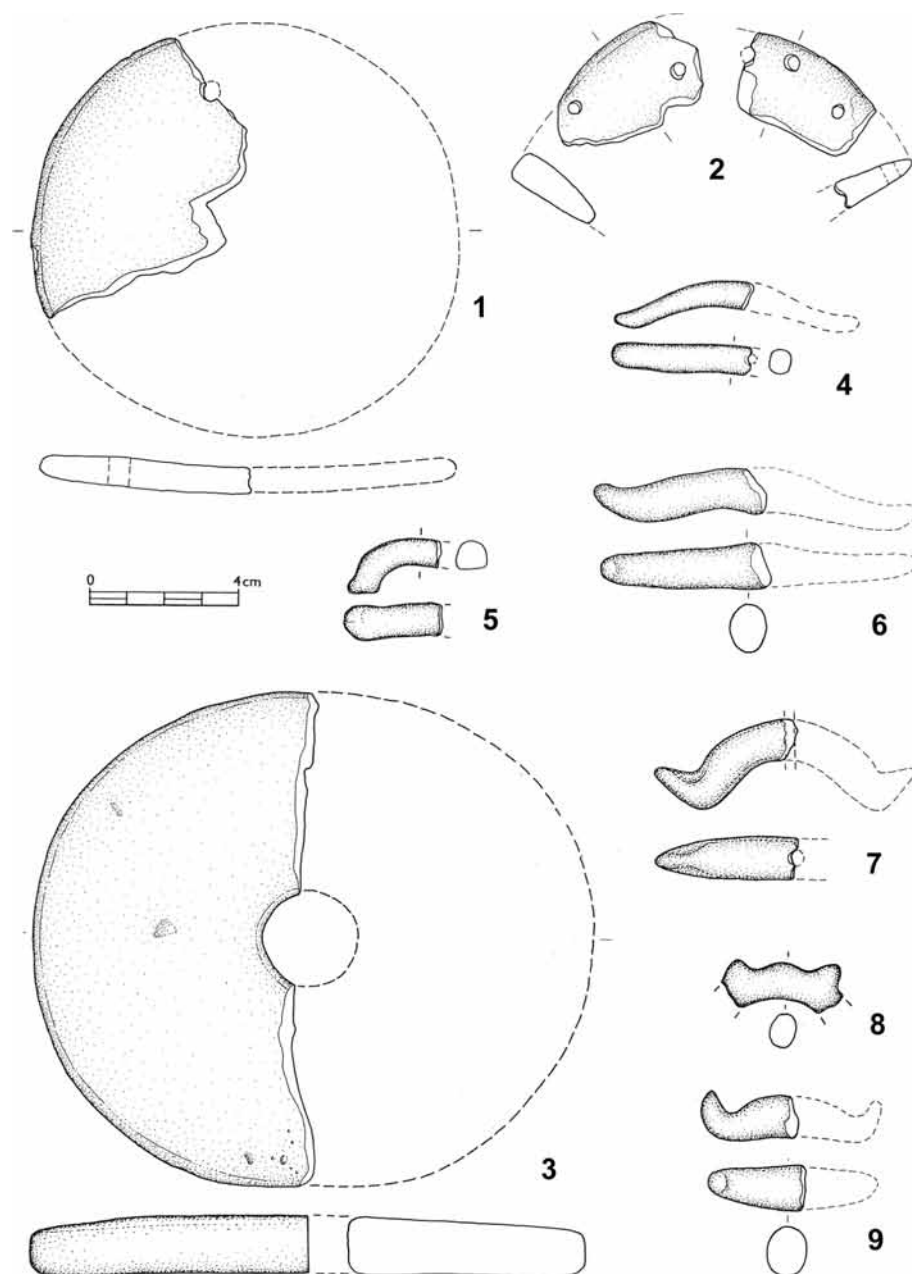
Obr. 6. Nemějice, okr. Písek. Vrch Burkovák. Výběr základních typů keramických plastik. 1–6 ozubená kolečka (typ 4), 7–10 cívky (typ 5), 11–20 válečky (typ 6), 21–22 kuličky (typ 7), 23–25 kroužky (typ 9A, 9B), 26–27 kruhy (typ 8). 1–11, 13–18, 23–24, 26 NM Praha (1 – inv. č. 60225, 2 – 60218, 3 – 60217, 4 – 60040, 5 – 60044, 6 – 60043, 7 – 60025, 8 – 60113, 9 – 60110, 10 – 60031, 11 – 111899, 13 – 60028, 14 – 60030, 15 – 60034, 16 – 60027, 17 – 60033, 18 – 60029, 23 – 60058, 24 – 60062, 26 – 60058); 12, 19–20 M Písek (vše inv. č. A 1053); 21–22, 25, 27 M Tábor (21 – inv. č. 307, 22 – 596, 25 – 158, 27 – 286).

Abb. 6. Nemějice, Kr. Písek. Berg Burkovák. Auswahl der Grundtypen von Keramikplastiken. 1–6 Räder mit Zacken (Typ 4), 7–10 Spulen (Typ 5), 11–20 Zylinder (Typ 6), 21–22 Kugeln (Typ 7), 23–25 kleine Ringe (Typ 9A, 9B), 26–27 Ringe (Typ 8).

Typ/Varianta předmětu	M Tábor	M Písek	NM Praha	Celkem
1A. Kůň	10	1	4	15
1B. Pták	1	1	–	2
1C. „Kočí hlava“	3	–	–	3
2A. Závěsek trapézovitý	1	–	1	2
2B. Závěsek oválný	2	–	1	3
2C. Závěsek se 2 růžky	11	1	4	16
2D. Závěsek se 3 růžky	1	–	2	3
3. Závěsek s podélným otvorem	7	–	3	10
4. Ozubené kolečko	25	78	33	136
5. Cívka	19	20	20	59
6. Váleček	166	96	142	404
7. Kulička	3	–	1	4
8. Kruh	1	1	7	9
9A. Kroužek bez otvorů	2	59	–	61
9B. Kroužek s otvory	1	6	5	12
10. Kolečko	–	–	1	1
11A. Disk s excentrickými otvory	2	–	1	3
11B. Disk s otvorem ve středu	1	–	–	1
12. Jho	3	8	5	16
13A. Tyčinkovitý váleček s otvory	2	1	–	3
13B. Tyčinkovitý váleček s důlky	–	1	–	1
14. Tyčinka se zvednutým koncem	1	–	1	2
15A. Hranol s bočními otvory	11	64	25	100
15B. Hranol s koncovými růžky	3	1	–	4
16A. Obdélná destička se 2 růžky	5	1	2	8
16B. Obdélná destička se 3 růžky	2	–	1	3
16C. Obdélná destička bez růžků	2	–	–	2
16D. Destička se zvednutými okraji	1	–	–	1
17A. Oválná destička bez otvorů	1	–	–	1
17B. Oválná destička s otvory	1	2	–	3
18. Miskovitý závěsek	1	–	–	1
19A. Trychtýř bez hrdla (prsteneček)	3	1	7	11
19B. Trychtýř s hrdlem	–	6	8	14
19. Trychtýř neurčitelný – zlomky	3	147	–	150
20. Zlomky nádob	9	617	4	630
21. Neurčitelné zlomky	13	125	23	161
Celkem	317	1237	301	1855

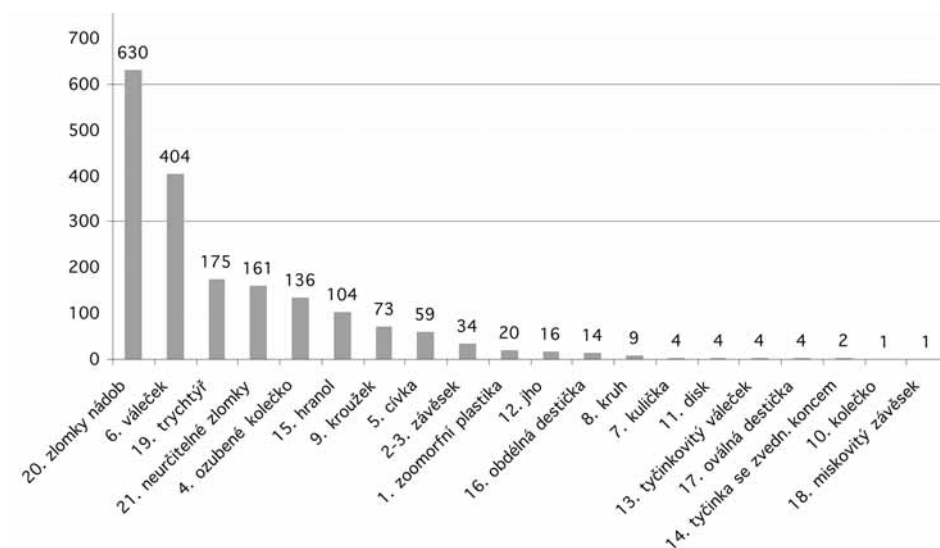
Tab. 1. Přehled dostupných a revidovaných nálezů z Burkováku.

Tab. 1. Übersicht der verfügbaren und revidierten Funde vom Berg Burkovák.

Obr. 7. Nemějice, okr. Písek. Vrch Burkovák. Výběr základních typů keramických plastik. 1–3 ploché disky (typ 11A, 11B). 4–9 tyčinky se zahrocenými konci – jha (typ 12). 1–3, 6–7, 9 M Tábor (1 – inv. č. 290, 2 – 260, 3 – 287, 6 – 298, 7 – 771, 9 – 297); 8 NM Praha (inv. č. 111924); 4–5 M Písek (vše inv. č. A 1053).

Abb. 7. Nemějice, Kr. Písek. Berg Burkovák. Auswahl der Grundtypen von Keramikplastiken. 1–3 flache Scheiben (Typ 11A, 11B). 4–9 Stäbchen mit zugespitzten Enden – Joche (Typ 12).

Graf 1. Přehled počtu jednotlivých typů plastik a zlomků nádob z Burkováku.

Graph 1. Übersicht der Vertretung einzelner Typen von Plastiken und Keramikfragmente vom Berg Burkovák.

Graf 2. Procentuální zastoupení jednotlivých typů plastik a zlomků nádob z Burkováku.

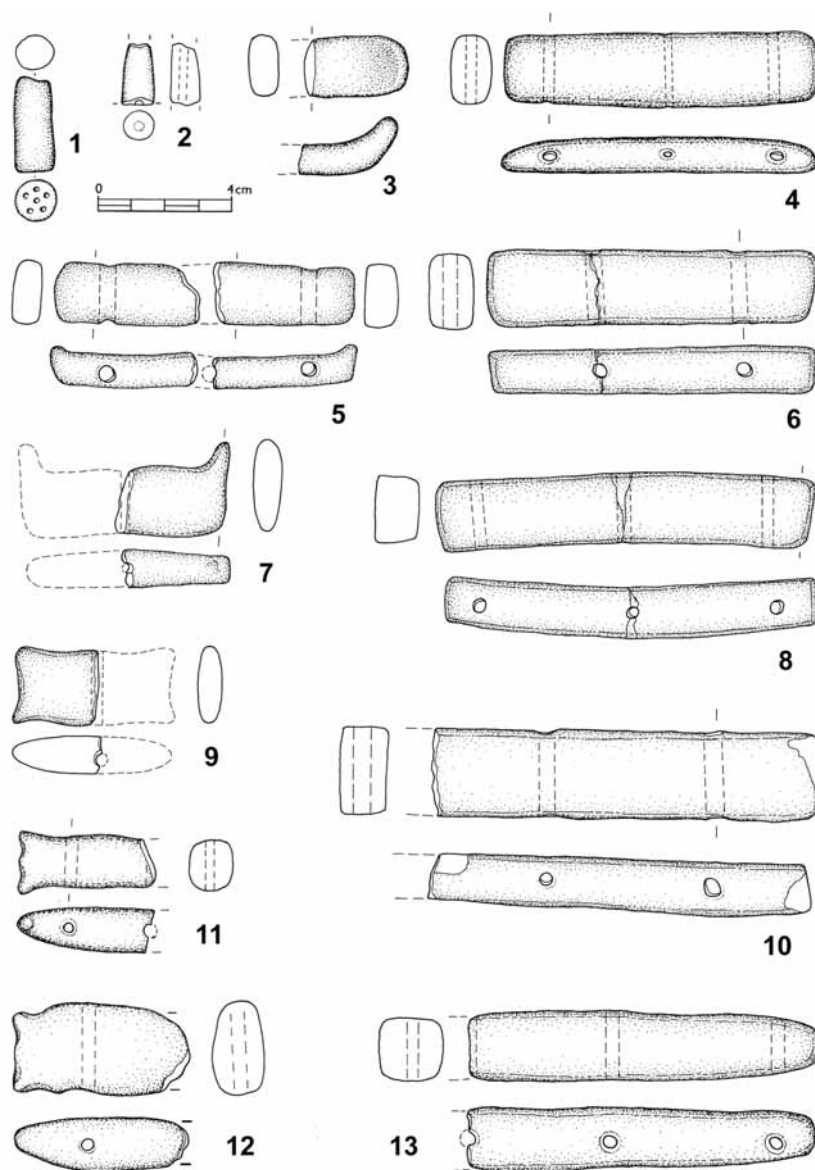
Graph 2. Prozentuelle Vertretung einzelner Typen von Plastiken und Keramikfragmente vom Berg Burkovák.

k dispozici. Výjimku představuje Národní muzeum v Praze, kde bylo do statistiky zahrnuto i několik desítek v současnosti nepřístupných artefaktů, které však jsou dostatečně popsány a základním způsobem vyobrazeny v inventární knize.

Prezentovaná množství předmětů (*tab. 1*) jsou ve výrazném nepoměru a nesouladu k prvotně publikovaným počtům hliněných artefaktů, především se potom značně liší počty zlomků nádob. *J. Švehla (1929, 38–51)* uvádí 1440 plastik a 4360 střepů, na jiném místě ale zmiňuje (*Švehla 1929, 50*) jen 30–40 střepů a 5000 plastik (tzn. včetně jejich zlomků a patrně i zlomků misek, tj. trychtýřů). *J. Axamit (1928–1930, 285–289)* zaznamenává 1513 plastik a několik tisíc střepů. Již *B. Dubský (1949, 205–217)* konstatoval nesrovnalosti v publikaci *J. Švehly (1929)* a uvádí dalších svým výzkumem získaných 448 plastik a 620 střepů. *M. Šolle (1948)* potom ještě k celému souboru připojuje 35 nově objevených plastik a 15 střepů (jejich uložení se nám zatím nepodařilo zjistit). Sečteme-li Axamitův (který počítá i předchozí Švehlův), Dubského a Šolleho počet tvarově specifikovatelných plastik, dostáváme se k číslu 1996, které se nápadně blíží k níže uvedenému množství 1855 námi revidovaných artefaktů. *J. Švehlou* a *J. Axamitem* uváděné tisíce střepů jsou dnes ztraceny, přičemž vyloučit nemůžeme ani jejich dřívější skartaci.

Z tab. 1 je zřejmá výrazná převaha zlomků keramických nádob, kterých je dnes dochovaných celkem 630, tj. 34 % všech nálezů z Burkováku (*graf 1–2*). Z plastik mají největší

Obr. 8. Nemějice, okr. Písek. Vrch Burkovák. Výběr základních typů keramických plastik. 1–2 tyčinkovité válečky (typ 6). 3 tyčinka se zvednutým koncem (typ 14). 4–6, 8, 10, 13 hranoly s bočními otvory (typ 15A). 7 hranol s koncovými růžky a příčným otvorem „měsíční symbol“ (typ 15B). 9, 11, 12 obdélné destičky s růžky (typ 16A, 16B). 1–2 M Písek (vše inv. č. A 1053); 3–4, 11, 13 NM Praha (3 – inv. č. 111926, 4 – 60078, 11 – 60095, 13 – 60090); 5–10, 12 M Tábor (5 – inv. č. 263 a 590, 6 – 752, 7 – 199, 8 – 255, 9 – 277, 10 – 751, 12 – 756).

Abb. 8. Nemějice, Kr. Písek. Berg Burkovák. Auswahl der Grundtypen von Keramikplastiken. 1–2 stäbchenförmige Zylinder (Typ 6). 3 Stäbchen mit gehobenem Ende (Typ 14). 4–6, 8, 10, 13 Prismen mit seitlichen Öffnungen (Typ 15A). 7 Prisma mit Hörnchen und Queröffnung „Mondsymbol“ (Typ 15B). 9, 11, 12 längliche Plättchen mit Hörnern (Typ 16A, B).

zastoupení válečky s rovnými nebo mírně prohnutými stěnami, jejichž počet překračuje čtyři stovky. Výrazně jsou dále zastoupeny trychtýře (9 %), ozubená kolečka (7 %) a hranoly (6 %), řada dalších typů je prokázána zatím jen v několika málo exemplářích. Odhad původního zastoupení plastik značně narušuje torzovitost mnoha předmětů, přičemž některé méně výrazné typy nemusely být námi vůbec rozpoznány a mohou být skryty v kategorii neurčitelných zlomků, které tvoří téměř desetinu všech artefaktů z lokality.

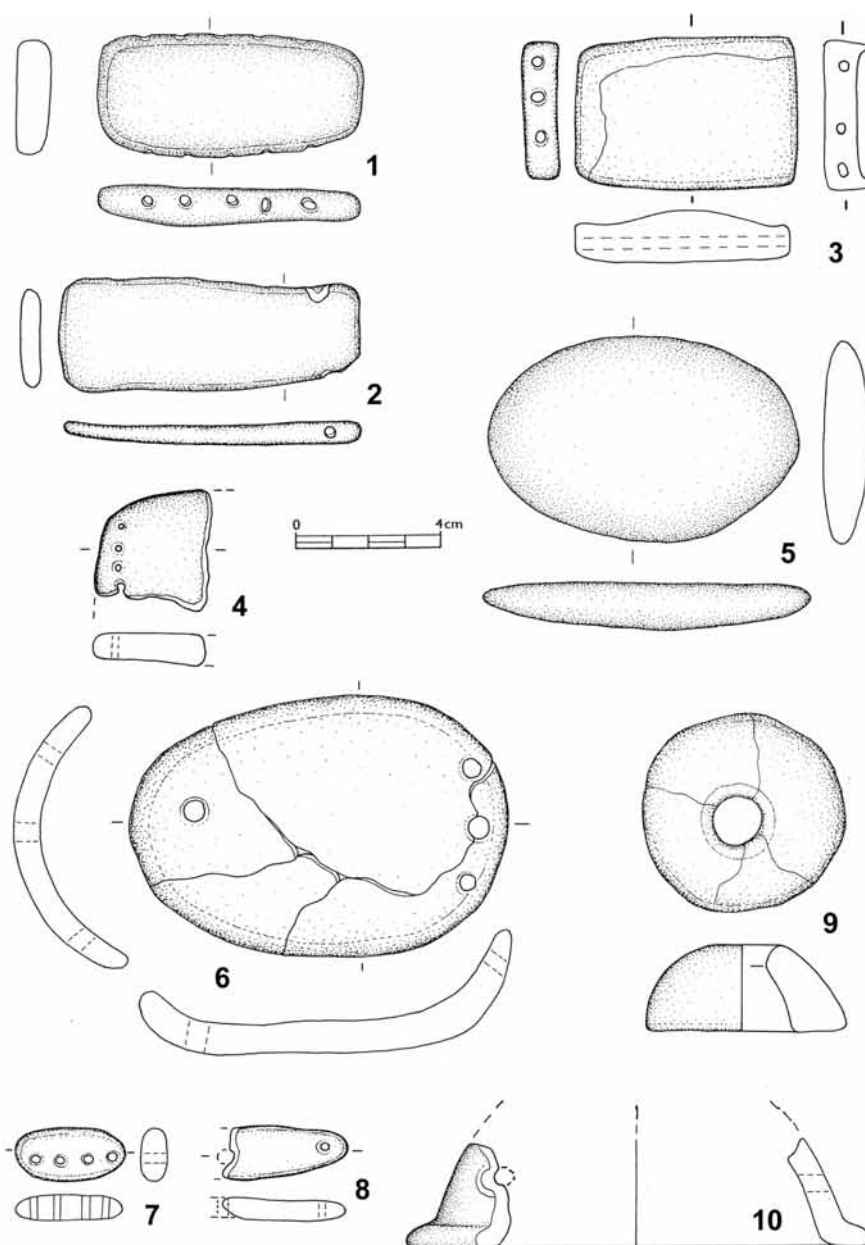
5. Symbolika keramických plastik

Podle našich dosavadních znalostí představuje řada hliněných plastik ze studovaného souboru pravděpodobně symboly slunce, části záprahu, napodobeniny kovových, skleněných či jantarových šperků nebo předmětů z organických látek. Některé motivy měly své významné postavení i v náboženských představách předcházející doby popelnicových polí a keramické předměty z Burkováku prozrazují vazbu na symboly této epochy. V době halštatské přistupují ale i další zobrazení, např. jezdci na koních.

Mimořádně rozsáhlý soubor kultovních artefaktů skrývá velký potenciál, nesrovnatelný s jinými evropskými lokalitami, který může umožnit pochopení dynamiky vývoje i změn náboženských představ na rozhraní doby bronzové a počínající doby železné. Z území Čech, Moravy, Rakouska, Bavorska a Bádenska-Württemberska známe z doby halštatské řadu podobných hliněných plastik (nejčastěji ozubená kolečka s otvory, figurky koní), které jsou ale nacházeny na sídlišťích nebo v hrobech pouze jednotlivě.

V náboženském kontextu doby bronzové se velmi často vyskytují geometrické ideové obrazce a jejich kombinace, příp. scény či předměty, které jsou spojované se slunečním kultem (*Švecová 2004*). Základním tvarem se stal kruh a jeho kombinace, obvyklým symbolem pro slunce byl kříž v kruhu a příbuzný ideogram kola vozu se čtyřmi, nebo i více paprsky (*Novotná 2001*).

Jinou variantu tvaru znázorňující slunce představovala rozeta, která se v době halštatské často objevuje např. na keramických i bronzových nádobách. Motiv rozety v souboru hliněných plastik z Burkováku pravděpodobně zastupují početná ozubená kolečka (dochováno celkem 136 kusů, typ 4: *obr. 6: 1–6*), která zřejmě prozrazují vazbu na sluneční symboly předchozí epochy popelnicových polí. Souvislost s uctíváním slunce u ozubených koleček naznačil již *J. Neustupný (1940, 128)*. Všechna ozubená kolečka z Burkováku mají pouze jeden centrální otvor, podobné hliněné předměty nalézané vzácně na rovinných i výšinných sídlišťích nebo v hrobech starší doby železné (především v Ha C2/D1 – Ha D2/3) na jižní Moravě (*Tichý 1969, 176, tab. I: 2, 3; Nekvasil 1979, tab. 48: 5*), v Dolním Rakousku (*Urban 1996, Abb. 18: 644, 645; Griehl 1996, 104, Abb. 5: J*), Bavorsku (*Torbrügge 1965, Taf. 51: 28, 29; 1979, 181; Böhm 1987, Abb. 17*), ojediněle ve středních a záp. Čechách (zahlobená chata Ha C1-2 v Čelákovcích: *Koutecký – Špaček 2004, 325, tab. 9: 1; Štítary-Hostětice, kúlová jáma v základovém žlabu Ha D1 vně ohrazeného panského dvorce: Chytráček 1998, obr. 4: 61; Chytráček – Metlička 2004, Abb. 141, 261*) jsou opatřena dvěma otvory a předpokládá se upevnění těchto amuletů k organickým materiálům. *M. Griehl (1997, 55, Abb. 11a, 11b; Taf. 67: 1)* uvažuje dokonce o upevnění keramických koleček na šatech. Systematické zpracování všech dosavadních známých nálezů malých hliněných ozubených i neozubených terčků s otvory ve středoevropském prostoru zatím

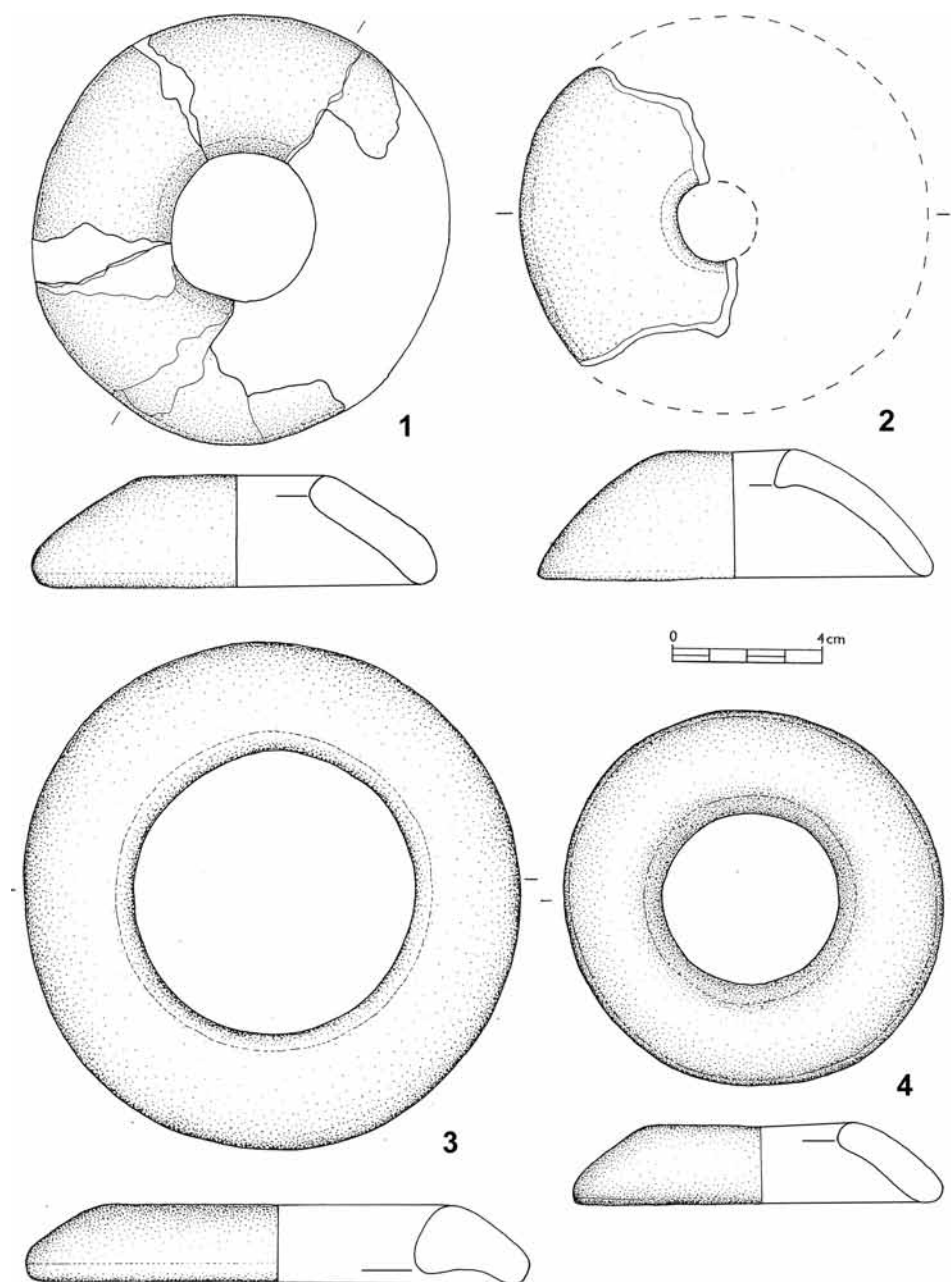

Obr. 9. Nemějice, okr. Písek. Vrch Burkovák. Výběr základních typů keramických plastik. 1–4 obdélné destičky s bočními otvory (typ 16C, 16D). 5, 7–8 oválné destičky (typ 17A, 17B). 6 miskovitý závěsek (typ 18). 9–10 trychtýře (typ 19A, 19C). 1–4, 6–8 M Tábor (1 – inv. č. 767, 2 – 288, 3 – 766, 5 – 157, 6 – 754, 7 – 762, 9 – 765); 4 NM Praha (inv. č. 60064); 8, 10 M Písek (vše inv. č. A 1053).

Abb. 9. Nemějice, Kr. Písek. Berg Burkovák. Auswahl der Grundtypen von Keramikplastiken. 1–4 längliche Plättchen mit Seitenöffnungen (Typ 16C, 16D). 5, 7–8 ovale Plättchen (Typ 17A, 17B). 6 schalenförmiger Anhänger (Typ 18). 9–10 Trichter (Typ 19A, 19C).

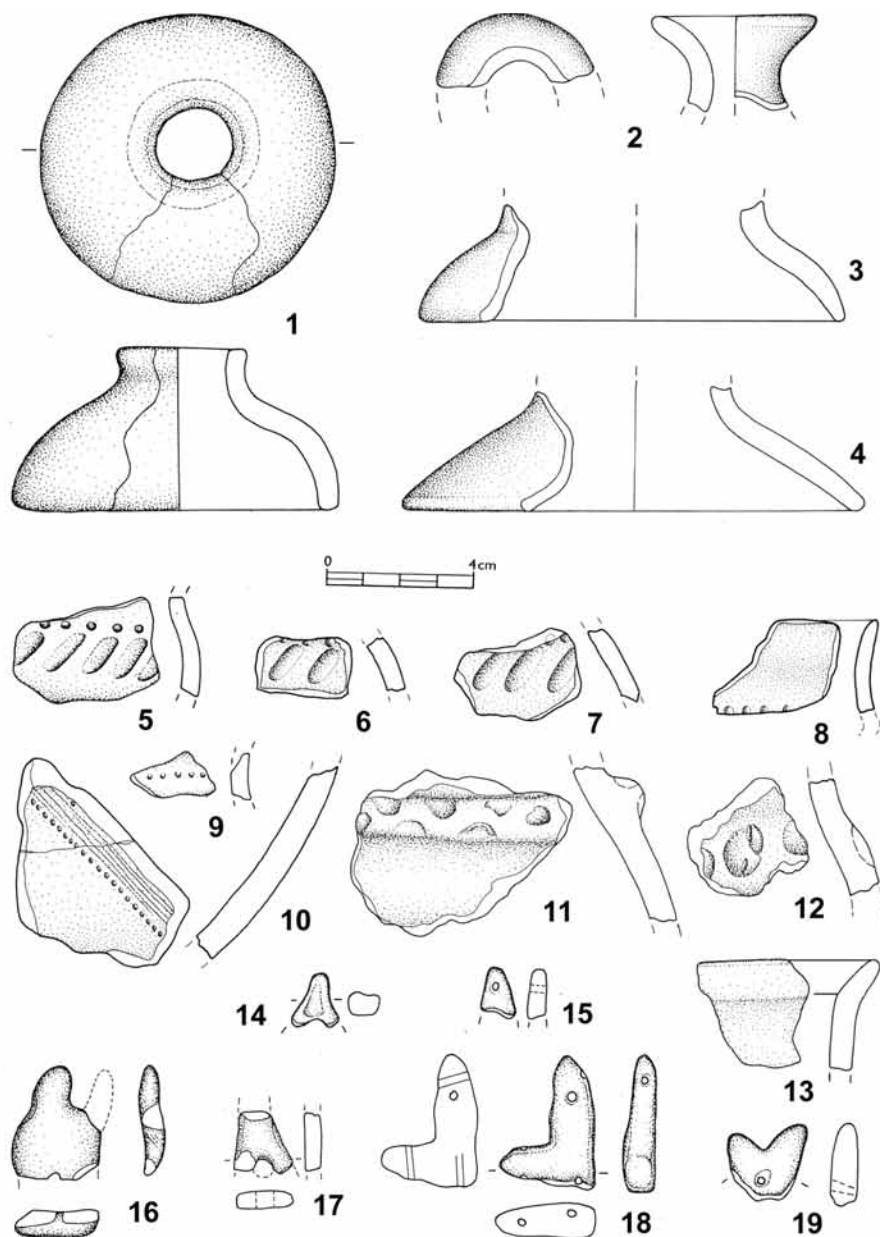
chybí, jejich významu také nebylo věnováno mnoho pozornosti. Ojedinele je sledovaným předmětům přisuzována i praktická funkce v běžném životě. Velikostí se např. s předměty z Burkováku shoduje hliněný neozubený terčík se dvěma malými otvory nalezený na Heuneburgu, který je zde považován za zátěž k rybářské síti (*Sievers 1984*, 55, Taf. 149: 1763), vyloučit ovšem nelze ani využití v kultovních rituálech. Ploché ozubené kolečko s jedním otvorem nalezené při výzkumu mohyl na pohřebišti v Schirndorfu v Horní Falci je sice popsáno jako přeslen (*Stroh 1979*, 125, Taf. 110: 17), připomíná ale spíše plastiky z Burkováku. Nálezové kontexty, příp. i výzdoba některých hliněných terčíků z jiných lokalit prozrazují spíše rituální význam těchto předmětů. Ozubené kolečko s jedním otvorem analogické k početným nálezům z Burkováku známe z rovinného sídliště Unterparschenbrunn v Dolním Rakousku (*Metzner-Nebelsick 1997*, 590, Abb. 2: 26–27; 8) a z opevněné výšinné lokality Ha C-D „Abschnittswall Brand“ u Attenzell ve Středních Francích, která je pokládána za horskou svatyni vzhledem k nálezům dalších hliněných plastik i opracovaných částí lidských lebek (*Maier 1978*, 236, Taf. 1). Interpretaci ozubených koleček jako slunečních symbolů podporuje také nález dvou hliněných amuletů z halštatského výšinného sídliště Leopoldsberg u Vídně (*Urban 1996*, 571, Abb. 18: 644). Ozubené kolečko se dvěma otvory má na obou stranách vyrytý kruh s vloženým křížem, tedy motiv, který již v mladší době bronzové symbolizoval slunce. *C. Metzner-Nebelsick (1997, 596)* zdůrazňuje u hliněných předmětů jejich magický význam a poukazuje také na nálezové situace některých sídlišť. Prozrazují pravděpodobné připevnění ozubených kotoučků na stěnách domů, kde mohly plnit apotropaickou funkci, příp. mohly být v rámci sídliště umístěny i ve zvláštním posvátném okrsku. Z doby bronzové pokračuje dále stará sluneční symbolika, zvláště instruktivní jsou např. motivy slunečních kotoučů a vodních ptáků na bronzových nádobách z hrobů halštatské mohylové a horákovské kultury (*Šaldová 1968*, 366, obr. 24: 31; *Podborský et al. 1993*, 376, obr. 229: 31, 32; 230: 26). S kultem slunce souvisí také bronzový kruhový závěs s centrálním motivem kříže s plastikami slunečních ptáků (*obr. 12*) objevený v halštatské mohyle (*Pič 1904–1905*) vzdálené 1 km na SV od Burkovského vrchu (*obr. 2: 3*). Motiv slunce a vodních ptáků patří k základní symbolice doby popelnicových polí i následující doby halštatské, jak dokládají např. četné nálezy kovových výrobků i artefaktů z pálené hlíny. Ideové symboly slunečních bárek, vozů a vodních ptáků zobrazují solární božstvo apollónského typu, které bývá znázorňováno také symboly kultovních vozů se záprahem koní nebo ptáků připomínajících labutě (*Jockenhövel 2003*, 110). Ptáci mohou být symbolickým vyjádřením pro doručení obětních darů božstvu a všeobecně snad znázorňují spojení mezi člověkem a bohem. Spojení symbolů ptáka a vozu lze sledovat již od střední doby bronzové (*Vosteen 1999*, 80).

Velké hliněné kruhy (typ 8: *obr. 6: 26, 27*) nalezené na vrchu Burkovák mají často malé boční otvory a v kontextu celého nálezového souboru z kultovního areálu představují nepochybně také magické předměty se zvláštní symbolikou. Hliněné kruhy jsou poměrně běžné na rovinných i výšinných sídlištích v předchozí mladší a pozdní době bronzové, interpretace jejich původní funkce však zůstává dodnes sporná. V literatuře se většinou objevuje názor o jejich účelu jako závaží k rybářským sítím nebo jako podložky pod nádoby s malým průměrem dna (*Friedrich 1956*, 34), obě tyto teorie jsou však celkem snadno zpochybnitelné (srov. *Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966*, 100). Existují i výklady jejich funkce jako závaží k tkalcovskému stavu (*Schierer 1987*, 44–65; *Schmotz 1988*, 105) či závaží vah (*Šolle 1977*, 344). Kruh je ale také obvyklým symbolem pro slunce a v případě

Obr. 10. Nemějice, okr. Písek. Vrch Burkovák. Výběr základních typů keramických plastik. 1–4 trychtýře bez hrdel (typ 19A). 1–2 M Tábor (1 – inv. č. 830, 2 – 768); 3–4 NM Praha (3 – inv. č. 60059, 4 – 60072).
 Abb. 10. Nemějice, Kr. Písek. Berg Burkovák. Auswahl der Grundtypen von Keramikplastiken. 1–4 Trichter ohne Hälse (Typ 19A).

Obr. 11. Nemějice, okr. Písek. Vrch Burkovák. Výběr základních typů keramických plastik a zlomků nádob. 1–4 trichtýře s hrdlem (typ 19B), 5–13 zlomky nádob, 14–19 neurčitelné zlomky. 1, 16 NM Praha (1 – inv. č. 60061, 16 – 111925); 2–5, 9, 13–15, 19 M Písek (vše inv. č. A 1053); 6–8, 10–12, 17–18 M Tábor (6 – inv. č. 316, 7 – 323, 8 – 317, 10 – 315, 11 – 318, 12 – 319, 17 – 274, 18 – 763). Obr. 5–11 podle podkladů autorů kreslili L. Bílý a T. Kolegar.

Abb. 11. Nemějice, Kr. Písek. Berg Burkovák. Auswahl der Grundtypen von Keramikplastiken und Gefäßfragmente. 1–4 Trichter mit Hals (Typ 19B), 5–13 Gefäßfragmente, 14–19 unbestimmbare Fragmente.

nálezů z Burkováku nelze vyloučit ani takovou interpretaci (srov. Šaldová 1965, 89). Kruh z opevněného výšinného sídliště nynické skupiny u Okrouhlého Hradiště (Šaldová 1981, Abb. 27: 21) je zdobený rytými liniemi, které připomínají stylizované sluneční paprsky. Jedná se zřejmě o sluneční symbol běžně se pak vyskytující na halštatské keramice, především ve výzdobě vnitřní strany mís. Hliněné kruhy se ve starší době železné objevují ojediněle na sídlištích v Dolním Rakousku (Urban 1996, Abb. 6: 454), ve Štýrsku (Dobiat 1990, 47, Taf. 22: 1), vzácně i v Bavorsku. Bývá jim přisuzováno využití v běžném životě i v kultu. Masivní exempláře s menším středovým otvorem sloužily zřejmě jako tkalcovská závaží (Griebl 1997, 159, Taf. 25: 5, 6). V jihovýchodoalpské oblasti jsou časté v sídlištních nálezech i ve výbavě hrobů, kde se někdy vyskytují společně s hliněnými krbovými kozlíky a krby, „mondidoly“ a tkalcovskými jehlancovitými závažími s nápadnou sluneční a měsíční symbolikou (Teržan 1996, 516, Abb. 3: 7: 13). Hliněné prstence z nekropolí ve Slovinsku jsou interpretovány jako tkalcovská závaží nebo podstavné kruhy (Starč 1955, Pl. LXXXI: 4, 5; Stare 1973, 79, Tab. 58: 1, 2; Urleb 1974, Taf. 36: 25; Teržan 1990, Tab. 27: 11–34). Zcela ojedinělý je dobře zachovaný hliněný kruh se čtyřmi malými bočními otvory z panského dvorce stupně Ha C v Geiselhöringu v Dolním Bavorsku, zlomky dalších hliněných kruhů již nemají otvory, ale objevuje se i výzdoba z rytých kroužků a linií. C. Nagler-Zanier (1999, 21, 93 Taf. 5: 12; 38: 12, 13) považuje kruhy z ohrazeného panského dvorce za napodobeniny kruhového šperku z lignitu nebo gagátu a nálezové okolnosti naznačují sakrální symboliku sledovaných hliněných artefaktů. Rituální využití keramických kruhů prozrazuje také zdobený kruh nalezený v zahloubeném objektu u Rottendorfu v Dolních Francích, kde ležel společně s hliněnými plastikami ptáků (Reichenberger 2000, 204). Nálezům z Burkováku se podobá rovněž kruh z Heuneburgu s malými bočními otvory vyrobený ovšem z kosti, který je stratifikován do periody IIIa (Sievers 1984, 52, Taf. 124: 1578) a jeho účel je neznámý.

Fragmenty plochých disků z Burkováku (typ 11A: obr. 7: 1, 2) připomínají hliněné závěsné terče s měsíčkovitým výkrojkem, které jsou známé na Moravě nebo v Dolním Rakousku v prostředí horákovské (Bulhary, Jaroměřice n. Rokytinou: Podborský et al. 1993, obr. 248: 21, 22; Podborský 2006, 319, tab. 86: 7, 8) nebo kalenderberské kultury (Griebl 1997, Taf. 67: 26). Ploché terče bez otvorů patří k běžnému keramickému inventáři výšinných i rovinných sídlišť Ha D (Chytráček – Metlička 2004, 65, Abb. 96: 1; 133: 18, 19), vyskytují se i ve starších obdobích (Chytráček 1993, fig. 5: 4), ale disky s centrálním otvorem (typ 11B: obr. 7: 3) nejsou již ve starší době železné tak časté a nálezové situace někdy naznačují spíše kultovní význam. V době halštatské je vzácně registrujeme na Moravě (Podborský et al. 1993, obr. 247: 23) nebo jihových. Slovinsku. V propálené výplni stupňovitě zahloubeného objektu z Hrčelů ležel hliněný kotouč s centrálním otvorem spolu s dalšími fragmenty kotoučů, přesleny a keramickými plastikami zvířat, z nichž většina patřila koním (Kaminská 1986, 70, tab. I–II). Analogii k disku s otvory po obvodu (obr. 7: 2) nalezneme ve výbavě halštatských mohylových hrobů nekropole Stična ve Slovinsku (Gabrovec et al. 2006, 153, Taf. 129: 14), kde je kotouč s otvory při okraji interpretován jako poklička.

Další početnou skupinu hliněných předmětů z Burkováku představují válcovité cívky s podélným otvorem a rozšířenými ozubenými podstavami; v celém souboru je dochováno celkem 59 cívek (typ 5: obr. 6: 7–10). Ve středoevropském prostředí se vyskytují velmi vzácně, charakteristické jsou zvláště pro pozdní dobu bronzovou alpské oblasti, především

v severní Itálii a Švýcarsku. Sledované předměty byly vždy interpretované jako cívky na přízi nebo nitě a jako takové spojovány především se ženami. Ve světě symbolů tak měly zastupovat hlavně ženský prvek, podobně jako přesleny a tkalcovská závaží. V evropském rámci lze rozlišit více variant, některé jsou bez otvorů, vyskytují se i vertikálně (Řecko) nebo horizontálně (Itálie, Švýcarsko) provrtané. V pozdní době bronzové je lze ojedinelé doložit i v prostoru na sever od Alp. Z hradiště Runder Berg nedaleko Bad Urachu v jižním Německu pochází několik masivních nezdobených (jen v jednom případě s vertikálními zářezy na obvodu okraje) hliněných cívek, které jsou interpretovány jako předměty k navíjení příze (Pauli 1994, 31, Taf. 68: 4, 69) a časově spadají do pozdní doby bronzové. Nynické skupině ze závěru stupně Ha B patří fragment hliněné cívky z hradiště Planá-Radná (Chytráček – Metlička 2004, 219, Abb. 97: 1). Charakteristický tvar hliněné cívky byl při výrobě textilu užíván zřejmě již v eneolitu (Nekvasil 1957, 450, obr. 198; Fridrichová a kol. 1995, obr. 63). V alpském regionu známe hliněné cívky z časně bronzových sídlišť ve vých. Švýcarsku, většina jich ale pochází až z pozdní doby bronzové (Primas 1990, 85, Abb. 5; 6), v sídlištních nálezech severní Itálie se běžně objevují také na počátku i v průběhu starší doby železné (Keller 1992, 325, fig. 7: 20–22; Taglioni 1999, Tav. LI). Na apeninském poloostrově ve villanovských a etruských hrobech jsou hliněné cívky často zdobeny na koncích, bývají opatřeny i symbolickými znaky, střední část mají příčně provrtanou, někdy se nalézají také v celých sadách až o čtyřiceti kusech (Certosa, Este: Maier 1959, 51; Lucke – Frey 1962, 62, Abb. 8: 1; Frey 1968, 94, Taf. 9: 40, 41). Halštatský hrob ženy v mohyle 159 z nekropole u Frögu v Korutanech obsahoval čtyři podobné cívky, které podle G. Tomediho (2002, 162, Taf. 76: 2–5) v symbolice pohřebních milodarů znázorňují ideál schopností ženy. Ve střední a severní Itálii mohlo vkládání těchto symbolických předmětů do hrobů nějakým způsobem souviset i s vysokým sociálním postavením žen u Etrusků a Venetů (Amann 2000). Skrytou symboliku sledovaných artefaktů snad prozrazují i některé výjevy z řecké mytologie, známá jsou např. zobrazení Ariadné, která podává cívku s nití Théseovi (Eibner 1986, 40–42); navíjení a odvíjení vlákna také obrazně symbolizovalo určení lidského osudu vyšší mocí. Tkaní a spřádání mělo nepochybně i časovou, kalendářně-kultovní a božskou dimenzi. Mnoho bohů tkalo, zvláště bohyně osudu, které spřádaly nit života, běh osudu. Kultovní náčiní k měření a zaznamenávání času patřilo do sféry žen i v regionech severně od Alp, jak ukazuje např. figurální scéna na nádobě z hrobu 27 v Sopron-Várhely, která má sakrální obsah a v centrálním výjevu zobrazuje tkadlenu – paní domu, kněžku a bohyni (Teržan 1996, 526, Abb. 14). Tato bohyně má moc nad životem a smrtí. Odpovídající soudobé, ale i starší mytologické představy lze sledovat ve Středomoří a v Přední Asii (Eibner 1997, 132). Malované ženské postavy na keramických nádobách středodunajské kalenderberské oblasti prozrazují víru v ženskou bohyni, motiv ženy se zvednutýma rukama přerůstá až do jakýchsi triád nebo metopovitých obrazců, v nichž lze vidět zobrazení tří ženských bytostí, snad bohyni osudu – sudiček, které jsou v antické mytologii známé jako moiry, norny (Klóthó souká nit a stojí u zrodu člověka, Lachesis přede osud člověka, Atropos přestřihává nit života: Eibner 1997, 133–135, Abb. 47–49; Podborský 2006, 308–309, tab. 83: 1, 2, 4).

Hliněné cívky představující atributy ženských prací – předení, tkaní – měly nepochybně velký rituální význam, jak naznačují pohřební milodary i deponování v kultovních areálech s dalšími magickými předměty. V 8. a 7. stol. př. Kr. se mezi votivními předměty v sakrálních okrscích objevují zlomky vřeten a kuželů na přeslici, dále přesleny i tkalcovská

závaží nebo hliněné napodobeniny košů na vlnu zasvěcené ženskému božstvu. Bohyně Reitia se stala hlavním ženským božstvem Venetů a byla uctívána ve svatyních venetské a rétské oblasti. V Este-Baratela se mezi votivními předměty našlo např. 200–300 tkalcovských závaží zasvěcených tomuto božstvu (Roth 1978, 185, Abb. 6); hliněné cívky, přesleny a miniaturní tkalcovská závaží se našly mezi votivními předměty i v další venetské svatyni na břehu jezera v San Pietro Montagnon (Dämmer 1986, 24, Taf. 133: 2611, 2612). Odraz podobných náboženských představ snad můžeme sledovat i v prostoru severně od Alp. Zdobená hliněná cívka, ozubené kolečko s jedním otvorem a další hliněné artefakty objevené v horské svatyni „Abschnittswall im Walde Brand“ ve Středních Francích (Maier 1978, 236, Taf. 38: 1) mohou na výšinné lokalitě prozrazovat podobné rituální úkony, jaké se pravděpodobně odehrávaly i na Burkováku v jižních Čechách. V zahroubeném objektu s pecí v Unterparschenbrunn v Dolním Rakousku se rovněž podařilo odkrýt soubor hliněných rituálních předmětů: cívky, ozubená kolečka se dvěma otvory, přesleny, tkalcovská závaží i zbytky křbových kozlíků (Metzner-Nebelsick 1997, 597, Abb. 2: 26). Fragment hliněné cívky a neozubené kolečko se dvěma otvory pochází z Heuneburgu, kde spadají do periody IVb/3-c (Sievers 1984, 204, Taf. 149: 1764). Rituální význam sledovaných hliněných artefaktů potvrzuje soubor odkrýtý na halštatském výšinném sídle Burgstallkogel u Kleinklein ve Štýrsku. V sídlištní vrstvě ležely dvě hliněné cívky, kolečko s centrálním otvorem, fragment plastiky koníka a zlomky zvířecích protomů (Dobiat 1986, 35, Taf. 15: 16–22). Keramické cívky patřily i k pohřební výbavě některých hrobů kalenderberské kultury v Dolním Rakousku (Nebelsick et al. 1997, Abb. 11; 23). Na českém území registrujeme ve starší době železné hliněné cívky jen ojediněle, především v prostředí sídlišť horákovské kultury na Moravě (Podborský et al. 1993, obr. 247: 26). V zahroubené obytné stavbě na sídlišti v Brně – Králově Poli ležela hliněná cívka spolu s neozubeným kolečkem s malým otvorem uprostřed, ozubené kolečko se dvěma otvory zde pochází z jiného objektu (Nekvasil 1979, tab. 32: 2; 48: 5). V Čechách je vedle Burkováku prokázán zatím jediný nález cívky z doby železné, který pochází z časně laténské chaty (obj. 4/1953) prozkoumané na sídlišti v Dobevi, okr. Písek (Dubský 1956, 50, obr. 3: 7).

Jinou velkou skupinu předmětů z kultovního areálu na Burkováku představují hranoly se třemi bočními otvory (typ 15A: obr. 8: 4–6, 8, 10, 13), jichž je celkem dochováno 100. Hliněné hranoly podobných rozměrů, ovšem bez otvorů, se ojediněle vyskytují např. v pohřebním inventáři kalenderberské kultury. Hrob 95 v Soproni-Varhely obsahoval 27 hliněných hranolů a v hrobu 14 leželo 26 těchto předmětů. B. Teržan (1996, 518–524, Abb. 11; 1990, 169, fig. 41) interpretuje hranoly jako hrací kostky nebo astragály, které plnily důležitou úlohu při věštbách, vykládání osudu i kalendářním určování času. Odpovídající počty astragálů, hliněných hranolů nebo cívek se objevují v hrobech v Hallstattu i v Este a mohly znázorňovat symbolické převedení kalendáře, totiž symboly pro kosmicko-časovou dimenzi záhrobního světa. Podobný účel snad měly i ploché hliněné hranoly trapezovitého tvaru s jedním bočním otvorem nalezené v mohyle VI v Nových Košariskách v počtu 5 a 12 kusů, které byly v hrobové komoře snad původně zavěšené (Pichlerová 1969, 138, 176, obr. 56–59; tab. XLII: 5). Zavěšení se předpokládá také u hranolů i tvarově příbuzných obdélných (typ 16A–D: obr. 8: 9, 11–12; 9: 1–3) a oválných destiček (typ 17B: obr. 9: 7, 8) z Burkováku.

Početně na prvním místě v celkovém množství dochovaných plastik ze sakrálního areálu u Nemějic jsou hliněné nezdobené válečky s podélným otvorem (typ 6: obr. 6: 11–20),

jichž evidujeme 404. Některé se tvarem blíží cívkám a můžeme také předpokládat obdobnou interpretaci jako u předchozích typů artefaktů. Poněkud odlišný tvar mají delší tyčinkovité válečky, které již nejsou tak početné a bývají opatřeny jedním i více otvory (typ 13A: obr. 8: 2). Pozoruhodný je váleček bez otvorů (typ 13B: obr. 8: 1), který má v podstavě 6 důlků uspořádaných do formace rozety, a připomíná tak razidlo. Důlky ve tvaru rozety se objevují na hliněných pečetiřkových předmětech – pintaderách, které evidujeme již na sídlišťích pozdní doby popelnicových polí. Hliněné pečetiřko s důlky vytvářejícími rozetu pochází ze zahloubených objektů halštatského dvorce u Dietfurtu, kde byly také nalezeny plastiky koníků (*Hoppe 1987, 55, Abb. 21: 6; Reichenberger 1994, 112*).

Hranol s koncovými růžky (typ 15B: obr. 8: 7) je v souboru z Burkováku zcela ojedinělý. Představuje pravděpodobně miniaturní model krbového kozlíku („měsíčního idolu“). Velké krbové kozlíky nebo modely pecí se v mnohých regionech střední Evropy objevují v hrobovém inventáři od mladší doby popelnicových polí do starší doby halštatské, zvláště charakteristické jsou např. pro bohaté pohřby bylanské a kalenderberské kultury. Exemplář z Burkováku je však mnohem menší než zmíněné nálezy z hrobů a jeho analogie můžeme spatřovat v miniaturních krbových kozlících z pálené hlíny, uložené v hrobě č. 131 na pohřebišti v Lorettu v Burgenlandu v číši na nožce. Nález je dáván do souvislosti se žárovou obětí při pohřebních rituálech (*Nebelsick 1996, 328, 343, Abb. 2a; 15*). Hliněné krbové kozlíky prozrazují souvislost s kalenderberskou triádou, v severových. Přilpí se vázou na pohřby žen a bývají zde spojovány s adorací ženských božstev (*Eibner 1997, 144; Teržan 1986, 229; 1996, 519*).

Pozoruhodný je miskovitý závěsek s otvory při obvodu (typ 18: obr. 9: 6), který je v rozsáhlém souboru z Burkováku ojedinělý. Analogii snad nacházíme v miniaturní vaničkovité misce z mohyly VI v Nových Košariskách (*Pichlerová 1969, 175, tab. XXXVIII: 10*), lze také upozornit na hliněné napodobeniny košů na vlnu nalezené mezi votivními předměty svatyn z 8. a 7. stol. př. Kr. (*Eibner 1986, 42*).

Nápadnou skupinu zoomorfických plastik na Burkováku představují většinou ve zlomcích dochované figurky koní s vertikálním otvorem, kterých je registrováno 15 (typ 1A: obr. 5: 1–5); na jednom fragmentu hlavy a krku je nápadně zvýrazněna hříva (obr. 5: 1). Ve starší době železné se v hrobech východohalštatského i západohalštatského okruhu vyskytují samotné hliněné figurky koní (*Šaldová 1968, 361, obr. 22: 2; Ettl 1996, 177, Taf. 250*), které bývají spojovány s mocí chtonických božstev. V řecké oblasti geometrického období zpodobňují pravděpodobně koně boha Háda a řada halštatských plastik koní s realisticky naznačenou hřívou je zřejmě odvozena od řeckých předloh. V Řecku se figurky koní našly především ve svatyních (*Reichenberger 1994, 110, Abb. 1–2; 2000, 62, Karte 7*). Symbol koně v halštatských hrobech pramení jednak z ovlivnění z východu, jednak ze sociální emancipace nové společenské vrstvy – jezdců bojovníků. Ve starší době železné se ale keramické plastiky koní neobjevují pouze v hrobech. Ve čtyřech zahloubených objektech halštatského dvorce nedaleko Dietfurtu v severových. Bavorsku ležely čtyři figurky koní (*Hoppe 1987, 57, Abb. 20–21*). S rituálními úkony souvisela zejména obdélná jáma 14, která vedle plastiky koně obsahovala i keramické nádoby, množství zvířecích kostí koně, skotu, ovce/kozy a psa, přičemž v osteologickém materiálu převažovaly hlavně lebky. V sousední jámě se našly keramické kotouče, hliněný kruh i pečetiřko, a kultovní místo je proto srovnáváno s výšinnou svatyní „Abschnittswall im Walde Brand“ ve Středních Francích a také se sakrálním areálem na vrchu Burkovák, kde se k rituálům používaly

podobné hliněné předměty (*Reichenberger 1994*, 112, Abb. 2: 1; *2000*, 152, Abb. 9–12). Kotouče s otvorem spolu s fragmenty plastik koníků a dalšími artefakty z pálené hlíny byly objeveny rovněž na výšinném sídle Burgstallkogel u Kleinklein ve Štýrsku (*Dobiat 1986*, 35, Taf. 15: 16–22) nebo v zahloubených objektech doby halštatské v Hrčeli na jihových. Slovensku (*Kaminská 1986*, 70, tab. I–II). Hliněné plastiky koní ze sídlištních situací Ha D známe v jižních Čechách ze zahloubené chaty 4/82 ve dvorci halštatské elity v Němčicích (*Michálek – Lutovský 2000*, 157, tab. 51: 1) i z rovinného sídliště bez bližších náleзовých okolností v Nové Vsi u Čížové (*Fröhlich 1987*, 135–140, obr. 1–2), ve středních Čechách z bylanské chaty v Praze-Řeporyjích (*Fridrichová a kol. 1995*, 197, obr. 126). Množství figurek koní zhotovených z bronzu se podařilo odkryt při výzkumu venetské svatyně San Pietro Montagnon, která plnila centrální funkce zvláště v 6. stol. př. Kr. (*Dämmer 1986*, 52, Taf. 10–14). V situlovém umění bývají koně často znázorněni v neobvyklých výjevech (např. *probatio equorum* – předvádění koní na situle z Vače a cisté z Moritzing: *Kromer 1980*, 230, Abb. 4) za účasti vysoce postavených nevojenských osob, které se zřejmě vyznačovaly velkými znalostmi koní (scéna ohledávání koňkého kopyta za přítomnosti trůnící osoby pozvedávající číši na situle z Este-Benvenuti je interpretovaná jako věštění: *Parzinger 1991*, 15, Abb. 6). *H. W. Dämmer (1986, 50)* předpokládá, že právě tato skupina významných jedinců posvěcovala figurky koní ve svatyni na břehu jezera. Mezi votivními předměty zde můžeme rozpoznat ženský (např. cívky, miniaturní závaží) i mužský prvek (jezdci na koních), centrální svatyně zřejmě sloužila velkému okruhu lidí rozličných sociálních skupin, vykonávaly se zde především libace, ale i oběti pokrmů. Bronzové figurky jezdců pocházejí ještě z dalších lokalit venetské Horní Itálie (*Roth 1978*, Taf. 25). Olovené plastiky jezdců na koních z výbavy pohřbů 2. pol. 7. a 1. čtvrtiny 6. stol. př. Kr. nekropole Frög v Korutanech mohly mít souvislost se sepulkrálními ceremoniemi (*Protesis, Ekphora*), které doprovázely i pohřební hry (*Tomedi 2002*, 278). Plastiky jezdců na koních ale na Burkováku nejsou jednoznačně doloženy, protože rekonstrukce postavy jezdce z malých zlomků prohnutých tyčinek (*Axamit – Petrbock 1930*, 193; *Axamit 1928–1930*, tab. XLVII) není příliš průkazná.

Prohnuté tyčinky představují mnohem spíše než lidské nohy hliněné modely jha (typ 12: obr. 7: 4–9), jaké jsou doloženy v hrobu 8 (Ha C) z Berndorfu v Horních Francích (*Ettel 1996*, Taf. 60B: 6a–c; *Raßhofer 2000*, 202, Abb. 17: 3). Miniaturní jha s celým záprahem můžeme studovat i na některých etruských plastikách zhotovených z pálené hlíny nebo bronzu (*Woytowitsch 1978*, 80, Taf. 37: 161; 38: 168; 39: 168, 280; *Boethius et al. 1962*, fig. 12–13).

K zoomorfním plastikám v souboru z Burkováku můžeme přiřadit ještě dva další artefakty (typ 1B): stylizované tělo vodního ptáka a fragment ptačí hlavičky s krčkem (obr. 5: 6, 7). Analogie k oběma provrtaným keramickým předmětům se nabízejí mezi hliněnými plastikami ze dvou zahloubených objektů u Rottendorfu v Dolních Francích (*Reichenberger 2000*, 204, Abb. 32: 6, 15). Jámy zřejmě souvisely s kultovními rituály a k souboru magických předmětů zde patřil i hliněný kruh a vypouklé oválné destičky. Další plné keramické figurky ptáků jsou ve starší době železné poměrně vzácné (*Reichenberger 2000*, 68, Abb. 125), v jižních Čechách je doložena drobná keramická plastika v podobě ptáka se čtyřmi nohama nalezená na sídlišti z doby halštatské u Dobešic (*Beneš 1966*, 10, č. 18). Duté plastiky vodních ptáků – chřestítka – se vzácně objevují ve výbavě hrobů kalenderberské, bylanské a halštatské mohylové kultury, ptačí hlavičky ojediněle zdobí i rohy hliněných

Obr. 12. Nemějice, okr. Písek. Návrší Hůrka (Na kopci). Bronzový závěs z mohyly. Kreslil J. Michálek.

Abb. 12. Nemějice, Kr. Písek. Hügel Hůrka (Flur Na kopci). Bronzeanhänger aus dem Hügelgrab.

krbových kozlíků, známé jsou také ptačí protomy vyrobené z bronzu nebo pálené hlíny (Reichenberger 2000, 69, Abb. 136, 137; Nebelsick 1996, Abb. 16; Nebelsick et al. 1997, Abb. 20; Böhm 1931, 63, obr. 41: 8; Franc 1906, 228, tab. 34: 16). Vodní pták mohl být zřejmě prostředníkem mezi vodou, zemí a nebem, které symbolizovalo slunce (Springer 2003, 19). Ve starší době železné měl motiv ptáka a slunce stále ještě významné postavení v náboženské symbolice vycházející z duchovních principů předchozí doby bronzové. V mladší době popelnicových polí byly zmíněné motivy zobrazovány především centrálním náboženským symbolem té doby, který v mnoha variantách znázorňoval ptačí sluneční člun (Jockenhövel 2003, 110). Bronzová poklička cisty z hrobu halštatského knížete v Kleinklein ve Štýrsku (Springer 2003, 21, Abb. 12) ukazuje stylizované motivy ptačí sluneční bárky a slunečního kola, zdvojené sluneční bárky s ptačími hlavami zdobí i těla situl. Jedná se o pozdní variantu slunečního člunu v době halštatské, která se běžně vyskytuje ve venetské kultuře Este. Odtud také řemeslníci z Kleinklein pravděpodobně i motiv zdvojené sluneční bárky převzali (Egg – Kramer 2005, 23, Abb. 16).

Další toreutické výrobky z okruhu figurálního umění alpského stylu pozdního 7. stol. př. Kr. přinášejí řadu zcela nových výjevů (např. velké ryby požírající člověka) a prozrazují většinou intenzivní mediteránní vlivy přicházející z Adrie, objevují se ale i domácí prvky (lov medvěda), nápadná je především začínající záliba ve figurálních vyobrazeních (Parzinger 1991, 18, Abb. 9). Ta je pro dobu halštatskou charakteristická a v mnohém přesahuje přísně ohraničený kánon motivů doby bronzové (Springer 2003, 21). Duchovní svět starší doby železné vyrůstal z předcházející epochy popelnicových polí, v době halštatské trvala dále symbolika slunce, sluneční bárky i slunečního koně, postupné změny náboženských idejí se prosazovaly jen pozvolna (např. se měnily představy o cestě mrtvého do záhrobí: Springer 2003, 21; Bouzek 2002, 37). V kultovní symbolice starší doby železné zřetelně přibývá řada nových figurálních motivů, z nichž některé – především zobrazení

lidí, byly pro poměry doby bronzové ještě nemyslitelné (srov. *Springer 2003*, 20; *Reichenberger 2000*, 45, 71).

Mezi zoomorfní plastiky z Burkováku jsou ještě zařazeny 3 zvláštní neprovrtnané oválné destičky se dvěma růžky (typ 1C: *obr. 5: 8–10*), které zřejmě znázorňují uši, připomínající obrys stylizované hlavy kočky nebo jiné kočkovité šelmy. Jedná se o motiv ojedinělý, podobnost vykazují snad jen 4 bronzové kočičí hlavy z mohylové nekropole Šmarjete ve Slovinsku (*Stare 1973*, 67, Tab. 18: 1–4). Ploché destičky s ouškem nebo trnem na spodní straně patřily zřejmě k bronzovým ozdobám koňských postrojů.

Hliněné kuličky s otvorem (typ 7: *obr. 6: 21–22*) pravděpodobně imitují jantarové nebo skleněné perly z náhrdelníků, které byly typickou součástí ženského šperku.

Z Burkováku pochází několik typů hliněných závěsků s jedním příčným otvorem v horní části, které můžeme také spojovat se symbolikou šperků. Ojedinělé ploché trapézovité závěsky (typ 2A/a: *obr. 5: 11–12*) imitují kovové exempláře, které jsou široce rozšířené v západohalštatském i východohalštatském okruhu, Slovinsku a Horní Itálii. Sloužily jako chrastící přívěsky upevněné např. ke koňským postrojům, zákolníkům, bronzovým nádobám, šperkům (*Urleb 1974*, Tab. 21: 1; *Egg – Kramer 2005*, 21, Abb. 16; *Drda – Rybová 2008*, Abb. 66) i ke kultovním předmětům; doloženy jsou např. i na bronzovém rituálním závěsu z mohyly na Hůrce u Nemějic (*obr. 12*). Plochý obdélný až trapézovitý závěsek vyrobený z vápence je řazen k nálezům z doby halštatské objeveným na hradišti Rubín (*Preidel 1937*, Taf. IV: 33); z opevněného výšinného sídliště Planá-Radná pochází plochá trapezoidní hliněná destička se třemi otvory, která ležela společně s tkalcovskými závažími v pozdně halštatské chatě IV vedle zdobené vypálené desky domácího křbového oltáříku (*Chytráček – Metlička 2004*, 217, Abb. 93: 9; 94: 1). Analogie pro plochý trapézovitý závěsek s vytaženými dvěma růžky (typ 2A/b: *obr. 5: 19*) najdeme např. v bronzových antropoidních závěscích z Tübingen-Bebenhausen (*Warnecke 1999*, 90, Abb. 42: 118) nebo také na uzdách typu Veji (*Gleirscher 1993*, 73, Abb. 4: 1). Oválné závěsky s vytaženými dvěma růžky (typ 2C/a: *obr. 5: 15–18*) připomínají stylizovaný tvar ryby, k nimž najdeme starší analogii ve špercích z jantaru a gagátu na sídlišti z pozdní doby bronzové v Auvernier ve Švýcarsku (*Primas 1990*, 81, Abb. 3). Zvláštní tvar představují oválné závěsky se třemi růžky na jedné straně (typ 2D/a: *obr. 5: 20–21*), které se podobají plochým předmětům z pálené hlíny s trojitým prstovitým zakončením. Těžiště výskytu těchto hliněných předmětů je hledáno v Polsku, kde jsou známé v inventáři hrobů z pozdní doby bronzové (*Metzner-Nebelsick 1997*, 591, Abb. 2: 8; 3). Ploché oválné závěsky se dvěma nebo třemi růžky na protilehlých stranách (typ 2C/b, 2D/b: *obr. 5: 22, 23*) jsou zatím bez analogií, stejně jako závěsky podélně provrtané (*obr. 5: 24–26*) nebo malé ploché destičky s příčnými otvory (typ 17B: *obr. 9: 7, 8*). Převážná většina hliněných artefaktů z Burkováku je opatřena otvory, k malému počtu neprovrtnaných předmětů patří oválná plochá destička (typ 17A: *obr. 9: 5*).

Ploché oválné závěsky (typ 2B: *obr. 5: 13–14*) se tvarově blíží kamenným brouskům s otvorem, které se vyskytují v hrobech starší doby železné ve Slovinsku (*Stare 1973*, 74, Tab. 35: 27, 25; *Starè 1955*, Pl: LXXVIII: 3). Připomínají také miniaturní modely tkalcovských závaží nalezené mezi dalšími votivními předměty, jež byly při rituálech deponovány ve svatyních venetské oblasti v severní Itálii (*Dämmer 1986*, 24, Taf. 157: 2808–2814). Mezi neurčitelnými zlomky evidujeme zvláštní pravoúhlý hliněný předmět se čtyřmi otvory (*obr. 11: 18*), který lze snad označit jako závěsek ve tvaru lidské nohy. Votivní bronzové

předměty ve tvaru lidských nohou jsou rozlišeny také v nálezech votivních předmětů z venetských svatyní v Horní Itálii (Este-Baratela, San Pietro Montagnon: *Roth 1978*, 184; *Dämmer 1986*, 10, Taf. 6a; 17: 71, 73). Votivní plastiky ve tvaru lidských končetin nebo orgánů měly vyjádřit prosbu k božstvu o uzdravení příslušných partií těla.

6. Kulturní a časové zařazení keramiky

V souboru hliněných předmětů z Burkováku jsou nápadně početně zastoupeny trychtýře (typ 19B: *obr. 11: 1–4*; celkem 14 exemplářů; typ 19A, *obr. 9: 9, 10; 10*; celkem 11 exemplářů) a jejich zlomky (150 fragmentů), které již můžeme přiřadit ke keramickým nádobám. S trychtýři a cedníky z pálené hlíny se ve středoevropském prostoru běžně setkáváme na sídlištích Ha C-D i LT A (*Chytráček – Metlička 2004* 65, Abb. 97: 9; Taf. 23). Tyto charakteristické keramické tvary byly zřejmě důležitou součástí stolních picích souborů, vloženy do ústí jiných nádob se používaly snad v kombinaci s plátnem či jinou propustnou tkaninou k přelévání a filtrování tekutin, především asi alkoholických nápojů. Nálezová situace zahloubeného domu (obj. 600) v panském dvorci Ha C2 v Geiselhöringu v Dolním Bavorsku prozrazuje snad rituálně uložené pozůstatky po velké slavnostní hostině, která mohla mít i jistý sakrální význam (*Nagler-Zanier 1999*, 93). Mezi velkým množstvím celých keramických nádob byly nápadné i početné zlomky hliněných trychtýřů a cedníků, které sloužily k cezení zřejmě alkoholických nápojů. Fragmenty hliněných kruhů nebo zlomek dětského bronzového náramku mohl podle autorky pravděpodobně prozrazovat i nějakou formu iniciačního ritu. Zlomky keramických trychtýřů a cedníků ležely spolu s hliněnými naběračkami, číšemi a plastikami koníků v zahloubených objektech 14 a 34 prozkoumaných v halštatském dvorci u Dietfurtu (*Reichenberger 2000*, 198–199). Hliněné trychtýře i cedníky nalezené v kultovních areálech spolu s fragmenty keramických užitkových nádob mohou svědčit o libačních obřadech, jež jsou doloženy zvláště ve svatyních venetské oblasti (*Dämmer 1986*, 51).

Zlomků užitkových keramických nádob je z Burkováku dochováno celkem 631, rozlišit můžeme pouze tvary misek (5 zl.), amforovitých (3 zl.) a hrncovitých nádob (2 zl.); zbývající fragmenty patří nezdobeným stěnám blíže neurčitelných tvarů.

Pět tenkostěnných zlomků patří mísám s mírně esovitě nebo ostře zalomenou výduť (*obr. 11: 8–10*), na vnější straně lomené stěny je patrná řádka z důlků (*obr. 11: 8*), objevuje se i vnitřní výzdoba z jemně rastrovaných pásů lemovaných po obou stranách drobnými vpichy (*obr. 11: 9–10*). Analogie k těmto tvarům jsou známy z blízkého okolí, např. z mohyl na Burkovském vrchu, v nedalekých Hvoždanech, Dobešicích a Hostech (*Michálek 1972*, II: tab. 78, 80, 96, 109, 170). S mísami zdobenými vlasovým šrafováním a důlky se setkáme již během Ha C2-D1 v jižních i záp. Čechách, kde se objevují ve výbavě hrobů (Nynice, Manětín-Hrádek: *Šaldová 1968*, 352, *obr. 12: 22; 19: 2; Soudská 1994*, Abb. B 27: 11) i v inventáři sídlišť (*Chytráček – Metlička 2004*, 268, Abb. 151: 43). Mísa s lomenou stěnou je známá sice už z mladší fáze halštatské mohylové kultury ve stupni Ha C (*Šaldová 1968*, *obr. 14: 8*), ostře zalomená výduť lemovaná často důlky (*obr. 11: 8*) patří charakteristickým tvarům mís pozdní doby halštatské, jež se běžně se vyskytují ve výbavě hrobů Ha D2-3 i na soudobých sídlištích (*Chytráček – Metlička 2004*, 59, Abb. 13: 30; 33: 12; 105: 28).

Tři zlomky výdutě a podhrdlí náleží menší amforovitě nádobě s prohnutým hrdlem, jejíž výzdoba na rozhraní hrdla a klenuté výdutě sestávala z řady okrouhlých vpichů s šikmými oválnými žlábkami pod nimi (*obr. 11: 5–7*). Analogické nádoby známe z jihočeské i západočeské skupiny halštatské mohylové kultury, např. z mohyl na západním svahu Burkováku (*Michálek 1972, I: 145, II: tab. 169*), z Protivína (*Michálek 1972, I: 145, II: tab. 209*), z Dobešic u Písku (mohyla 1933: *Michálek 1972, I: 146, II: tab. 96*), a také z pohřebiště u Nynic (např. hroby 131 a 194: *Šaldová 1968, 348–352*) a Manětína-Hrádku (hroby 148, 176 a 1888: *Soudská 1994, Abb. B 18: 21, B 22: 13, B 25: 10*), kde jsou datovány shodně do Ha C2-D1.

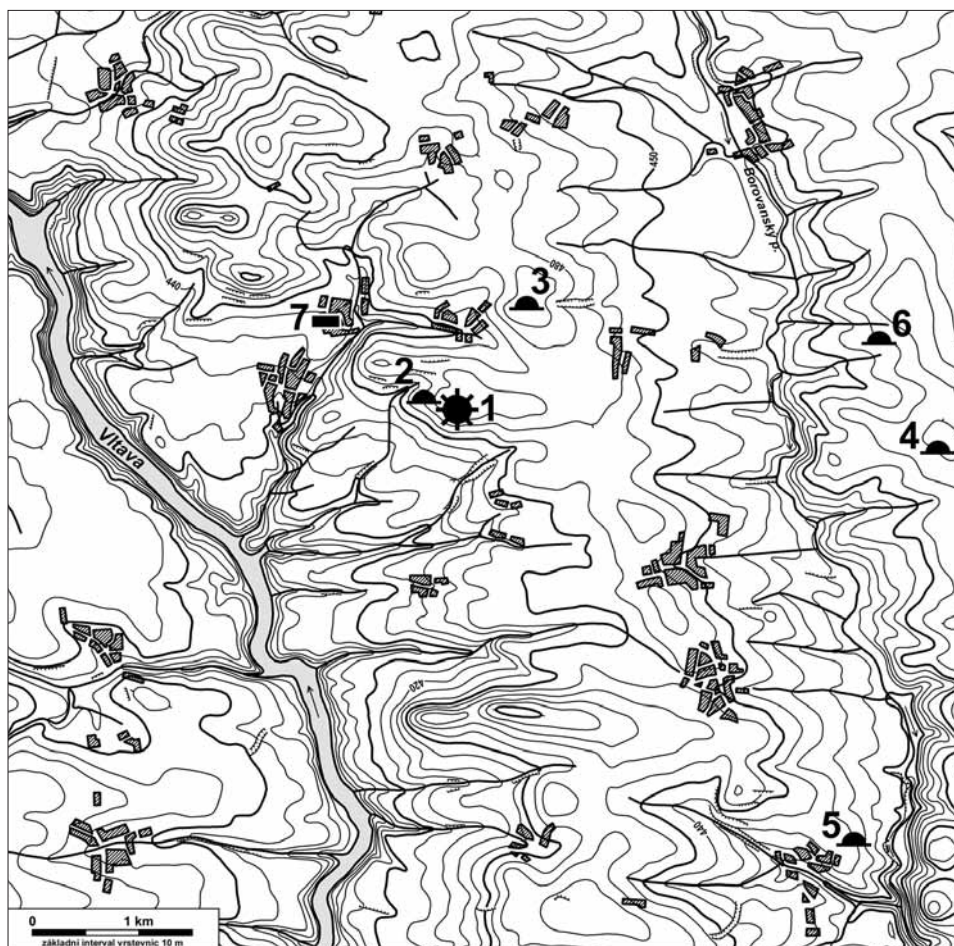
Dva zlomky hrncovitých nádob zdobených na podhrdlí buď plastickou nalepenou páskou se vstřícnými důlky (*obr. 11: 11*), nebo pouze s vtlačenými důlky do stěny nádoby (*obr. 11: 12*), patří ke keramickému typu, který se poprvé objevuje ve stupni Ha C2-D1 a jehož vývoj poté pokračuje zejména ve stupni Ha D2/3 – LT A (*Michálek – Lutovský 2000, 141, obr. 33*). Zastoupeny jsou v mohylách v blízkém okolí (např. Hvoždany: *Michálek 1972, I: 147–149, II: tab. 96: 4* a Protivín: *Michálek 1972, II, tab. 206: 26*) a vyskytují se také v západočeské skupině mohylové kultury doby halštatské na pohřebištích (Manětín-Hrádek, hrob 188: *Soudská 1994, Abb. B27: 188*) i sídlištích (*Chytráček – Metlička 2004, Abb. 59: 13, 14; 65: 28*).

Fragment nádoby zdobený na výduti třemi řádkami malých okrouhlých vpichů (NM Praha, inv. č. 60 227) nebyl během dokumentace k dispozici.

Nepočtený soubor dochovaných zlomků nádob představuje charakteristickou keramiku halštatské mohylové kultury; lze je zařadit do úseku Ha C2-D2 (příp. až Ha D2/3). V průběhu těchto stupňů také existoval kultovní areál na Burkováku, který svoji funkci přestal plnit nejspíše ve stupni Ha D2, nejpozději na počátku stupně Ha D3.

7. Halštatské osídlení v okolí Burkováku

Kultovní místo na Burkováku neexistovalo v mladší době halštatské osamoceně, v jeho nejbližším okolí však zatím mnoho lokalit neznáme. Přímo na záp. úbočí Burkováku je situováno mohylové pohřebiště s asi 33 mohylami ze starší doby bronzové a z doby halštatské (*obr. 2: 2*), které prozkoumal v r. 1894 J. L. Píč (*1900, 155; Fröhlich – Michálek 1978, 97*). Na návrší v trati „Na kopci“ ca 1000 m na SV od Burkovského vrchu se nachází další mohylové pohřebiště (*obr. 2: 3*) s celkem 15 mohylami s pohřby ze střední doby bronzové a z doby halštatské (*Fröhlich – Michálek 1978, 98*). V jedné z halštatských mohyl prokopaných r. 1904 se podařilo nalézt bronzový turban, a především unikátní bronzový kruhový závěs (*obr. 12*) s centrálním motivem kříže i s připevněnými plastikami vodních ptáků a dochovaným závěsným řetězem (*Píč 1904–1905*). Další halštatské mohylníky (*obr. 13: 4–6*) jsou známé od nedalekých Hvoždan, Radčic a Koloměřic (*Beneš – Michálek – Zavřel 1999, 54; Fröhlich – Michálek 1981, 46–47, 123–124; Fröhlich 1981, 123*). V centru obce Slabčice (*obr. 13: 7*), vzdáleném pouze 1,2 km od Burkováku, byl zachycen i jeden mladohalštatský (pozdně halštatský? – nálezy se nedochovaly) plochý žárový hrob (*Dubský 1949, 678*). Rovinných sídlišť je v blízkém okolí Burkováku doloženo zatím nemnoho, nejbližší se nacházejí až na Bechyňsku (např. Hvoždany, Radčice, Rataje: *Beneš – Chvojka 2008, 6*). Zhruba 2 km od Burkováku leží opevněná ostrožna u Písecké Smolče, zatím však odtud

Obr. 13. Osídlení z doby halštatské v nejbližším okolí vrchu Burkovák u Nemějic. 1 Burkovák; 2 Nemějice – mohyly na úpatí Burkovák; 3 Nemějice – mohyly v lese Hůrka (Na kopci); 4 Hvoždany – mohylník v poli Hemera, trať Hošková; 5 Koloměřice – mohylník v trati V kopcích; 6 Radčice – mohyly sev. od hájovny Soví; 7 Slabčice – ploché žárové hrob. Kreslil K. Vávra.

Abb. 13. Hallstattzeitliche Besiedlung in dichter Nachbarschaft des Berges Burkovák bei Nemějice. 1 Burkovák; 2 Nemějice – Hügelgräber am Fuß des Burkovák; 3 Nemějice – Hügelgräber im Wald Hůrka (Flur Na kopci); 4 Hvoždany – Hügelgräberfeld im Wald von Hemera, Flur Hošková; 5 Koloměřice – Hügelgräberfeld in der Flur V kopcích; 6 Radčice – Hügelgräber nördl. des Forsthauses Soví; 7 Slabčice – flaches Brandgrab.

postrádáme nálezy datovatelné do doby halštatské (*Dubský 1949*, 640–642; *Fröhlich – Michálek 1978*, 112). Nejbližší hradiště současné s Burkovákem (Ha C/D) tak nalezneme až na ostrožně sv. Jana u Chřeštic (*Dubský 1949*, 146–157; *Fröhlich – Michálek 1978*, 111). Přestože je tedy z jeho bezprostředního okolí doloženo v současnosti jen málo soudobých lokalit, můžeme Burkovák považovat za kultovní centrum minimálně pro širší oblast povodí dolní Lužnice a vltavského pravobřeží (*obr. 13*).

8. Svatyně venetského typu v jižních Čechách starší doby železné?

Zatím poslední archeologické výzkumy realizované na vrcholové plošině Burkováku ve 40. letech 20. stol. (*Dubský 1949; Šolle 1948*) přinesly informace o zachycených kúlových jamách, které mohly být osamocené nebo také vytvářely řady (*obr. 4*) a nepochybně souvisely s nebývalou koncentrací hliněných plastik (*Filip 1970, 62*). Stopy po kúlech na protáhlé plošině kopce snad prozrazují dřevěnou stavbu, ale také si lze představit jen samostatné sloupy se zavěšenými symbolickými hliněnými plastikami, jejichž četnost nemá ve středo-evropském prostoru paralelu. V celém souboru hliněných artefaktů můžeme rozpoznat ženský (cívky, hranoly, miniaturní závaží) i mužský prvek (koně) a zastoupeny jsou také symboly uraničních božstev (ozubená kolečka, snad i hliněné kruhy). Pravděpodobně se jedná o votivní předměty s určitým magickým nábojem, které zde byly deponovány při náboženských slavnostech. Hliněné trychtýře i zlomky užitkových keramických nádob dovolují uvažovat o libačních rituálech, nelze vyloučit ani jídelní obětiny v prostoru centrální svatyně, která sloužila velkému okruhu lidí a nacházela se v těsné blízkosti mohylových nekropolí.

Podle současného stavu poznání lze nejbližší obdobné lokality spatřovat v sakrálních okrscích venetské oblasti v severovýchodní Itálii. Libační rituály na nich prozrazuje velké nakupení posvěcených nádob, především číší, kalichů, pohárů a koflíků. Takové doklady se např. podařilo odkrýt při výzkumu svatyně z 2. pol. 7. až 5./4. století př. Kr. u termálních pramenů na břehu jezera San Pietro Montagnon v severní Itálii, kde hledali pomoc také nemocní a přinášeli votivní dary v podobě miniaturních modelů lidských orgánů, nohou a rukou (*Dämmer 1986, 8, 48, Taf. 5*). Bronzové votivní plechy a plastiky vyráběli zřejmě místní řemeslníci podle přání zákazníků přímo v prostoru svatyně (*Roth 1978, 173*). Mezi bronzovými votivními předměty jsou doloženy také hliněné cívky, miniaturní tkalcovská závaží a přesleny. Sakrální areály poskytující často velké soubory uložených votivních bronzových i hliněných předmětů jsou v severní Itálii evidovány v nížinách a také na vrcholcích kopců. Řada zachycených stop prozrazuje, že v posvátných okrscích stály dřevěné kultovní stavby. V Altino se např. podařilo zjistit přibližně sto kúlů a nejméně dvě stěny někdejší dřevěné konstrukce. Kultovní stavba ze dřeva se předpokládá také v San Pietro Montagnon (*Dämmer 1986, 49*) a nepřímé doklady o kúlových konstrukcích ve venetských svatyních poskytují rovněž votivní plechy s kruhovými nebo čtverhrannými otvory po hřebících, známé např. z lokalit Baratella, Caldevigo, Vincenza, Gurina nebo Mechel (*Roth 1978, 189, Taf. 19; 20: 1*). Votivní předměty zde byly upevněny pravděpodobně na dřevěných kultovních sloupech. Bližší hodnocení významu lokality na Burkovském vrchu však není bez provedení moderního geofyzikálního průzkumu a revizního archeologického výzkumu možné.

Prameny a literatura

- Amann, P. 2000:* Die Etruskerin. Geschlechtverhältnis und Stellung der Frau im frühen Etrurien (9.–5. Jh. v. Chr.). Archäologische Forschungen 5. Wien.
- Axamit, J. 1928–1930:* Burkovák u Nemějic. Památky archeologické 36, 285–289.
- Axamit, J. – Petrboř, J. 1930:* Božíště na Bechyňsku. In: Magazin Z, č. 5., Brno, 192–194.
- Beneš, A. 1966:* Dobešice, okr. Písek. In: Bulletin záchranného oddělení 3, Praha, 10, č. 18.
- Beneš, A. – Michálek, J. – Zavřel, P. 1999:* Archeologické nemovité památky okresu České Budějovice. Praha.

- Beneš, J. – Chvojka, O. 2008:* Střípky zmizelých věků. Z nových archeologických poznatků o pravěku Bechyňska. Katalog k výstavě. Bechyně.
- Boethius, A. et al. 1962:* Etruscan culture. Land and people. Archeological research and studies conducted in San Giovenale and its environs by members of the Swedish institute in Rome. New York – Malmö.
- Bouzek, J. 2002:* Přechod od doby popelnicových polí do halštatu: od štítarského stupně knovízské kultury do kultury bylanské v Čechách, a od kultury podolské do kultury horákovské na Moravě – Übergang von der Urnenfelder- zur Hallstattzeit: von Štítary zur Bylaner Kultur in Böhmen und von Podolí zur Horákov-Kultur in Mähren. In: P. Čech – Z. Smrž edd., Sborník Drahomíru Kouteckému. Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech 9, Most, 37–45.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. – Neustupný, E. 1966:* The Knovíz Settlement of North-West Bohemia. *Fontes Archaeologici Pragenses* 10. Pragae.
- Böhm, J. 1931:* Bylanské pohřebiště v Praze – Sřešovicích – La nécropole avec céramique du type de Bylany à Praha – Sřešovice. Zvláštní otisk ze Zpráv Čsl. Státního archeologického ústavu II–III za r. 1929–1930, 45–78.
- Böhm, K. 1987:* Ein vorgeschichtliches Siedlungsareal in Geiselhöring, Lkr. Straubing-Bogen. In: B. Engelhardt – K. Schmotz Hrsg., *Vorträge des 5. Niederbayerischen Archäologentages*, Deggendorf, 41–51.
- Dämmer, H.-W. 1986:* San Pietro Montagnon (Montegrotto). Ein vorgeschichtliches Seeheiligtum in Venetien – Un santuario protostorico lacustre nel Veneto. *Studien zu vor- und frühgeschichtlichen Heiligtümern* 1. Mainz am Rhein.
- Dobiat, C. 1986:* Die bisherigen Ergebnisse der Ausgrabungen in der Siedlung auf dem Burgstallkogel bei Kleinklein. In: L. Török ed., *Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984*, Budapest, 31–37.
- 1990: Der Burgstallkogel bei Kleinklein I. Die Ausgrabungen der Jahre 1982 und 1984. *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte* 13. Marburg.
- Drda, P. – Rybová, A. 1998:* Keltové a Čechy. Praha.
- 2008: Akropole na hradišti Závist v 6.–4. stol. př. Kr. – Akropolis von Závist im 6.–4. Jh. v. Chr. *Památky archeologické – Suppl.* 19. Praha.
- Dubský, B. 1949:* Pravěk jižních Čech. Blatná.
- 1956: Ranně laténská osada u Dobevi (okres Písek) – Die frühlatènezeitliche Niederlassung bei Dobeve (Bez. Písek). *Památky archeologické* 47, 42–51.
- Egg, M. – Kramer, D. 2005:* Krieger – Feste – Totenopfer. Der letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark. *Mosaiksteine Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum* 1. Mainz.
- Eibner, A. 1986:* Die Frau mit der Spindel. Zum Aussagewert einer archäologischen Quelle. In: L. Török ed., *Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984*, Budapest, 39–48.
- 1997: Die „Große Göttin“ und andere Vorstellungsinhalte der östlichen Hallstattkultur. In: L. D. Nebelsick et al. Hrsg., *Hallstattkultur im Osten Österreichs*, St. Pölten, 129–145.
- Ettel, P. 1996:* Gräberfeld der Hallstattzeit aus Oberfranken. *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 72. Kallmünz/Opf.
- Filip, J. 1970:* Keltische Kultplätze und Heiligtümer in Böhmen. In: H. Jankuhn Hrsg., *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa*, Göttingen, 55–77.
- Franc, F. X. 1906:* Přehled nalezišť v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy (ed. V. Šaldová). Praha.
- Frey, O.-H. 1968:* Die Entstehung der Situlenkunst. *Studien zur figürlich verzierten Toreutik von Este*. *Römisch-Germanische Forschungen* 31. Berlin.
- Fridrichová, M. a kol. 1995:* Praha v pravěku. Praha.
- Friedrich, F. C. 1956:* Nálezy knovízské kultury v Zadní a Hlásné Třebáni (okr. Beroun) – Funde der Knoviser Kultur in Zadní und Hlásná Třebáň. *Památky archeologické* 47, 31–41.
- Fröhlich, J. 1981:* Radětice, okr. Tábor. In: *Výzkumy v Čechách 1976–1977*, Praha, 123.
- 1987: Halštatská zoomorfnní plastika z Nové Vsi u Čížové Čížové – Eine hallstattzeitliche zoomorphe Plastik aus Nová Ves bei Čížová. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 4, 135–140.
- Fröhlich, J. – Čícha, J. 1998:* Pozůstatky grafitového dolu v Borovanech. *Výběr* 35, 201–203.
- Fröhlich, J. – Michálek, J. 1978:* Archeologické nemovité památky v okrese Písek. *Zprávy Čs. společnosti archeologické* 20, 86–129.
- 1981: Hvoždány, Radětice, okr. Tábor. In: *Výzkumy v Čechách 1976–1977*, Praha, 46–47, 123–124.
- Gabrovec, S. et al. 2006:* Stična II/1. Gomile starejše železne dobe – Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. *Katalog. Catalogi et Monographiae* 37. Ljubljana.
- Gleirscher, P. 1993:* Zum etruskischen Fundgut zwischen Adda, Etsch und Inn. *Helvetia archaeologica* 93/94, 69–105.

- Griebel, M. 1996: Siedlungsobjekte der Hallstattkultur aus Horn, N. Ö. In: E. Jerem – A. Lippert Hrsg., Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums. Sopron, 10.–14. Mai 1994, Budapest, 95–114.
- 1997: Siedlungsobjekte der Hallstattkultur aus Horn (Niederösterreich). Notbergungen auf dem Gelände der Ziegelei Thalhammer und den benachbarten Flächen in den Jahren 1888/89 bis 1976. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 31. Wien.
- Hoppe, M. 1987: Eine bronze- und eisenzeitliche Siedlung von Dietfurt a. d. Altmühl. In: B. Engelhardt – K. Schmotz Hrsg., Vorträge des 5. Niederbayerischen Archäologentages, Buch am Erlbach, 52–61.
- Chábera, S. 1982: Geologické zajímavosti jižních Čech. Jihočeská vlastivěda. České Budějovice.
- Chábera, S. a kol. 1985: Neživá příroda. Jihočeská vlastivěda. České Budějovice.
- Chytráček, M. 1993: The early Eneolithic settlement on Černý vrch near Svržno, district of Domažlice – Staroneolitické osídlení na Černém vrchu u Svržna, okr. Domažlice. Archeologické rozhledy 45, 221–244.
- 1998: Štítary n. Radbuzou – Hostětice, okr. Domažlice. Nálezová zpráva č. j. 7497/98. Archiv Archeologického ústavu AV ČR Praha.
- Chytráček, M. – Metlička, M. 2004: Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Mit Beiträgen von Petr Pokorný und René Kyselý. Památky archeologické – Suppl. 16. Praha.
- Jockenhövel, A. 2003: Querverbindungen in Handwerk und Symbolik zwischen Gold- und Bronzereutik. In: T. Springer Hrsg., Gold und Kult der Bronzezeit, Nürnberg, 106–118.
- Kaminská, L. 1986: Hlinené zvieracie plastiky z doby halštatskej z Hrčelů, okr. Trebišov – Hallstattzeitliche Tierplastiken aus Hrčel, Bez. Trebišov. Archeologické rozhledy 38, 66–72, 119–120.
- Keller, R. P. 1992: Risultati dell'indagine in corso nell'insediamento del Castello di Parre (provincia di Bergamo) – Zwischenbilanz der Ausgrabungen am Castello von Parre (Provinz Bergamo). In: I. Metzger – P. Gleirscher eds., Die Räter – I Reti, Bozen – Bolzano, 309–330.
- Koutecký, D. – Špaček, J. 2004: Nové bylanské sídlištní nálezy ze středu města Čelákovic – Neue bylaner Siedlungsfunde im Centrum der Stadt Čelákovice. Archeologie ve středních Čechách 8, 313–345.
- Kromer, K. 1980: Das Situlenfest. Versuch einer Interpretation der Darstellungen auf figural verzierten Situlen. Situla 20/21, 224–240.
- Lískovec, F. 1941: Burkovák – nálezy. Dopis uložený v archivu ARÚ AV ČR v Praze pod č. j. 97/41.
- Lucke, W. – Frey, O.-H. 1962: Die Situla in Providence (Rhode Island). Ein Beitrag zur Situlenkunst des Osthallstattkreises. Römisch-Germanische Forschungen 26. Berlin.
- Maier, R. A. 1959: Neolithische Tonspinnwirtel aus Ufersiedlungen des Bodensees. Germania 37, 35–52.
- 1978: Zum „Abschnittswall im Walde Brand“ des Katalogs Eichstätt von Friedrich Winkelmann. Germania 56, 235–238.
- Metzner-Nebelsick, C. 1997: Tönerne Stecker – „magische“ Gegenstände? Ein Beitrag zum keramischen Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit in Südost- und Mitteleuropa. In: Chrónos. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel, Espelkamp, 577–599.
- Michálek, J. 1972: Jihočeská skupina mohylové kultury mladší doby halštatské a časné doby laténské, díly I–III. Nepubl. disertační práce. Filozofická fakulta UK Praha.
- Michálek, J. – Lutovský, M. 2000: Hradec u Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru – Hradec bei Němčice. Ein Herrnsitz der Hallstattzeit und des frühen Mittelalters im böhmisch-bayerischen Kontaktraum. Strakonice – Praha.
- Nagler-Zanier, C. 1999: Die hallstattzeitliche Siedlung mit Grabenanlage von Geiselhöring, Niederbayern. Arbeiten zur Archäologie Süddeutschlands, Band 7. Das Projekt Geiselhöring-Süd, Teil II. Fürth/Bay.
- Nebelsick, L. 1996: Herd im Grab? Zur Deutung der kalenderberg- verzierten Ware am Nordostalpenrand. In: E. Jerem – A. Lippert Hrsg., Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums. Sopron 10.–14. Mai 1994, Budapest, 127–364.
- Nebelsick, L. et al. 1997: Hallstattkultur im Osten Österreichs. St. Pölten.
- Nekvasil, J. 1957: Eneolitické jámy v Moravičanech – Fosses énéolithiques à Moravičany (Moravitchany) en Moravie. Archeologické rozhledy 9, 449–452, 481.
- 1979: Horákovské sídliště v Brně – Králově Poli. Fontes Archaeologiae Moraviae XII. Brno.
- Neustupný, J. 1940: Náboženství pravěkého lidstva v Čechách a na Moravě. Praha.
- Novák, V. 2002: Topografická mineralogie jižních Čech 1966–1998. Jelmo.
- Novotná, M. 2001: Symbole vom Rad und Sonne in der Kunst der Bronzezeit. In: B. Gediga – A. Mierzwiński – W. Piotrowski edd., Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, Wrocław – Biskupin, 365–375.
- Oswald, J. 1959: Jihočeské nerosty a jejich naleziště. České Budějovice.

- Parzinger, H. 1991: Inandiktepe – Este – Pozo Moro. Bemerkungen zur frühen Bilderzählung. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 72, 5–44.
- Parzinger, H. – Nekvasil, J. – Barth, F. E. 1995: Die Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. Römisch-Germanische Forschungen, Band 54. Mainz am Rhein.
- Pauli, J. 1994: Die urgeschichtliche Besiedlung des Runden Bergs bei Urach X. Heidelberg.
- Petrbok, J. 1928: Předhistorické božiště na Burkovském vrchu. Pražský ilustrovaný zpravodaj 458, 36.
- Piř, J. L. 1900: Starožitnosti země České. Díl 1, sv. 2. Pokolení kamenných mohyl. Praha.
- 1904–1905: Mohyla na Hůrce u Nemějic. Památky archeologické 21, 636–638.
- Pichlerová, M. 1969: Nové Košariská. Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej – Nové Košariská. Die fürstlichen Hügelgräber aus der frühen Eisenzeit. Fontes III. Bratislava.
- Podborský, V. et al. 1993: Právěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada 3. Brno.
- 2006: Náboženství pravěkých Evropanů – Die Religion der Ureuropäer. Brno.
- Preidel, H. 1937: Der Berg Rubin bei Podersam im Spiegel der Steiner-Sammlung. Ein Beitrag zur Vor- und Frühgeschichte des Saazer Landes. Brünn – Prag – Leipzig – Wien.
- Primas, M. 1990: Verkehr und Innovation. Archäologie der Schweiz 13/2, 80–88.
- Raßhofer, G. 2000: Ein tönernes Wagenmodell der Hallstattzeit? Außergewöhnliche Lesefunde von Illschwang-Gehrsricht, Lkr. Amberg-Sulzbach. Beiträge zur Archäologie in der Oberpfalz und in Regensburg 4, 175–202.
- Reichenberger, A. 1994: Hallstattzeitliche Pferdchenterrakotten in Nordbayern und Böhmen. In: M. Rind – K. Schmotz – M. Zápotocká Hrg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 3. Treffen 16. bis 19. Juni 1993 in Kelheim, Buch a. Erlbach, 110–117.
- 2000: Bildhafte Darstellungen der Hallstattzeit. Beiträge zur Vorgeschichte Nordostbayerns 3. Fürth.
- Roth, H. 1978: Venetische Exvoto-Täfelchen aus Vicenza, Corso Palladio. Germania 56, 172–189.
- Schierer, I. 1987: Ein Webstuhlbefund aus Gars-Thunau. Rekonstruktionversuch und Funktionsanalyse. Archaeologia Austriaca 71, 29–87.
- Schmotz, K. 1988: Ein Webstuhl der Urnenfelderzeit von Künzing, Lkr. Deggendorf. In: B. Engelhardt – K. Schmotz Hrg., Vorträge des 6. Niederbayerischen Archäologentages, Buch am Erlbach, 101–113.
- Sievers, S. 1984: Die Kleinfunde der Heuneburg. Die Funde aus den Grabungen von 1950–1979. Heuneburgstudien V. Römisch-Germanische-Forschungen 42. Mainz am Rhein.
- Soudská, E. 1994: Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen. Das Gräberfeld Manětín-Hrádek. Praha.
- Springer, T. 2003: Gold und Kult der Bronzezeit. In: T. Springer Hrg., Gold und Kult der Bronzezeit, Nürnberg, 11–34.
- Stare, V. 1973: Prazgodovina Šmarjete. Catalogi et Monographiae 10. Ljubljana.
- Starš, F. 1955: Vače. Catalogi Archaeologici Sloveniae 1. Ljubljana.
- Stroh, A. 1979: Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Schirndorf, Lkr. Regensburg. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 35. Kallmünz/Opf.
- Šaldová, V. 1965: O vzácnějších keramických předmětech z pozdně bronzových sídlišť jihozápadních Čech – Über einige keramische Gegenstände aus den spätkbronzezeitlichen Siedlungen Südwestböhmens. In: Archeologické studijní materiály 2, Praha, 87–91.
- 1968: Halštatská mohylová kultura v západních Čechách – Pohřebiště Nynice I – Die hallstattzeitliche Hügelgräberkultur in Westböhmen – Das Gräberfeld von Nynice I. Památky archeologické 59, 297–399.
- 1981: Westböhmen in der späten Bronzezeit. Befestigte Höhensiedlungen. Okrouhlé Hradiště. Praha.
- Šolle, M. 1948: Nemějice, okr. Písek. Nálezová zpráva o výzkumu roku 1947. Archiv Archeologického ústavu AV ČR Praha, č. j. 3505/48.
- 1977: Hradsko u Mšena. Část I. Od pravěku do doby slovanské a otázka Canburgu frankých letopisů – Hradsko bei Mšeno I. In vorgeschichtlicher bis slawischer Zeit und die Frage der Canburg der fränkischen Annalen. Památky archeologické 78, 323–393.
- Švecová, R. 2004: Slnečná symbolika v náboženskom kontexte doby bronzovej – Die Sonnensymbolik im religiösen Kontext der Bronzezeit. In: E. Kazdová – Z. Měřínský – K. Šabatová edd., K počtě Vladimíru Podborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám, Brno, 385–393.
- Švehla, J. 1929: První hora Tábor v pravěku. Jihočeský sborník historický 2, 38–51, 96.
- 1929a: Božiště na Bechyňsku. Jihočeský sborník historický 2, 96.
- Tagliani, C. 1999: L'abitato etrusco di Bologna. Studi e Svaci 9. Bologna.
- Teržan, B. 1986: Zur Gesellschaftsstruktur während der älteren Hallstattzeit im Ostalpen-Westpannonischen Gebiet. In: L. Török Hrg., Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984, Budapest, 227–243.

- Teržan, B. 1990:* Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem – The Early Iron Age in Slovenian Styria. *Catalogi et Monographiae* 25. Ljubljana.
- 1996: Weben und Zeitmessen im südostalpinen und westpannonischen Gebiet. In: E. Jerem – A. Lippert Hrsg., *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums. Sopron 10.–14. Mai 1994*, Budapest, 507–536.
- Tichý, R. 1969:* Horákovské sídliště v Brně-Řečkovících – Eine Horákov Siedlung in Brno-Řečkovice. *Archeologické rozhledy* 21, 160–177, 279–280.
- Tomedi, G. 2002:* Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. *Die Altgrabungen von 1883 bis 1892. Archaeolingua* 14. Budapest.
- Torbrügge, W. 1965:* Die Hallstattzeit in der Oberpfalz II. Die Funde und Fundplätze in der Gemeinde Beilngries. *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 20. Kallmünz/Opf.
- 1979: Die Hallstattzeit in der Oberpfalz. I. Auswertung und Gesamtkatalog. *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 39. Kallmünz/Opf.
- Urban, O. H. 1996:* Der Leopoldsberg in Wien zur Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: E. Jerem – A. Lippert Hrsg., *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums. Sopron 10.–14. Mai 1994*, Budapest, 549–580.
- Urleb, M. 1974:* Križna Gora pri Ložu. Hallstattzeitliches Gräberfeld Križna Gora. *Catalogi et Monographiae* 11. Ljubljana.
- Vosteen, M. U. 1999:* Urgeschichtliche Wagen in Mitteleuropa. Eine archäologische und religionswissenschaftliche Untersuchung neolithischer bis hallstattzeitlicher Befunde. *Freiburger archäologische Studien* 3. Rahden/Westf.
- Warnecke, T. F. 1999:* Hallstatt- und frühlatènezeitlicher Anhängerschmuck. *Studien zu Metallanhängern des 8.–5. Jahrhunderts v. Chr. zwischen Main und Po. Internationale Archäologie* 50. Rahden/Westf.
- Woytowitsch, E. 1978:* Die Wagen der Bronze- und frühen Eisenzeit in Italien. *Prähistorische Bronzefunde* XVII/1. München.

Das hallstattzeitliche Kultareal auf dem Berg Burkovák bei Nemějice

Einen der bedeutendsten und bemerkenswertesten Fundorte der Hallstattzeit in Südböhmen bildet der Berg Burkovák bei Nemějice im Kreis Písek, der allgemein als Kultareal erachtet wird. Die Fundstelle befindet sich südlich der Gemeinde Nemějice (Kr. Písek) auf einem kleinen Plateau, das den Gipfel des Berges Burkovský vrch darstellt (genannt auch Tábor, Kote 504 m ü.d.M.) und der breiten Umgebung nördlich des Zusammenlaufs von Lužnice und Moldau dominiert. Obwohl es sich um einen innerhalb Europas bedeutenden Fundort handelt, der in zahlreichen Arbeiten zitiert wird, ist der ausgedehnte Fundfond erst teilweise veröffentlicht worden. Ziel des vorliegenden Beitrags ist eine Zusammenfassung der bisher verfügbaren Informationen, Sortieren, statistische Auswertung aller vorhandenen Funde und gleichzeitig eine Präsentation der Möglichkeiten weiterer Forschung.

Der Fundort wurde in den Jahren 1923 bis 1925 von Josef Švehla und František Lískovec, zwei Lehrern aus Tábor entdeckt. An den durch einen Steinbruch gestörten Stellen am Rand der Gipfelfläche wurden die ersten Zufallsfunde von außerordentlichen Artefakten getätigt, und zwar von Keramikplastiken. 1927–1928 wurde an Ort und Stelle auf einer Fläche von nicht ganz 20 m² gegraben und angeblich insgesamt 5800 Keramikplastiken, bzw. ihre Fragmente sowie Fragmente von Gefäßen, gewonnen (insgesamt 1440 Tongegenstände und 4360 Scherben: *Švehla 1929*, 45 f.). *J. Švehla (1929; 1929a)* ging bereits in seiner ersten Arbeit davon aus, dass wir es mit den Überresten einer urgeschichtlichen Werkstatt zur Produktion kultischer Tongegenstände zu tun haben, oder dass sich hier eine urgeschichtliche Opferstätte befunden hatte. *J. Axamit (1928–1930)* gelangte zu einer Neuinterpretation des Befundes, ihm zufolge handelte es sich um Opfer, die von einem heiligen Baum heruntergefallen waren. 1945 nahm der südböhmische Archäologe Bedřich Dubský eine neue Grabung vor. Seine Sonde sollte die ursprüngliche Lage der Tongegenstände ermitteln und ihre Interpretation klären. Es gelang dabei, den Teil einer Grube mit weiteren Votivegegenständen aus gebrannter Erde und vier Pfostengruben in dichter Nachbarschaft zu dokumentieren. Aufgrund seiner Grabung ver-

öffentliche *B. Dubský* (1949, 205–217) eine neue Interpretation des Fundorts. Das Grubenobjekt soll Wohnzwecken gedient haben und die Pfostengruben könnten Spuren von Holzbauten darstellen, evtl. einzelne Pfosten, die dem Aufhängen der Keramikplastiken dienten, welche er für die Nachahmung zeitgenössischer Wagen, des Pferdegeschirrs und der Reiter hielt. 1947 nahm das damalige Staatliche Archäologische Institut Prag eine Revisionsgrabung unter der Leitung von M. Šolle vor, die Ergebnisse sind dabei unveröffentlicht geblieben (*Šolle 1948*). Es wurden insgesamt 8 Sonden angelegt, von denen Sonde III und VII an die von *B. Dubský* 1945 gegrabene Fläche anschlossen (vgl. *Abb. 3*). Die Grabung erschloss die Verteilung der Funde im kleinen Raum in der NW-Ecke der Gipfelfläche, wo die Grabungen von *J. Švehla* und *B. Dubský* verlaufen waren. Lediglich Sonde I (Sektor 1), 15–20 m südöstl. der damaligen Grabungsflächen, erbrachte weitere Grubenobjekte und 14 Pfostengruben (*Abb. 4*). In ihrer Umgebung wurden Fragmente von Keramikgefäßen sowie weitere Keramikplastiken gefunden. Den Ausführungen des Ausgräbers zufolge stand hier wahrscheinlich eine Pfostenreihe und aus dem Charakter der Funde dürfe auf ein älteres Objekt des Opferareals geschlossen werden. Seit 1947 verliefen auf dem Berg *Burkovák* keine weiteren Grabungen. Der Fundort figurierte jedoch wiederholt in einer Reihe ausländischer sowie einheimischer Monographien und Studien als einziges Kultareal der hallstattzeitlichen Hügelgräberkultur in Böhmen, auf dem Votivgegenstände mit symbolischer Bedeutung deponiert waren.

Im Rahmen der Vorbereitungen zu einem zukünftigen Projekt haben wir einerseits die Gipfelfläche des Berges vermessen (*Abb. 3*), andererseits eine Revision aller erhaltenen Keramikfunde, Plastiken sowie Gefäßfragmente vorgenommen. Dabei wurden 21 Grundtypen sowie mehrere weitere Varianten ausgesondert (*Abb. 5–11*). Eine allgemeine Statistik findet sich in *Tab. 1* und in den *Graphen 1–2*. Wir haben auch festgestellt, dass die in der Literatur oft angegebene Zahl von mehreren Tausend Plastiken deutlich übertrieben ist, die Gesamtzahl der bis heute erhaltenen Funde, einschließlich der Keramikgefäße, beläuft sich auf 1855. Relativ deutlich überwiegen Fragmente von Keramikgefäßen, von denen heute insgesamt 630, d.h. 34 % aller Funde vom Berg *Burkovák*, erhalten sind. Von den Plastiken sind Zylinder mit flachen oder leicht gebogenen Wänden am häufigsten (*Abb. 6: 11–20*), und zwar sind mehr als 400 vorhanden. Häufig sind ferner Trichter (9 %; *Abb. 9: 9–10; 10; 11: 1–4*), Räder mit Zacken (7 %; *Abb. 6: 1–6*) und Prismen (6 %; *Abb. 8: 4–13*), eine Reihe weiterer Typen ist jedoch nur in einigen wenigen Exemplaren erwiesen. Die Schätzung der ursprünglichen Vertretung der Plastiken wird jedoch vom Erhaltungszustand vieler Gegenstände beeinträchtigt, wobei einige weniger ausgeprägte Typen gar nicht erkannt worden sein müssen und sich in der Kategorie der unbestimmbaren Fragmente verbergen können, die nahezu ein Zehntel aller Artefakte vom Fundort ausmacht.

Die meisten Plastiken sind mit der Sonnensymbolik in Verbindung zu bringen, Teilen des Geschirrs, den Nachahmungen von Glas- bzw. Bernsteinschmuck oder Gegenständen aus organischem Material. Einige der Motive nahmen auch in den religiösen Vorstellungen der vorausgehenden Urnenfelderzeit eine wichtige Stellung ein und die Gegenstände vom Berg *Burkovák* verraten eine Bindung an die Symbole dieser Epoche. Pfostengruben auf der lang gestreckten Gipfelfläche zeugen wohl von Holzbauten, jedoch können wir uns selbständige Säulen mit den aufgehängten Keramikplastiken, zu deren Zahl es im mitteleuropäischen Raum keine Parallelen gibt, auch vorstellen. Unter den Funden von Tongegenständen können wir sowohl das weibliche Element (Spulen, Prismen, Miniaturgewichte) als auch das männliche Element (Pferde) erkennen, vertreten sind auch Symbole der Himmelsgottheiten (gezackte Räder, wohl auch die Tonringe). Wahrscheinlich handelt es sich um Votivgegenstände mit einer bestimmten magischen Bedeutung, die hier anlässlich religiöser Feierlichkeiten deponiert wurden. Tontrichter sowie Fragmente von Gebrauchgefäßen deuten auf Libationsrituale, es sind aber auch Essopfer im Raum des zentralen Heiligtums nicht ausgeschlossen. Dieses muss einer größeren Zahl von Menschen gedient haben und lag in dichter Nachbarschaft der Hügelgräberfelder. Zur großen Zahl der Plastiken vom Berg *Burkovák* gibt es in Tschechischen Ländern keine Parallelen, vergleichbar sind die venetischen Heiligtümer in Nordostitalien. Aufgrund der Analyse der Fragmente von Keramikgefäßen dürfen die Aktivitäten auf dem Fundort in Reineckes Stufen Ha C2-D2, evtl. Anfang Ha D2/3 gesetzt werden.

Das Kultareal auf dem Berg Burkovák war in der Hallstattzeit keineswegs isoliert, in seiner dichten Umgebung gibt es jedoch nur wenige Fundstellen. Direkt am Westfuß des Berges lag ein Hügelgräberfeld mit etwa 33 Hügelgräbern aus der älteren Bronzezeit und der Hallstattzeit (*Abb. 2: 2*), die 1894 von J. L. Píč erforscht worden waren. Auf dem Gipfel in der Flur „Na kopci“, ca. 1000 m nordöstl. vom Berg liegt ein weiteres Hügelgräberfeld (*Abb. 2: 3*) mit 15 Hügelgräbern aus der mittleren Bronzezeit bis Hallstattzeit. In einem der 1904 gegrabenen Hügel wurde ein Bronzeturban und vor allem ein unikater kreisförmiger Bronzeanhänger (*Abb. 12*) mit dem zentralen Motiv des Kreuzes sowie mit Wasservögeln und erhaltener Kette zum Aufhängen gefunden. Weitere hallstattzeitliche Hügelgräberfelder (*Abb. 13: 4–6*) kennen wir aus dem nahe gelegenen Hvoždany, Radětice und Koloměřice, im Zentrum der Gemeinde Slabčice (*Abb. 13: 7*) wurde ein junghallstattzeitliches Brandgrab gefunden. Flachsiedlungen sind in der Umgebung des Berges bisher nur wenige bekannt, die umliegende Landschaft ist jedoch für zukünftige Feldbegehungen sehr perspektiv.

Deutsch von *Tomáš Mařík*, English by *Andrew Barton*

MILOSLAV CHYTRÁČEK, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i., Letenská 4, CZ-119 01 Praha
chytracek@arup.cas.cz

ONDŘEJ CHVOJKA, Jihočeské muzeum, Dukelská 1, CZ-370 51 České Budějovice; chvojka@muzeumcb.cz
JAN JOHN, Katedra archeologie, Fakulta filozofická ZČU, Sedláčkova 15, CZ-306 14 Plzeň; jjohn@kar.zcu.cz
JAN MICHÁLEK, Nádražní 120, CZ-397 01 Písek; janmichalek@email.cz

Trasologické poznámky k zlomkům keramických plastik z Burkováku u Nemějic

Miroslav Králík – Ondřej Chvojka

Příspěvek navazuje na předchozí článek o nálezech z halštatského kultovního místa na vrchu Burkovák u Nemějic, z něhož mj. pochází i rozsáhlá kolekce keramických plastik. Cílem je prozkoumání povrchu těchto plastik z náhodně vybraného vzorku z hlediska paleodermatoglyfiky, jejich předběžné posouzení z hlediska fragmentace, vlastností keramické hmoty a stop na povrchu předmětů.

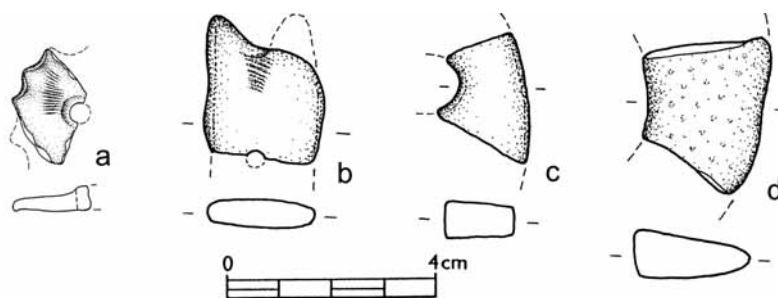
doba halštatská – Čechy – hliněné plastiky – trasologie – paleodermatoglyfika

Trasological notes on fragments of ceramic sculptures from Burkovák Hill near Nemějice, Southern Bohemia. The contribution is linked to the preceding article on finds from the Hallstatt cultic area on the peak of Burkovák near Nemějice, from which an extensive collection of ceramic sculptures also comes. The aim of this contribution is the examination of the exterior of these sculptures from a paleodermatoglyphic perspective, and a preliminary assessment of these from the point of view of fragmentation, the properties of the ceramic material, and marks on the exterior of the objects.

Hallstatt period – Bohemia – clay sculpture – trasology – palaeodermatoglyphics

Úvod

V souboru nálezů z lokality Nemějice–Burkovák (*Chytráček et al. 2009*) zaujal autory otisk prstu na jednom z fragmentů keramických hvězdiček (*obr. 1a*). Cílem následujícího průzkumu bylo zhodnotit tento nález z hlediska paleodermatoglyfiky, prozkoumat povrch vzorku dalších keramických předmětů z lokality, předběžně posoudit tyto předměty z hlediska fragmentace, vlastností keramické hmoty a stop na povrchu předmětů a posoudit možnosti dalších analýz tohoto souboru.

Obr. 1. Nemějice-Burkovák. Dva předměty s otisky epidermálních lišt (a, b), předmět s hlazeným povrchem (c), pravděpodobně fragment kruhu (též obr. 2c, 2d), a předmět s většími zrny ve hmotě (d), pravděpodobně fragment kruhu (též obr. 2b). Kresba L. Bílý a T. Kolegar.

Abb. 1. Nemějice-Burkovák. Zwei Gegenstände mit Abdrücken epidermaler Leisten (a, b), Gegenstand mit geglätteter Oberfläche (c), Fragment wahrscheinlich einer Scheibe (auch Abb. 2c, 2d), und Gegenstand mit größeren Körnern in der Masse (d), Fragment wahrscheinlich einer Scheibe (auch Abb. 2b).

Materiál a metody

Soubor, z něhož studované fragmenty pocházejí, je deponován v Prácheňském muzeu v Písku (inv. č. A 1053) a představuje nálezy z výzkumu B. Dubského z r. 1945 (*Dubský 1946*). Studovaných 102 keramických fragmentů je náhodně vybraným vzorkem z depozitáře muzea. Na rozdíl od nálezů deponovaných v Národním muzeu v Praze a v Husitském muzeu v Táboře převažují v souboru z píseckého muzea drobné fragmenty. Můžeme se proto domnívat, že se jedná o reprezentativní vzorek nálezů, který nebyl postižen skartací ani výběrem atraktivnějších artefaktů.

Vzhledem k zaprášení a zbytkům sedimentu na povrchu byly předměty po prvotní prohlídce umyty pod vodou jemným štětcem. Pro předběžnou představu o velikosti byly pak zaznamenány 2D skenerem ze strany, na které dobře ležely na podložce. Po úpravě obrazu (v souboru není první předmět s otiskem prstu) byl záznam automaticky přeměřen v analýze objektů (ImageTool 3.0). Povrch předmětů byl hodnocen a v případě sledovaných jevů (otisky epidermálních lišt a příklady jiných stop) také fotografován pod stereoskopickým mikroskopem. Tloušťku epidermální lišty jsme zhodnotili dostupnou metodikou (*Králík – Novotný 2003*).

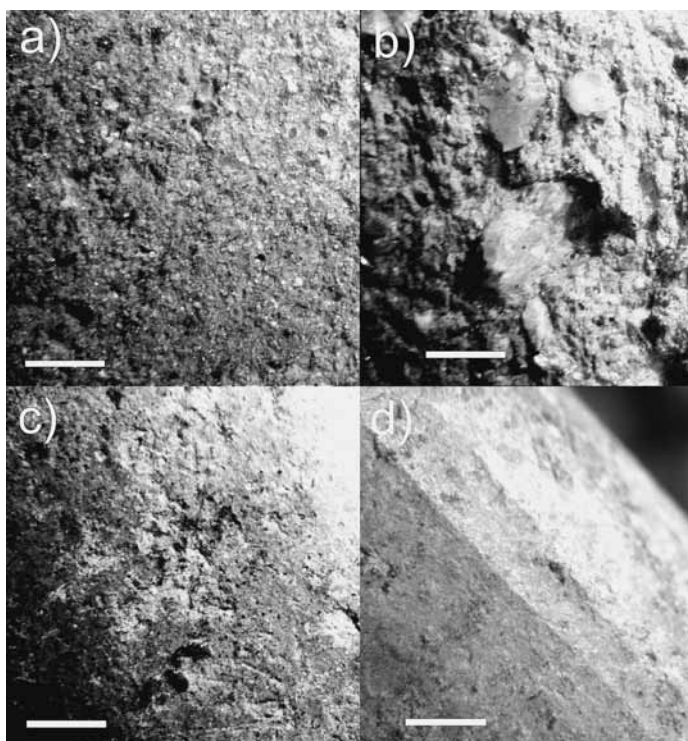
Velikost a tvar předmětů

Pojednávané fragmenty tvořily podstatné části předmětů malých rozměrů, které v kompletním stavu nabývaly podoby pravidelných tvarů, v některých případech s otvorem propíchnutým ještě v měkké hmotě. Mezi určitelnými tvary jsou zastoupeny zlomky ozubených koleček s jedním středovým otvorem, cívky, válečky, hranoly, kruhy a trychtýře. Některé z fragmentů jsou však tak malé, že u nich nelze určit původní tvar předmětu.

V celém vzorku činí *délka hlavní osy* předmětů v průměru 22 mm (SD = 6,0 mm), *Feretův průměr* v průměru 17,5 mm (SD = 4,4 mm). Mezi předměty jsme napočítali 27 fragmentů (26,5 %) válečků či komolých kuželíků, na nichž se zachoval obtisk podélného otvoru (propíchnutí). Průměr otvorů (N = 23) se pohybuje od 2,4 mm do 5,6 mm. Dále zde najdeme 17 více či méně plošných fragmentů, rovněž s patrným otvorem.

V souboru lze rovněž vyčlenit 17 drobných válcovitých či kuželovitých útvarů (16,7 %) bez otvoru, většinou odlomených z většího celku. Jejich šířka přibližně uprostřed jejich zachované délky činí v průměru 8,4 mm (SD = 2,5 mm), i původně tedy šlo o předměty drobné, což platí pro většinu vzorku. Některé z této skupiny by mohly pocházet ze zoo- či antropomorfních figurek a představovat končetiny. Proti tomu však stojí fakt, že žádné jiné rozlišitelné části figurek zvířat nebo lidí ve vzor-

Obr. 2. Nemějice-Burkovák. Charakter keramické hmoty na povrchu předmětů bez větších zrn (a), s většími zrny minerálů (b) a povrch jednoho hlazeného předmětu (c, d). Měřítka 1 mm.

Abb. 2. Nemějice-Burkovák. Charakter der Keramikmasse ohne größere Körner an der Oberfläche (a), mit größeren mineralischen Körnern (b) und Oberfläche des geglätteten Gegenstandes (c, d). Maßangabe: 1 mm.

ku nejsou. V popsanych nálezech z lokality Nemějice-Burkovák se vyskytují pouze figurky koně, zpodobení člověka nikoliv (*Chytráček et al. 2009*).

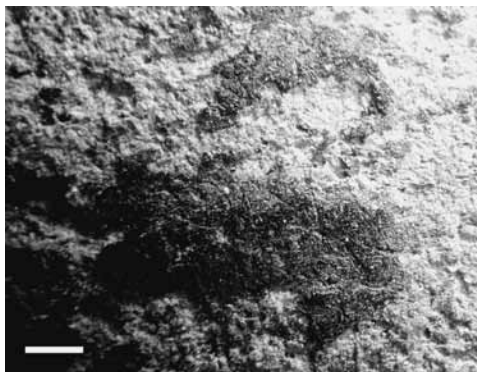
Zbytek fragmentů má nepravidelné tvary, v nichž se různě kombinují původní povrchy a lomové plochy. Na původním povrchu lze občas najít neporušené hrany předmětu.

Keramická hmota

V souboru převládá hmota s hrubšími zrny, která zdatelně vystupují z jemnější frakce i nad rovinu povrchu předmětů (*obr. 2b*). Barva většiny předmětů kolísá od světle okrové po oranžovo-červenou, výpal lze tedy obecně hodnotit jako oxidační. Předměty se ovšem liší kvalitou výpalu: některé jsou propáleny celé, u jiných je na lomu patrná změna barvy od oranžové na povrchu po okrovou či světle hnědou uprostřed. Je také možno najít předměty, které jsou z jedné strany vypáleny dobře a z opačné hůře. Technologická dokonalost produktu nebyla hlavním cílem vzniku těchto předmětů. Ve hmotě byly nalezeny rostlinné otisky a vypálené makrozbytky, které byly pravděpodobně přirozenou přísadou keramického těsta (*obr. 4*).

Povrch předmětů

Povrch předmětů je nejčastěji formovaný v měkké hmotě, bývá hrubý, dále neupravovaný. Najdeme zde trakční linie – stopy modelování, nikoliv však často. V několika případech je povrch evident-

Obr. 3. Nemějice-Burkovák. Příklad zbytku tenké černé vrstvy na povrchu jednoho z předmětů. Měřítka 1 mm.

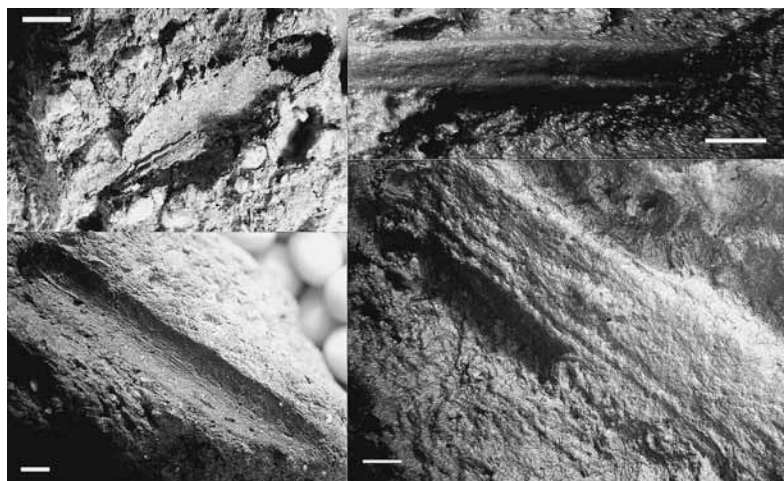
Abb. 3. Nemějice-Burkovák. Beispiel für den Rest einer dünnen schwarzen Schicht an der Oberfläche von einer Gegenstand. Maßangabe: 1 mm.

ně hlazený, v jednom případě v kožovitém stavu nástrojem (*obr. 2c, 2d*), takže vytváří lesklé plošky. Pravděpodobně se jedná o zlomek kruhu (*obr. 1c*). Na povrchu většiny předmětů tohoto vzorku jsou pod mikroskopem a v některých případech i okem přímo viditelné zbytky tenké černé vrstvy, přičemž větší rozsah mají tyto stopy na předmětech s hladšími rovnými plochami (*obr. 3*). Z mikroskopického průzkumu vyplývá, že pravděpodobně nejde o zbytky sedimentu, které se nepodařilo umýt, ale o relativně pevně lepicí tenkou vrstvu sazovitého či dehtovitého charakteru, usazenou na povrchu těchto předmětů (oxidačně vypálených) v průběhu nějakého termického procesu.

První studovaný předmět – fragment plochého kolečka/hvězdičky s otvorem uprostřed, jímž snaha o trasologické hodnocení souboru začala – upoutal pozornost otiskem prstu, resp. epidermálních lišt (*obr. 1a; 5a*). Na protilehlé straně tohoto předmětu se nacházel obdobný otisk, méně výrazný (*obr. 5b*). Na ostatních předmětech byl nalezen jeden další pravděpodobný otisk (*obr. 1b, 5c*) a náznaky otisků po bříškách prstů v mírných konkavitách fragmentů, k analýze ovšem nepoužitelné. U největšího otisku je přítomen dostatek dermatoglyfických znaků k potvrzení původu otisku (zejména tři minucie; viz šipky na *obr. 5a*), u zbylých dvou vychází hodnocení z pravidelnosti a charakteristického vzhledu lišt. U prvního předmětu se jedná o otisky většího rozsahu, z většího bříška prstu nebo z dlaně, u menšího otisku to nelze posoudit. Otisky na prvním předmětu jsou pravděpodobně stopou modelace dvěma prsty nebo prstem a dlaní proti sobě. Větší otisk na prvním předmětu vznikl před dokončením modelace předmětu, protože ho středový vpich porušuje. Průměrná tloušťka epidermálních lišt prvního předmětu činí 0,41 mm. Tato hodnota u dnešních lidí přísluší nejčastěji ženám nebo nedospělým osobám, spadá však do zóny, ve které se nacházejí jedinci všech věkových kategorií obou pohlaví. V případě drobného otisku na druhém předmětu, pokud se skutečně jedná o otisk epidermálních lišt, činí průměrná tloušťka epidermální lišty 0,50 mm, což je nejbližší průměrným hodnotám běžným u dnešních dospělých mužů (*Králík – Novotný 2003*). Počet otisků je malý, jejich zachování je v případě druhého a třetího otisku špatné, takže neposkytují podklad pro spolehlivý odhad. Naměřené hodnoty z různých míst prvního otisku i mezi otisky se mezi sebou navíc velmi liší.

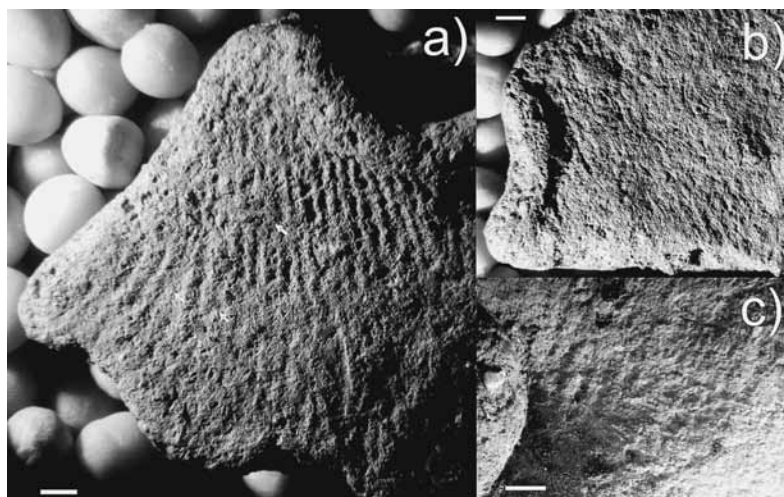
Diskuse a shrnutí

Z předběžného průzkumu vzorku keramických fragmentů z lokality Nemějice-Burkovák vyplývá několik strategií, kterými by bylo v budoucnu možné přispět k objasnění způsobu vzniku a účelu tohoto pozoruhodného keramického souboru. Jedním z nich je studium složení keramické hmoty a určení jejího zdroje, příp. důvodu rozdílů ve velikosti zrn. Přínosné by mohlo být také stanovení teploty výpalu. Otisky a zuhelnatělé zbytky rostlin přimísených v keramické hmotě představují z hlediska obvyklých postupů a cílů paleobotanických analýz materiál zanedbatelný, přímé spojení stopy konkrétní rostliny s konkrétním artefaktem by však mohlo přinést zajímavé informace. Určení charakteru výpalu a rozbor chemického složení zbytků tenké tmavé vrstvy na povrchu předmětů by mohly vyjasnit, co se s předměty odehrávalo v době mezi oxidačním výpalem a usazením této vrstvy.

Obr. 4. Nemějice-Burkovák. Otisky organických zbytků (pravděpodobně rostlinného původu) v keramické hmotě; originály (vlevo) a repositivy jiných případů v plastelině (vpravo). Měřítka 1 mm.

Abb. 4. Nemějice-Burkovák. Abdrücke von organischen Resten (wahrscheinlich pflanzlichen Ursprungs) in der Keramikmasse; Originale (links) und Plastelinabdrücke (rechts). Maßangabe: 1 mm.

Obr. 5. Nemějice-Burkovák. Otisky epidermálních lišt na povrchu dvou předmětů. Větší (a) a méně výraznější (b) otisk na prvním předmětu a otisk na druhém předmětu (c). Polohu minucie u největšího z otisků ukazují šipky. Měřítka 1 mm.

Abb. 5. Nemějice-Burkovák. Abdrücke epidermaler Leisten auf der Oberfläche zweier Gegenstände. Größerer (a) und weniger deutlicher (b) Abdruck auf dem ersten Gegenstand und Abdruck auf dem zweiten Gegenstand (c). Lage der Minutie mit Pfeil bezeichnet. Maßangabe: 1 mm.

Vzorek otisků epidermálních lišt zatím nedostačuje pro interpretace ani zobecnění. Pokud by se podařilo najít na ostatních předmětech z této lokality několik desítek otisků prstů, což je vzhledem k rozsahu celého souboru možné (celkem 1855 kusů), mohly by posloužit k rozlišení, zda předměty

modelovali dospělí, nebo děti. Je zajímavé, že se na stovce předmětů modelovaných z velké většiny přímo z ruky našlo tak málo otisků prstů. Může jít o důsledek specifické výrobní technologie, např. modelování s velkým množstvím vody; u hlazených předmětů se mohly otisky prstů zahladit při záverečné povrchové úpravě. Jiným vysvětlením může být přítomnost většího podílu hrubých zrn ve hmotě, v jejichž zrnitosti se epidermální lišty nezachytí. To by naznačovalo práci dětské či ženské ruky, tj. jemnou kůži s tenkými epidermálními lištami. Nepřímo tento směr uvažování podporují i velmi malé rozměry části těchto předmětů. Proti němu však hovoří fakt, že podobnou hmotu jako na prvním předmětu s jasně zaznamenaným otiskem najdeme i u řady jiných předmětů tohoto souboru. Keramické fragmenty z lokality Burkovák u Nemějic mají ještě jeden potenciální význam. Z hlediska tvarové variability, fragmentace i stop na povrchu předmětů představují vhodný srovnávací soubor pro rozsáhlou kolekci mladopaleolitických keramických figurek a hrudek z Dolních Věstonic, Pavlova a dalších gravettských lokalit.

Prameny a literatura

- Dubský, B. 1946: Situace naleziště „obětin“ na Burkováku. Zpráva uložená v archivu ARÚ AV ČR Praha, č.j. 2761/46.
- Chytráček, M. – Chvojka, O. – John, J. – Michálek, J. 2009: Halštatský kultovní areál na vrchu Burkovák u Nemějic. *Archeologické rozhledy* 61, 183–217.
- Králík, M. – Novotný, V. 2003: Epidermal ridge breadth: an indicator of age and sex in paleodermatoglyphics. *Variability and Evolution* 11, 5–30.

Trassologische Bemerkungen zu den Fragmenten von Keramikplastiken vom Berg Burkovák bei Nemějice, Südböhmen

Der vorliegende Beitrag schließt an den Artikel über die Funde vom hallstattzeitlichen Kultareal auf dem Berg Burkovák bei Nemějice (Kr. Písek) an, wo u.a. auch eine reiche Sammlung von Keramikplastiken gefunden wurde. Ziel war die Untersuchung der Oberfläche der Plastiken bei zufällig gewählten Proben (insgesamt 102 aus der Sammlung des Prácheňské-Museums in Písek) aus der Sicht der Paläodermatoglyphik, ihre vorläufige Bewertung aus der Sicht der Fragmentierung, der Eigenschaften der Keramikmasse und den Spuren auf der Oberfläche der Gegenstände sowie eine Stellungnahme zu evtl. Möglichkeiten weiterer Analysen des Fundkomplexes.

Die einzelnen Plastiken unterschieden sich sowohl durch die Keramikmasse, wobei grobkörniger Teig überwog (*Abb. 2b*), als auch die Qualität des Brandes: einige waren vollkommen gebrannt, bei anderen ist im Bruch eine andere Farbe zu beobachten (bis hellbraun) als an der Oberfläche (orange). Die Oberfläche der Plastiken ist meist nicht weiter bearbeitet worden, in einigen Fällen wurde Nachglätten festgestellt, in einem Fall im ledertrockenen Zustand mit einem Gerät (*Abb. 2c, 2d*). An der Oberfläche der meisten begutachteten Gegenstände sind unter dem Mikroskop und in einigen Fällen mit bloßem Auge direkt Reste einer dünnen schwarzen Schicht erkennbar (*Abb. 3*). Es handelte sich dabei um eine relativ fest anliegende ruß- oder pechartige Schicht, die an der Oberfläche dieser oxidationsgebrannten Gegenstände im Verlauf irgendeines thermischen Prozesses abgelagert wurde. Auf zwei Plastiken sind Fingerabdrücke belegt, bzw. epidermale Leisten (*Abb. 1a, 1b, 5*), die zu kleine Anzahl der Abdrücke reicht jedoch für eine Interpretation nicht aus.

Deutsch von *Tomáš Mařík*, English by *Andrew Barton*

Ke studiu dálkových kontaktů v pozdní době laténské

Contribution à l'étude des contacts à longue distance à LT finale

Gilles Pierrevelcin

Příspěvek k bádání o laténské civilizaci v chronologických stupních LT C2 až LT D se zakládá na analýze 17 typů artefaktů, které lze jako doklady dálkových kontaktů rozpoznat na základě studia archeologické literatury. Tato část je doplněna metodologickými úvahami především o užití map rozšíření nálezů a o problémech souvisejících s podobnými studii. Ve druhé části je důraz položen na vztahy mezi Čechami a Galii. Studium indikátorů dálkových kontaktů umožnilo rozpoznat význam některých výjimečných lokalit (např. Bibracte, Manching, Stradonice). Byl konstatován jednak význam mince jako početně nejhojněji zastoupeného indikátoru, jednak role některých lokalit, především oppid, v Čechách zejména Stradonic.

pozdní doba laténská – dálkové kontakty – oppida – Galie – střední Evropa

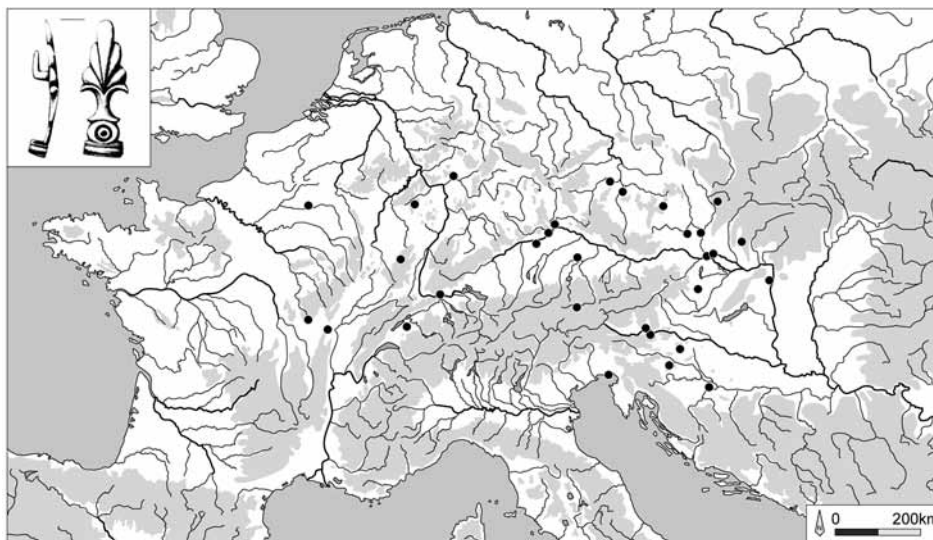
On the study of long-distance contacts in the Late La Tène period. This contribution to research on the La Tène civilization in the chronological degrees LT C2 to LT D is based upon the analysis of 17 types of artifacts which can be defined as evidence of long-distance contacts on the basis of a study of archaeological literature. This part is supplemented with methodological considerations regarding primarily the use of distribution maps and the problems connected with similar studies. In the second part, emphasis is placed on relations between Bohemia and Gaul. The study of indicators of long-distance contacts made it possible to identify the importance of some exceptional localities (e.g. Bibracte, Manching, or Stradonice). Both the significance of coins – as the most abundant indicator represented – and the role of some localities (mainly oppida), especially Stradonice in Bohemia, were established.

Late La Tène period – long-distance contacts – oppida – Gaul – Central Europe

Otázky týkající se problematiky dálkových kontaktů v pozdní době laténské (LT C2-D) vyvstávaly již od počátku bádání nad tímto obdobím, a to zejména díky prvním studiím srovnávacím jednotlivá tehdy známá oppida. Déchelette si již ve své době povšiml podobnosti mezi některými z nich: *les trouvailles des oppidums, de Stradonitz à Bibracte, nous ont constamment mis en présence mêmes objets, rapidement colportés par le commerce international* (Déchelette 1927, 1085). Dnes, kdy je pozdně laténská kultura rozpoznávána na území zahrnujícím velkou část Evropy, nám jde o to, pochopit, jak kontakty mezi natolik vzdálenými oblastmi fungovaly a jak díky nim došlo k šíření prvků hmotné kultury. Výraz „dálkový kontakt“ chápeme ve smyslu definovaném zejména M. Nickem (2006, 199, 231), tj. jako kontakt odehrávající se v rámci laténského světa mezi oblastmi vzdálenými několik set kilometrů. Nebudeme zde tedy pojednávat o „vnějších kontaktech“, např. se světem středomořským nebo germánským.

Tento článek předloží několik příkladů a několik úvah dotýkajících se problematiky dálkových kontaktů. Výchozím bodem bude několik typů předmětů, které mohou být považovány za doklady těchto kontaktů v rámci laténské civilizace. Ponecháme stranou typy bohatě rozšířené po celé Evropě (např. nauheimské spony). Nicméně už toto rozšíření dokládá kontakty, jež daly vzniknout kultuře poměrně uniformní na značně rozsáhlém území.

Obr. 1. Rozšíření palmetových opaskových záponek (podle Van Endert 1991, Abb. 2, a Gleser 2004, Abb. 4, doplněno).

Fig. 1. Répartition des agrafes de ceintures à palmette (complété d'après Van Endert 1991, fig. 2, et Gleser 2004, fig. 4).

Náš zájem bude však patřit předmětům, jejichž typ je charakteristický pro určité oblasti, ale které jsou přitom nalézány izolovaně v místech vzdálených stovky kilometrů.

Indikátory dálkových kontaktů

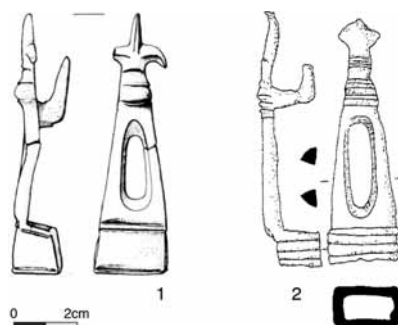
Na základě literatury lze identifikovat několik typů artefaktů, které mohou bezprostředně dokládat dálkové kontakty. Výběr bylo nutno omezit na ty indikátory, pro něž byly již vypracovány studie rozšíření v celoevropském měřítku. Následná práce pak vychází v prvé řadě z map rozšíření. Z metodologických důvodů, které budou zmíněny v průběhu práce, je zřejmé, že tato metoda není snad nejlepší, ve většině případů je ale jediná použitelná. Vycházíme z principu (jakkoliv chybná může tato myšlenka mnohdy být), že archeologicky zaznamenané rozšíření artefaktů odráží obraz blízký realitě pozdní doby laténské.

Při studiu mapy rozšíření nejprve identifikujeme hlavní oblast rozšíření a zároveň výskyt jednoho či více izolovaných jedinců. Tato hlavní oblast rozšíření – jádro – může mít různou rozlohu. Kritériem nejspíše relevantním pro její vymezení je ale hustota nálezů uvnitř takové oblasti. Izolovanými jednotlivci jsou potom ty nálezy, které se nacházejí vně této oblasti. Nejjasněji to ilustrují potinové mince (např. obr. 10, 13).

I když jádro nelze jasně identifikovat, nebo když nelze užít map rozšíření, můžeme se přesto pokusit rozpoznat doklady dálkových kontaktů. Jedním z možných přístupů je porovnání stylistických a technických rysů konkrétního domněle exogenního artefaktu s rysy artefaktů místních, charakteristických pro studovanou oblast. Tak je možno poukázat jak

Obr. 2. Palmetové opaskové záponky: 1 Manching (podle Van Endert 1991, Taf. 7: 200); 2 La Bure (podle Devel 1999, pl. XI: 115).

Fig. 2. Agrafes de ceinture à palmette : 1 Manching (d'après Van Endert 1991, pl. 7: 200) ; 2 La Bure (d'après Devel 1999, pl. XI: 115).

na jediný detail předmětu, tak na předmět jako takový. V prvním případě můžeme na základě rozpoznaných rozdílů či inovací jediného detailu mluvit o vlivu. Je-li však předmět zcela odlišný od materiální kultury běžné v oblasti, kde byl nalezen, lze ho považovat za doklad kontaktu (Olausson 1988, 16). Je tak možné uvažovat o pohybu buď artefaktu, nebo řemeslníka, který ho vyrobil.

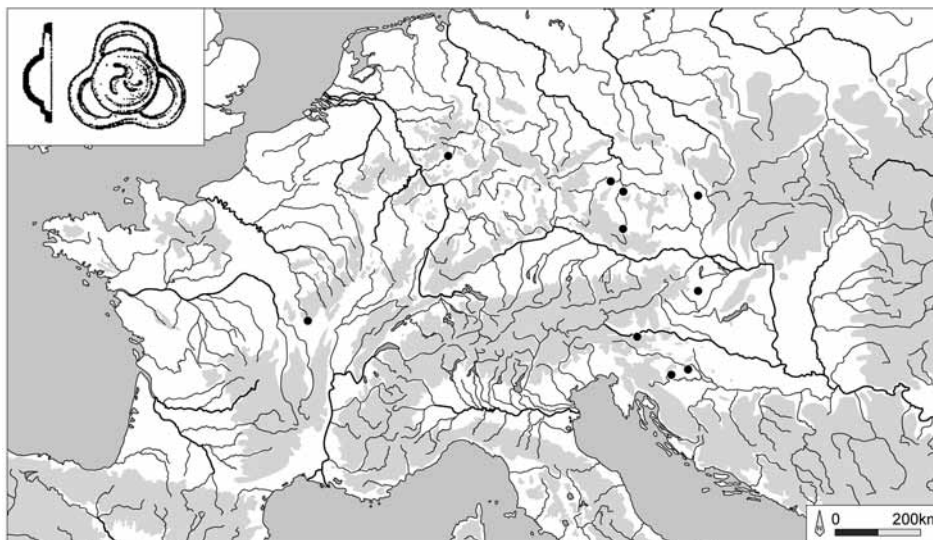
Zde se dotýkáme další myšlenky, předložené rovněž D. Olaussonovou: „pravděpodobnost, že podobnosti jsou výsledkem kontaktů, roste se složitostí artefaktu, protože prostší formy mohou být výsledkem jak imitace, tak náhodné variace nebo individuální volby“ (Olausson 1988, 17). To znamená, že tentýž předmět, komplexní po stránce technické i stylové, nemohl vzniknout zároveň ve dvou vzájemně vzdálených oblastech. Tento případ budeme níže ilustrovat na příkladu závěsků typu Hofheim. Naopak předmět po technické stránce „jednoduchý“ mohl být „vynalezen“ ve dvou vzájemně vzdálených oblastech, aniž by mezi nimi nutně existovaly kontakty. Jak uvidíme, to je případ valů typu Fécamp.

Představíme zde tedy několik vybraných indikátorů, které svědčí o přímých nebo nepřímých kontaktech mezi vzájemně vzdálenými oblastmi a které byly rozpoznány prostřednictvím výše popsaných postupů. Kritériem volby byl stav bádání o nich. Podle těchto podmínek bylo zvoleno sedmáct indikátorů různé povahy: v pěti případech se jedná o drobné bronzové předměty, z nichž tři jsou spojeny s koňským postrojem, v osmi případech jde o mincovní ražby, ve dvou o keramiku a v posledních dvou o struktury, které – jak uvidíme – možná svědčí o přenosu technologie.

Bronzové předměty

Palmetové záponky jsou většinou tvořeny pravoúhlou průvlečkou pro řemen, spojenou s destičkou ve tvaru palmety (vyskytují se i železné). Na rubu této destičky se nachází háček sloužící k zapínání opasku. Podle tvaru předmětu lze rozlišit několik variant, na jejichž základě vypracoval R. Gleser návrh typologie. Jejich datace je obecně kladena do pozdní doby laténské (viz Gleser 2004, 236–237).

Těžiště rozšíření tohoto typu záponky leží ve východní polovině pozdně laténského světa (obr. 1). J. Werner (1962–1963) to považoval za výsledek působení Aquileje ve Venetu. V motivu palmety spatřuje italský prvek užitý na předmětu keltské výroby, a tím pak vysvětluje koncentraci nálezů na sever a východ od Jadranu. Doklady výroby se ale nacházejí jinde, ve střední Evropě; na oppidu Hrazany byl nalezen zlomek hliněné formy s obtiskem svrchní části záponky (Jansová 1960, 673–674, obr. 248; Werner 1962–1963, obr. 1: 1).

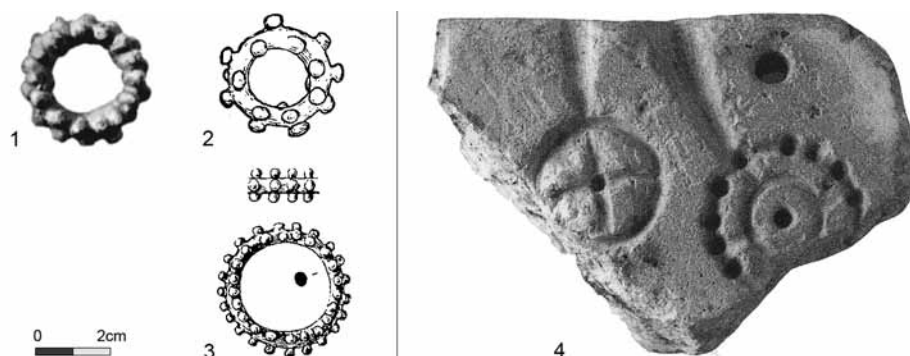
Obr. 3. Rozšíření rozdělovačů řemenů (podle Schönfelder 2002, Abb. 170).
 Fig. 3. Répartition des passe-courroies (d'après Schönfelder 2002, fig. 170).

Jedná se tedy o výrobek keltský, zatímco nález z Aquileje je ve skutečnosti ojedinělý (Božič 1998, 149; Gleser 2004, 233–234).

Několik nálezů záponek bylo zaznamenáno mimo hlavní oblast jejich rozšíření. Z Morat/Combette (kanton Fribourg, Švýcarsko) známe záponku s hladkou centrální částí (Agostoni et al. 2008, 94, obr. 10). Nález z Marloux (Burgundsko, viz Armand-Calliat 1944) je odlišného typu – prolamovaný a výrazně stylizovanější. Nejpodobnější mu je nález ze Starého Hradiska (Werner 1962–1963, obr. 2). Jediná paralela pro záponku z La Bure ve Vogézách (Devel 1999, tab. XI: 115) pochází z bavorského Manchingu (viz obr. 2). U nálezů z Villeneuve-Saint-Germain (Pikardie) se pak, zdá se, jedná o místní imitaci (Debord 1998, 69–70, obr. 11: 1; Gleser 2004, 234). Ze starých výzkumů na Bibracte (Mont-Beuvray, Burgundsko) pochází ataše ucha bronzové nádoby s totožným motivem palmety, tvořícím ale kroužek ve vrchní části (Déchelette 1927, 747, pozn. 1; Bertin – Guillaumet 1987, 60, obr. 20). Snad se jedná o druhotně použitou záponu (Van Endert 1991, 25–26; Gleser 2004, 233).

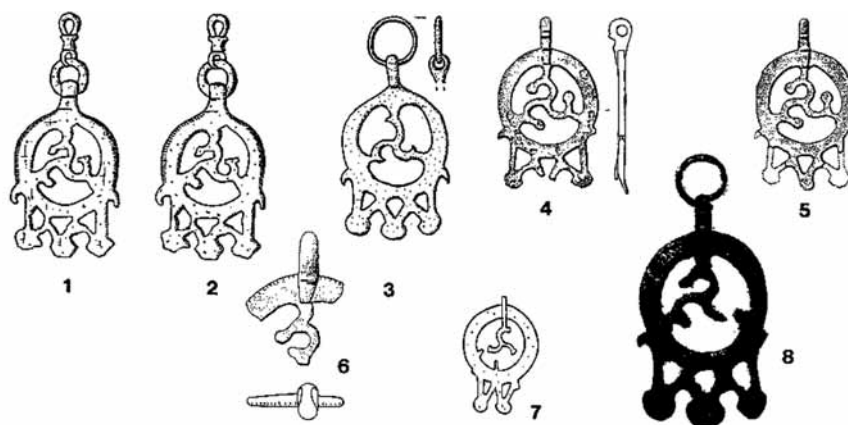
Rozdělovače řemenů jsou tvořeny hlavičkou zdobenou emailem a třemi poutky po jejím obvodu. Výraz rozdělovač (*passe-courroies*) souvisí s funkčním určením předmětu jako součásti koňského postroje, v němž sdružoval několik řemenů ohlávky. Podle jiné interpretace se jedná o šperk, vzhledem k tomu, že jediný nález tohoto druhu z uzavřeného kontextu byl doprovázen šperky (Schönfelder 2002, 268; Božič 1993, 149). Výzdobný motiv emailem vyplněných zářezů a nálezové kontexty umožňují předměty datovat do doby oppid.

Hlavní oblast rozšíření leží mezi Čechami a Chorvatskem (obr. 3) s nejčetnějším výskytem, snad tedy jedním z center výroby, na oppidu Staré Hradisko (pět exemplářů: Čížmář 2002, 216). Dva osamocené nálezy pocházejí z oppidu Bibracte (Burgundsko) a Dünsberg (Hesensko).

Obr. 4. Kroužky s kuličkovitými nálitky a forma k jejich odlévání: 1 Stradonice (*Pič 1903*, tab. XI: 21); 2 Hrazany (*Jansová 1986*, tab. 13: 2); 3 Ptení (*Čižmář 2002*, obr. 1); 4 Besançon (bez měřítka; *Feugère 1994*, 154, fig. 6).

Fig. 4. Anneaux à nodosités et moule : 1 Stradonice (*Pič 1903*, pl. XI: 21); 2 Hrazany (*Jansová 1986*, pl. 13: 2); 3 Ptení (*Čižmář 2002*, fig. 1); 4 Besançon (sans échelle; *Feugère 1994*, p. 154, fig. 6).

Obr. 5. Závěsky typu Hofheim (*Schönfelder 2002*, Abb. 167). 1–7: měřítko ca 1 : 3.

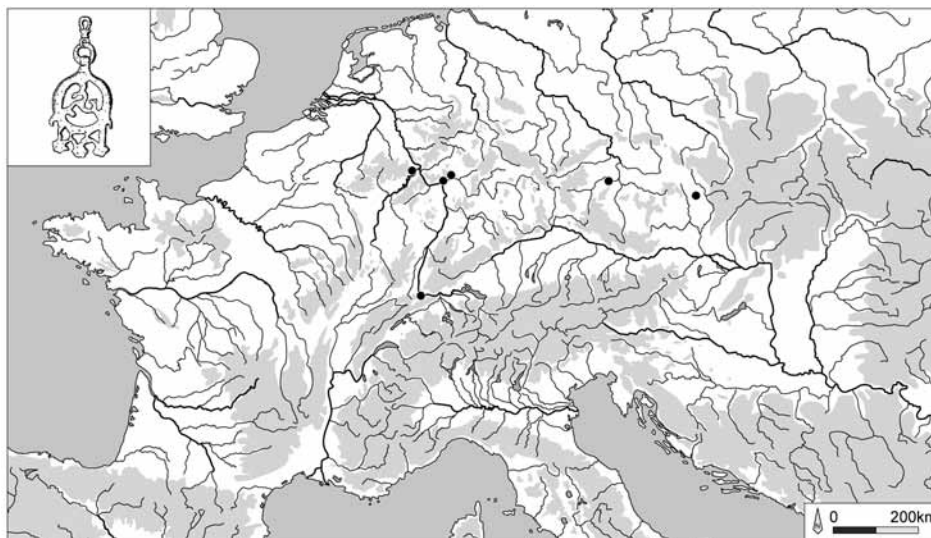
Fig. 5. Les pendeloques de type Hofheim (*Schönfelder 2002*, fig. 167). 1–7 : éch. env. 1/3.

1–2 Hofheim ; 3 Kollig ; 4–6 Heidetränk ; 7 Staré Hradisko ; 8 Stradonice.

Kroužky s kuličkovitými nálitky (*obr. 4*). Předměty tohoto typu, nejasné funkce, byly vždy považovány za typické pro východní oblasti keltské civilizace. Oblast největší hustoty nálezů totiž leží mezi Čechami a Rumunskem a zasahuje až do Černomoří, kde je rovněž doložena výroba tohoto typu artefaktů (*Čižmář 2002*, 205–206; *Meduna 1996*, 102–103). Zdá se však, že ve Francii a ve Švýcarsku se nachází – občas i v poměrně pozdních kontextech – stále více exemplářů. Z oppida v Besançonu (Franche-Comté) je dokonce známa forma k odlévání jedné z variant kroužků (*obr. 4: 4*). Otázku jejich původu a rozšíření bude možno zodpovědět pouze na základě podrobné studie.

Podobné chronologické, funkční a distribuční nejasnosti se týkají „klíček s kuličkovitými nálitky“ (*anneaux-cages, polyèdres à nodosités*), které jsou – zdá se – variantou krouž-

Obr. 6. Rozšíření závěsků typu Hofheim (podle Schönfelder 2002, Abb. 170).

Fig. 6. Répartition des pendeloques de type Hofheim (d'après Schönfelder 2002, fig. 170).

ků. Ačkoliv byly původně pokládány za východní typ (např. Filip 1956, tab. CXXV: 22), z Galie je známo několik exemplářů: z oppida Fossé des Pandours (Alsasko; Fichtl 2002, 179, obr. 2: 4), Alésie a z dalších burgundských nalezišť (Rabeisen 1988, 279–280). Na galořímském nalezišti v Autun (poloha Lycée militaire) dokládá zmetek tohoto předmětu jeho místní výrobu (Chardron-Picault – Pernot 1999, 167, obr. 136; Chardron-Picault 2007, 63, č. 70–1, 70–2).

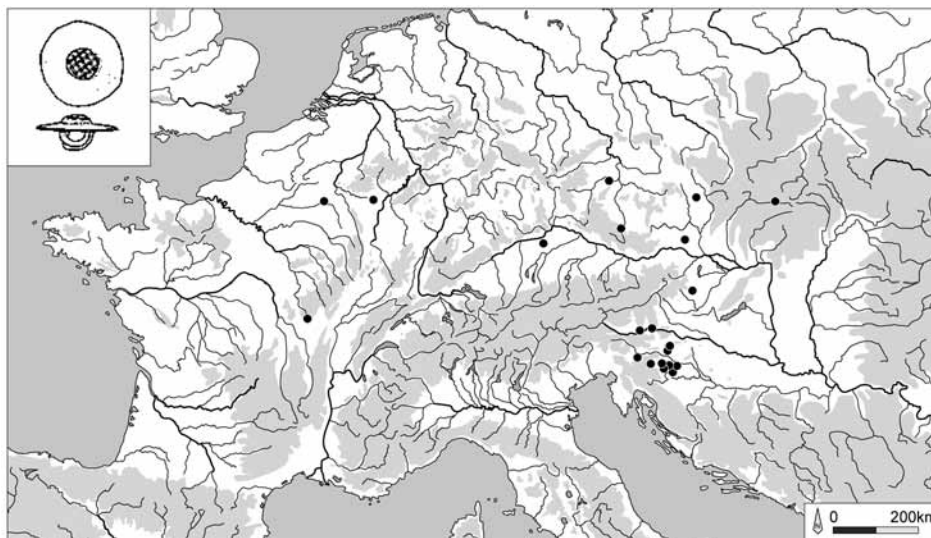
Tyto předměty jsou dobrým příkladem problémů spojených se stavem bádání (srov. níže). Není totiž vyloučeno, že pečlivější typochronologická studie pomůže rozpoznat širší okruh výroby a rozšíření. I při neúplnosti a neuspořádanosti údajů však jde o doklad dálkových kontaktů.

Závěsky typu Hofheim. Všechny exempláře tohoto typu závěsku nesou totožný výzdobný motiv (obr. 5). Stejně jako rozdělovače jsou i ony považovány za součást pozdně laténského koňského postroje. Mapa jejich rozšíření ukazuje shluk tří exemplářů v oblasti soutoku Rýna a Mohanu (obr. 6). Další nálezy pocházejí ze Stradonic, ze Starého Hradiska a z Basileje-Münsterhügel (Rodel 2000, 26–29, obr. 14, 15; Schönfelder 2002, obr. 170).

Vzhledem k tomu, že je známo jen málo předmětů tohoto typu, není možno určit oblast výroby a běžného užívání. Všechny exempláře vykazují nápadnou vzájemnou podobnost, a nejprostší, ale neověřitelná hypotéza by mohla hledat jejich původ v jedné dílně. Lze tu však připomenout výše zmiňovanou teorii D. Olaussonové o nemožnosti současného vzniku totožných složitých předmětů na dvou různých místech. Můžeme soudit, že tyto závěsky pocházejí z téže (neurčené) oblasti nebo i od téhož řemeslníka, který se mohl stěhovat. Opět tedy nacházíme doklad kontaktu mezi Porýním, Čechami a Moravou.

Emaillem zdobené knoflíky byly považovány za součást pozdně laténského postroje pro svou podobnost s halštatskými předměty s touto funkcí (Van Endert 1991, 74). Ve střed-

Obr. 7. Rozšíření emailem zdobených knoflíků (podle Schönfelder 2002, Abb. 170).
 Fig. 7. Répartition des boutons émaillés (d'après Schönfelder 2002, fig. 170).

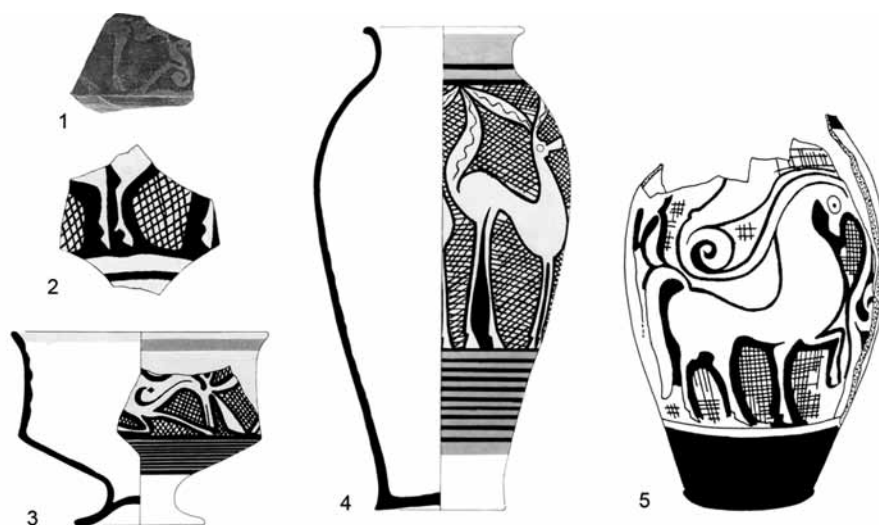
ní části líce jsou opatřeny zářezy pro vyplnění emaillem, na rubu pak většinou jedním nebo dvěma očky.

Zóna rozšíření emailových knoflíků (*obr. 7*) je v podstatě táž jako zóna rozšíření rozdělovačů – největší koncentrace se nachází mezi Českou republikou a Chorvatskem, v jejím rámci pak zejména mezi Chorvatskem a rakouskými Korutany. Krom jednoho exempláře z Manchingu dosáhly tři ojedinělé exempláře až na oppida Bibracte, Titelberg a Variscourt/Condé-sur-Suippe. *M. Schönfelder* (2002, 268) ovšem upozorňuje, že tento obraz rozšíření těchto nálezu je možná do značné míry závislý na jejich bohaté dokumentaci v práci *D. Božiče* (1993; viz i *Čižmář* 2002).

Keramika

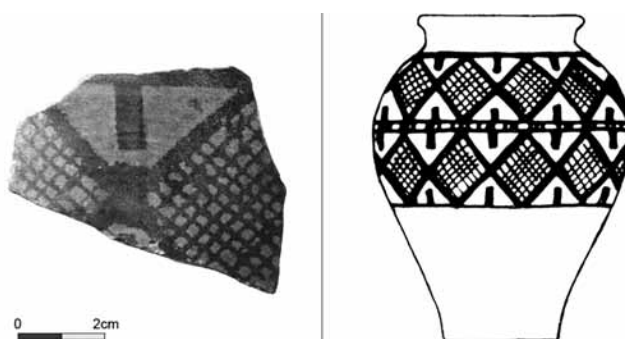
Malovaná keramika náleží mezi pozdně laténskou keramikou k prestižnímu zboží (*Guichard* 1999, 80). Jemnost keramické hmoty a bohatost dekoru z ní činí předmět, který měl určitě jistou obchodní a/nebo společenskou hodnotu. Na základě funkce a dekorace nádob se podařilo rozlišit v Evropě několik oblastí výroby a/nebo oběhu tohoto zboží. Tak bývá většinou zoomorfní výzdoba považována za produkci oblastí Centrálního Masivu a Champagne, v každé s vlastním stylem, zatímco v ostatních oblastech, včetně Čech, je dekorace zpravidla provedena geometrickými vzory (viz *Guichard* 1987; 1999; *Céramique peinte* 1991).

Oblasti výroby jednotlivých zboží jsou poměrně dobře vymezeny a zdá se, že nálezy této kategorie se jen zřídka nacházejí vně vlastní oblasti výroby. Pokud se Čech týká, na základě publikovaného materiálu se mi podařilo identifikovat pouhé tři exempláře (ze Stradonic a ze Závisti), u nichž přichází v úvahu možný původ v Galii. Ze Stradonic jsou to dva střepy výjimečné svojí dekorací. První byl rozpoznán již *V. Guichardem* (1987, obr. 15: 8;

Obr. 8. Sřep malované keramiky se zoomorfní výzdobou ze Stradonic (1, podle *Piř 1903*, tab. XLIX: 2) ve srovnání s nálezem ze Švýcarska (2 Ženeva, podle *Guichard 1987*, fig. 15: 6), Centrálního Masivu (3 Aulnat, podle *Guichard 1987*, fig. 13: 1; 4 Goincet, podle *Guichard 1987*, fig. 2) a Champagne (5 Bétheny, podle *Chossenot 1991*, fig. 7: 2). Bez měřítka.

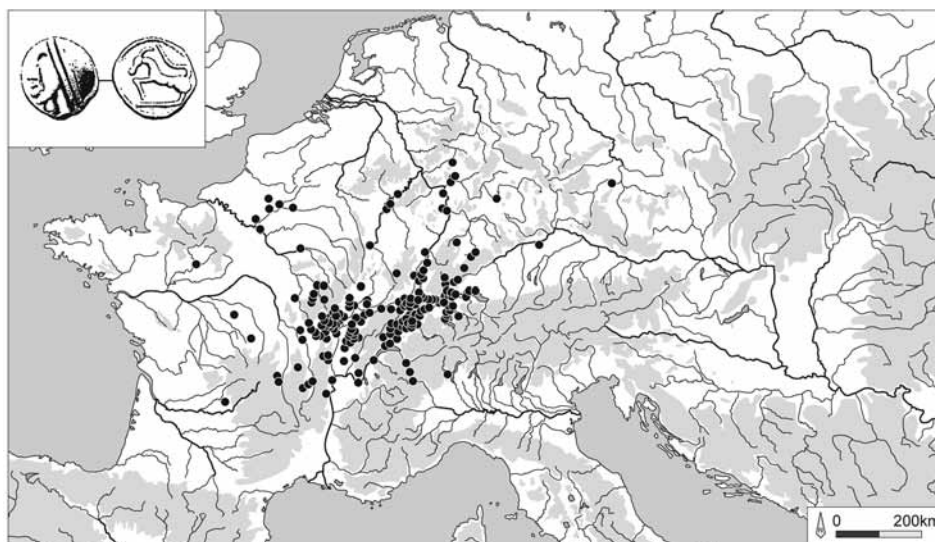
Fig. 8. Tesson de céramique peinte à décor zoomorphe de Stradonice (1, d'après *Piř 1903*, pl. XLIX: 2) comparé à des exemplaires de Suisse (2 Genève, d'après *Guichard 1987*, fig. 15: 6), du Massif Central (3 Aulnat, d'après *Guichard 1987*, fig. 13: 1; 4 Goincet, d'après *Guichard 1987*, fig. 2) et de Champagne (5 Bétheny, d'après *Chossenot 1991*, fig. 7: 2). Sans échelle.

Obr. 9. Sřep malované keramiky s geometrickou výzdobou ze Stradonic (podle *Piř 1903*, tab. XLIX: 4) ve srovnání typem 5.2 segusiavské keramiky (podle *Guichard – Picon – Vaginay 1991*, fig. 8, ř. 5.2; bez měřítka).

Fig. 9. Tesson de céramique peinte à décor géométrique de Stradonice (d'après *Piř 1903*, pl. XLIX: 4) comparé au type 5.2 des productions ségusiaves (d'après *Guichard – Picon – Vaginay 1991*, fig. 8, n° 5.2; sans échelle).

1999, obr. 12: 8). Z výzdobného motivu je dochována přední část těla čtvernožce na nádobě lomeného profilu (*Piř 1903*, tab. XLIX: 2; *Břeň 1973*, tab. IX: 3). Lze ho snad nejlépe spojit se zbožím vyráběným na území dnešního regionu Auvergne, ačkoliv nálezy tohoto zboží jsou známy i ze Champagne a Švýcarska (*obr. 8*). Druhý sřep, publikovaný rovněž

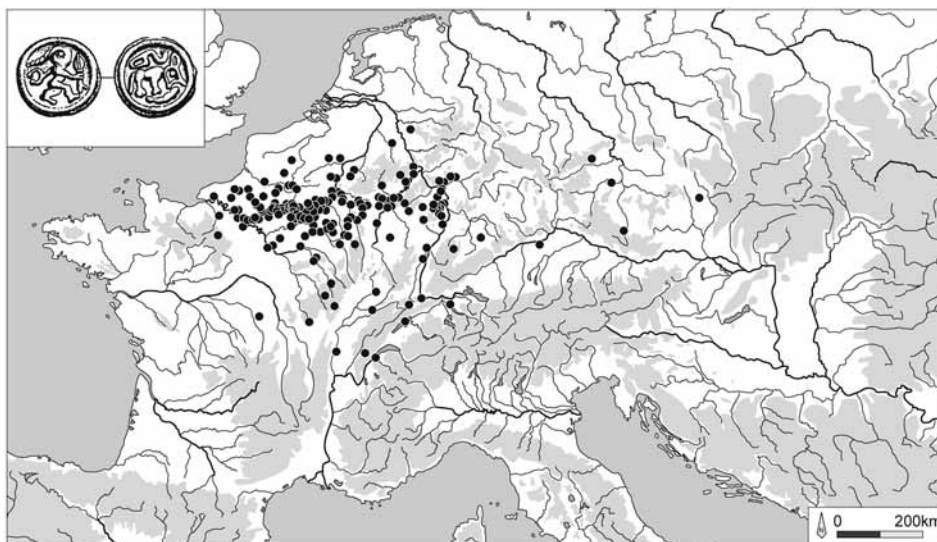

Obr. 10. Rozšíření potinových mincí „s velkou hlavou“ (podle Gruel – Geiser 1996, fig. 6).
 Fig. 10. Répartition des potins "à la grosse tête" (d'après Gruel – Geiser 1996, fig. 6).

Píčem (1903, tab. XLIX: 4), je velice blízký segusiávskému typu 5.2 (*Guichard – Picon – Vaginay 1991*, obr. 8; viz obr. 9). Z žádného z nálezů, kde byla malovaná keramika studována (včetně Manchingu, Basileje, Ženevy), není tento typ znám. Nález ze Stradonic by tedy mohl dokládat přímý kontakt mezi Auvergne a Čechami, o kterém svědčí i již známý střep se zoomorfní výzdobou. Na Závisti je cizí vliv rozpoznáván ve tvaru nádob. P. Drda publikoval polokulovou nádobu, kterou srovnává s mísami typu Roanne (*Drda 1981*, 206, obr. 2: 1). Tyto mísy patří v LT D2 a v galo-římské době ke keramickým formám charakteristickým pro oblast Forez (dépt. Haute-Loire), nachází se ale i v povodí Rhôny a v oblasti Dauphiné (*Lavendhomme – Guichard 1997*, 116).

Středoevropská hrubá keramika. Pod pojem „středoevropská keramika“ zahrnují dvě odlišné keramické třídy. V prvním případě se jedná o tuhou pozdně latéskou keramiku, neznámou v Galii, ale charakteristickou pro střední Evropu. V tomto prostoru se rozlišují tři hlavní zóny: západní mezi jižním Německem a Rakouskem, zejména podél Dunaje; východní zahrnující Slezsko, Moravu, Slovensko a Maďarsko, a zóna česká, zejména jih země (*Kappel 1969*, 65n.; viz i *Waldhauser 1992*). Ačkoliv v Galii tuhá keramika nebyla užívána, její střepy jsou známy přinejmenším ze dvou středofrancouzských lokalit: Puy de Tour a Aulnat (*Pesteil – Pesteil 2008*).

Druhou středoevropskou keramickou třídou zastoupenou v Galii je „keramika se struhadlovitě drsněným povrchem“, charakteristická pro střední Čechy. Na Závisti tvoří tato keramika 48 %, na stradonickém oppidu 40 % z celkového objemu keramických nálezů (*Drda – Rybová 1997*, 97, 101). Ačkoliv je rozšíření této keramické třídy velice omezené, byly její zlomky rozpoznány i mezi nálezy z oppid Manching (*Stöckli 1979*, 16, 48, tab. 36: 319–322) a Bibracte (*Drda – Majer 1991*, 247, obr. 2: 1). Nález z Bibracte měl být ještě doprovázen střepem „šedé zrnité keramiky“, která je doložena na Závisti, je však

Obr. 11. Rozšíření potinových mincí „s běžící postavou“ (podle Haselgrove 1996, fig. 18).
 Fig. 11. Répartition des potins "au personnage courant" (d'après Haselgrove 1996, fig. 18).

tvarem bližší tzv. keramice typu Místřín (viz *Drda – Majer 1991*, 247, obr. 2: 2). Střepey z Bibracte a z Puy de Tour byly rozpoznány středoevropskými archeology, a není proto zřejmě důvodu o této identifikaci pochybovat.

Proč byla keramika těchto tříd přepravována na tak velkou vzdálenost, nám není známo: vysvětlení lze hledat spíše v obsahu než v nádobě samé. Veškeré hypotézy je však těžko potvrdit: v případě tuhové keramiky by analýzy keramické hmoty mohly určit, ve které středoevropské zóně hledat původ nádob, tak, jak to bylo provedeno na střepech z Manchingu nebo Modlešovic (*Gebhard et al. 2004*).

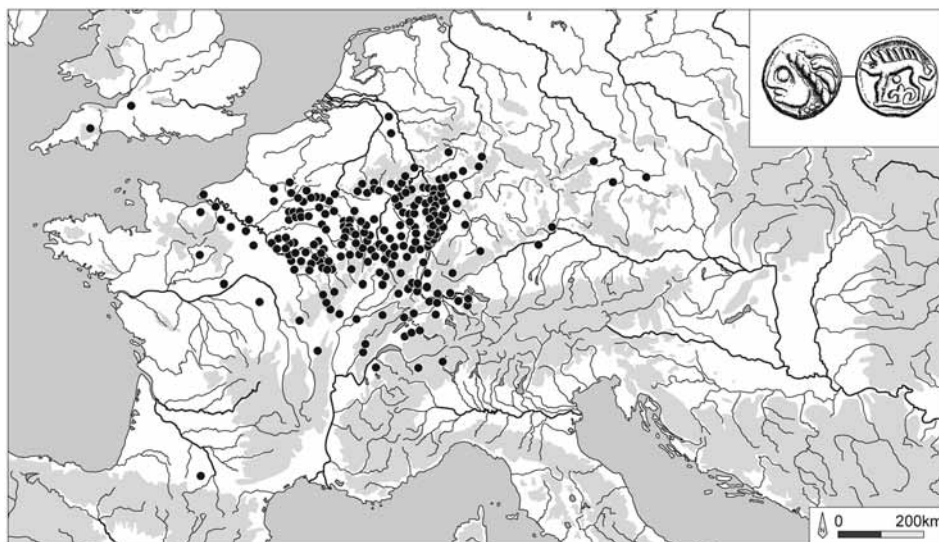
Mince

Potinové mince „s velkou hlavou“ (*obr. 10*) jsou sice tradičně připisovány kmenu Sequanů, okruh jejich rozšíření je ale podstatně větší a lze na nich rozlišit četné regionální varianty a dílny. Hlavním motivem zůstává lidská hlava s páskou ve vlasech na aversu a rohatým zvířetem (inspirovaným býkem z ražeb massilijských) na reversu (*Delestrée – Tache 2007*, 54–56, série 854). Hlavní oblast rozšíření sahá zhruba od dnešního départementu Saône-et-Loire ke Kostnickému jezeru (*Gruel – Geiser 1996*, obr. 6; *Nick 2000*, mapy 1–16). První typy se objevují v LT D1, pozdější varianty datované do LT D2b jsou bohatě zastoupeny v galo-římských horizontech v Alesii (*Gruel – Popovitch 2007*, série 94).

Lze zmínit několik ojedinělých mincí zejména ze Stradonic (v literatuře je zmiňováno 7–10 kusů) a z Manchingu, které lze považovat za doklad jejich rozšíření na východ. Další osu jejich pronikání tvořil pravděpodobně Rýn, podél něhož lze sledovat ojedinělé nálezy až po Dünsberg. Podobně lze uvažovat o toku Mosely, možná Seiny.

Potinové mince „s běžící postavou“ (*obr. 11*). Pro tento mincovní typ je typické vyobrazení běžící postavy držící torquis a kopí na aversu a čtyřnožce s vyobrazením spony nebo

Obr. 12. Rozšíření potinových mincí „s kancem“ (podle *Fichtl – Adam 2003*, 118, doplněno).
 Fig. 12. Répartition des potins "au sanglier" (complémenté d'après *Fichtl – Adam 2003*, 118).

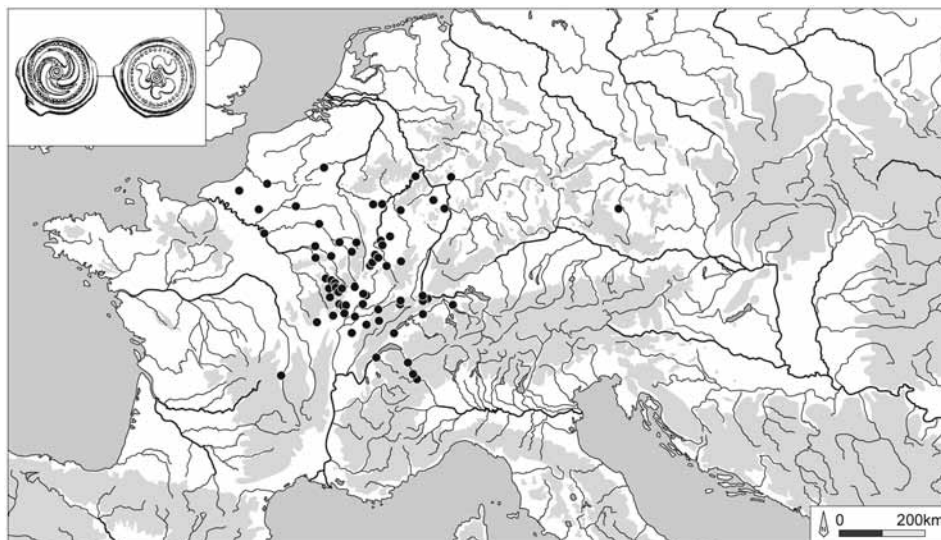
hadem na reversu. Mince je připisována Rémům a dosahuje velkého rozšíření. S. Scheersová ji datuje do období po r. 52 př. Kr., a to proto, že chybí mezi nálezy z příkopů v Alesii (*Scheers 1983*, 71). C. Haselgrove se naopak na základě přezkoumání náleзовých souvislostí těchto mincí domnívá, že obíhaly především v horizontu nauheimské spony a drátěných spon, tedy ve stupni LT D1; tuto dataci potvrzují nálezy ze stratifikovaného kontextu (*Haselgrove 1996*, 53, obr. 19). K. Gruelová klade počátek jejich oběhu již na přelom stupňů LT C2 a LT D1. Jedna mincovna je známa z Remeše (viz *Delestrée – Tache 2007*, 224).

Rozšíření těchto předmětů, s jádrem v povodí Aisny, je velmi rozsáhlé; poměrně četné jsou ve Švýcarsku. Dále na východ byl tento typ potinové mince zaznamenán pouze ve čtyřech lokalitách v Čechách a na Moravě: na Stradonicích (4 exempláře), v Chomutově (2 exempláře: *Radoměřský 1955*, č. 37–39; *Militký 2008*, 125; *Waldhauser 2001*, 105, 237, obr. „Chomutov 2“ na s. 237), na Třísově (*Militký 1995*, 38, č. 12), a na Starém Hradisku (*Kolníková 2002*, 275, obr. 1: 5).

Potinové mince „s kancem“ (obr. 12) nesou na reversu vyobrazení kance. Mezi končetinami zvířete jsou zpravidla umístěny značky, na jejichž základě byly rozlišeny typologické třídy (*Scheers 1983*, 712–729, série 186). Na aversu bývá zobrazena hlava hledící doleva s účesem ztvárněným většinou třemi prameny. Mincovna je známa z oppida Fossé des Pandours (Alsasko; *Fichtl – Pierrevelcin 2005*, 426–427), ústředí kmene Mediomatriků, většina nálezů však pochází z území kmene Leuků, především z jejich centra – oppida Boviolles (Lotrinsko; *Scheers 1983*, 165; *Delestrée – Tache 2002*, 64, série 38–I). K. Gruelová klade počátek oběhu do stupňů LT C2–D1, čili „přinejmenším na počátek 1. stol. př. Kr.“ (*Gruel – Popovitch 2007*, 223).

Mimo hlavní oblast jejich rozšíření, která přesahuje teritorium Leuků, je známo několik potinových mincí s kancem. Směrem na východ lze postupovat od desítek exemplářů

Obr. 13. Rozšíření potinových mincí „s triskely“ (podle Nick 2006, mapa 34, doplněno).

Fig. 13. Répartition des potins "aux triskèles" (complété d'après Nick 2006, carte 34).

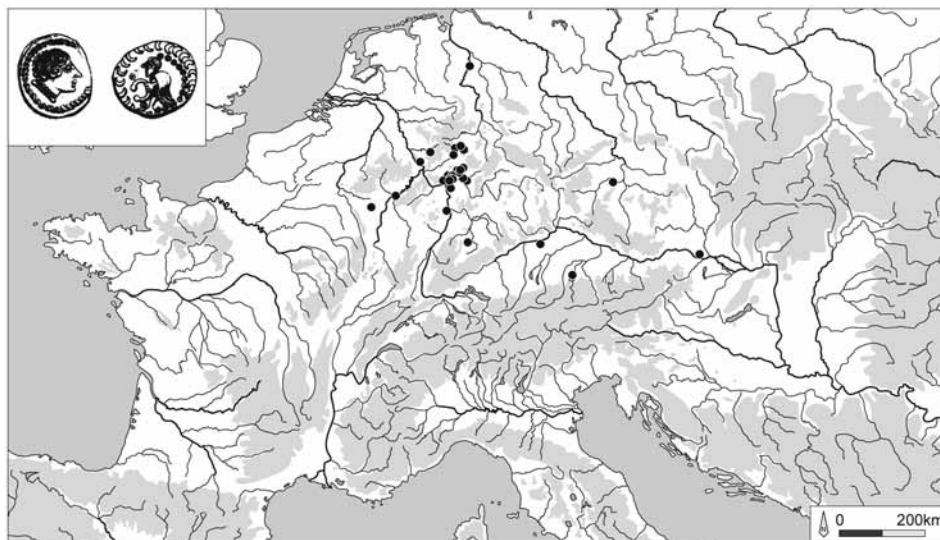
Obr. 14. Potinové mince „s triskely“: 1 Stradonice (Národní muzeum Praha, http://katalogy.nm.cz/opac/ns/ph_ob.php?idc_s=12449); 2 DT 3261 (*Delestrée – Tache 2007*, tab. XII).

Fig. 14. Potins "aux triskèles" : 1 Stradonice (cliché Musée National de Prague, http://katalogy.nm.cz/opac/ns/ph_ob.php?idc_s=12449) ; 2 DT 3261 (*Delestrée – Tache 2007*, pl. XII).

v Bavorsku (53 na Manchingu a 3 v Pollantenu; Nick 2006, Taf. 77) do Čech s celkem 5 nálezy, a to ze Stradonic (3), Kolína (1) a Chomutova (1).

Potinové mince s triskely nesou na aversu vyobrazení triskelu složeného ze tří vzorů kapkovitých a na reversu triskelu ze tří vzorů esovitých. H. De la Tour ji uvádí pod číslem 8329 (*De la Tour 1992*, tab. XXXIII) a připisuje ji kmenu Lingonů. L.-P. Delestrée a M. Tache tuto atribuci neodmítají vzhledem k oblasti rozšíření těchto mincí (*obr. 13*). Uvádějí je jako sérii 965 (DT 3261) pod označením „tzv. typ se třemi rybami“. Mince náležející této sérii obíhaly mezi 2. třetinou 1. stol. př. Kr. a galo-římským obdobím (*Delestrée – Tache 2007*, 87). Podle *K. Gruelové a V. Popovitche (2007, 18)* byla tato série potinových mincí ražena v Langres (Champagne) nebo ve Švýcarsku v průběhu stupně LT D. Potinové mince „s triskely“ byly nalezeny ve značném počtu (19 kusů) na Bibracte, nelze je ale zaměňovat s potinovými mincemi „s triskelem“, které zřejmě byly na Bibracte raženy.

Jedna mince, která podle mého určení patří tomuto typu, je známa z Písku, nebyla však jako taková identifikována ani *P. Radoměským (1955, 57, č. 83)*, ani *J. Militkým*

Obr. 15. Rozšíření quinárů typu Nauheim (podle Nick 2006, mapa 27).

Fig. 15. Répartition des quinaires du type Nauheim (d'après Nick 2006, carte 27).

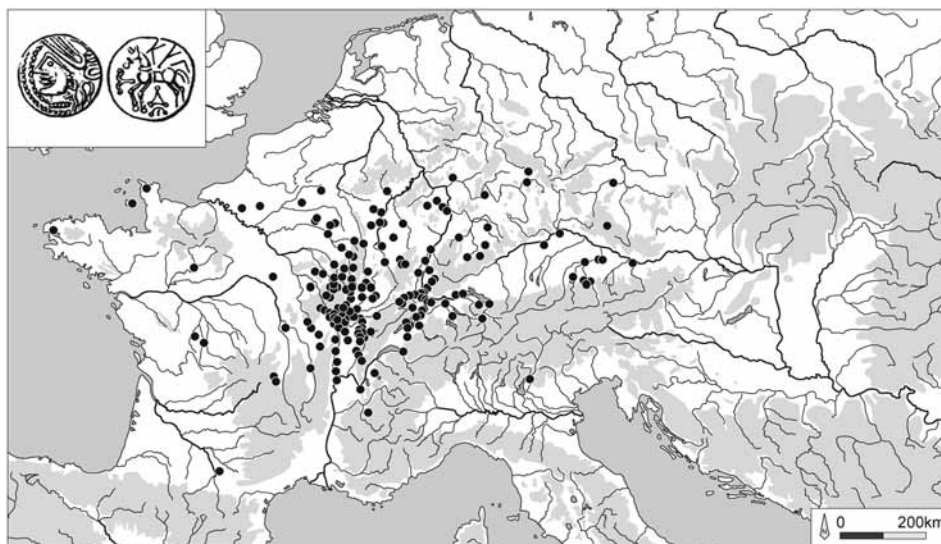
(1995, 37, č. 8). Navzdory předloženým popisům je tato mince spolehlivě potinovou mincí „s triskely“, jaké jsou známy z východní Galie a ze Švýcarska (obr. 14).

Quináry typu Nauheim (obr. 15) jsou všeobecně spojovány s treverskými ražbami „stříbrných sérií středního Porýní“. V tomto případě se jedná o variantu „s kráčící postavou držící torquis“ (Scheers 1983, 117–118, typ „Forrer 352“, varianta b), označovanou též jako „typ Nauheim“ (Delestrée – Tache 2002, 60; Nick 2006, 67). Je charakteristická pro pravý břeh Rýna, ale její připsání konkrétnímu galskému kmeni zůstává nejisté. Podle L.-P. Delestrée a M. Tache se tyto mince objevují současně se zavedením stříbrných ražeb na přechodu LT D1/D2, tj. na počátku 2. třetiny 1. stol. př. Kr.

Těžiště rozšíření těchto mincí leží severozápadně od soutoku Rýna s Mohanem, několik dalších kusů je rozptýleno podél toku Mosely a v Bádensku-Württembersku. Oppidum u Stradonic se svými pěti exempláři představuje nejvýchodnější místo jejich nálezů.

Denáry typu KALETEDOY (obr. 16). Takzvané galské denáry středovýchodní Francie, jejichž součástí je série KALETEDOY, jsou inspirovány římskými pozdně republikánskými denáry, z nichž přebírají motiv hlavy Romy v helmě. Pro tyto galské ražby se tak užívá výrazu „denár“, ačkoliv jejich průměrná hmotnost (1,7 g) odpovídá ve skutečnosti římskému quináru čili půldenáru (Gruel – Popovitch 2007, 40).

Denár KALETEDOY (na reversu je vyobrazení koně doplněno o opis KALETEDOY) je pravděpodobně inspirován mincí, kterou razil P. Cornelius Sulla r. 151 př. Kr. Nejstarší ze sérií této mince se objevuje v průběhu LT D1, tj. na konci 2. a na počátku 1. stol. př. Kr. (Delestrée – Tache 2007, 73, série 884; Gruel – Popovitch 2007, 39). Mince typu KALETEDOY obíhaly poměrně dlouho a zůstaly částečně v užívání i po římském obsazení Galie, nejspíš z důvodů své „kompatibility“ s římským mincovním systémem (Gruel – Popovitch 2007, 39). Je přitom možno rozpoznat chronologický vývoj mezi čtyřmi skupinami těchto mincí.

Obr. 16. Rozšíření denárů typu KALETEDOY (podle Colbert de Beaulieu 1966, fig. 3, a Nick 2006, mapa 24).
Fig. 16. Répartition des deniers de type KALETEDOY (d'après Colbert de Beaulieu 1966, fig. 3, et Nick 2006, carte 24).

Galské denáry typu KALETEDOY jsou obecně připisovány kmenu Ligonů. Okruh jejich rozšíření je ale širší a pokrývá středovýchod Francie a Švýcarsko, tedy teritoria kmenů Haeduů, Ligonů, Sequanů a Helvetů. Dva exempláře jsou známy ze Stradonic a jeden snad z Obřího hradu, ačkoliv o jeho původu existují pochyby (Militký 2001, 464–465, obr. 1: 3; Waldhauser 2001a, obr. 17: 3). Nález z Obřího hradu náleží k nejpozdnějším typům, datovatelným do LT D2 (typ 13.3 podle Gruel – Popovitch 2007, 160).

„Armorické“ statéry. Billonové statéry, připisované kmenům Venetů a Redonů, náleží k charakteristickým sériím závěrečné fáze armorických ražeb (Armoriku zde chápeme v širším smyslu jako území zahrnující regiony Bretagne, Basse-Normandie a Basse-Loire). Počátek této fáze lze klást na konec 1. pol. 1. stol. př. Kr. Vzhledem k velké podobnosti mezi statéry obou kmenů je jejich připsání jednomu z nich často problematické (Delestrée – Tache 2004, 7–9, 84).

Stejně tomu je i u nálezů ze Závisti (poloha Adámkovo mýto), získaného z nelegálních výkopů r. 2000 (Waldhauser 2001a, 450–451). J. Waldhauser statér identifikuje jako redonský (patrně podle rysů, které uvádí De la Tour). Vyobrazení koně s lidskou hlavou na reversu ale umožňuje pomýšlet i na připsání mince Venetům (typ DT 2300, viz obr. 17). Ať už venetský, nebo redonský, dokládá tento statér kontakt – přímý, či nepřímý – mezi Bretaní a Čechami. Další nález armorického statéru byl rozpoznán na Stradonicích. Podle J. Militkého se jedná o typ koriosolitský (ústní sdělení).

Bojské a vindelické mince v Galii (obr. 18). Pojímáme zde společně mince připisované oběma těmito kmenům. Dosud nebyla vypracována studie pojednávající souhrnně rozšíření těchto mincí po celém laténském světě. B. Fischerová se však věnovala nálezům na území Galie (Fischer 2001). Oblast jejich původu zahrnuje zhruba jižní Německo

Obr. 17. Srovnání billonového statéru ze Závisti (podle *Waldhauser 2001a*, obr. 15) a exemplářů DT 2300, připisovaného Venetům, a DT 2311, připisovaného Redonům (podle *Delestrée – Tache 2004*, pl. XIII).
 Fig. 17. Comparaison du statère en billon de Závist (d'après *Waldhauser 2001a*, fig. 15) et des exemplaires DT 2300, attribué aux Vénètes, et DT 2311, attribué aux Redons (d'après *Delestrée – Tache 2004*, pl. XIII).

a Čechy. Většina exemplářů známých z Galie byla objevena na území na spojnici mezi Rýnem a dnešním départementem Gironde. V deseti případech se jedná o ojedinělé nálezy z deseti různých lokalit a zbývajících téměř 200 (!) pak tvořilo součást tří mincovních depotů: zhruba šest desítek v depotech z Courcoury (dépt. Charente-Maritime) a ze Saint-Louis (dépt. Haut-Rhin) a přes 70 v depotu z Tayac (dépt. Gironde). Nejvíce nálezů bylo učiněno na východě Galie, kudy tyto mince jistě přicházely.

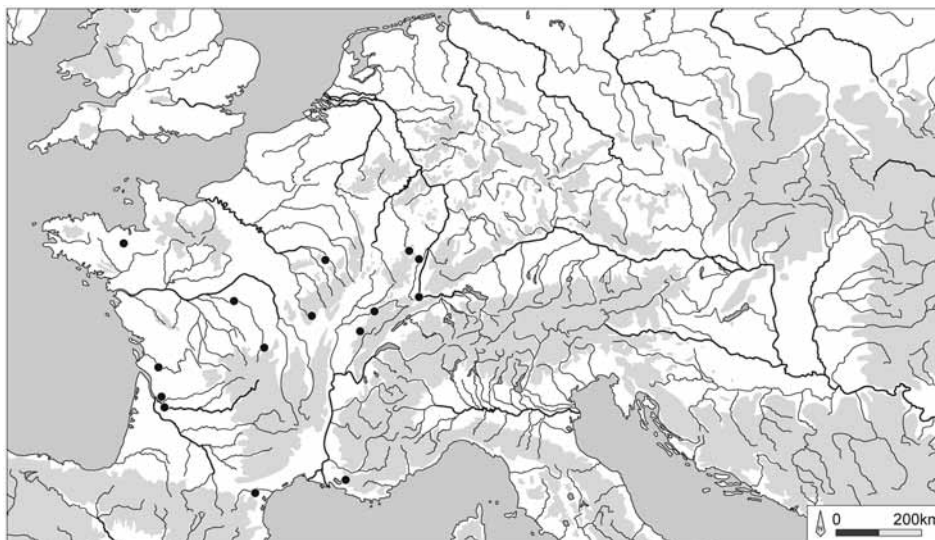
Hradby

Murus gallicus (obr. 19). Výjimečným případem tohoto fortifikačního prvku v Manchingu vstupujeme do problematiky přenosu technologií. *Murus gallicus*, jak naznačuje název pocházející od Caesara (*De Bello Gallico* VII, 23), je strukturou, s níž se setkáváme téměř výhradně v Galii. Jedinými výjimkami jsou *Tarodunum* (Badensko-Württembersko) a Manching (fáze 1). Ačkoliv *Tarodunum* neleží přísně vzato v Galii podle Caesarova vymezení, stále se zde nacházíme v oblasti běžného rozšíření tohoto typu opevnění; Manching tak zůstává jediným izolovaným příkladem. Vystává otázka, proč a jakým způsobem dospěli obyvatelé oppida k rozhodnutí použít tuto stavební technologii. Její nahrazení hradbou se svislými kůly ve 2. fázi vysvětluje D. Van Endertová praktickými důvody: nová hradba byla vystavěna 0,8–1,0 m před hradbou starší, aniž bylo třeba nahrazovat – tehdy jistě již poškozenou – armaturu původní hradby (*Van Endert 1987*, 84). Ať již tomu tak bylo, či ne, nevysvětluje to původní volbu „cizí“ technologie.

Lze navíc dodat, že stavba hradby technikou *murus gallicus* nutně vyžadovala specializovanou pracovní sílu. Pracovní postupy se totiž liší od postupů při stavbě *Pfostenschlitzmauer* a každý z nich vyžaduje specifické znalosti. Lze v tom shledávat dílo galského „architekta“ v Manchingu? Tato hypotéza se jeví jako velice pravděpodobná. V každém případě jsme zde konfrontováni s příkladem přenosu technologie.

Valy typu Fécamp (obr. 20) jsou tvořeny prostým náspem zeminy s příkopem podél vnějšího obvodu, odtud synonymum „sypaný val“. Užívány byly hlavně v západní, zejmé-

Obr. 18. Rozšíření bojských a vindelických mincí v Galii (podle Fischer 2001, fig. 7).
 Fig. 18. Répartition des monnaies boïennes et vindélices en Gaule (d'après Fischer 2001, fig. 7).

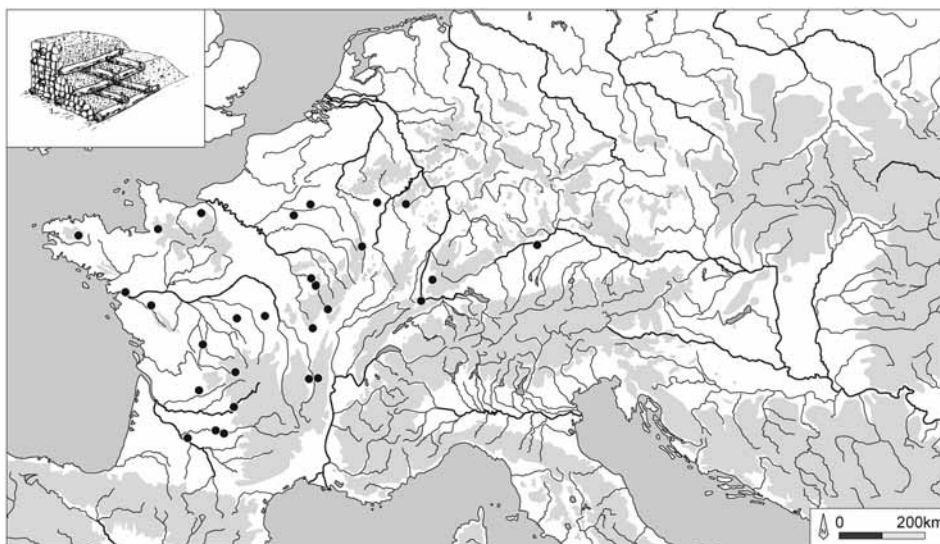
na severozáp. Francii (Fichtl 2005, 56n.). Naprosto izolovaný příklad byl pak zjištěn na Závisti (Drda – Rybová 1998, 167n.). Bylo by možno navrhnout zde totéž vysvětlení jako v případě typu *muris gallicus*, totiž že se jedná o výsledek přenosu technologie z Galie na východ. Vzhledem k jednoduchosti této stavební techniky si lze nicméně snadno představit, že projekt mohl vzniknout nezávisle v Čechách. V tom případě by hradba Závisti o žádném kontaktu s Galii nesvědčila, naopak by ilustrovala možnost nezávislého vzniku dvou technologicky prostých produktů bez nutnosti vzájemného kontaktu.

Nedávno byla rovněž zmíněna přítomnost sypaného valu na oppidu Hrazany (Motyková 2006, 219). V publikaci lokality (Jansová 1986; 1988; 1992) se však žádné údaje o tomto valu nepodařilo nalézt, a zdá se tudíž vhodné vypustit jej z našich úvah. Totéž platí pro oppidum Nevězice: K. Motyková použila v téže práci ilustraci z publikace P. Drdy a A. Rybové (1998, 177), ale s pozměněnou legendou. V původní publikaci byl nevězický val se svislými kůly uveden jako příklad řešení odlišného od sypaných valů („sypané valy v kontrastu s lícovanou hradbou“). Totéž vyobrazení přebírá však autorka s popiskou „příklady sypaných valů“ (Motyková 2006, obr. 4). Ostatně, ani hradba v Nevězicích není sypaným valem (viz Drda 1987).

Další indikátory

Uvedenými sedmnácti příklady movitých i nemovitých artefaktů se seznam neuzavírá. V těchto případech se jedná jen o nejviditelnější a nejsnáze identifikovatelné z indikátorů dálkových kontaktů. Další nám totiž určitě zůstávají nadobro skryty, buď proto, že se jednalo o zboží archeologicky neviditelné, nebo v důsledku metodologických problémů (srov. níže), anebo proto, že jejich velké rozšíření je zahaleno uniformitou laténské kultury. Jedná se zde o vůdčí typy laténské kultury, jako jsou nauheimská spona, výzbroj, nástroje ad.

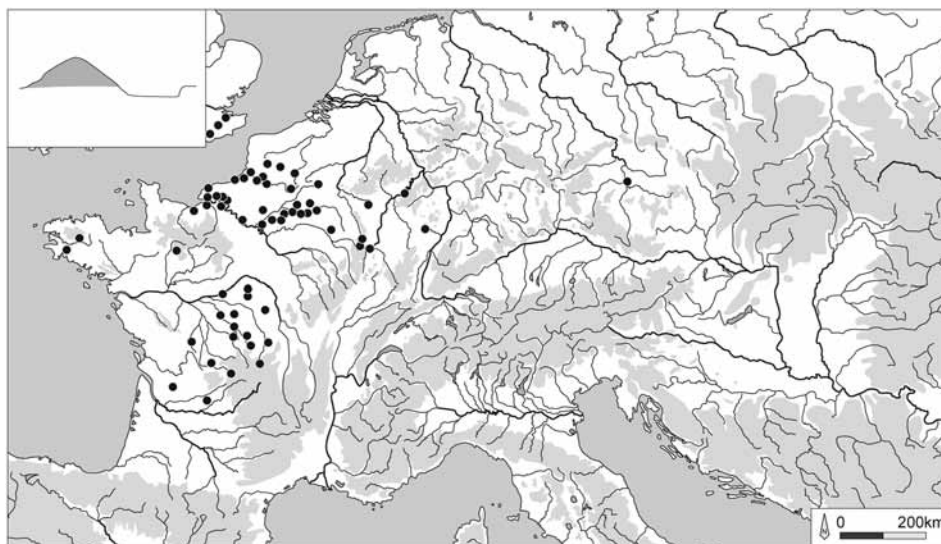
Obr. 19. Rozšíření fortifikačního typu *murus gallicus* (podle Van Endert 1987, Abb. 18).

Fig. 19. Répartition du *murus gallicus* (d'après Van Endert 1987, fig. 18).

Seznam, který zde předkládáme, tudíž není, a nemůže být vyčerpávající. Některé indikátory nemohly být s jistotou určeny pro obtíže spojené s jejich identifikací (nejčastěji pro stav dochování artefaktů). Sem spadá v případě Čech několik mincí, zejm. potinových. Vyloučili jsme rovněž údajný Vercingetorigův statér prý nalezený v Novém Kníně: J. Waldhauser (2001, 365–366) již tuto minci podrobil přezkoumání a my se připojujeme k jeho závěru. Navíc ikonografický námět (kohout na reversu) není mezi ražbami známými dnes z Galie doložen (Colbert de Beaulieu – Lefèvre 1963; Delestrée – Tache 2007, 151).

Překážky ve studiu dálkových kontaktů

Dříve než se pustíme do interpretace představených nálezů, je zapotřebí zmínit některá omezení studia dálkových kontaktů. Jednotlivé indikátory, které jsme výše vyjmenovali, totiž vyvolávají různé otázky ohledně metody vhodné k jejich studiu. První závažný problém souvisí se skutečností, že kontakty doby laténské, či obecně kontakty pre- a protohistorické studujeme na obrazu moderním, archeologickém. Náš pohled tak zkresluje přinejmenším dva významné faktory. Prvním z nich jsou archeologicky nedoložitelná zboží, jejichž stopy není možné na předmětech hmotné kultury sledovat. Mohlo jít o potraviny, výrobky z organických materiálů nebo třeba o otroky; trh s otroky hrál v hospodářském systému Galie 1. stol. př. Kr. významnou roli (Diodor Sicilský uvádí, že amforu vína je možno směniti za jednoho otroka; Diod. 5, 26, 3). Další skupinu, či spíše podskupinu těchto nedoložitelných zboží, označila N. Venclová za „duchovní produkty“ (*products of mind*; Venclová 2002, 72). Tato skupina zahrnuje znalosti (technologie, techniky, strategie...), chování (společenské, rituální...), ideologie. Tyto aspekty, po nichž se dochovalo

Obr. 20. Rozšíření valů typu Fécamp (podle Fichtl 2005, 57).

Fig. 20. Répartition des remparts de type Fécamp (d'après Fichtl 2005, 57).

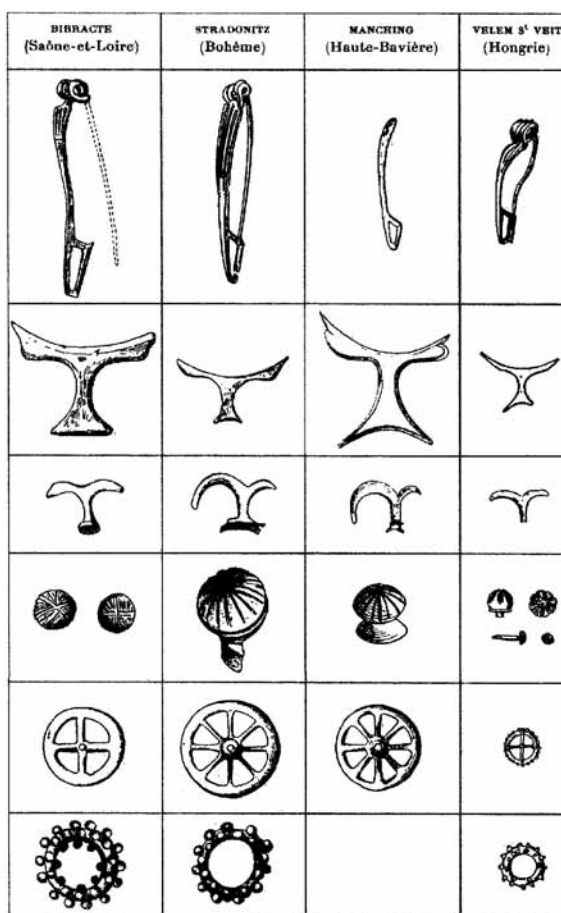
jen málo dokladů, musely být poměrně důležitou složkou kontaktů, zejména v přenosu technologií, které jistě sehrály významnou roli při šíření laténské kultury. Náš pohled na dálkové vztahy v rané době dějinné je tak zcela pokřiven mezerami po tom, co představovalo pravděpodobně nejvýznamnější součást obíhajícího zboží a jevů.

Druhý faktor, který nás může mást, souvisí se samotnou povahou nástroje v archeologii nejčastěji užívaného k ilustrování či prokazování dálkových kontaktů. Mapám rozšíření lze vytknout dva hlavní nedostatky: Předně, tyto mapy jsou svázány se stavem poznání, a odrážejí tudíž znalosti dosažené do doby jejich vytvoření. Kdyby J. Déchelette vytvořil podobnou mapu jako doprovod své slavné srovnávací tabulky (*Déchelette 1927*, obr. 404; zde *obr. 21*), ilustrovala by dokonale jeho přesvědčení, že lokality jako Velem-Szent-Vid (Maďarsko) tvořily *îlots séparés du continent de LT III* (*Déchelette 1927*, 491). Za tehdejšího stavu poznání nebylo ještě zjevné, že laténská kultura „stupně III“ (období oppid) je přítomna v celé této oblasti. Je tudíž třeba mít vždy na zřeteli, že mapy rozšíření nejsou ve skutečnosti ničím jiným než „mapami nálezů“, jak je označuje S. Needham (1993, 164: *recovery maps*). Tento návrh nového termínu odráží myšlenku, vyjádřenou již B. Stjernquistovou, že bílá místa na mapě rozšíření neznamenaají, že zboží se do těchto míst nedostávalo – možná tam jen dosud nebylo nalezeno (*Stjernquist 1985*, 70).

I druhý problém souvisí se stavem bádání: mapy rozšíření jsou založeny na typologiích vypracovaných dnešními badateli. Tyto typologie jsou subjektivními kategoriemi stojícími na kritériích zvolených autorem samým. Příklad poskytuje laténské sklo: *Gebhardova (1960)* studie se nespokojuje s doplněním práce *Haevernickové (1960)*, ale překládá i novou typologii s příslušnými mapami rozšíření, a podává tak obraz zcela odlišných kontaktů. Dále jsou tyto mapy závislé na jemnosti typologií. Některé typy nálezů, pojmávané souhrnně, se stávají svým rozšířením indikátory uniformity laténské kultury (což, jak bylo řečeno v úvo-

Obr. 21. Příklady předmětů společných oppidální civilizaci (Déchelette 1927, fig. 404).

Fig. 21. Exemples d'objets communs à la civilisation des oppida (Déchelette 1927, fig. 404).

du, je již samo dokladem kontaktu). Vezmeme-li ale v úvahu technické či z typologického hlediska významné detaily, lze často určit oblasti charakteristické pro ten či onen typ (např. palmetové opaskové záponky oproti opaskovým záponkám obecně). Je-li však typologie příliš jemná, jednotlivé skupiny a podskupiny se zakládají na natolik úzce vymezených a detailních kritériích, že je každý typ zastoupen jen malým počtem jedinců; potom je obtížné rozpoznat oblasti vzniku a oblasti kontaktů. Jako příklad uveďme nauheimské spony (Striwe 1996) nebo opratové kroužky (Führungsringen: Schönfelder 2002).

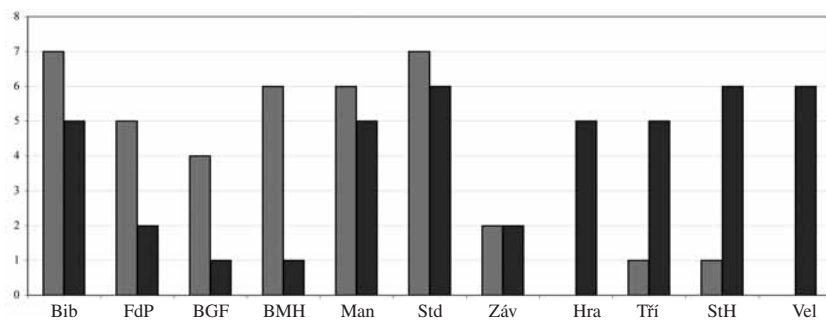
Další obtíž, na kterou narážíme při studiu oběhu zboží v celoevropském měřítku, je, že je nutno disponovat studiiemi pojímajícími celý laténský svět. Většina materiálových studií je totiž vypracována v regionálních měřítkách. Např. francouzské bádání se jen málo zajímá o to, co se odehrává dále na východ, s výjimkou několika významných a dlouhodobě známých lokalit jako Stradonice nebo Velem-Szent-Vid. Uvést zde lze příklad kroužků s kuličkovými nálitky. Viděli jsme výše, že tento typ artefaktu je tradičně považován za „východní“. Několik těchto předmětů je dnes známo z Galie, zároveň je množství nálezů tohoto typu hlášeno z Rumunska. Tyto dvě oblasti nebyly nicméně nikdy konfrontovány

		Bib	FdP	BGF	BMH	Man	Std	Záv	Hra	Tří	StH	Vel
„Západ“	Zoomorfně malovaná keramika	x					x					
	Potinové mince „s velkou hlavou“	x	x	x	x	x	x					
	Potinové mince „s běžící postavou“	x	x	x	x	x	x			x	x	
	Potinové mince „s kancem“	x	x	x	x	x	x					
	Potinové mince s triskely	x			x							
	Quináry typu Nauheim					x	x					
	KALETEDOY	x	x	x	x	x	x					
	Armorické státery						x	x				
	Murus gallicus	x	x		x	x						
	Valy typu Fécamp							x				
„Východ“	Palmetová záponka	x				x	x		x		x	x
	Rozdělovače řemenů	x					x		x	x	x	x
	Kroužky s kuličk. nálitky	x	x			x	x		x	x	x	x
	Emailem zdob. knoflíky	x				x	x			x	x	x
	Středoevropská keramika	x			x	x	x	x	x	x	x	x
	Bojské/vindelické mince		x	x		x	x	x	x	x	x	x
Celkem „západ“	7	5	4	6	6	7	2	0	1	1	0	
Celkem „východ“	5	2	1	1	5	6	2	5	5	6	6	
Celkem (počet typů na naleziště)	12	7	5	7	11	13	4	5	6	7	6	

Obr. 22a. Evidovaná přítomnost/absence indikátorů dálkových kontaktů na jednotlivých nalezištích.

Fig. 22a. Présence/absence des marqueurs de contacts à longue distance sur différents sites.

Bib – Bibracte; FdP – Fossé des Pandours; BGF – Basel-Gasfabrik; BMH – Basel-Münsterhügel; Man – Manching; Std – Stradonice; Záv – Závist; Tří – Třísov; StH – Staré Hradisko; Vel – Velem-Szent-Vid.

Obr. 22b. Indikátory dálkových kontaktů: počet typů na naleziště (světle šedé: „západ“; tmavě šedé: „východ“).

Fig. 22b. Marqueurs de contacts à longue distance : nombre de types par sites (gris clair : "Ouest" ; gris foncé : "Est").

a badatelé západo- a středo- či východoevropští tak mají povědomí jen o nálezech, které jim jsou geograficky nejbližší.

Taková „celoevropská“ studie by však narazila na poslední vážný problém: chronologii. Zabýváme-li se totiž nálezy ze dvou vzájemně vzdálených oblastí, zjistíme často, že mezi oblastmi mohou existovat rozdíly v definici chronologických fází. Nejedná se jen o problém

různého absolutního datování těžce relativní fáze, ale přímo o problém materiálové náplně těchto relativních stupňů. Např. spony typu Almgren 65 nebo lžičkovité spony řadí někteří badatelé do stupně LT D1, zatímco jiní do stupně LT D2 (viz *Rieckhoff 1995*, Taf. 12). Jelikož kolísá i chronologie absolutní, je chronologická pozice těchto spon nejasná. Obzvláště nepříjemně tento problém omezuje možnosti bádání o chronologickém aspektu kontaktů, tedy o procesech šíření. Zmíněné chronologické variace totiž mohou jak odrážet skutečný postup šíření, tak souviset se stavem bádání. Druhý zmíněný bod však podle našeho názoru hraje významnější roli.

Několik hypotéz pro budoucí bádání

Výše prezentované problémy mohou posloužit za výchozí bod úvah o možnostech dalšího bádání. Budeme při tom vycházet z interpretace představených sedmnácti typů artefaktů; zaměříme se přitom na území Čech. Při šíři problematiky se zde omezíme na otázku lokalizace indikátorů a na výjimečnou roli, kterou mohly hrát některé lokality či typy lokalit, a na úvahu o funkci mince v dálkových kontaktech.

Lokality

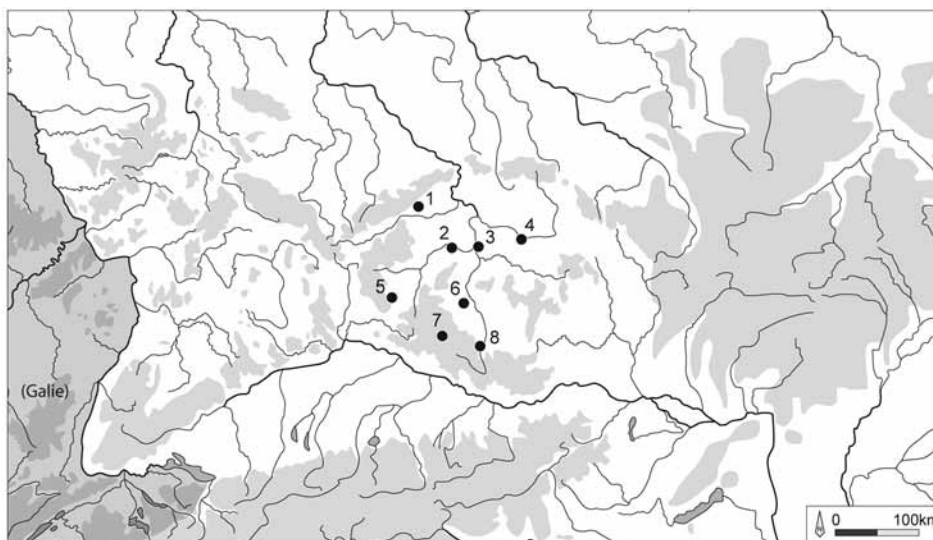
Tabulka na *obr. 22* představuje indikátory kontaktů, pojímané v tomto článku, seřazené podle typů. Tyto indikátory byly rozděleny na dvě hlavní skupiny: ty, které pocházejí z Galie („západ“, jehož hranici zde klademe na Rýn), a ty, které pocházejí ze střední a východní Evropy („východ“). Vyřadili jsme závěsky typu Hofheim, u nichž nebyla s jistotou určena oblast vzniku. V případě malované keramiky byla vzata v potaz jen její zoomorfně zdobená varianta. Na druhou osu tabulky bylo vyneseno několik lokalit různého významu. Kritériem jejich výběru bylo buď to, že jsou dobře zdokumentovány, nebo to, že zde byly nalezeny indikátory dálkových kontaktů. Připomeňme, že zde předložené závěry jsou jen předběžné, protože úzce souvisejí se stavem poznání a s volbou lokalit.

Zaměříme-li se na každou ze skupin zvlášť, lze konstatovat, že každý typ je – logicky – dobře zastoupen v oblasti svého původu. Vně této oblasti, tedy stane-li se dotyčný artefakt „exportem“, nacházíme na každém nalezišti jen 1–2 typy nálezů (pokud vůbec nějaký). Několik lokalit se však v tomto směru vymyká. K Bibracte v Galii a k Manchingu a Stradonicím ve střední Evropě lze přiřadit vždy 5–7 typů importů. Poslední dvě jmenovaná naleziště jsou často v literatuře zmiňována pro různorodost a četnost nálezů. Je nutno dodat, že vynikají i co se týče indikátorů dálkových kontaktů.

Počet importů nalezených na Stradonicích, výjimečný v celoevropském měřítku, je tedy vyšší než na jakémkoliv jiném nalezišti v Čechách. Se svými sedmi indikátory zdaleka převyšuje ostatní lokality: dva importy evidujeme ze Závisti, jeden z Třísova. Závist je přitom sice zdaleka nejrozsáhleji archeologicky zkoumaným a nejlépe zhodnoceným oppidem v Čechách (podle výkopců dokonce oppidem nejstarším: *Drda – Rybová 1998*, 130). Pochopitelně je nutno připomenout, že tento obraz odráží současný stav poznání.

Rovněž na oppidu Manching se soustředí velká část zkoumaných typů indikátorů dálkových kontaktů. Tento jev je možno vysvětlit tím, že lokalita byla zkoumána velkoplošnými výkopy, že je dobře dokumentovaná, a především, že nálezy jsou publikovány; tak

Obr. 23. České lokality, kde byly nalezeny indikátory kontaktů s galským prostředím.

Fig. 23. Sites de Bohême ayant livré des marqueurs gaulois.

1 Chomutov; 2 Stradonice; 3 Závist; 4 Kolín; 5 Domažlice; 6 Písek; 7 Obří hrad; 8 Třisov.

tomu bohužel u mnohých jiných nalezišť není. Nicméně i bez těchto příznivých okolností by Manching patrně zůstal nalezištěm nejvyššího významu pro chápání pozdně laténských kontaktů. Když totiž pohlédneme na mapy rozšíření našich indikátorů dálkových kontaktů, shledáme, že je-li zastoupen Manching, nachází se nejčastěji na okraji oblasti rozšíření studovaných typů. Představuje tak lokalitu, v níž se setkává okruh kontaktů ze západu s okruhem kontaktů z východu. Ve vztahu k těmto okruhům rozšíření připomíná Manching to, co etnologové nazývají „hraniční trhy“ (viz Köhler 1985, 31). Máme si představit v jižním Německu jakousi vnitřní hranici v rámci pozdně laténského světa, která by umožnila dát konkrétní obrysy výrazům východo- a západokeltské civilizace?

Manching a Stradonice, stejně jako Bibracte, k němuž se ještě vrátíme v úvahách o roli mince, jsou tedy prozatím výjimečnými případy. Takové lokality možná budou základem budoucích jemnějších analýz, které se pokusí pochopit, jak byla organizována dálková směna uvnitř jednotlivých regionálních celků laténské kultury: existovalo pro každý region jediné centrum redistribuce artefaktů, vzešlých z dálkového obchodu, nebo naopak existovalo víc center, případně specializovaných? Prvnímu schématu dávají přednost mnozí badatelé zejména v případě severových. Galie, kde, jak se zdá, byl oběh importovaných předmětů vázán na – v závislosti na období – jediné *oppidum* nebo *civitas* (viz Fichtl 2002, 184). Existovala by tak jediná centrální lokalita, kterou procházejí všechny typy zboží. To nevylučuje existenci dalších, méně významných redistribučních center. Takto je možno pohlížet na lokality jako Basel-Gasfabrik nebo Chalon-sur-Saône, které jsou často interpretovány jako obchodní stanice (např. Fichtl 2005, 137; Nick 2006, 206, mapa 50). Nelze ani vyloučit kontakty individuální, nepodléhající kontrole žádné autority, zejména v lokalitách, které poskytly jen 1–2 typy exogenních artefaktů.

	Oppidum	Neznámo	Jiné
Zoomorf. malovaná ker.	1		
Potínové mince „s velkou hlavou“	1		
Potínové mince „s běžící postavou“	2	1	
Potínové mince „s kancem“	1	2	
Potínové mince s triskely		1	
Quináry typu Nauheim	1		
KALETEDOY	1		1
Armorické statéry	2		
Murus gallicus			
Valy typu Fécamp	1		
Celkem	10	4	1

Obr. 24. Nálezové kontexty indikátorů dálkových kontaktů v Čechách (čísla odpovídají počtu lokalit).
Fig. 24. Contextes de découverte des marqueurs gaulois en Bohême (en nombre de sites).

Typy lokalit

Úvahy o výjimečném významu některých lokalit nás přivedly k otázce případné kontroly směny. Pro pochopení tohoto jevu je samozřejmě důležité srovnání s dalšími nalezišti regionu. Zaměříme-li se na české lokality, kde byly nalezeny předměty galského původu či galské inspirace, shledáme, že jsou rovnoměrně rozptýleny po celé oblasti tamějšího laténského osídlení (*obr. 23*).

Tabulka na *obr. 24* rozděluje jednotlivé indikátory podle nálezových kontextů. Na jejím základě je možno prohlásit, že lokalitami, kde byly nalezeny indikátory dálkových kontaktů, jsou převážně oppida. Po výrazně zastoupených – jak co do počtu předmětů, tak co do počtu zastoupených typů – Stradonicích následují Závist a Třísov. Za dnešního stavu bádání je tedy možné předpokládat významnou roli oppid v dálkových kontaktech. Podobnou situaci lze pozorovat na Moravě (galské mince na Starém Hradisku a Hostýně; viz *Kolníková 2002*).

Nelze ale podceňovat roli, kterou mohly sehrát další lokality, ačkoliv jejich funkci neznáme. Jedinou jistou informací zde je, že se nejedná o oppida („neznámo“: Kolín, Chomutov, Písek; „jiné“: Obří Hrad). Je tedy evidentní, že dálkové kontakty se – přímo či nepřímo – netýkaly výhradně oppid. Je možno předpokládat, že tato další naleziště mohla z kontaktů těžit buď individuální akcí, nebo prostřednictvím redistribuce zboží z oppid.

Dle našeho názoru jsme zde konfrontováni s novým typem kontroly směny, odlišným od směny prestižního zboží vyhrazené elitám, jak tomu bylo v pozdní době halštatské a rané době laténské. Lze si tak např. představit, že oběh zboží kontrolovaly obce jako společenství jedinců, a ne již „knížata“ (či jiná „monarchická“ autorita). Tuto hypotézu vyslovil již *U. Köhler (1985, 27)*, který vyzdvihuje roli obcí na způsob středověkých měst. To se pochopitelně týká pouze směny obchodního charakteru, nikoliv darů nebo pohybu předmětů plynoucího z pohybu osob a/nebo individuálních akcí.

Hypotéza o kontrole prostřednictvím obcí/měst nás přivádí k problému samotné definice města, hierarchie lokalit, a tudíž organizace území. Tento problém, na který poukázal již *V. Salač (2005)* bude možno řešit, až budou vyjasněny vzájemné role oppid, otevřených

sídlíšť a lokalit typu výrobní/redistribuční centrum. Připomeňme např. helvétské oppidum Mont Vully. Tato, podle G. Kaenela „prázdná“ lokalita, sloužila snad jako dočasné útočiště nebo shromaždiště, vykazuje přítom ale technické rysy klasického oppida (rozloha, hradba, umístění v krajině: viz *Kaenel – Curdy – Carrard 2004*, 227: „L’oppidum du Mont Vully : une ville ?“). Naopak některá otevřená sídliště, jako Němčice nad Hanou (viz *Čížmář – Kolníková 2006*) nebo Roseldorf (*Holzer 2007*), mohla mít tutéž roli a/nebo tutéž „městskou“ organizaci jako oppida, aniž by byla opevněna (*Salač 2005*, 290–292).

Mince v dálkových kontaktech

Nahlédneme-li otázku dálkových kontaktů z hlediska typů nálezů, zjistíme, že na předním místě v rámci tohoto jevu stojí mince. Zjištění, jež by se zdálo být logické v případě, že bychom laténským mincím přiznali monetární funkci (u „běžné“ směny tomu tak vždy není; viz *Nick 2006*, 255), je pouhým konstatováním na základě výsledků excerpční práce zaměřené na otázku dálkových kontaktů. Tuto významnou roli mince můžeme vysvětlit buď přímou účastí mince ve směně, nebo „archeologickými“ rysy tohoto typu artefaktu: jedná se totiž o artefakt, který přitahuje pozornost výkopců (a který byl tudíž zaznamenan a uchován i při starých výzkumech) a který je, pokud dobře dochován, snadno identifikovatelný. Mince jsou tak v celoevropském měřítku přítomny na mnohých nalezištích. Je tudíž nutno mít se naopak na pozoru před nadměrným zastoupením mincí vůči dalším kategoriím nálezů. I jejich četnost totiž může deformovat náš pohled na dálkové kontakty.

Pro naši problematiku je zajímavé, že v korpusu nálezů mincí z Bibracte (*Gruel – Popovitch 2007*), se mezi 2471 galskými mincemi nenachází ani jediná mince bojská či vindelická. Naopak lze připomenout, že J. Militký spočetl ze Stradonic na šest desítek galských mincí (z přinejmenším 2100 mincí známých z lokality: *Militký 2008*, 125). Problém „chybějících“ ražeb z území Čech na Bibracte zde nemůže být řešen. Osídlení obou lokalit se časově přinejmenším částečně překrývá, takže čistě chronologickými faktory tuto nerovnováhu vysvětlit nemůžeme. Lze případně uvažovat o odlišné ekonomické a politické funkci obou lokalit, ale stejně i o odlišném stavu dochování nálezů z nich a o odlišných dějinách jejich výzkumu.

Bibracte je pro náš výzkum dálkových kontaktů klíčovou lokalitou (viz *obr. 22*). Absence bojských mincí, které by tvořily protíváhu galských mincí v Čechách, tedy může indikovat rozdílnost formy kontaktů mezi příslušnými oblastmi. Ve směru z Čech do Galie lze počítat s užitím jiných prostředků, např. zmiňovaných bronzových předmětů, nebo příp. archeologicky nedoložitelného zboží.

Závěrem

Na několika příkladech jsme se pokusili ilustrovat problematiku bádání o dálkových kontaktech v pozdní době laténské. Tato problematika odráží potíže spojené se správnou definicí a s otázkami metodologické povahy, souvisejícími mj. s užitými prostředky, s absencí nadregionálních studií a s problémy chronologie. Má-li být cílem dalšího bádání určit, jak kontakty a směna v pozdní době laténské fungovaly, bude nezbytné zkoumat roli lokalit, v nichž se koncentrují stopy dálkových kontaktů, a pochopit, jakou formou autority moh-

ly být kontrolovány – pokud taková kontrola vůbec existovala. Konstatovali jsme význam oppid pro dálkové kontakty. Aniž bychom prohlašovali, že oppida na ně měla v pozdní době laténské monopol, je nutno uznat, že nečetná archeologická dokumentace, která je v současné době k dispozici, jim oproti ostatním typům lokalit přiznává významnou roli. Svědčí identifikované indikátory dálkových kontaktů o kontaktech přímých, či nepřímých, a o jakých typech kontaktů vlastně: jedná se o směnu, či o obchod? O pohyb řemeslníků, jiných osob, darů, či kořisti...? Jen studie založená na širším spektru indikátorů a archeologického, ale např. i etnografického srovnávacího materiálu snad bude jednou moci zodpovědět tyto otázky.

Přeložil Jan Kysela

Prameny a literatura

- Agustoni, C. et al. 2008: Morat/Combette et Vorder Prehl 1. In: J.-L. Boisaubert – D. Bugnon – M. Mauvilly, *Archéologie et autoroute A1, destins croisés. 25 années de fouilles en terres fribourgeoises, premier bilan (1975–2000)*. *Archéologie fribourgeoise/Freiburger Archäologie* 22, Fribourg: Service archéologique de l'Etat de Fribourg, Academic Press, 88–101.
- Armand-Calliat, L. 1944: Les fouilles de Marloux près Mellecey (Saône-et-Loire) en 1943, *Gallia* 2, 25–41.
- Bertin, D. – Guillaumet, J.-P. 1987: Bibracte. Guides Archéologiques de la France 13. Paris: Ministère de la culture et de la communication, Sous-direction de l'archéologie.
- Božič, D. 1993: Slovenija in srednja Evropa v poznolatskem obdobju, *Arheološki Vestnik* 44, 137–152.
- 1998: Neues über Kontakte längs der Bernsteinstraße während der Spätlatènezeit, *Arheološki Vestnik* 49, 141–156.
- Břeň, J. 1973: Pozdnělaténská malovaná keramika v Čechách – Die bemalte Spätlatènekeramik in Böhmen, *Sborník Národního muzea v Praze, řada A - Historie – Acta Musei Nationalis Pragae, series A - Historia* XXVII/4–5, 105–155.
- Céramique peinte 1991*: La céramique peinte celtique dans son contexte européen. Actes du symposium international d'Hautvillers, 9–11 octobre 1987. Mémoire de la Société Archéologique Champenoise 5 – Supplément au bulletin n° 1. Reims: Société Archéologique Champenoise.
- Colbert de Beaulieu, J.-B. 1966: La monnaie de Caletedu et les zones du statère et du denier en Gaule, *Revue Archéologique du Centre* 5/2, 101–129.
- Colbert de Beaulieu, J.-B. – Lefèvre, G. 1963: Les monnaies de Vercingétorix, *Gallia* 21, 11–75.
- Čižmář, M. 2002: Laténský depot ze Ptení k poznání kontaktů našeho území s jihem – Der latènezeitliche Hortfund von Ptení zur Erkenntnis der Kontakte Mährens zum Süden, *Památky archeologické* 93, 194–225.
- Čižmář, M. – Kolníková, E. 2006: Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě – Němčice – a La Tène trading and industrial centre in Moravia, *Archeologické rozhledy* 58, 261–283.
- Debord, J. 1998: Le mobilier en bronze du site gaulois de Villeneuve-Saint-Germain (Aisne), *Revue archéologique de Picardie* n° 3/4–1998, 53–91.
- Déchelette, J. 1927: *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine* IV. Paris: Auguste Picard (2. vyd.).
- De la Tour, H. 1992: *Atlas des monnaies gauloises* (mis à jour par B. Fischer). Paris: C. Burgan-Maison Florange.
- Delestrée, L.-P. – Tache, M. 2002: *Nouvel atlas des monnaies gauloises*. I. De la Seine au Rhin. Saint-Germain-en-Laye: Commios.
- 2004: *Nouvel atlas des monnaies gauloises*. II. De la Seine à la Loire moyenne. Saint-Germain-en-Laye: Commios.
- 2007: *Nouvel atlas des monnaies gauloises*. III. La Celtique, du Jura et des Alpes à la façade atlantique. Saint-Germain-en-Laye: Commios.
- Devel, P. 1999: *Le bassin de Saint-Dié à La Tène Finale*. Mémoire de maîtrise d'archéologie (Antiquités nationales). Strasbourg: Université des Sciences Humaines. N republ. diplom. práce.

- Drda, P. 1981:* Malovaná keramika z podhradí Závisti – Painted pottery from the bailey of the Závist Celtic oppidum. In: *Præhistorica VIII. Varia Archeologica* 2, Praha, 201–208.
- 1987: Keltské oppidum Hrad u Nevězic – L'oppidum celtique près de Nevězice (Bohème du Sud), *Archeologické rozhledy* 39, 517–556.
- Drda, P. – Majer, A. 1991:* Surveying of the Celtic oppidum of Mont Beuvray, France. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 246–251.
- Drda, P. – Rybová, A. 1997:* Keltská oppida v centru Boiohaema – Die keltischen Oppida im Zentrum Boiohaemums, *Památky archeologické* 87, 65–123.
- 1998: Keltové a Čechy. Praha: Academia.
- Düwel, K. et al. 1985:* Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa, Teil I. Methodische Grundlagen und Darstellungen zum Handel in vorgeschichtlicher Zeit und in der Antike. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Feugère, M. 1994:* Les fouilles du Parking de la Mairie à Besançon (Doubs) (1989–1990). Petits objets des niveaux laténiens. In: P. Jud ed., *Die spätkeltische Zeit am südlichen Oberrhein. Le Rhin supérieur à la fin de l'époque celtique. Colloque de Bâle*, oct. 1991, Basel: Archäologische Bodenforschung des Kantons Basel-Stadt, 146–155.
- Fichtl, S. 2002:* Les courants économiques dans le nord-est de la Gaule à La Tène finale et l'évolution des oppida. In: *Lang – Salač Hrsg. 2002*, 173–186.
- 2005: La ville celtique. Les oppida de 150 av. J.-C. à 15 ap. J.-C. Paris: Errance (2. vyd.).
- Fichtl, S. – Adam, A.-M. 2003:* L'oppidum médiomatrique du Fossé des Pandours au Col de Saverne (Bas-Rhin). Rapport intermédiaire 2003. Strasbourg: Université Marc-Bloch. Nepubl. nálezozá zpráva.
- Fichtl, S. – Pierrevelcin, G. 2005:* Nouveaux éléments pour une chronologie de l'oppidum du Fossé des Pandours au col de Saverne (Bas-Rhin), *Archaeologia Mosellana* 6, 417–438.
- Filip, J. 1956:* Keltové ve Střední Evropě – Die Kelten in Mitteleuropa. *Monumenta Archaeologica* 5. Praha: ČSAV.
- Fischer, B. 2001:* Les monnaies boiennes découvertes en Gaule, *Studia Hercynia* 5, 5–17.
- Gebhard, R. 1989:* Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 11. Stuttgart: F. Steiner.
- Gebhard, R. et al. 2004:* Ceramics from the Celtic Oppidum of Manching and Its Influence in Central Europe, *Hyperfine Interactions* 154, 199–214.
- Gleser, R. 2004:* Beitrag zur Klassifikation und Datierung der palmettenförmigen Gürtelschließen der späten Latènezeit, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 34, 229–242.
- Gruel, K. 1996:* Les potins gaulois : typologie, diffusion, chronologie, État de la question à partir de plusieurs contributions, *Gallia* 52 (1995), 1–144.
- Gruel, K. – Geiser, A. 1996:* Les potins "à la grosse tête". In: *Gruel 1996*, 11–19.
- Gruel, K. – Popovitch, L. 2007:* Les monnaies gauloises et romaines de l'oppidum de Bibracte. *Bibracte* 13. Glux-en-Glenne: Bibracte.
- Guichard, V. 1987:* La céramique peinte à décor zoomorphe des IIe et Ier s. avant J.-C. en territoire ségusiave, *Etudes celtiques* 24, 103–143.
- Guichard, V. 1999:* La céramique peinte, un témoignage méconnu du talent des artistes de la fin de la période gauloise. In: *Le génie des artisans celtes : les arts du feu et du bois, tisserands, potiers et orfèvres, Actes de la 2ème journée d'étude*, La Villette, 1999. Paris: Amis des Etudes Celtiques, 57–82.
- Guichard, V. – Picon, M. – Vaginay, M. 1991:* La céramique peinte gauloise en pays ségusiave aux IIe et Ier siècles avant notre ère. In: *Céramique peinte 1991*, 211–227.
- Haevernick, Th. E. 1960:* Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland. Bonn: R. Habelt.
- Haselgrove, C. C. 1996:* Les potins "au personnage courant". In: *Gruel 1996*, 51–59.
- Holzer, V. 2007:* Das keltische Zentrum Roseldorf/Sandberg (Niederösterreich) – ein neuer Siedlungstyp?. In: J. Prammer – R. Sandner – C. Tappert Hrsg., *Siedlungsdynamik und Gesellschaft. Beiträge des internationalen Kolloquiums zur keltischen Besiedlungsgeschichte im bayerischen Donaauraum, Österreich und der Tschechischen Republik*, 2.–4. März 2006 im Gäubodenmuseum Straubing. Jahresbericht des historischen Vereins für Straubing und Umgebung – Sonderband 3, Straubing: Historischer Verein für Straubing und Umgebung, 393–410.
- Chardron-Picault, P. ed. 2007:* Hommes de feu, hommes du feu. L'artisanat en pays éduen, catalogue de l'exposition temporaire. Autun: Musée Rolin.

- Chardon-Picault, P. – Pernot, M. dir. 1999: Un quartier antique d'artisanat métallurgique à Autun (Saône-et-Loire) : le site du Lycée militaire. Documents d'Archéologie Française 76. Paris: Maison des Sciences de l'Homme.
- Chossenot, M. 1991: La céramique peinte champenoise de La Tène finale. In: *Céramique peinte 1991*, 173–189.
- Jansová, L. 1960: Výzkum keltského oppida v Hrazanech na střední Vltavě v r. 1951–1959 – Erforschung des keltischen Oppidums in Hrazany an der Mittelmoldau i. J. 1951–1959, *Archeologické rozhledy* 12, 650–656, 665–671, 673–676.
- 1986: Hrazany: das keltische Oppidum in Böhmen. Band 1. Die Befestigung und die anliegende Siedlungsbebauung. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
- 1988: Hrazany. Das keltische Oppidum in Böhmen. Band 2. Die Gehöfte in der mittleren Senkung. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
- 1992: Hrazany: das keltische Oppidum in Böhmen. Band 3. Die Besiedlung der Abhänge der Červenka. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
- Kaenel, G. – Curdy, Ph. – Carrard, F. 2004: L'oppidum du Mont Vully. Un bilan des recherches 1978–2003. *Archéologie fribourgeoise/Freiburger Archäologie* 20. Fribourg: Service archéologique de l'Etat de Fribourg, Academic Press.
- Kappel, I. 1969: Die Graphittonkeramik von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 2. Wiesbaden: F. Steiner.
- Kolníková, E. 2002: Mince z keltského oppida Hostýn – Münzen aus dem keltischen Oppidum Hostýn, *Památky archeologické* 93, 272–277.
- Kos, P. 1977: Keltski novci Slovenije – Keltische Münzen Sloweniens. *Situla* 18. Ljubljana: Narodni muzej.
- Köhler, U. 1985: Formen des Handels in ethnologischer Sicht. In: *Düwel et al. 1985*, 13–55.
- Lang, A. – Salač, V. Hrsg. 2002: Fernkontakte in der Eisenzeit – Dálkové kontakty v době železné. Konference Liblice 2000. Praha: Archeologický Ústav AV ČR.
- Lavendhomme, M.-O. – Guichard, V. 1997: Rodumna (Roanne, Loire), le village gaulois. *Documents d'Archéologie Française* 62. Paris: Maison des Sciences de l'Homme.
- Maier, F. 1970: Die bemalte Spätlatène-Keramik von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 3. Wiesbaden: F. Steiner.
- Meduna, J. 1996: Das Depot von Ptení (Kr. Prostějov) und die Handelsbeziehungen Mährens während der Spätlatènezeit. In: *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt*, Kraków: Oficyna Cracovia, 97–115.
- Milítký, J. 1995: Nálezy keltských a antických mincí v jižních Čechách – Funde der keltischer und antiker Münzen in Südböhmen. In: *Zlatá stezka 2. Sborník Prachatického muzea*, Prachatice, 34–67.
- 2008: Mincovníctví v době laténské. In: N. Venclová ed., *Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská*, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 122–128.
- Motyková, K. 2006: Příspěvek k diskusi o zániku českých oppid a o počátcích germánského osídlení Čech. In: E. Droberjar – M. Lutoský edd., *Archeologie Barbarů 2005. Sborník příspěvků z 1. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“*, Kounice, 20.–22. září 2005, Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 217–227.
- Needham, S. 1993: Displacement and Exchange in Archaeological Methodology. In: C. Scarre – F. Healy eds., *Trade and Exchange in Prehistoric Europe. Proceedings of a Conference held at the University of Bristol 1992*, Oxford: Oxbow Books, 161–169.
- Nick, M. 2000: Die keltischen Münzen vom Typ „Sequanerpotin“. *Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends 2. Rahden/Westf.: M. Leidorf*.
- 2006: Gabe, Opfer, Zahlungsmittel: Strukturen keltischen Münzgebrauchs im westlichen Mitteleuropa. *Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends 12. Rahden/Westf.: M. Leidorf*.
- Olausson, D. 1988: Dots on a Map. In: B. Härdh ed., *Trade and Exchange in Prehistory. Studies in Honour of Berta Stjernquist. Acta archeologica Lundensia* 16. Lund: Almqvist & Wiksell International, 15–24.
- Pesteil, F. – Pesteil, Z. 2008: Un oppidum de la Gaule du Sud-Ouest dans l'espace européen : Le „Puy du Tour“ à Monceaux-sur-Dordogne (Corrèze), *Bulletin de l'Association française pour l'étude de l'âge du Fer* 26, 51–53.
- Piž, J. L. 1903: Čechy na úsvitě dějin. Sv. 2. Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Praha: nákladem vlastním.

- Rabeisen, E. 1988: Le mobilier de bronze de La Tène finale découvert à Alésia (Alise-Sainte-Reine, Côte-d'Or), *Revue Archéologique de l'Est* 39, 273–283.
- Radoměřský, P. 1955: Nálezy keltských mincí v Čechách, na Moravě a na Slovensku. In: E. Nohejlová-Prátová, *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* 1, Praha: ČSAV, 35–84.
- Rieckhoff, S. 1995: *Süddeutschland im Spannungsfeld von Kelten, Germanen und Römern. Studien zur Chronologie der Spätlatènezeit im südlichen Mitteleuropa*. Trier: Selbstverlag des Rheinischen Landesmuseums Trier.
- Rodel, S. 2000: Ausgrabungen am Basler Murus Gallicus 1990–1993. Teil 3. Die Funde aus den spätlatènezeitlichen Horizonten. Materialhefte zur Archäologie in Basel 14. Basel: Archäologische Bodenforschung des Kantons Basel-Stadt.
- Salač, V. 2005: Vom Oppidum zum Einzelgehöft und zurück. Zur Geschichte und dem heutigen Stand der Latèneforschung in Böhmen und Mitteleuropa, *Alt Thüringen* 38, 279–300.
- Scheers, S. 1983: *La Gaule Belgique. Traité de numismatique celtique*. Louvain: Peeters (2. vyd.).
- Schönfelder, M. 2002: Das spätkeltische Wagengrab von Boé (départ. Lot-et-Garonne) – Studien zu Wagen und Wagengräbern der jüngeren Latènezeit. Mainz – Bonn: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums – R. Habelt.
- Sjernerquist, B. 1985: Methodische Überlegungen zum Nachweis von Handel aufgrund archäologischer Quellen. In: *Düwel et al. 1985*, 56–83.
- Stöckli, W. E. 1979: Die Grob- und Importkeramik von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 8. Wiesbaden: F. Steiner.
- Striwe, K. 1996: Studien zur Nauheimer Fibel und ähnlichen Formen der Spätlatènezeit. *Internationale Archäologie* 29. Espelkamp: M. Leidorf.
- Van Endert, D. 1987: Das Osttor des Oppidums von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 10. Wiesbaden: F. Steiner.
- 1991: Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 13. Stuttgart: F. Steiner.
- Venclová, N. 2002: External contacts: visible and invisible. In: *Lang – Salač Hrsg. 2002*, 72–82.
- Waldhauser, J. 1992: Keltische Distributionssysteme von Graphittonkeramik und die Ausbeutung der Graphitlagerstätten während der fortgeschrittenen Latènezeit, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 22, 377–392.
- 2001: *Encyklopedie Keltů v Čechách*. Praha: Libri.
- 2001a: *Keltské nálezy z Čech získané v letech 1990–2000 detektory kovů – Die in den Jahren 1990–2000 mit Hilfe von Metalldetektoren entdeckten latènezeitlichen Funde Böhmens, Archeologie ve středních Čechách* 5, 441–458.
- Werner, J. 1962–1963: Aquileia-Velem-Hrazany. Palmettenförmige Gürtelschließen aus pannonischen und böischen Oppida, *Alt Thüringen* 6, 428–435.

Contribution à l'étude des contacts à longue distance à LT finale

Le présent article tente d'apporter des éléments de réponse et de réflexion par rapport à la problématique des contacts à longue distance. Nous utilisons ici le terme "longue-distance" pour décrire des contacts internes au monde laténien, entre des régions éloignées. Nous ne traiterons donc pas du "commerce extérieur" avec le monde méditerranéen ou germanique par exemple.

Nous prendrons ici comme point de départ une série de types d'objets qui peuvent être considérés comme des marqueurs de ces contacts, à l'intérieur de la civilisation laténienne. En laissant de côté ceux qui sont largement répandus dans toute l'Europe (telle la fibule de Nauheim par exemple), et qui montrent de toute manière, par leur large répartition, des contacts ayant permis l'établissement d'une culture relativement uniforme à grande échelle, nous nous intéresserons ici surtout à des types d'objets caractéristiques d'une région donnée, et que l'on retrouve isolément à plusieurs centaines de kilomètres de distance.

Les marqueurs de contacts à longue distance

Pour illustrer nos propos, nous avons essayé de déterminer, à partir de la littérature archéologique, une série d'artefacts qui peuvent apporter des traces concrètes de contacts à longue distance. Nous avons dû nous limiter à des marqueurs pour lesquels il existe une étude à l'échelle européenne, et nous avons ensuite travaillé principalement à partir des cartes de répartition. Cette méthode n'est certes pas la meilleure, mais il reste que c'est dans la plupart des cas la seule qui soit utilisable. Nous partons du principe que l'image archéologique de la répartition des objets reflète un aspect proche de la réalité de l'époque laténienne finale.

La méthode revient à déterminer visuellement une zone de diffusion principale bien délimitée, ainsi que la présence d'un ou plusieurs individus isolés.

Mais lorsque l'on ne peut pas utiliser les cartes de répartition, on peut tout de même s'efforcer de déterminer des indices de contacts à longue distance, notamment en examinant dans le détail les caractéristiques techniques d'un objet considéré comme exogène. Cette étude permet de définir des influences ou des contacts (*Olausson 1988*, 16). On suppose également qu'un même objet, de technique et de style complexes, n'a pas pu apparaître simultanément en deux régions différentes (voir pendeloques de type Hofheim). A l'inverse, un artefact de technologie simple peut être "inventé" dans des régions éloignées, sans qu'il y ait forcément de contacts (voir remparts de type Fécamp).

Quelques exemples de marqueurs qui témoignent de contacts, directs ou indirects, entre régions éloignées sont présentés. Ceux-ci ne sont pas tous de même nature : cinq sont des petits objets en bronze (agrafes de ceinture à palmette, passe-courroies, anneaux à nodosités, pendeloques de type Hofheim, boutons émaillés), deux concernent la céramique (céramique peinte, "céramique d'Europe centrale"), huit sont des types monétaires (potins à la grosse tête, potins au personnage courant, potins au sanglier, potins aux triskèles quinaires de type Nauheim, deniers de type KALETEDOY, monnaies boïennes et vindélices), et deux autres sont des structures (*murus gallicus*, remparts de type Fécamp). Pour chaque marqueur sont présentées une description, la chronologie, ainsi que l'aire de diffusion (*fig. 1 à 20*). Ces dix-sept types ne représentent néanmoins pas une liste définitive, mais correspondent à la partie la plus visible des marqueurs de contacts à longue distance.

Limites à l'étude des contacts à longue distance

Les marqueurs qui ont été étudiés amènent plusieurs questions quant à la méthode à employer pour leur étude. Il semble en effet nécessaire de s'attarder sur quelques réflexions méthodologiques, et surtout sur les limites liées à ce type d'étude.

Le premier grand problème de ce type d'étude est lié à l'image actuelle, archéologique, que nous avons des contacts laténiens, et pré- et protohistoriques en général. En effet, au moins deux grands facteurs conduisent à donner une image erronée de ces contacts.

Le premier correspond à ce que l'on appelle les "**produits invisibles**", c'est-à-dire tous les phénomènes dont on a peu ou pas de traces archéologiques : denrées alimentaires, commerce des esclaves, ou objets faits en matériau périssable par exemple. On citera également les "produits de l'esprit" : connaissances, comportements sociaux, idéologies (*Venclová 2002*, 74). Ces aspects, qui ne nous ont laissé que des traces discrètes, ont dû être relativement importants dans les phénomènes de contacts, notamment pour les transferts de techniques par exemple, transferts qui ont certainement joué un rôle important dans la diffusion de la culture laténienne.

Le deuxième facteur qui peut nous induire en erreur est inhérent à la nature même de l'outil archéologique le plus largement utilisé pour illustrer ou démontrer des contacts : **la carte de répartition**. Tout d'abord, ces cartes sont liées à l'état de la recherche, et reflètent donc les connaissances au moment de leur établissement. La carte de répartition n'est en fait qu'une "carte de découvertes", comme les a renommées *S. Needham (1993*, 164 : "recovery maps"). Ces cartes de répartition sont également très subjectives, puisque basées sur des typologies établies par les auteurs qui ont étudié les différents matériels. Enfin, ces cartes sont également liées au degré de finesse des typologies. Certains types, considérés d'une manière globale, forment par leur répartition l'un des marqueurs de l'uniformité de la culture laténienne. À l'inverse, lorsque cette typologie devient trop fine, chaque

type n'est représenté que par un petit nombre d'individus ; il devient alors difficile de pouvoir déterminer des aires d'origines et des aires de contact.

Un autre problème est qu'il est nécessaire de disposer d'études concernant **l'ensemble du monde laténien**. En effet, la plupart des études de matériel sont généralement "régio-centriques". On manque donc le plus souvent du recul nécessaire à ce type d'étude globale.

Un dernier grand problème est celui de la **chronologie**. On constate souvent qu'il y a un décalage dans les définitions des phases chronologiques entre différentes régions. Le problème est non seulement celui du calage de ces phases en chronologie absolue, mais aussi de leur contenu. Le tableau publié par S. Rieckhoff (1995, tab. 21) nous en fournit une bonne illustration. Ce problème est particulièrement gênant lorsque l'on veut étudier plus finement les contacts sous un aspect chronologique, c'est-à-dire celui des processus de diffusion.

Quelques hypothèses, axes de recherche pour le futur

Dans cette partie sont proposées quelques pistes de recherche, d'après le cas particulier de la Bohême, et en se basant sur l'interprétation des dix-sept types de marqueurs présentés au début de ce travail. Nous ne nous concentrerons ici que sur les problématiques concernant la localisation des marqueurs et le rôle particulier qu'ont pu avoir certains sites ou types de sites, avant de présenter quelques réflexions sur la place de la monnaie dans les contacts.

Les sites. Le tableau de la *fig. 22* présente les marqueurs de contacts étudiés dans cet article, rassemblés par types. Ces marqueurs ont été divisés en deux grands groupes : ceux originaires de Gaule ("Ouest", dont nous fixerons ici la limite au Rhin), et ceux originaires d'Europe centrale et orientale ("Est").

Cette liste a ensuite été confrontée à plusieurs sites d'importance différente. Nous rappellerons que ces résultats sont provisoires, puisqu'ils sont notamment dépendants de l'état de la recherche (*cf. supra*), et des sites que nous avons sélectionnés.

Si on regarde les deux groupes séparément, on constate que chacun d'entre eux est logiquement bien représenté dans sa zone d'origine. En-dehors de cette zone, c'est-à-dire quand l'artefact en question devient une "exportation", seuls quelques sites se démarquent : Bibracte en Gaule, Manching et Stradonice en Europe centrale.

Ainsi, le nombre d'importations présentes à Stradonice est supérieur à n'importe quel autre site en Bohême. L'oppidum de Manching concentre également une grande partie des marqueurs évoqués ci-dessus. Lorsqu'on examine différentes cartes de répartition de ces marqueurs de contacts à longue distance, on constate également que, lorsque Manching est représenté, il se situe le plus souvent à la marge de l'aire de diffusion des types étudiés. Il constitue donc une espèce de "plaque tournante" de ces contacts. Cela fait penser à ce que les ethnologues appellent les "marchés de frontières" (voir Köhler 1985, 31). Bien sûr, cette image peut aussi être le reflet de l'état de la recherche ou de la manière dont nous avons sélectionné nos marqueurs. Néanmoins, ces travers méthodologiques ne suffisent pas à expliquer selon nous la position particulière de ce site.

Ces deux sites, Manching et Stradonice, ainsi que Bibracte, sur lequel nous allons revenir en abordant le rôle de la monnaie, sont donc pour l'instant des cas particuliers. On peut imaginer qu'ils représentent des sites centraux par lesquels transiteraient tous les types de biens. Ceci n'empêche pas l'existence d'autres centres de "redistribution", comme Bâle-Gasfabrik ou Chalon-sur-Saône, qui sont néanmoins moins importants en termes de variété de marqueurs présents. On ne peut pas non plus exclure l'existence de contacts personnels, échappant donc à tout contrôle par une quelconque autorité, notamment pour les sites ayant livré seulement un ou deux types d'artefacts exogènes.

Les types de sites. La comparaison avec les autres sites de la région est bien sûr importante. Si l'on se penche sur les sites de Bohême ayant livré des marqueurs gaulois, ou d'inspiration gauloise, on constate qu'ils sont largement répartis sur toute la zone correspondant à l'occupation laténienne (*fig. 23*).

Le tableau de la *fig. 24* présente les différents marqueurs en fonction des contextes de découverte. On peut constater que la majorité des marqueurs gaulois a été mise au jour sur les oppida (Stradonice, Závist et Třísov). Il ne faut néanmoins pas négliger le rôle qu'ont pu jouer les autres sites, même si

nous ne connaissons pas leur fonction ("inconnu" : Kolín, Chomutov, Písek ; "autres" : site de hauteur d'Obří hrad). Les contacts à longue distance, de manière directe ou indirecte, n'ont donc pas touché exclusivement les oppida. On peut supposer que ces autres lieux de découverte aient pu bénéficier de ces contacts soit par le biais d'actions individuelles, soit par une sorte de redistribution à partir des oppida.

On peut aussi imaginer que ce soient les villes, en tant que communauté d'individus, et non plus des princes (ou toute autre autorité "monarchique"), qui supervisent la circulation des biens. C'est une hypothèse qui a déjà été énoncée par U. Köhler (1985, 27), qui privilégie le rôle des villes, comme cela a existé au Moyen-Âge. Cela ramène donc aussi aux problèmes de la définition même de la ville, de la hiérarchie des sites et donc de l'organisation du territoire. Ce problème, déjà soulevé par V. Salač (2005), pourrait être résolu quand nous serons en mesure de clarifier les rôles respectifs des oppida, des habitats ouverts, ou de sites de type portuaire par exemple.

La place de la monnaie dans les phénomènes de contact à longue distance. Enfin, quand on se penche sur les contacts à longue distance du point de vue des types d'objets, on constate que les monnaies occupent une place prépondérante dans ces phénomènes. Cette constatation, qui peut paraître logique, est ici issue du dépouillement de la littérature archéologique, à la recherche de traces de contacts à longue distance. Ce rôle peut s'expliquer soit par le rôle propre de la monnaie dans les échanges, soit par les caractéristiques "archéologiques" de ce type d'artefact, qui a toujours attiré l'attention des fouilleurs, même dans les fouilles anciennes.

Nous aimerions ici signaler un fait frappant à notre sens. Le corpus monétaire de Bibracte, publié exhaustivement en 2007 (*Gruel – Popovitch 2007*), n'a livré aucune monnaie boïenne, ni même vindélice, parmi les 2471 pièces gauloises connues. Par opposition, on peut rappeler la soixantaine de monnaies gauloises avancées par J. Militký pour Stradonice (sur les 2100 monnaies connues au minimum : *Militký 2008*, 125).

Bibracte apparaît pourtant, nous l'avons vu, comme un site majeur pour les contacts à longue distance (voir *fig. 23*). L'absence de monnaies boïennes, qui répondraient aux monnaies gauloises de Bohême, peut alors, à notre avis, illustrer des modalités différentes dans les contacts à longue distance entre ces deux régions. On peut envisager, de la Bohême en direction la Gaule, l'utilisation d'autres moyens, comme les objets de bronze que nous avons identifiés, ou bien d'éventuels "produits invisibles".

Nous avons présenté ici quelques exemples et tenté d'illustrer ainsi la complexité de l'étude des contacts à longue distance à LT finale. Cette complexité provient avant tout de problèmes de définition, et de problèmes méthodologiques, liés entre autres aux outils utilisés, au manque d'études globales et aux problèmes de chronologie.

Il s'agira maintenant d'essayer de déterminer plus précisément comment contacts et échanges fonctionnaient à La Tène finale. Pour cela, il sera nécessaire de mieux étudier le rôle des sites où se concentrent ces traces, et de voir quel type d'autorité a pu les contrôler, si un tel contrôle a existé. Nous avons constaté l'importance des oppida dans ces phénomènes. Sans affirmer que les oppida monopolisaient les contacts à longue distance à LT finale, on doit admettre que les maigres données archéologiques actuellement disponibles leur confèrent un rôle important, proportionnellement aux autres types de sites.

On pourra enfin se demander si les marqueurs identifiés montrent des contacts directs ou indirects, et surtout, quels types de contacts : s'agit-il d'échanges ou de commerce, de déplacements d'artisans ou de personnes, de cadeaux, de butins... ?

Il est cependant encore difficile de répondre à ces questions dans l'état actuel de nos connaissances. Seule une étude élargie à un plus grand nombre de marqueurs, et des comparaisons avec d'autres ensembles culturels archéologiques, ou ethnologiques par exemple, permettront, à notre sens, de répondre à l'avenir à ces questions particulières.

MATERIALIA

Příspěvek k poznání výživy a hospodářského zázemí neolitického sídliště v Černém Volu, okr. Praha-západ

Lenka Kovačiková

Práce se zabývá rekonstrukcí živočišné složky neolitického zemědělství v lokalitě Černý Vůl (okr. Praha-západ) na základě osteologických dat. Detailní pozornost je věnována způsobům a míře využití hospodářských zvířat v období LnK a StK. Získaná archeozoologická data z obou období jsou statisticky porovnávána. V textu je posuzován také význam lovu volně žijících zvířat v této lokalitě.

archeozoologie – neolit – zemědělství – živočišná produkce – výživa – střední Čechy

The sustenance and farming facilities of the Neolithic settlement at Černý Vůl, Central Bohemia. The work focuses on the reconstruction of livestock units of Neolithic farming in the locality of Černý Vůl (Prague-West distr.) on the basis of osteological data. Detailed attention is paid to the methods and extent of the use of livestock in the LBK and STK periods. Archaeozoological data obtained from both periods are statistically compared. The importance of hunting wild animals in this locality is also assessed in the text.

archaeozoology – Neolithic – farming – livestock production – sustenance – Central Bohemia

Úvod

Záchranný archeologický výzkum v lokalitě Černý Vůl (k. ú. Statenice, okr. Praha-západ), realizovaný v letech 1975–1977 ve spolupráci pražského Archeologického ústavu a Středočeského muzea v Roztokách pod vedením M. Zápotocké, I. Vojtěchovské a P. Sankota (*Řídký – Stolz – Zápotocká 2009*), poskytl mj. početný soubor kostěných nálezů z výplní neolitických objektů (*obr. 1*). Předmětem archeozoologického šetření provedeného v r. 2007 bylo 3266 zvířecích kostí, zubů a jejich fragmentů. Jednalo se o objekty (LnK) 10, 14, 20, 32, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 48, 50, 54, 61, 67, 75, 76, 77, 83, 91, 92, 107, 108 a (StK) 7, 9, 11, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 30, 73, 102, 104.

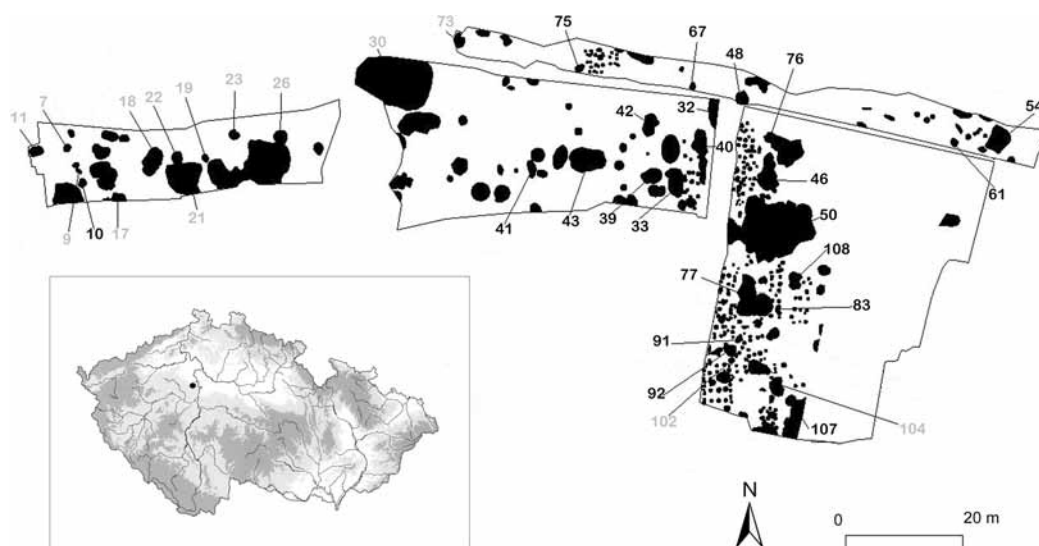
Na základě rozboru keramiky konfrontovaného s horizontální stratigrafií bylo osídlení areálu rozděleno do tří fází neolitu: období konce středního stupně LnK (IIc), kdy obytný areál vznikl, jeho funkční fáze v mladším stupni LnK (IIIa a IIIb), kdy můžeme hovořit o zvýšené sídelní aktivitě, a období, kdy se po určitém hiátu osídlení výrazně rozrostlo v mladším stupni StK (*Řídký – Stolz – Zápotocká 2009*). V následujícím textu je srovnáván osteologický materiál z období LnK a StK.

Lokalita se nachází v oblasti, která byla v neolitu poměrně hojně osídlená. Zemědělství soustředěné do místa na sprašové návěži o nadm. výšce 264–272 m, s průměrnou roční teplotou kolísající mezi 8–9 °C a s průměrnými ročními srážkami 550–650 mm (*Nováková a kol. 1991*), vycházelo z příhodných stanovištních podmínek. Hospodářská aktivita člověka byla kromě pěstování plodin zaměřena na chov hospodářských zvířat.

V některých okolních neolitických sídlištních areálech (k. ú. Horoměřice, Holubice, Kněžívka, Statenice, Hostivice-Sadová aj.) byly také nalezeny dobře zachovalé soubory zvířecích kostí, které byly rovněž analyzovány (např. *Kovačiková 2007; Kovačiková – Daněček 2008*). V budoucnu to může vést k vytvoření mozaiky blíže objasňující principy zootechnické stránky neolitického zemědělství v této oblasti středních Čech.

Hospodářská charakteristika sídliště

Osteologickým rozbořem byl v objektech z neolitického sídelního areálu v Černém Volu prokázán z lovených zvířat medvěd hnědý (*Ursus arctos*), pratur (*Bos primigenius*), jelen lesní (*Cervus*

Obr. 1. Černý Vůl, okr. Praha-západ. Neolitické objekty odkryté v l. 1975–1977. Očíslovány objekty, které obsahovaly archeozoologický materiál: černě LnK, šedě StK.

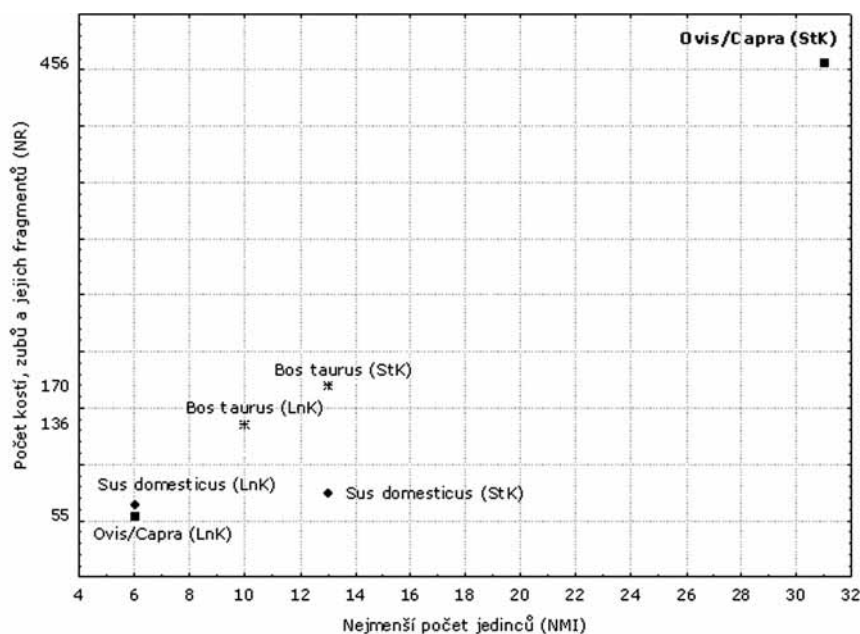
Fig. 1. Černý Vůl, Prague-West distr. Neolithic features excavated 1975–1977. The features with archaeozoological finds numbered: black LBK, grey STK.

elaphus), srnec obecný (*Capreolus capreolus*), divoké prase (*Sus scrofa*), bobr evropský (*Castor fiber*) a zajíc polní (*Lepus europaeus*). Podle zastoupení jejich kostí v objektech z jednotlivých sídelních horizontů se význam lovu vysoké, černé a kožešinové zvěře v průběhu existence tohoto neolitického sídliště neměnil, po celou dobu zaujímal 6 % v příjmu masa.

Podíl masa lovených zvířat v živočišné složce potravy neolitického člověka na území České republiky obvykle nepřekročil 10 % (např. Peške 1986; 1991; Peške – Rulf – Slavíková 1998; Dreslerová 2006; Kovačiková 2007; Kovačiková – Daněček 2008). Lov zvířat byl u neolitických zemědělských populací spíše doplňkovou činností, podstatně významnější roli hrál chov dobytka. Tomu, že zvířata byla v lokalitě Černý Vůl chována i porážena, nasvědčuje přítomnost všech anatomických částí skeletů zvířat. Kromě zubů domestikovaných druhů a fragmentů jejich lebek se v objektech vyskytovaly také obratle, žebra, dlouhé kosti končetin, úlomky pánví a lopatek nebo prstní články.

Ve starší fázi trvání sídliště (LnK) v Černém Volu ukazuje 38 % zvířecích kostí na chov skotu (*Bos taurus*). V období StK to bylo méně: 20,4 % (uvedené hodnoty v % /% NR/ jsou kalkulovány z počtu určených kostí a fragmentů /NR/ v jednotlivých fázích). Zajímavé výsledky vyplývají z porovnání zastoupení kostí skopového dobytka v objektech LnK a StK. Z procentuálního vyjádření (postupem výpočtu shodného s postupem použitým u kostí skotu) se dozvídáme, že podíl konzumovaného masa chovaných ovcí (*Ovis aries*) a koz (*Capra hircus*) byl v období LnK 15 %, avšak v období StK jeho význam vzrostl na 54 %. S podobným jevem se setkáváme také v nedalekých Holubicích (Kovačiková – Daněček 2008).

Vezmeme-li v úvahu nejen počet určených kostí a zubů včetně jejich fragmentů (NR) skotu a prasat, ale i jejich nejmenší počty jedinců (NMI), a zohledníme-li tyto dvě kvantifikace (graf 1), zjistíme, že v obou kategoriích nedocházelo v průběhu trvání sídliště k přílišným změnám v podílu dobytka ve stádě. Na rozdíl od skotu a prasat registrujeme v obdobích LnK a StK výrazný rozdíl v podílu určených kostí (NR) ovcí/koz i v podílu minimálního počtu jejich jedinců (NMI). To může být odrazem změny v chovatelské strategii, kterou provázelo zvýšení podílu skopového dobytka ve stádě, na rozdíl od vyrovnaného zastoupení skotu a prasat.

Graf 1. Černý Vůl. Pozice hlavních hospodářských druhů v LnK a StK.

Graph 1. Černý Vůl. The position of the main farming types in LBK and STK.

V souboru bylo určeno 13 kostí koz (*Capra hircus*) a 106 kostí a zubů ovcí (*Ovis aries*). U 393 kostí a zubů se nepodařilo oba druhy odlišit: tento osteologický materiál zůstává označen jako ovce/koza (*Ovis/Capra*). Jednou z nezbytných podmínek pro úspěšný chov ovcí (méně koz) byla přítomnost sušších nezamokřených ploch bez výrazného výskytu křovin, s jejichž spásáním mají ovce obecně problémy (Horák a kol. 2004). Případné rozšíření chovu ovcí v mladším neolitu mohlo vést i k vyšším nárokům na rozlohu pastevní plochy.

Užitkový potenciál zvířat

Masná produkce byla významnou konstantou každého chovu zvířat v neolitu. Vyplývá to nejen z výskytu kostí a zubů hospodářských zvířat, která ještě nebyla tělesně dospělá, ale také z přítomnosti ostatků zvířat, jejichž produktivita už poklesla (Horard–Herbin – Vigne 2005; Meniel 1984). Sledování prořezávání zubů a jejich obrusu je jedním z metodických postupů pro spolehlivé určení věku hospodářských zvířat. Dentální věk nabízí ve srovnání s věkem stanoveným podle srůstu epifýz postkranialu zvířat některé výhody. Tou zásadnější je možnost stanovení věkového intervalu také u starších jedinců, a to podle míry obrusu skloviny nebo zuboviny jednotlivých zubů. U souboru čelistí a zubů souboru z lokality Černý Vůl byl stanoven absolutní věk také podle metodik několika prací (Higham 1967; Ducos 1968; Silver 1969; Payne 1973; Grant 1982; Helmer 2000; Helmer – Vigne 2004; Greenfield – Arnold 2008). Pomocí referenční sbírky zubů hospodářských zvířat z neolitu a uvedené literatury byl vytvořen datový soubor k sestrojení porážkových křivek hlavních domestikantů v lokalitě (podle Payne 1973). Interpretace porážkových křivek sestrojených na základě počtu zubů (Nd) skotu, ovcí/koz a prasat, rozdělených podle individuálního absolutního stáří do věkových kategorií, napomohla k objasnění ekonomie chovu těchto druhů.

Sebraná data umožnila testovat (pomocí kontingenčních tabulek), zda mezi obdobími LnK a StK je signifikantní rozdíl ($\alpha = 0,05$; $df = 6$) v počtu zubů skotu (Nd) mezi věkovými intervaly, jež před-

Druh	LnK (NR)	StK (NR)
skot (<i>Bos taurus</i>)	136	170
prase domácí (<i>Sus domesticus</i>)	65	75
ovce/koza (<i>Ovis aries/Capra hircus</i>)	55	457
pratur (<i>Bos primigenius</i>)	1	2
medvěd hnědý (<i>Ursus arctos</i>)	1	0
kůň sp. (<i>Equus</i> sp.)	6	1
jelen lesní (<i>Cervus elaphus</i>)	6	6
srnec obecný (<i>Capreolus capreolus</i>)	6	9
prase divoké (<i>Sus scrofa</i>)	0	4
bobr evropský (<i>Castor fiber</i>)	1	7
zajíc polní (<i>Lepus europaeus</i>)	9	28

Tab. 1. Černý Vůl. kvantifikační souhrn kostí a zubů hospodářských a divokých druhů pro období LnK a StK. NR = počet kostí, zubů a jejich fragmentů.

Tab. 1. Černý Vůl. Quantified aggregate of bones and teeth of livestock and wild types for the LBK and STK periods. NR = number of bones, teeth and their fragments.

Skot (<i>Bos taurus</i>)	Nd (LnK)	Nd (StK)
< 0,5 roku	0	0
0,5–1 rok	2	12
1–2 roky	2	11
2–4 roky	6	10
4–6,5 let	0	1
6,5–9 let	4	3
9–11,5 let	4	0
> 11,5 let	5	0
Nd (celkem)	23	37

Tab. 2. Počet zubů (Nd) skotu v jednotlivých věkových kategoriích.

Tab. 2. Number of teeth (Nd) of cattle in individual age categories.

Ovce/koza (<i>Ovis aries/Capra hircus</i>)	Nd (LnK)	Nd (StK)
< 0,2 roku	0	0
0,2–0,5 roku	7	11
0,5–1 rok	0	12
1–2 roky	6	48
2–4 roky	1	30
4–6 let	3	4
> 6 let	4	14
Nd (celkem)	21	119

Tab. 3. Počet zubů (Nd) ovčí/koz v jednotlivých věkových kategoriích.

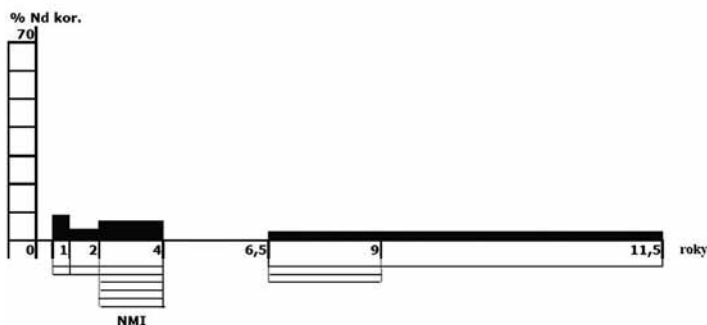
Tab. 3. Number of teeth (Nd) of sheep/goat in individual age categories.

Prase (<i>Sus domesticus</i>)	Nd (LnK)	Nd (StK)
< 0,5 roku	0	0
0,5–1 rok	4	0
1–1,5 roku	4	10
1,5–2 roky	3	35
Nd (celkem)	11	45

Tab. 4. Počet zubů (Nd) prasat v jednotlivých věkových kategoriích.

Tab. 4. Number of teeth (Nd) of pig in individual age categories.

Skot (*Bos taurus*) - Černý Vůl (LnK)
Nd = 23 (zuby horní a spodní čelisti)
NMI = 14

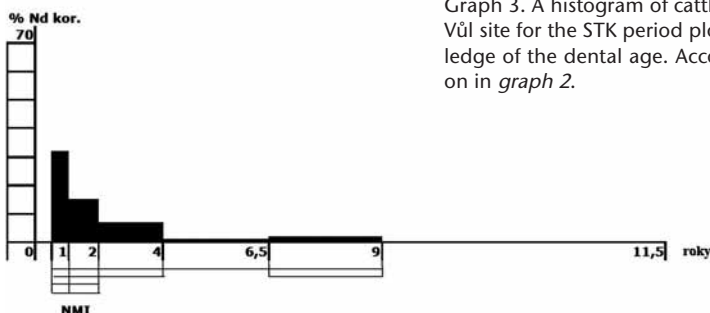
Graf 2. Histogram mortality skotu z lokality Černý Vůl pro období LnK, sestavený na základě znalosti dentálního věku (dle *tab. 2*).

Sloupce grafu reprezentují % počtu zubů skotu v dané věkové kategorii. Příčné čáry pod osou x vyjadřují nejmenší počet jedinců (NMI) v dané věkové kategorii.

Graph 2. A histogram of cattle mortality from the Černý Vůl site for the LNK period plotted on the basis of knowledge of the dental age (according to *tab. 2*).

The graph columns represent the percentage of the number of cattle teeth in a given age category. The cross lines below axis x state the minimum number of individuals (NMI) in a given age category.

Skot (*Bos taurus*) - Černý Vůl (StK)
Nd = 36 (zuby horní a spodní čelisti)
NMI = 13

Graf 3. Histogram mortality skotu z lokality Černý Vůl pro období StK. Dle dat z *tab. 2*. Vysvětlivky viz *graf 2*.

Graph 3. A histogram of cattle mortality from the Černý Vůl site for the STK period plotted on the basis of knowledge of the dental age. According to *tab. 2*, explanation in *graph 2*.

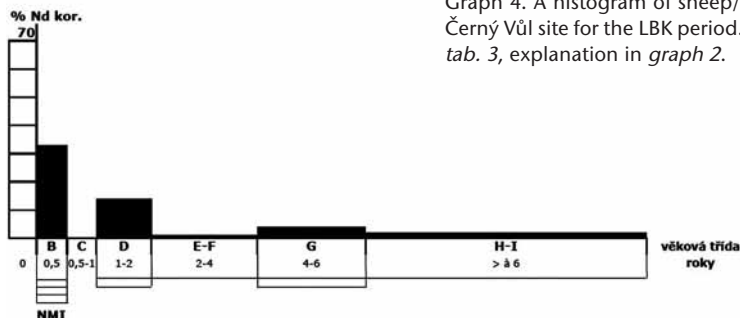
stavují věk zvířat v době jejich porážky/smrti. Hodnota zjištěného testovacího kritéria byla $\chi^2 = 126$ ($p = 0,408$). Na základě testu lze říci, že na sídlišti nedošlo k změně ve strategii chovu skotu. Stejný test, tj. pro dobu porážky, byl proveden také pro ovce (kozy) a prasata: výsledek opět nezaznamenal rozdíl mezi oběma fázemi neolitu (pro ovce/kozy: $\alpha = 0,05$; $df = 5$; $\chi^2 = 12$, $p = 0,356$; pro prasata: $\alpha = 0,05$; $df = 2$; $\chi^2 = 24$, $p = 0,347$).

Mezi obdobími LnK a StK nedošlo ke statisticky významným změnám v chovných strategiích hlavních hospodářských druhů. Přesto jsou v následujícím textu uvedeny grafy porážkového stáří hlavních hospodářských druhů pro každé období zvlášť.

Skot (*Bos taurus*): Nejpočetnější skupinu zabitých zvířat tvořila telata nebo mladí dospělci ve věku 0,5–4 let. Z *grafu 3* je patrné, že přes 30 % zabitých turů bylo ve věku do 1 roku, konkrétně 5–7 měsíců starých. Jedinci mladší půl roku zabíjení nebyli, jak dokládá absence zubů i kostí těchto zvířat v souboru. Tento jev ukazuje na porážku telat na maso, příp. na mléčnou užitkovost zvířat. Časnější odstav telat může být interpretován jako odraz kratší doby laktace neolitických krav, nebo

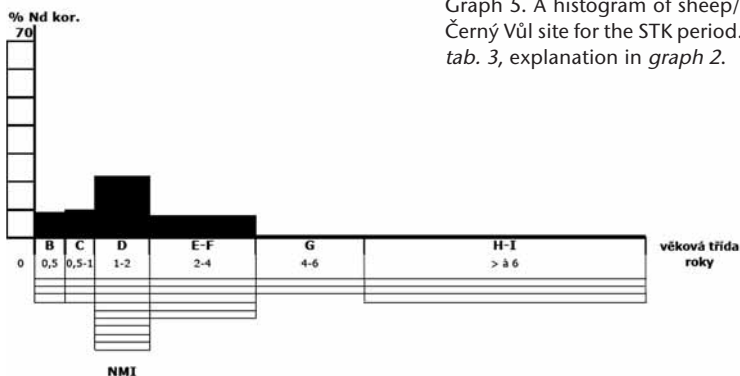
Ovce/koza (Ovis/Capra) - Černý Vůl (LnK)
Nd = 21 (zuby horní a spodní čelisti)
NMI = 10

Graf 4. Histogram mortality ovčí/koz z lokality Černý Vůl pro období LnK. Dle dat z *tab. 3*. Vysvětlení viz *graf 2*.

Graph 4. A histogram of sheep/goat mortality from the Černý Vůl site for the LBK period. According to data from *tab. 3*, explanation in *graph 2*.

Ovce/koza (Ovis/Capra) - Černý Vůl (StK)
Nd = 119 (zuby horní a spodní čelisti)
NMI = 31

Graf 5. Histogram mortality ovčí/koz z lokality Černý Vůl pro období StK. Dle dat z *tab. 3*. Vysvětlení viz *graf 2*.

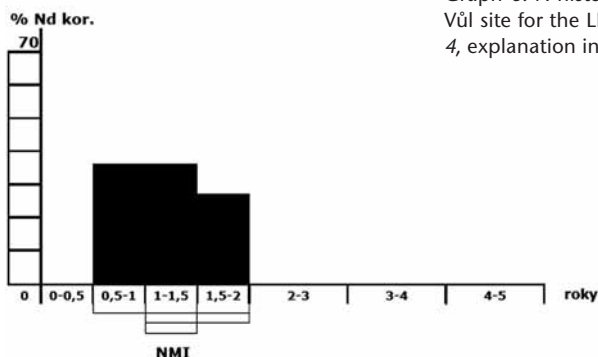
Graph 5. A histogram of sheep/goat mortality from the Černý Vůl site for the STK period. According to data from *tab. 3*, explanation in *graph 2*.

jako jev, kdy chovatel za účelem získání většího množství mléka pro svou potřebu odstavil mláďata dříve (*Balaste – Tresset 2002; Peške 1994*), anebo jako kombinace obojího. Aby člověk mohl získat trochu mléka pro svou potřebu, bylo nezbytné ponechat tele naživu, v blízkosti matky (viz *Peške 1994*). Až po ustání laktace mohla být mláďata porážena.

Podíl starších turů (nad 4 roky) byl nízký. Někteří starší zvířata byla v chovu ponechána, přesto byl spíše kladen důraz na pravidelnou obměnu ve stádě. Vyplývá to z *grafů 2 a 3*, které ukazují vyšší úmrtnost zvířat v rozmezí 6 měsíců až 4 roky než v pozdějších kategoriích; tento závěr podporují hodnoty nejmenšího počtu jedinců NMI.

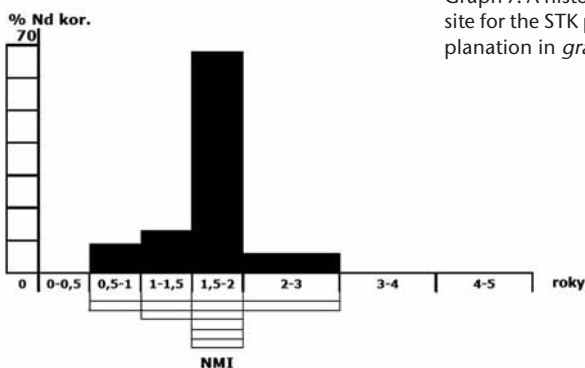
Ovce/koza (Ovis/Capra): Velké množství (40–50 %) ovčí/koz bylo podle analyzovaného materiálu zabito do 6 měsíců věku (*graf 4*) nebo v rozmezí 1–2 let (*graf 5*). Zhruba čtvrtina, 13 ks z celkového počtu evidovaných 31 ks, jich zůstala ponechána do dalšího chovu (*graf 5*). Pohlavní aktivita ovčí/koz je závislá na délce světelného dne, plodným obdobím těchto druhů je jaro a podzim. Jarní nebo podzimní bahnění ovci a porážka jehňat před zimním obdobím nebo na jaře, jsou dobře patrné v *grafu 4* (kategorie B). K rození mláďat zastoupených v *grafu 5* v kategoriích B a C mohlo docházet jak na podzim, tak v jarních měsících. Masný typ užitkovosti zvířat, resp. porážka jehňat/kůzlat do 1 roku života, je patrný v kategoriích B a C. Z mrtvých jehňat (kůzlat) mohla být vedle masa získávána také kůže se srstí. Porážka odstavených mláďat (kategorie B) napomohla tomu, že od jejich žijících matek mohlo být ještě po nějakou dobu získáváno mléko (např. kategorie E–F v *grafu 5*). V kategorii D (1–2 roky) zachytitelné v *grafech 4 a 5* byla zvířata již chovatelsky dospělá (nikoliv však

Prase (*Sus domesticus*) - Černý Vůl (LnK)
Nd = 11 (zuby horní a spodní čelisti)
NMI = 6

Graf 6. Histogram mortality prasat z lokality Černý Vůl pro období LnK. Dle dat z *tab. 4*. Vysvětlení viz *graf 2*.
Graph 6. A histogram of pig mortality from the Černý Vůl site for the LBK period. According to data from *tab. 4*, explanation in *graph 2*.

Prase (*Sus domesticus*) - Černý Vůl (StK)
Nd = 45 (zuby horní a spodní čelisti)
NMI = 13

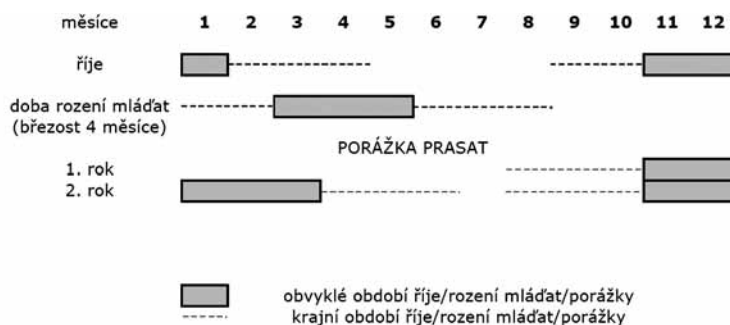

Graf 7. Histogram mortality prasat z lokality Černý Vůl pro období StK. Dle dat z *tab. 4*. Vysvětlení viz *graf 2*.
Graph 7. A histogram of pig mortality from the Černý Vůl site for the STK period. According to data from *tab. 4*, explanation in *graph 2*.

tělesně), a mohla být zapuštěna. Jak však vyplývá z obou grafů, do dalšího chovu (kategorie E–F) se dostala jen početně omezená skupina ovčí/koz, jelikož stádo bylo zreformováno a nežádoucí jedinci poraženi. To, že chov skopového dobytka byl z hlediska užitkovosti kombinovaný (na mléko a maso), potvrzují oba grafy. Zároveň předpokládáme využití srsti, a to spíše způsobem jejího vyčesávání během přirozeného línání, zvíře tedy nebylo nutné zabít (*Helmer – Vigne 2004*).

Prase (*Sus domesticus*): V lokalitě nebyly nalezeny zuby prasat starších tří let. Ze starší fáze osídlení (LnK) nejsou evidovány ani zuby prasat starších dvou let. Nejvíce domestikovaných prasat (ca 80 %) bylo poraženo v rozmezí 1–2 let, porážka mladších selat byla méně významná (*graf 7*).

Obecně lze předpokládat, že neolitická domestikovaná prasata byla pohlavní aktivitou a načasným rozmnožováním blízká svému divokému předkovi. Zabřeznutí samic bylo podmíněno nashromážděním dostatečné zásoby živin v těle. Vrcholným obdobím pro oplodnění samic byly zimní měsíce, říje se u samic nedostavovala během nejteplejších měsíců v roce (*Hespeler 2007*). Interval vhodný pro zabřeznutí samic mohl být i širší, od září do května. Po čtyřměsíční březosti se rodila mláďata, která se v chovu, jak ukazuje osteologický materiál, dožívala nejčastěji 6 měsíců až 2 let (*grafy 6 a 7*). Z *obr. 2*, který zahrnuje načasování a délku říje a březosti ve vztahu k zjištěnému věku prasat v souboru, se dozvídáme, že jedinci doživší se 1–2 roků byli usmrcováni hlavně před zimou a během ní. Z uvedeného vyplývá, že vepřové maso z poražených zvířat, jehož dlouhodobější konzervaci nepředpokládáme, bylo konzumováno zejména během nepříznivé části roku.

Obr. 2. Schematické znázornění doby říše a březosti prasat a jejich vztah k věku prasat podle zubů z lokality Černý Vůl.

Fig. 2. A schematic representation of the rutting and gestation periods of pigs and their relation to the age of pigs according to teeth from the Černý Vůl site.

Mechanicky zasažené kosti

Různě orientované zářezy a záseky na některých kostech hospodářských přežvýkavců (skotu a ovcí/koz), např. na jejich lebce (obj. 18), žebrech, obratlích, dlouhých kostech končetin a prstních článcích (obj. 43), dokládají jejich porážku a porcování na neolitickém sídlišti. Na kostech byly nejčastěji pozorovány mělké šikmé a příčné zářezy v místě střední části žeber s cílem odřezat maso (pilovitý sval a mezižebří svaly) z této části přední čtvrtě jatečného trupu (např. nálezy z obj. 41, 43, 77). Příčné zářezy soustředěné na postranním výběžku bederního obratle z obj. 107 svědčí o získávání křehké a libové svaloviny zadní čtvrtě (dnes označované jako svičková). Zpracování těl telat dokládají mechanické zásahy patrné na juvenilních kostech (např. příčné záseky na krčním obratli z obj. 67). Tři příčné zářezy nalezené na patní kosti dospělého skotu (nalezené v obj. 42) ukazují na členění končetiny v kloubu, nebo na stahování kůže. Svaly paže obklopující pažní kost a zároveň ovládající ramenní a loketní kloub byly zjevně odstraňovány z pažní a loketní kosti z obj. 77.

Podle opálených fragmentů víme, že se člověk snažil pálit kostěný odpad (rozbité zvířecí kosti); pro období LnK to dosvědčují např. nálezy spálených fragmentů kostí z obj. 33, 40, 107. Vedle toho sloužily některé kosti vhodných vlastností (např. pevná metapodia nebo dobře uchopitelná žebra) k výrobě nástrojů. V souboru se dochovala řada poškozených artefaktů (viz *tab.* 5).

Závěr

Základem živočišné složky potravy neolitických obyvatel sídlištního areálu odkrytého v lokalitě Černý Vůl byl chov hospodářských zvířat (skotu, ovcí/koz a prasat). Význam lovu byl spíše zanedbatelný, ve studovaných fázích neolitického osídlení nepřesahuje zastoupení lovených zvířat 6 % z celkového počtu kostí a zubů. Chovatelské strategie (resp. užitkové nároky chovatele kladené na jednotlivé hospodářské druhy) se v období LnK a StK, jak ukazuje statistické šetření, nelišily. Zatímco stáda hovězího a vepřového dobytka byla, co se týče podílu kusů dobytka, resp. poměrného zastoupení jeho druhů v nálezovém materiálu, relativně stabilizovaná, v období StK však trojnásobně vzrostlo procento ovcí (koz): patrně stoupl význam chovu těchto druhů.

Nejpočetnější skupinou zvířat prokázanou zuby i kostmi (podle srůstu epifýz) v souboru byla telata a mládí dospělci ve věku 6 měsíců až 4 roky. Výskyt staršího skotu byl nízký, nejstarší zvířata se tu dožívala okolo 9 let. V lokalitě předpokládáme jistou kontrolu užitkovosti stáda chovatelem, neboť zvířata byla ve stádě pravidelně obměňována, starší kusy byly poráženy, aby mohly být nahrazeny mladšími a chovatelsky perspektivnějšími. To platilo také v případě ovcí/koz. Jehňata, mladé jehnice a beránci (do 2 let věku) tvořili až 50 % z celkového množství těchto zvířat v lokalitě. Z porážkových křivek ovcí a koz lze vyčíst, že třetina zvířat starších 2 let zůstala po zreformování stáda

Kontext	Druh a anatomie	Rozměry (max. délka x max. šířka) v mm	Popis
Obj. 39 (LnK)	Diafýza dlouhé kosti ne juvenilního, středně velkého savce	26,6 x 8,5	Kompakta dlouhé kosti s ohlazenými hranami
Obj. 40b (LnK)	Fragment střední části žebra velkého savce	42,3 x 6,3	Úlomek žebra ohlazený ze všech stran
Obj. 43 (LnK)	Necelý metatarsus dospělého skotu	–	Kost rozseknutá ve střední části s ohlazenou hranou
Obj. 43 (LnK)	Diafýza dlouhé kosti ne juvenilního, středně velkého savce	49,9 x 6,9	Ze všech stran ohlazená kompakta dlouhé kosti (na jedné straně do špičky)
Obj. 77 (LnK)	Fragment dlouhé kosti dospělého velkého savce	67,1 x 25,5	Odštěpek dlouhé kosti na jedné straně s ohlazeným okrajem
Obj. 107 (LnK)	Neurčený fragment kosti velkého savce	31,8 x 13,8	V jedné části ohlazené hrany kosti
Obj. 10 (StK)	Fragment neurčené kosti středně vzrostlého savce	28,8 x 7,5	Celopovrchově ohlazený úlomek kosti do špičky
Obj. 18 (StK)	Diafýza dlouhé kosti ne juvenilního, středně velkého savce	35,7 x 8,1	Kompakta kosti v jedné části ohlazená do špičky
Obj. 18 (StK)	Diafýza dlouhé kosti ne juvenilního, středně velkého savce	58,5 x 12,6	Ohlazený okraj kompakty dlouhé kosti
Obj. 21 (StK)	Levý metatarsus nedospělé ovce/kozy	55,9 x 16,1	Podélné ohlazení distální epifýzy kosti do špičky

Tab. 5. Přehled kostěných artefaktů a jejich polotovárů z neolitické lokality Černý Vůl.

Tab. 5. The aggregate of bone artefacts and semifinished bones from the Černý Vůl site.

předmětem dalšího chovu. Také zde byla užítkovost kombinovaná: předpokládáme především masné, mléčné i vlnářské využití. Cíl chovu prasat byl odlišný: 80 % zvířat se dožilo nejvýše 2 let, a byla tedy porážena hlavně na maso, vnitřnosti a jiné konzumačně využitelné produkty. Prasata byla většinou porážena v méně příznivé části roku. Přímým dokladem zpracování těl hospodářských zvířat jsou mechanické zásahy (zářezy, záseky) zjištěné na povrchu některých kostí. Některé kosti sloužily také jako surovina ke zhotovení nástrojů.

Početnost stád zvířat, která vlastnili neolitici v Černém Vole, byla po celou dobu trvání sídliště pravděpodobně ovlivňována velikostí a dynamikou růstu populace, a množství chovaných zvířat bylo přímým odrazem snahy zemědělců zajistit si dostatek potravy živočišného původu.

Studie byla součástí grantového projektu GA UK č. 471/2004/A-HN/FF – Sídlní areály mladého neolitu (hlavní řešitel Jaroslav Řídký).

Literatura

- Balasse, M. – Tresset, A. 2002: Early weaning of Neolithic domestic cattle (Bercy, France) revealed by intra-tooth variation in nitrogen isotope ratios. *Journal of Archaeological Science* 29, 853–859.
- Dreslerová, D. 2006: Vyhodnocení zvířecích kostí z neolitického sídliště Těšetice-Kyjovice (okr. Znojmo, Česká republika). *Archeologické rozhledy* 58, 3–32.
- Ducos, P. 1968: L'origine des Animaux Domestiques en Palestine. Mémoire 6. Bordeaux: Institut de Préhistoire Université de Bordeaux.
- Grant, A. 1982: The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates. In: B. Wilson – C. Grigson – S. Payne eds., *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*. BAR British Series 109, Oxford: Archaeopress, 91–108.

- Greenfield, H. J. – Arnold, E. R. 2008: Absolute age and tooth eruption and wear sequences in sheep and goat: determining age-at-death in zooarchaeology using a modern control sample. *Journal of Archaeological Science* 35, 836–849.
- Helmer, D. 2000: Discrimination des genres *Ovis* et *Capra* à l'aide des prémolaires inférieures 3 et 4 et interprétation des âges d'abattage : l'exemple de Dikili Tash (Grèce). *Anthropozoologica* 31, 29–38.
- Helmer, D. – Vigne, J. D. 2004: La gestion des cheptels de caprinés au Néolithique dans le midi de la France. In: P. Bodu – C. Konstantin eds., *Approches fonctionnelles en Préhistoire (Actes XXVe Congrès Préhistorique de France Nanterre, 24–26 novembre 2000)*, Paris: Société Préhistorique Française Édition, 397–407.
- Hespeler, B. 2007: Černá zvěř. Způsob života, omezování škod, posuzování, způsoby lovu, využití zvěřiny. Praha: Grada Publishing, a.s.
- Higham, C. F. W. 1967: Stock rearing as a cultural factor in prehistoric Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society* 33, 84–106.
- Horák, F. a kol. 2004: Ovce a jejich chov. Praha: Brázda, s. r. o.
- Horard-Herbin, M. P. – Vigne, J. D. 2005: Animaux, environnements et sociétés. Paris: Editions Errance.
- Kovačiková, L. 2007: Zvířecí kosti z neolitických objektů v Kněžívce. *Archeologie ve středních Čechách* 11, 71–77.
- Kovačiková, L. – Daněček, D. 2008: Užitkový význam hospodářských zvířat na neolitickém sídlišti v Holubicích. In: J. Beneš – P. Pokorný, *Bioarcheologie v České republice, České Budějovice – Praha: Jihočeská univerzita – Archeologický ústav AV ČR*, 177–199.
- Meniel, P. 1984: Contribution à l'histoire de l'élevage en Picardie. Du Néolithique à la fin de l'Age du fer. *Revue Archéologique de Picardie. Société de Préhistoire de Nord et de Picardie. Numéro spécial*.
- Nováková, B. a kol. 1991: *Zeměpisný lexikon ČR. Obce a sídla A–M*. Praha: Academia.
- Payne, S. 1973: Kill-off patterns in sheep and goats: the mandibles from Asvan Kale. *Anatolian Studies* 23, 281–303.
- Peške, L. 1986: These on the Neolithic site of Bylany. *Památky archeologické* 77, 404–406.
- 1991: Archeologický výzkum neolitického sídliště v Roztokách. *Muzeum a současnost* 10, 271–291.
- 1994: Příspěvek k poznání počátku dojení skotu v pravěku. *Archeologické rozhledy* 46, 97–104.
- Peške, L. – Rulf, J. – Slavíková, J. 1998: Bylany – ekodata. Specifikace nálezů kostí a rostlinných makrozbytků. In: *Bylany Varia* 1, Praha: ARÚ AV ČR, 83–118.
- Řídký, J. – Stolz, D. – Zápotocká, M. 2009: Neolitické osídlení v Černém Vole (Praha-západ). *Formy objektů, keramika a štipaná industrie z výzkumů 1975–77 a 1914*. In: *Præhistorica XXVIII*, Praha: Univerzita Karlova (v tisku).
- Silver, I. A. 1969: The ageing of domestic animals. In: D. Brothwell – E. Higgs eds., *Science in Archaeology*, London: Thames & Hudson, 283–302.

The sustenance and farming facilities of the Neolithic settlement at Černý Vůl, Central Bohemia

Village Černý Vůl is located 5 km north of Prague. Archeological excavations here uncovered relicts of a Neolithic settlement, including numerous remains of fauna from the LBK and STK periods. This concerns exclusively bones, teeth and their fragments (3266). Livestock was shown to have a predominant occurrence in this site (94 %): domestic cattle (*Bos taurus*), sheep (*Ovis aries*), goats (*Capra hircus*) and pigs (*Sus domesticus*). The share of hunted types of animals did not exceed 6 %: the brown bear (*Ursus arctos*), European beaver (*Castor fiber*), red deer (*Cervus elaphus*), roe deer (*Capreolus capreolus*), wild boar (*Sus scrofa*), and brown hare (*Lepus europaeus*). Animal husbandry played a much more important role than hunting, and in both Neolithic phases. A study of the assemblage of waste bones indicated that the population of farmers living on the site of Černý Vůl attempted to ensure sufficient livestock products for itself (meat, fat, offal, milk, leather, fur and bones used as material for the manufacture of tools).

A detailed determination of the osteological assemblage (especially the teeth) permitted the collation of a relatively rich set of data regarding the time of death/slaughter of livestock. Graph curves plotting the slaughter (mortality curves) were constructed whose interpretation provided more detailed information about the main utility aims of cattle livestock. Moreover, the data made it possible to apply a statistical method of contingency tables and look for the answer to the question of whether the breeding strategy contained in the slaughter curves differed from one another in the LBK and STK periods. The result of the test confirmed that the method of making use of domesticated animals did not differ in the two periods. The breeding of cattle and sheep (fewer goats) predominated in the locality, with a combined utility value (for milk, meat, leather, fur, etc). The archaeozoological examination came to the conclusion that the breeding of smaller ruminants (sheep and goats) was mainly a matter of the Late Neolithic period. The number of individual sheep/goats increased three-fold. The growth in the numbers of mutton stock, however, did not bring with it a change in breeding management. The importance of other livestock was not weakened by the increase in sheep and goat breeding at the site. According to the slaughter age of pigs, we can assume that, for the most part, they were slaughtered at an unsuitable time of the year, i.e. at a time when not too much beef and mutton stock was slaughtered. The remains of old and over-mature animals were not found at the site; the majority of stock was slaughtered before physical maturity was achieved, or at a time when the stock was no longer desirable for the breeder. Corroboration of the consumption and handling of animal carcasses is provided by the mechanical interventions on the bones of some specimens.

English by *Andrew Barton*

LENKA KOVAČIKOVÁ, Laboratoř archeobotaniky a paleoekologie, Přírodovědecká fakulta JČU, Branišovská 31, CZ-370 05 České Budějovice; lena7853@yahoo.com

Sídlíště raného až staršího eneolitu v Hřebči, okr. Kladno Příklad dlouhodobě otevřeného pravěkého objektu

Miroslav Dobeš – Milan Zápotocký

Počáteční stadium eneolitu patří na území Čech k obdobím nálezově silně podprezentovaným. Stále tedy má význam pracovat i s nedostatečně dokumentovanými materiály – což je případ nálezového souboru z Hřebče, lokality z jihozáp. výspy středočeské sídelní ekumeny. Soubor, získaný patrně z větší jámy-hliníku, je pozoruhodný nejen z hlediska kvality a četnosti, ale i chronologickým rozsahem, zahrnujícím období od pozdně lengyelského horizontu po počátek baalberského stupně kultury nálevkovitých pohárů, resp. závěrečný stupeň michelsberské kultury (ca 4400/4300 – 3900/3800 BC cal.). Jde zjevně o další příklad dlouhodobě zanášných objektů, příp. terénních muld.

Čechy – eneolit – lengyelská kultura – jordanovská kultura – michelsberská kultura – kultura s nálevkovitými poháry

Early Eneolithic settlement in Hřebeč, Central Bohemia. An example of a long-term open prehistoric feature. The initial stage of the Eneolithic period is a period much under-represented on Bohemian territory. It therefore makes sense to continue working even with insufficiently documented materials – which is the case with the find assembly from Hřebeč (distr. Kladno), a site on the south-western edge of the Central Bohemian settlement ecumene. The assembly, collected apparently from a larger clay-pit, is noteworthy not only in terms of quality and number, but also in terms of chronological scope, covering the period from the Bohemian Late Lengyel to the Late Michelsberg/Early Funnel Beaker culture (ca. 4400/4300 – 3900/3800 BC cal.). This is evidently an example of long-term siltation of features, or low ground terrain, as shown in similar situations from Bohemia and Moravia.

Bohemia – Eneolithic – Late Lengyel – Jordanów Culture – Michelsberg Culture – Funnel Beaker Culture

Úvod

Raný eneolit (ca 4400/4300–3900/3800 BC cal.) patří na území Čech stále ještě k obdobím nálezově silně podprezentovaným. S tím pak souvisejí interpretační potíže, dané především neúplnou definicí dosud identifikovaných kulturních skupin a rizikem hiátů mezi nimi. Problematické je za tohoto stavu řešení obecnějších otázek, jako jsou sídelní struktura či uspořádání obytných areálů. Pro některé úseky raného eneolitu se stav pramenné základny po desetiletí prakticky nezměnil, klasičtým příkladem je tzv. střešovický horizont.¹ Má proto, na rozdíl od období lépe poznanych, stále význam pracovat i s materiály získanými amatérskými výzkumy, byť jen slabě či nedostatečně dokumentovanými – což je právě případ raně eneolitického nálezového souboru z Hřebče.

K sídelně geografické poloze lokality ležící v jihozáp. výspě středočeské sídelní ekumeny je třeba uvést, že patří k oblastem, kde raně eneolitické osídlení prakticky neznáme (srov. Dobeš 2007, 100, obr. 4). Pokud pomineme sídlištní objekty z Buštěhradu (Lüning 1976, 171, 178–179, Taf. 60C–61, 63AB), představuje nález z Hřebče zatím nejvýraznější soubor tohoto stáří, pozoruhodný nejen z hlediska kvality a četnosti, ale i chronologickým rozsahem, zahrnujícím prakticky celý průběh raného a počátek staršího eneolitu.

Nálezové okolnosti a přírodní prostředí naleziště

Soubor je součástí větší kolekce získané, soudě podle lakonických záznamů v inventární knize kladenského muzea a popisek na depozitárních bednách, v r. 1938 na katastru Hřebče, na polích Václava Chojeje ppč. 445/1 v trati „Na Skalce“ a Karla Maříka ppč. 446 v trati „Pod mladím“

¹ Soubor z Prahy-Střešovic, jeden z pilířů raně eneolitické chronologie, byl získán do sbírek Národního muzea v Praze r. 1925 (Zápotocká 1969) a dodnes nemá co do četnosti a kvality v českém nálezovém fondu ekvivalent.

(obr. 1).² V regionální literatuře nenajdeme o této akci sebemenší zmínku, i když některé archeologické přírůstky z té doby jsou uvedeny v přehledu o stavu sbírek po 2. světové válce (Ptíče, Saky, Srby, Kamenné Žehrovice, Humna, Buštěhrad: *Anonym 1947*, 81).

Výzkum na obou parcelách prováděl amatérský archeolog RNDr. Josef Žofka, profesor reálného gymnázia v Kladně a vrchní správce městského muzea. Zde je příslušný materiál také dnes uložen. Na obou polích bylo tehdy objeveno asi osm objektů: z nich většina náležela kultuře s lineární keramikou (dále LnK), ve dvou případech šlo o objekty se společným výskytem keramiky lineární a raně eneolitické (jámy 1 a 4) a v jednom („požářiště č. 8“) byla nalezena keramika nejspíše halštatská. K uvedené akci existují kromě strohých muzejních záznamů ještě výpisky A. Knora (archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 244/74, 245/74), které se od nich v detailech liší (kromě diskutovaného objektu je v nich zmíněna ještě blíže neidentifikovaná „jordanovská kult. jáma 2“).

Předmětem hodnocení je soubor z jámy 1, obsahující materiál LnK a raného eneolitu. Stejná kombinace je doložena ještě u obj. 4, rovněž z pole V. Choje, ten ale nebude dále uvažován z důvodů nízké četnosti raně eneolitické keramiky (celkem 9 zlomků).

Naleziště leží na mírném svahu o nadm. výšce 348 až 358 m, exponovaném k S až V. Je vklíněno mezi Hřebečský potok, za vsí pokračující vých. směrem pod označením Zákolanský, a jeho bezejmenný levobřežní přítok. Sklon terénu se v místě výkopů pohybuje v intervalu 3–6°. Vzdálenost k oběma vodním tokům jako nejbližším zdrojům vody nepřesahuje v obou směrech 150 m. Podle Základní geologické mapy ČSSR, listu 12-232 Buštěhrad, je zde podloží spraš würmského stáří promísená úlomky hornin, zejména opuky a břidlice, na niž nasedá hnědozem (*Mašek 1990*, 22–26).

Pro úplnost dodejme, že neolitické nálezy byly v okolí evidovány ještě ve dvou místech: mezi Hřebčí a Hostouní a mezi Hřebčí a Lidicemi (*Žebera 1936*, 25). Z novějších akcí, spojených převážně s výstavbou rodinných domků, jsou k dispozici pouze negativní hlášení (čj. 6993/98, 8704–5/00, 1957/02).

Popis nálezů

Zkratky použité při popisu keramiky: zl. – zlolek, O – okraj, H – hrdlo, P – plece, V – výduť, S – spodek, D – dno, T – tělo nádoby, bez bližšího určení části; od nich jsou odvozeny zkratky složené, udávající stupeň dochovalosti jednotlivých nádob či jejich částí, kupř.: 1 zl. HP = zlolek s profilem sahajícím od hrdla po plece. Povrch: 1 leštěný, 2 hlazený, 21 jemně hlazený se stopami přešetění či otřelé leštění, 25 ledabyle, nerovně hlazený, 20 otělý, korodovaný, 3 drsný, 31 jemně blátitý, 4 blátitý, 5 dtto prstovaný, 6 dtto špachtlovaný, 7 slámovaný, 8 voštinovaný. Typy okrajů (O) a den (D) srov. *Kalferst – Zápotocký 1991*, obr. 17. Ø – průměr okraje/dna. Materiál: a plavený, p písčitý, jp jemně písčitý, pk písčitý s kaménky, hp hrubě písčitý, s slídnatý, ss slabě slídnatý. Orn.: – výzdoba.

Poháry

Poháry dvojuché: 1 zl. OP s válečkovitým uchem, 25, O1, Ø 120, jp, obr. 3: 4. – 1 zl. HP s válečkovitým uchem.

Pohárek dvojkónický: část OS (3 zl.), O2, Ø 90, obr. 2: 15.

Poháry oble trojdílné profilace: 1 zl. OD, 2, O2, Ø 60, ajp, orn.: řádek vpichů pod okrajem, na těle svislé řídké rýhy/kanelury a oble hrotitý pupík, obr. 2: 1. – 1 zl. OP, 2, O2, Ø 80, ajp, obr. 2: 4. – 1 zl. PS s okrouhlým zploštělým pupkem, 2, ajp, obr. 2: 12. – 1 zl. PS s horizontálně propichnutým svisle oválným pupkem, 2, jp, obr. 2: 13. – Část PD (2 zl.), D1, Ø 40, obr. 2: 17.

Poháry nálevkovité nezdobené: 1 zl. OH, 2, O1, Ø 120, ajp, obr. 2: 5. – 1 zl. OP, 2, O2, Ø 130, ajp, obr. 2: 10.

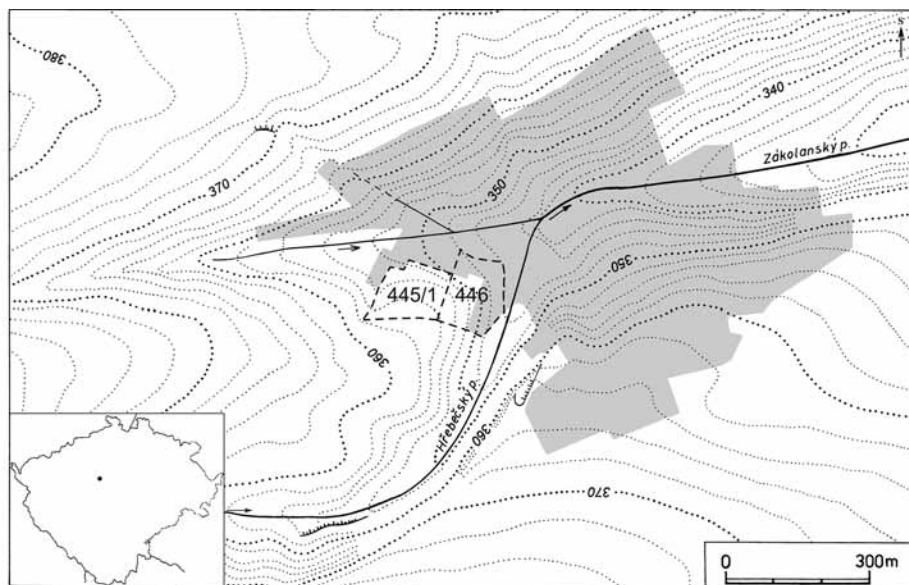
Pohár nálevkovitý s lížénou: 1 zl. OH s jemně sekanou lížou pod okrajem, O10.

Poháry nálevkovité s řádkem vpichů/vrypů pod okrajem: 1 zl. OP, 25, O2, Ø 180, ap, orn.: řádek trojúhelníkovitých vrypů, obr. 5: 1 a obr. 9: 7. – 1 zl. OH, 25, O1, Ø 150, ap, orn.: řádek kapkovitých vpichů, obr. 5: 2. – 3 zl. OH, 21, O1, jp, orn.: řádek kruhovitých vpichů, obr. 5: 3, 4 a nevyobrazeno. – 1 zl. H, orn.: vpichy hluboké kruhové. – 1 zl. OH s řádkem drobných vpichů. – 2 zl. OH, O1, orn.: vpichy oble kapkovité. – 1 zl. OH, O1, orn.: mělké nehtovité záseky pod okrajem.

Pohár tulipánovitý: část TD (3 zl.), 21, D6, ajp, obr. 7: 20 a obr. 9: 11.

Poháry?: 1 zl. OP, 21, O1, Ø 90, a, obr. 2: 2. – 1 zl. OP, 2, O1, Ø 100, ajp, obr. 2: 3. – 1 zl. HS s oble kuželovitým pupíkem, 2, jp, obr. 2: 8. – 1 zl. HS s oble kuželovitým pupíkem, 21, a, obr. 2: 9.

² Stávající katastr obce byl v nedávné době kompletně přečíslovaný, pro identifikaci obou pozemků jsme využili katastrální mapu reambulovanou k r. 1945. Lze předpokládat, že akce z r. 1938 byla provedena mimo intravilán, čili mimo průnik parcel 445/1, příp. 446 a částí obce zastavěných k r. 1945 (viz obr. 1). Výzkum je tedy možno lokalizovat do okolí bodu nacházejícího se na základní mapě 1 : 25 000 12-232 Buštěhrad ve vzdálenosti 16 mm od z. s. č. a 22 mm od j. s. č.

Obr. 1. Hřebeč, okr. Kladno. Výšek ze základní mapy 1 : 10 000. List 12-23-13 se zakreslením parcel 445/1 a 446, na kterých probíhal výzkum v r. 1938 (šedě tónován intravilán obce dle stavu v r. 1945). Kresby: obr. 1 L. Batulková, obr. 2-8 T. Mazálková, M. Zápotocký.

Abb. 1. Hřebeč, Kr. Kladno. Ausschnitt aus der Karte im Maßstab 1 : 10 000. Eingezeichnet sind die Parz.-Nrn 445/1 und 446, auf denen 1938 eine Grabung verlief (grau getönt das Intravillan der Gemeinde aufgrund des Zustandes von 1945).

Džbány

Džbány zdobené: 1 zl. HP, 2, jpss, orn.: svazky trojčetných mělkých rýh/kanelur krokvicovitě uspořádané, obr. 6: 1 a obr. 9: 2. – Část HP (2 zl.), 2, jp, orn.: šikmý svazek rýh výrazně rytých, obr. 6: 2. – 1 zl. HP, 2, jp, orn.: tence ryté pásy krokvicovitě uspořádané, obr. 6: 4. – 1 zl. P, 2, jp, orn.: hluboce ryté pásy krokvicovitě uspořádané, obr. 6: 5 a obr. 9: 1. – 2 zl. HP, orn.: ryté krokvice. – 1 zl. HP s odlomeným válečkovitým uchem, 2, jp, orn.: pásy krokvic provedené brázděnými vpichy, obr. 6: 6. – 1 zl. HP, 2, jp, orn.: řádek vpichů omezující svrchu krokvice provedené brázděnými vpichy, zčásti obrvenými, rhomboidní motiv, obr. 6: 7 a obr. 9: 9. – 1 zl. HP, 2, jp, orn.: řádek svislých rýžek na rozhraní hrsla a plec, pod ním šikmý svazek provedený brázděnými vpichy, obr. 6: 8. – 1 zl. P, 2, jp-ss, orn.: na výduti důlek se zvýšeným středem (pupík) kombinovaný se šikmým pásem rýh/zlábků, obr. 6: 9 a obr. 9: 5. – 2 zl. PS s ploše válečkovitým uchem, orn.: svazky a trojúhelník provedeny brázděnými vpichy, obr. 6: 10. – 1 zl. PS, orn.: lomené svazky brázděných vpichů, zesponu omezené rýhou, obr. 6: 11. – 1 zl. HP, orn.: krokvice ze svazků brázděných vpichů, obr. 6: 12. – 2 zl. P, orn.: dtto. – 1 zl. PS, 2, jp, orn.: trojúhelníky vyplněné brázděnými vpichy, obr. 6: 13 a obr. 9: 3. – Část HP (4 zl.), 2, hp, orn.: ryté žebříčky v kombinaci s pásy krokvic provedenými brázděnými vpichy, svrchu omezené řádkem šikmých rýžek, obr. 6: 14 a obr. 9: 10. – 1 zl. HP, orn.: žebříček provedený brázděným vpichem. – 1 zl. PS, orn.: lomené svazky brázděných vpichů vytvářející rhomboidní motiv, obr. 6: 15. – Část PS (2 zl.), 2, hp, orn.: motiv rhombů rámovaných svazky brázděných vpichů, obr. 6: 17. – 4 zl. HP a P, orn.: dtto. – 1 zl. P, 2, jp, orn.: trojúhelník vyplněný rytou mřížkou v kombinaci s krokvicemi z brázděných vpichů, obr. 6: 18. – 1 zl. P, orn.: dtto. – 1 zl. S, 2, jp, orn.: trojúhelníky z brázděných vpichů vymezení patrně negativní klikatku, obr. 6: 19. – 2 zl. P, orn.: dtto. – 1 zl. HP, orn.: dělená negativní klikatka vymezená trojúhelníky z mělkých brázděných vpichů, nad nimi dvojnásobně ryté žebříčky, obr. 6: 21 a obr. 9: 6. – 1 zl. PS, 2, jp, orn.: tenké ostře ryté svislé několikanásobné žebříčky, obr. 6: 22. – Část HS (2 zl.) s kořenem válečkovitého ucha, 2, ajp, orn.: svislé pásy brázděných vpichů, obr. 7: 1. – 1 zl. S, 2, ajp, orn.: pásy krokvic tence ryté, obr. 7: 2. – 1 zl. PS, 21, a, orn.: dtto, obr. 7: 3. – 1 zl. H, 2, ajp, orn.: ryté žebříček s příčkami provedenými brázděnými vpichy, obr. 7: 4. – Část HP (2 zl.) s kořenem ploše válečkovitého ucha, 2, jp, orn.: obrvený trojúhelník vyplněný rytou mřížkou, ohraničený rytými žebříčky s příčkami ze šikmých vpichů, povrch silně korodovaný, obr. 7: 5. – 1 zl. S, 2, jp, orn.: pásy krokvic tence ryté, obr. 7: 6. – 1 zl. TD, 25, D1, ajpss, orn.: pásy krokvic tence ryté, obr. 7: 7. – 1 zl. PS, 2, jp, orn.: negativní klikatka vymezená rytými trojúhelníky a kombinovaná se svislými rytými dvojnásobnými žebříčky, obr. 7: 8.

Džbány nezdobené: 1 zl. OP s válečkovitým uchem, 2, O1, Ø 75, ajp, obr. 6: 3. – 1 zl. OH s kořenem ploše válečkovitého ucha, O1, Ø 80, obr. 7: 9.

Džbány – zlomky uch: 1 zl. páskového ucha, 2, jp, orn.: na boku důlky, svrchu řádky šikmo vedených plochých vpichů, *obr. 6: 16.* – 1 zl. ploše válečkovitého ucha, 2, ajp, orn.: 2 extrémně hluboké svislé rýhy, *obr. 6: 20.* – 1 zl. válečkovitého ucha vyběhajícího z okraje. – 1 zl. válečkovitého ucha. – 1 zl. ploše válečkovitého až páskového ucha. – 1 zl. páskového, mírně prožlabeného ucha.

Mísy

Mísy kónické: 1 zl. OS s úzce jazykovitým pupkem, 2, O3, Ø 160, jp, *obr. 4: 5.* – 1 zl. OS z oble kónického tvaru, 2, O1, Ø 220, jp, *obr. 7: 14.* – 1 zl. OS s oválným nízkým kuželovitým pupkem. – 1 zl. OS s hrotitým pupkem pod okrajem, O3.

Mísy s nálevkovitě rozevřeným hrdlem: 1 zl. OS s nevýrazně zesíleným hrdlem, 2, O2 zesílený, Ø 220, jp, *obr. 4: 1.* – Část OS (2 zl.), 21, O1, Ø 250, *obr. 4: 2.* – 1 zl. OS s nevýrazně zesíleným hrdlem, 2, O2 zesílený, Ø 210, jp, *obr. 4: 3.* – 1 zl. OS, 2, O2, Ø 220, jp, *obr. 4: 4.* – 1 zl. OS, 2, O1, Ø 240, *obr. 4: 6.* – 1 zl. OH s polokulovitým zploštělým pupkem, O2 zesílený, *obr. 5: 19.* – 1 zl. OH s přesekávaným okrajem, O2, Ø 220, *obr. 7: 10.* – 1 zl. OS, 21, O2, jp, *obr. 7: 11.* – 1 zl. OS, 2, O2, jp, *obr. 7: 16.* – 1 zl. OH se sekacím okrajem, O1. – 1 zl. OS.

Mísy na plášťové nožce: část N (2 zl.), 21, D5, ajp, *obr. 4: 10.* – Část SN (2 zl.), 2, D5, Ø 80, ajp, *obr. 4: 11.* – 1 zl. SN, 2, D5, p, *obr. 4: 12.* – 1 zl. N, 2, D5, Ø 150, jp, *obr. 4: 13.* – 1 zl. N, 2, D5, jp, *obr. 4: 14.* – 1 zl. N, 2, D5, Ø 120, jp, *obr. 4: 15.* – 1 zl. SN, D5.

Mísy se zataženým okrajem a řádky vrypů či vpichů na hrdle: 2 zl. HS, 21, jp, orn.: řádek hlubokých vpichů oble obdélníkovitých, *obr. 5: 8* a nevyobrazeno. – 1 zl. PS, 2, jp, orn.: řádek vpichů svisle kapkovitých, *obr. 5: 10.* – 1 zl. OS, 21, O3, Ø 240, jp, orn.: 2 řádky vpichů oble čtvercových a trojúhelníkovitých, *obr. 5: 11* a *obr. 9: 8.* – 1 zl. OS, 2, O1, apk, orn.: 2 řádky kruhovitých vpichů, *obr. 5: 12.* – 1 zl. PS, 21, ajp, orn.: řádek hlubokých kruhovitých vpichů, *obr. 5: 13.* – 1 zl. PS s pupkovitým uchem, vodorovně tyčinkovitě provrtaným, 2, ajp, orn.: řádek hlubokých kruhovitých vpichů, *obr. 5: 14.* – 1 zl. PS, 2, jp, orn.: řádek hlubokých kruhovitých vpichů, *obr. 5: 15.* – 2 zl. PS, 2, jp, orn.: řádek kapkovitých vpichů, *obr. 5: 16* a nevyobrazeno. – 1 zl. HS, orn.: hluboké vpichy kruhové. – 2 zl. PS s kruhovými vpichy nad rozhraním hrdla a plecí.

Mísy se zataženým okrajem ostatní: 1 zl. OS s podélně oválným oble hrotitým pupíkem, 2, O3, Ø 160, p, *obr. 4: 7.* – 1 zl. OS s nevýrazně zataženým okrajem, 21, O1, Ø 240, jp, *obr. 4: 8.* – Část OS (3 zl.) s oválně kuželovitým nízkým pupkem, 2, O1, Ø 280, ajp, *obr. 4: 9.* – 1 zl. OS s oble kónickým pupkem, 25, O1, jp, *obr. 7: 12.* – 1 zl. OS s oble kónickým pupkem, 25, O1, *obr. 7: 13.* – 1 zl. OS tupým oble kónickým pupkem, 25, O2, jp, *obr. 7: 15.* – 1 zl. OS, 2, O2, Ø 300, jp, *obr. 7: 17.* – 1 zl. OS, 2, O2, jp, *obr. 7: 19.* – 1 zl. OH, O3.

Miska miniaturní: 1 zl. OD, 25, O1, Ø 65, a, *obr. 2: 7.*

Amfory

Lahvovitá amfora se žebrem nad dnem ?: 1 zl. S, na žeburu nesouvislý řádek mělkých vpichů, 2, jp, *obr. 7: 18.*

S uchy na výduti, tvar ?: Část PS (2 zl.) s uchem válečkovitě oválným, 2, pk, *obr. 5: 17.* – 1 zl. PS s uchem válečkovitě ploše oválným, 25, ajp, *obr. 5: 18.* – 1 zl. PS s masivním uchem válečkovitě oválným, 2, ajp, *obr. 5: 20.* – 2 zl. PS s masivním uchem válečkovitě oválným, 25, jp, *obr. 6: 23, 25.* – 1 zl. PS s masivním, mírně prožlabeným uchem. – 1 zl. PS s masivním, ploše válečkovitým uchem. – 1 zl. masivního ucha.

Hrnce

Hrnce dvouché: část OH (3 zl.) s válečkovitým uchem, 2, O1, Ø 120, p, *obr. 2: 11.* – 1 zl. OP s válečkovitým uchem, 25, O3, Ø 170, ajp, *obr. 3: 1.* – 1 zl. OP s ploše válečkovitým uchem, 2, O1, Ø 160, ajp, *obr. 3: 3.* – 1 zl. HP s válečkovitým uchem, 2, jp, *obr. 2: 14.*

Hrnce s lizénou: 1 zl. OH s prstovanou lištou čtver. profilu, 25, O10, *obr. 8: 2.* – Část OH s nevýraznou lištou naspodu prstovanou (2 zl.), 3, O10, Ø 200, *obr. 8: 4.* – 1 zl. OH s nehtovanou lištou, 31, O10, Ø 240, jp, *obr. 8: 6.* – 1 zl. OH s nehtovanou lištou, 25, O10, p, *obr. 8: 7.* – Část OH s prstovanou lištou (2 zl.), 25, O10, Ø 330, jp, *obr. 8: 10.* – 1 zl. OH s nehtovanou lištou, 21, O10, jp, *obr. 8: 11.* – Část OH s nehtovanou lištou (2 zl.), 25, O10, Ø 320, jp, *obr. 8: 13.* – Část OH s nehtovanou lištou (3 zl.), 1, O10, Ø 280, jp, *obr. 8: 14.* – 1 zl. OH s prstovanou lištou, O10. – 2 zl. OH s nehtovanou lištou, O10.

Hrnce/poháry s lizénou: 1 zl. OH, 21, O10, Ø 120, jp, *obr. 8: 1.* – 1 zl. OS s nevýraznou lištou naspodu mělce nehtovanou, 2, O10, jp, *obr. 8: 3.* – Část OH s prstovanou lištou (2 zl.), 25, O10, Ø 220, jp, *obr. 8: 5.* – Část OH s prstovanou lištou (2 zl.), 2, O10, Ø 200, *obr. 8: 9.* – 1 zl. OH s nehtovanou lištou, 2, O10, jp, *obr. 8: 12* a *obr. 9: 4.* – 25 zl. OH s prstovanou či nehtovanou lištou, O10. – 1 zl. OH s hladkou lištou, 2, O9, Ø 180, ajp, *obr. 2: 6.* – 1 zl. OH s hladkou lištou, O9.

Hrnce ostatní: 1 zl. OH, 2, O1, Ø 180, ajp, *obr. 2: 16.* – Část OH (3 zl.), 2, O4, Ø 200, jp, *obr. 2: 18.* – 1 zl. OH s hrotitým pupkem šikmo propíchnutým, 25, O1, Ø 220, jp, *obr. 3: 2.* – Část OH (2 zl.) s polokulovitým zploštělým pupkem, 2, O1, Ø 240, p, *obr. 3: 5.* – 1 zl. HS s oble hrotitým pupkem, 2, jp, *obr. 3: 9.* – 1 zl. PS s pupkem svisle provrtaným, 31, ajp, *obr. 5: 21.* – 1 zl. OH s polokulovitým pupkem, O1. – 1 zl. OP, 3, O1, Ø 220, *obr. 8: 8.* – 2 zl. OH s řádkem nehtovitých vrypů, 2, O1, jp, *obr. 8: 15* a nevyobrazeno.

Vanička

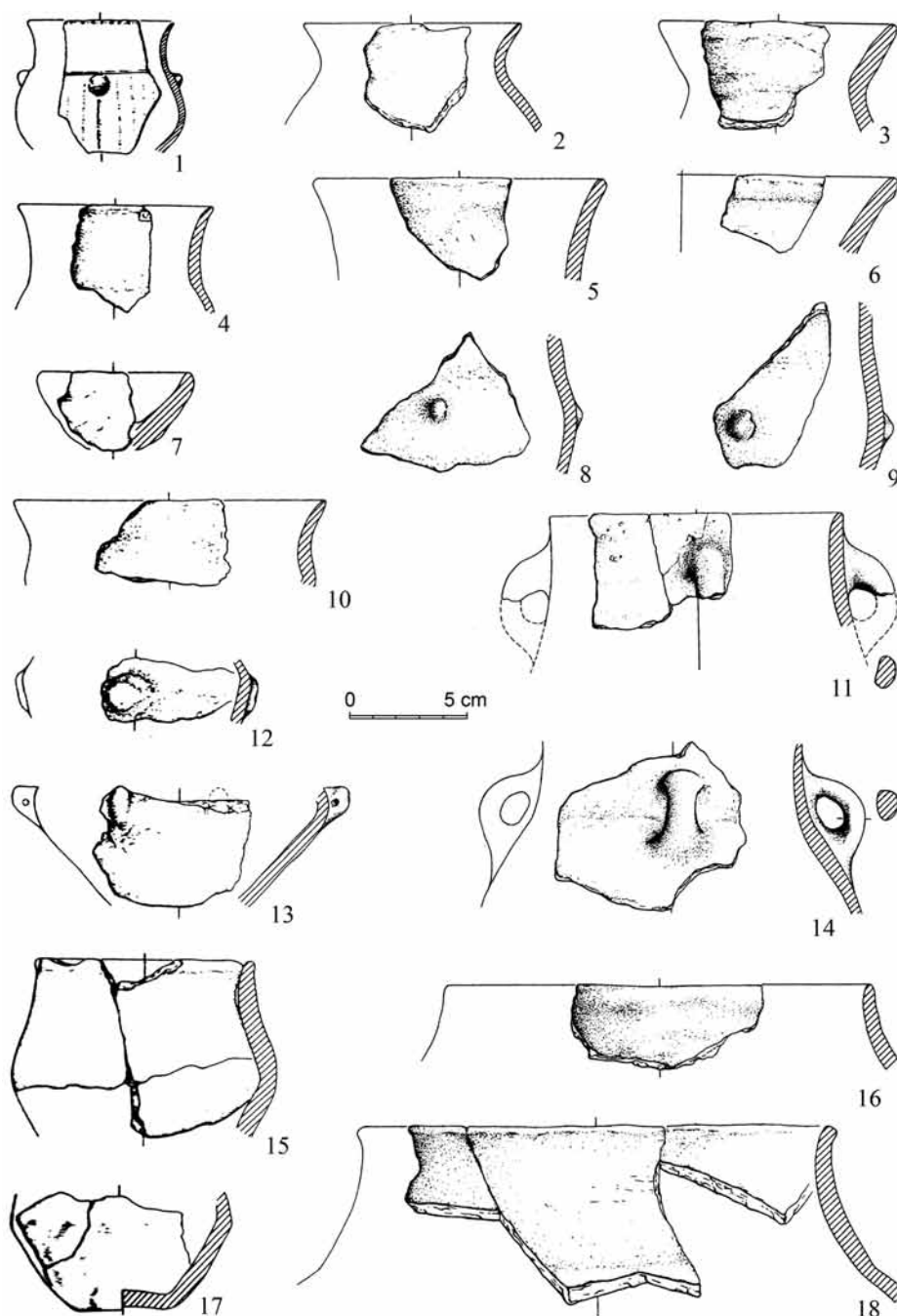
1 zl. OD s válečkovitým uchem, 2, O1, jp, *obr. 3: 15.*

Tvar ?

Zdobené: 1 zl. HP, orn.: řádek trojúhelníkovitých vpichů na přechodu plecí a hrdla, 21, apk, *obr. 5: 5.* – 1 zl. H, 2, jp, orn.: dvojnásobné (?) řádky kruhovitých hlubokých vpichů, *obr. 5: 7.* – 1 zl. T, 2, apk, orn.: řádek vpichů oble kapkovitých, *obr. 5: 9.* – 1 zl. T, orn.: vpichy kapkovité, řádek.

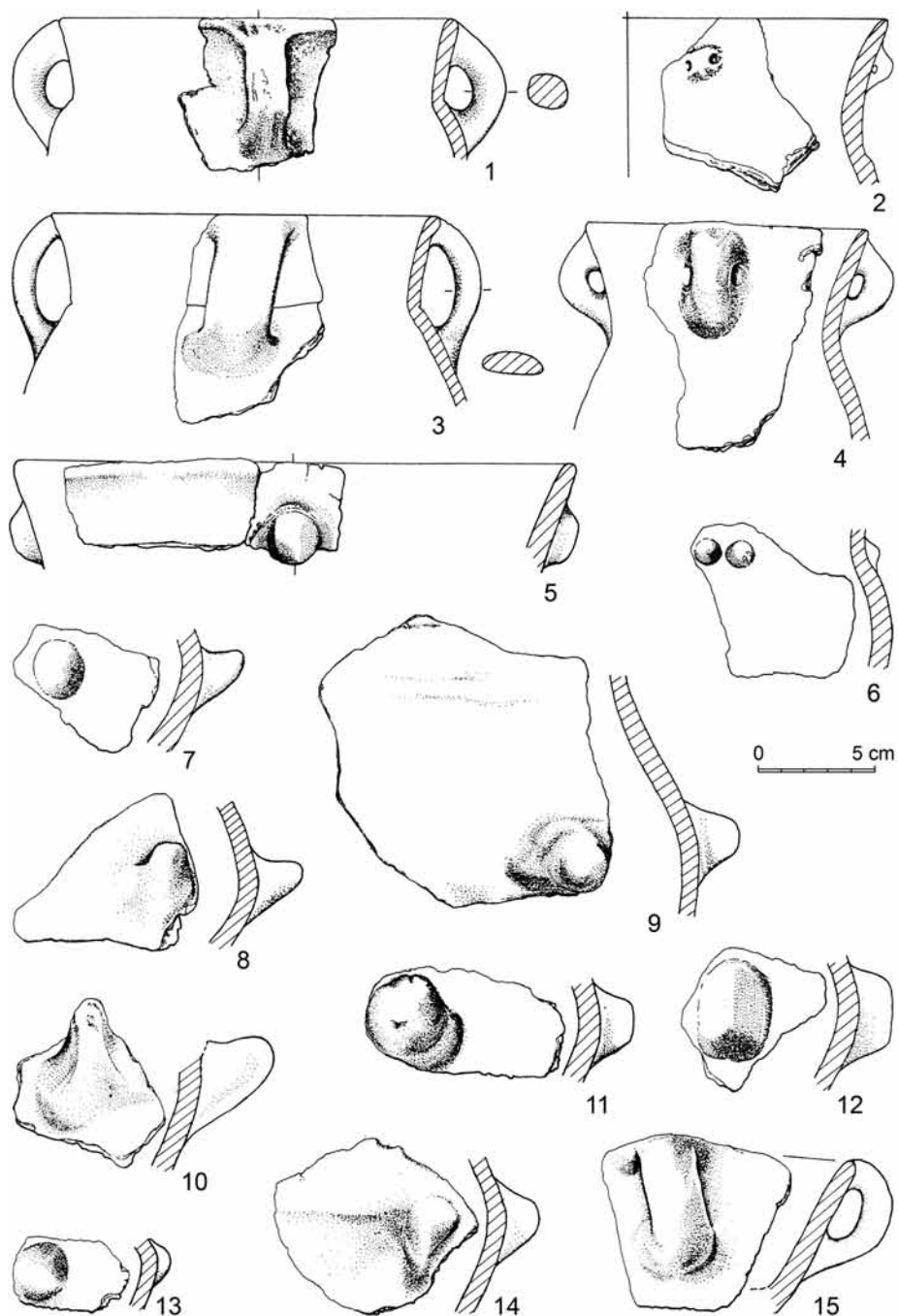
Pupky, výčnělky, ucha: 7 zl. PS s oble kuželovitým pupkem, 2, jp, *obr. 3: 11, 14* a nevyobrazeno. – 1 zl. PS s nízkým oble kuželovitým pupkem, 2, jp, *obr. 3: 13.* – 1 zl. HS s dvojicí kuželovitých pupků, 25, p, *obr. 3: 6.* – 2 zl. PS s polokulovitým pupkem. – 1 zl. PS s oválným hrotitým pupkem. – 2 zl. PS se zobákovitými pupky, 25, ajp, *obr. 3: 8, 10.* – 2 zl. PS se svisle oble obdélníkovitými pupky, 2, ajp,

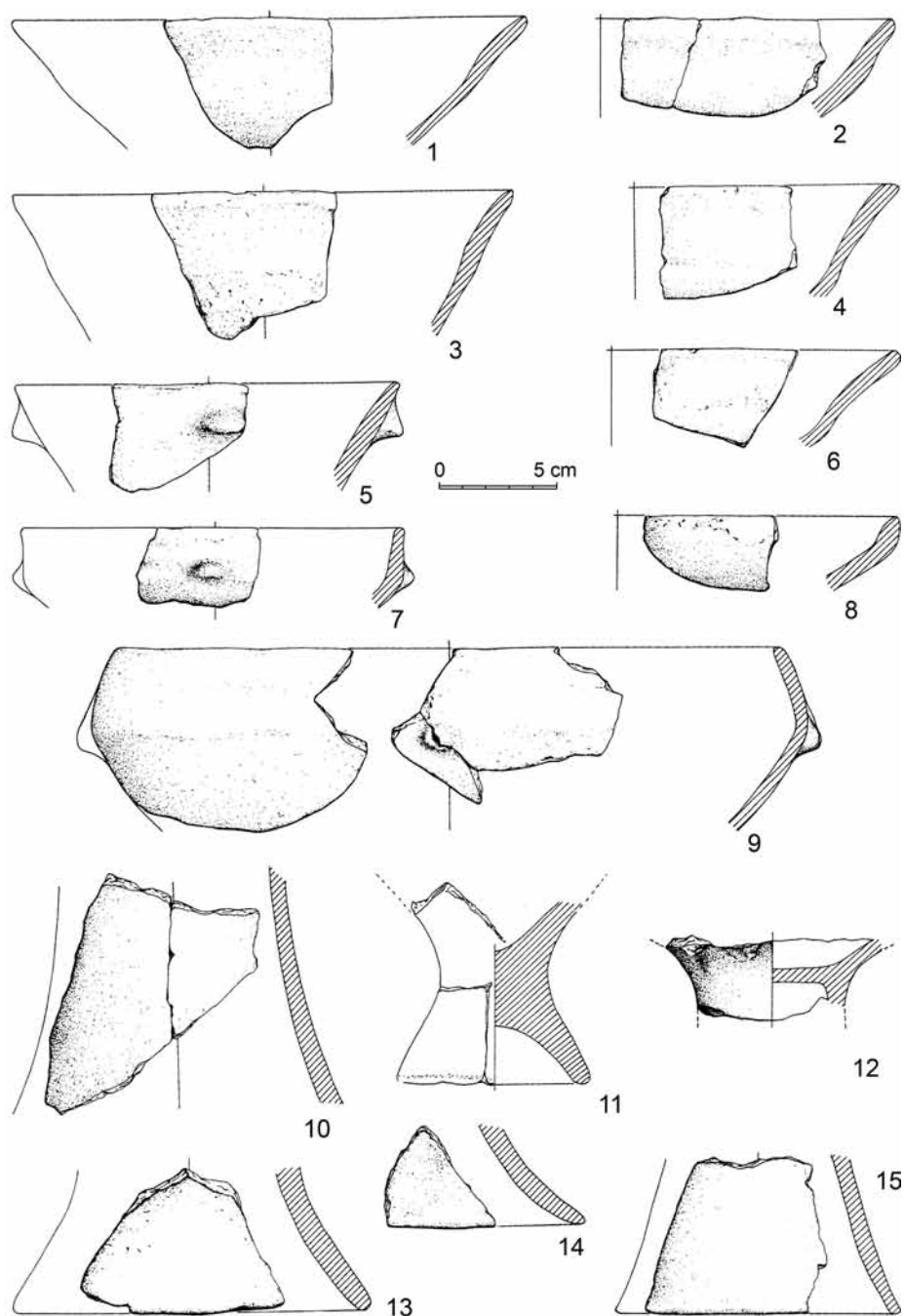

Obr. 2. Hřebeč, okr. Kladno. Eneolitická keramika: 1–6, 8–10, 12, 13, 15, 17 poháry; 7 miska; 11, 14 dvojúchý hrnce; 16, 18 zásobní hrnce.

Abb. 2. Hřebeč, Kr. Kladno. Äneolithische Keramik: 1–6, 8–10, 12, 13, 15, 17 Becher; 7 Schale; 11, 14 zwei-handeligen Töpfe; 16, 18 Vorratstöpfe.

Obr. 3. Hřebč, okr. Kladno. Eneolitická keramika: 1–5 hrnce, 6–14 hrnce/amfory; 15 vanička.
Abb. 3. Hřebč, Kr. Kladno. Äneolithische Keramik: 1–5 Töpfe, 6–14 Töpfe/Amphoren; 15 Wanne.

Obr. 4. Hřebeč, okr. Kladno. Eneolitická keramika: 1–9 mísy; 10–15 mísy na nožce.

Abb. 4. Hřebeč, Kr. Kladno. Äneolithische Keramik: 1–9 Schüsseln; 10–15 Schüsseln mit Fuß.

obr. 3: 12 a nevyobrazeno. – 1 zl. PS s horizontálně propíchnutým pupkem, 25, j.p. *obr. 6: 26*. – 1 zl. PS s úzkým jazykovitým pupkem, 25, *obr. 3: 7*. – 1 zl. T s vodorovně oble obdélníkovitým pupkem. – 2 zl. PS oble kuželovitým pupkem. – 2 zl. PS s vodorovně oválným, oble hrotitým pupkem. – 1 zl. PS s ploše válečkovitým uchem, 2, j.p. *obr. 6: 24*. – 1 zl. T s masivním válečkovitým uchem. – 1 zl. T se svislým oble obdelným masivním uchem. – 5 zl. HP a PS s odlomenými pupky a uchy.

Okraje: 1 zl. OH s okrajem řídce sekaným, 21, O1, Ø 250, ajp. *obr. 5: 6*. – 35 zl. OH.

Dna: část TD (3 zl.), 3, D4, Ø 150, *obr. 7: 21*. – 1 zl. TD, 2, D1, Ø 60, j.p. *obr. 6: 27*. – 1 zl. D, D0. – 4 zl. TD, D1. – 7 zl. TD, D2. – 3 zl. TD, D3. – 1 zl. TD, D4.

Atypické: 8 zl. T

Kamenná industrie (neolit/raný eneolit?). Broušená industrie: sekera s kopytovitým ostřím a další 4 zlomky nástrojů. – Štípaná industrie. – Ostatní kamenná industrie: otloukač a 4 zmotěrky či jejich fragmenty.

Rozbor a datování nálezů

Z jámy H1 je k dispozici celkem 364 zlomků, z toho 47 neolitických (LnK) a 317 eneolitických, z nichž je 153 zl. okrajů (48,2 %), 32 zl. den (10,2 %), 120 zl. zdobených, profilovaných, s uchy a pupky (37,8 %) a 12 atypických (3,8 %). Již na první pohled je zřejmé, že původní struktura eneolitického souboru je deformovaná skartací atypických a méně výrazných zlomků, což mj. znamená, že statistické úvahy jsou bezpředmětné. Zajímavý může být snad jen odhad původní četnosti hřebečského souboru. Dle porovnání s neskartovanými soubory z raného až starého eneolitu (Praha-Ďáblice, Ústí n. L. – Trmice, Most, Benátky), kde se podíl atypické keramiky pohybuje zhruba od 60 do 85 % (Dobeš – Kostka – Stolz 2007, tab. 2; Kalferst – Zápotocký 1991, 396; Zápotocký 1996, 439; Zápotocký – Černá – Dobeš 1989, 37), by mohl čítat od 790 do 2100 zl. – což je na české poměry značný počet, zároveň naznačující, že typové spektrum takového souboru by mohlo být poměrně reprezentativní.

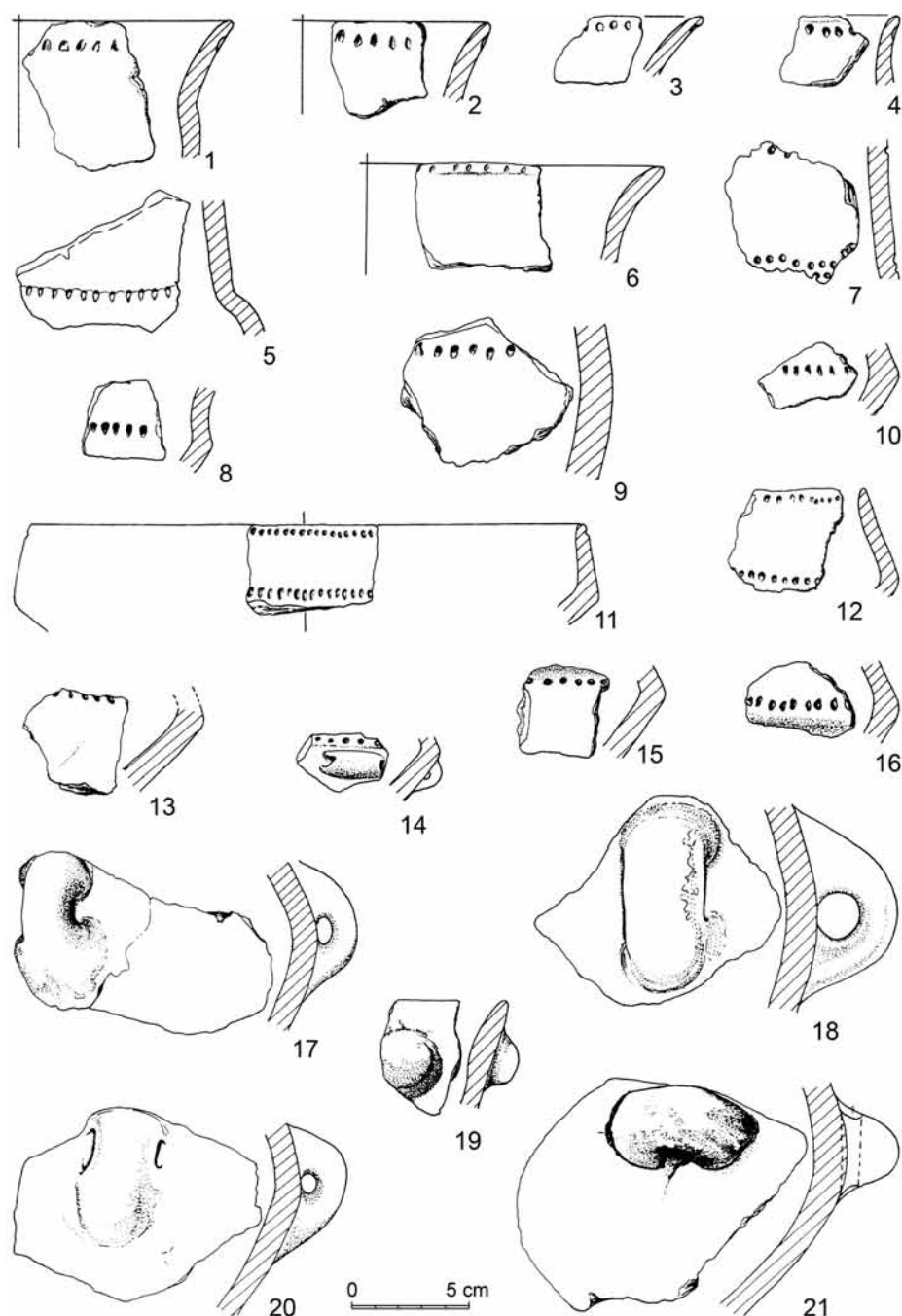
Kromě keramiky se z výplně objektu dochovala menší kolekce kamenné industrie, složená vesměs z předmětů chronologicky málo citlivých, které možno připsat jak LnK, tak osídlení z pozdní doby kamenné. Pouze výskyt kopytovitých tvarů broušené industrie by mohl být spojován spíše s LnK, i když jejich užívání v raném eneolitu je též doloženo (Zápotocký 2002, 174, 179–180).

Soubor není kulturně jednotný. Chronologicky citlivé typy a prvky spadají do intervalu vymezeného na jedné straně přelomem neolitu a eneolitu, na straně druhé počátkem staršího eneolitu.

Z typů, které by měly souviset s počátky raného eneolitu, je třeba jmenovat zejména dvouúche pohárky a hrnce s oušky na hrdle či na přechodu hrdla a plecí, které připomínají spíše ještě horizontálně provrtané pupky (*obr. 3: 4*). Takové jsou doloženy v pozdně lengyelském souboru z Horního Cetna, kladeného na přelom stupňů IIa a IIb kultury s moravskou malovanou keramikou (Zápotocká 1981, 49, *obr. 1: 1–10*), či z Jenštejna-Podolánky (Zápotocký – Dreslerová 1996, Abb. 24: 2) a Pracovic (Zápotocký 1996, 428, *obr. 8: 1, 3*). Tvary s oušky obdobného, ale i výraznějšího provedení (*obr. 2: 11, 14; 3: 1*; zejm. 3: 3) najdeme i v následné fázi střešovické (Zápotocká 1969, Taf. XVII: 1–3) a též ve starším stupni jordanovské kultury, jejíž užitková keramika má ještě obecně pozdně lengyelský ráz (Sankot – Zápotocký 2009, *obr. 19B: 71*). Výrazná ucha na příslušných nádobách mladších horizontů raného eneolitu jsou již zcela odlišná (srov. Zápotocký – Dreslerová 1996, Abb. 17).

Dalším typem vystupujícím již na chronologické úrovni Horního Cetna jsou pozdně lengyelské trojčlenné pohárky (*obr. 2: 1, 4, 13, 17*) s jasně odděleným hrdlem, výrazně odlišné svou ostrou profilací od příslušných měkce formovaných tvarů předcházejícího pátého stupně k. s keramikou vypíchanou (Zápotocká 1976, 274). V českém pozdně lengyelském materiálu je najdeme např. v Jenštejně-Podolánce (Zápotocký – Dreslerová 1996, 53–54, Abb. 24: 1, 3–4) či v Bílině (Zápotocký 1996, 405, *obr. 1: 1*), nevýrazně ve Střešovicích (Zápotocká 1969, Taf. XVI: 9, 13) a v poněkud jiné formě v Tuchoměřicích, kde jsou datované do staršího stupně jordanovské kultury (Sankot – Zápotocký 2009, *obr. 19A: 11–12*).

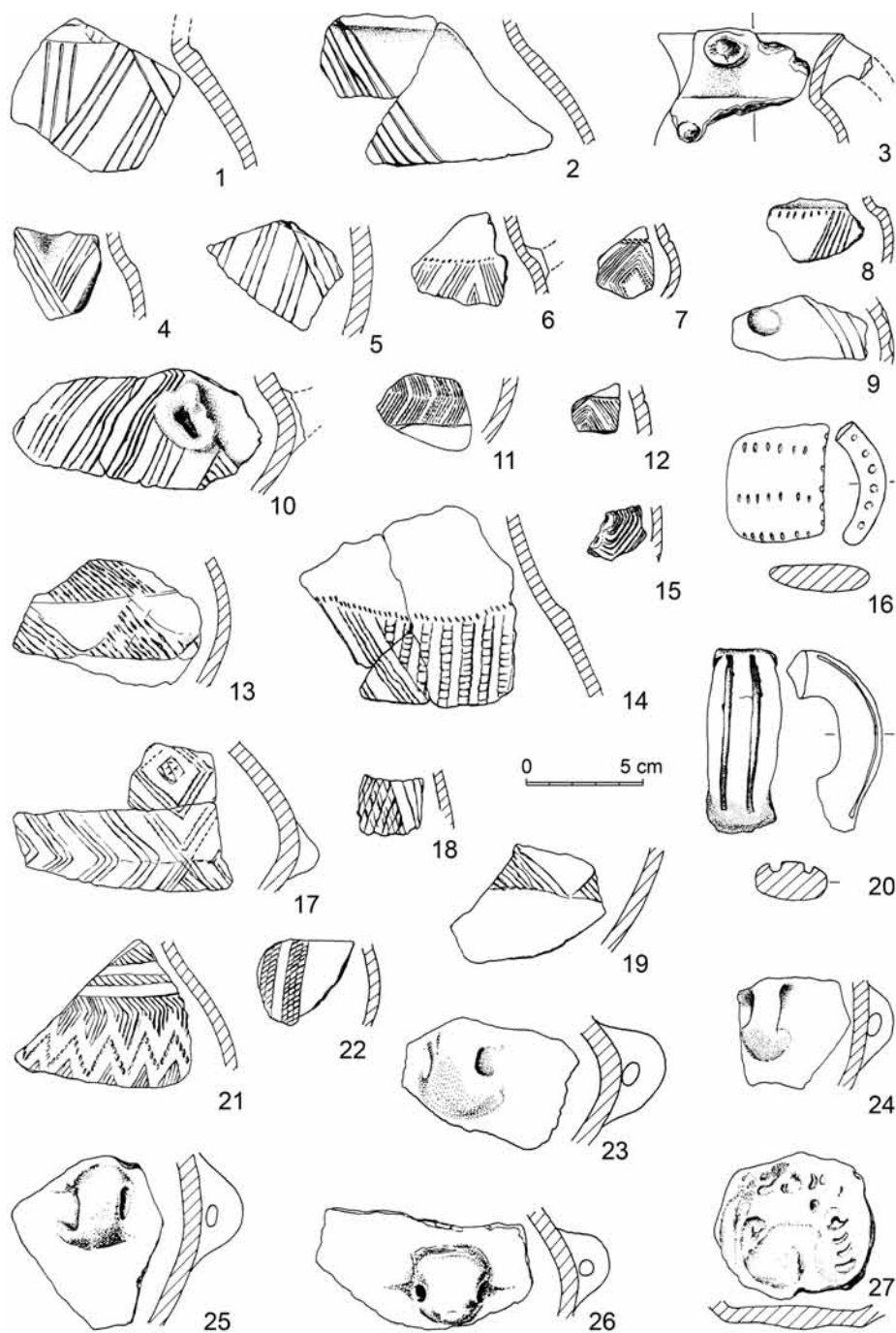
Poháry nálevkovité a tulipánovité zde reprezentují mladší třídy diskutovaných tvarů. K prvním by mohly patřit rozevřené okraje (*obr. 2: 5, 10*), a zejména některé exempláře opatřené prstovanou či nehtovanou lištou pod okrajem, alternativně taxované jako zásobní hrnce (*obr. 8: 9: 4*), též s blátitou úpravou povrchu (*obr. 8: 6*). Nálevkovité poháry a zásobní hrnce téže profilace se objevují na území Čech prvně v mladším stupni jordanovské kultury (Kobylisy, Ďáblice), přičemž lišta i blátitý povrch jsou spojovány s vlivy poströssenského prostředí jihozápadního, resp. časné michelsberského

Obr. 5. Hřebeč, okr. Kladno. Eneolitická keramika: 1–6 poháry; 7, 9 tvar ?; 8, 10–16 mísy; 17, 18, 20, 21 amfory; 19 hrnec?

Abb. 5. Hřebeč, Kr. Kladno. Äneolithische Keramik: 1–6 Becher; 7, 9 Form ?; 8, 10–16 Schüsseln; 17, 18, 20, 21 Amphoren; 19 Topf?.

Obr. 6. Hřebčín, okr. Kladno. Eneolitická keramika: 1–22 džbány, 23–27 tvar?
 Abb. 6. Hřebčín, Kr. Kladno. Äneolithische Keramik: 1–22 Krüge, 23–27 Form?.

(*Neustupný 1969*, 275; *Lüning 1976*, 129; *Klassen 2004*, 156–159). Obliba nálevkovitých tvarů s okrajovou lištou (tzv. románskou lizénou) a blátitým povrchem trvala poté několik století, prakticky až do počátků středního eneolitu (*Zápotocký 1996*, 443).

Pozoruhodnou skupinou jsou okraje pohárů s řádkem trojúhelníkovitých či kapkovitých vrypů pod okrajem (*obr. 5: 1–4; 9: 7*), vykazující úzkou formální vazbu k nejstarším severským i středoevropským nálevkovitým pohárům (*Becker 1947*, 127; *Zápotocký 1957*, 218, 226, *obr. 81; Klassen 2004*, 183–189, *Abb. 119*). Z českého postjordanovského materiálu je v této podobě neznáme, ojedinele se na pohárech vyskytují pouze řádky svislých rýh či nehtovitých záseků, např. v Blatově či v Ústí n. L. – Trmicích (*Axamit 1930*, 196, *tab. XL: 13; Zápotocký 1996*, 441, *obr. 13: 6*). V mladších souborech se s nimi setkáme ještě např. v Benátkách, kde jsou považovány za archaický prvek (*Kalferst – Zápotocký 1991*, 383, 404–405, *obr. 7: 1–3*).

Tvarem kultury michelsberské je nepochybně zlomek dna tulipánovitého poháru (*obr. 7: 20; 9: 11*). Jeho zachovalý zbytek bohužel nedovoluje jednoznačné typové zařazení, poměr tloušťky stěny ve vztahu k profilaci dna však svědčí spíše pro tulipánovité poháry nejmladších stupňů této kultury (typy 4 či 11: *Lüning 1968*, 21–25, *Beilage 5*). Uvedené poháry jsou v českém nálezovém fondu zastoupeny již poměrně hojně (*Axamit 1916*, 69–72, *obr. 1, 3, 6; Zápotocký – Černá – Dobeš 1989*, 39–40, 45–46, *obr. obr. 7, 11; Polišínský 2006*, 265, *obr. 4: 1*), přičemž zejména podle inventáře jámy z Mostu je zřejmé, že časově korespondují se starší fází baalberského stupně kultury nálevkovitých pohárů (*Zápotocký – Černá – Dobeš 1989*, 30–42, *obr. 1–8*).

Džbány představují keramickou třídu, na které se dají nejlépe sledovat dobové proměny tektoniky tvarů a ornamentace. V Hřebčích jsou zastoupeny velmi silně (*obr. 6: 1–21; 7: 1–9*). V Čechách se bezpečně vyskytují od počátků jordanovské kultury, funkčně zjevně jako alternativa či doplněk stávajících pohárků. Podle uspořádání a stylu výzdoby, resp. její absence, lze v předloženém souboru postihnout několik skupin, víceméně chronologicky rozdílných (k podstatě diagnostických znaků sledovaných na raně eneolitických džbánech viz *Neustupný 1969*, 275, *Tab. I*).

Za nejstarší je možné považovat džbány zdobené na plecích svazky jemně rytých rýh, často uspořádaných do krokvic. Stojí patrně na počátku jordanovské kultury (*obr. 6: 1–2, 4–6, 8, 10; 7: 2–3, 6–7; 9: 1–2*), protože jejich přítomnost již ve střešovickém horizontu není průkazná (lomené svazky rýh charakteristické pro tento horizont v Hřebčích chybí, ostatně tento motiv je v eponymním souboru aplikovaný na jiných tvarech).³ Zajímavým jedincem, výzdobou korespondujícím právě s tímto horizontem, je zlomek z plecí džbánu či pohárku se svazkem rýh kombinovaným s důlkem s pupkovitě zvýšeným středem (*obr. 6: 9; 9: 5*), který má přesné analogie právě ve Střešovicích (*Zápotocká 1969*, *Taf. XII: 5*).

Se starším stupněm jordanovské kultury se dají spojovat i další výzdobné motivy aplikované na plecích džbánů, zpravidla provedené technikou brázděného vpichu, a sice různé motivy žebříčkovité, rhombické, samozřejmě v kombinacích (*obr. 6: 7, 11–12, 14–15, 17; 9: 9–10*), možný je rovněž výskyt ornamentace s dominantní úlohou vyplňovaných trojúhelníků, někdy vytvářejících negativní klikatku (*obr. 6: 13, 18–19; 7: 5; 9: 3*). Džbány mladšího jordanovského stupně, charakterizované zpravidla zdvojenou obrvenou linkou omezující hlavní ornamentaci na rozhraní hrdla a plecí, v Hřebčích chybějí. Zato se zde setkáme s tvary pozdně jordanovského stupně, se džbány schussenriedského typu, pro něž je příznačný výše popsán styl výzdoby, v horních partiích džbánů ovšem v podobě výrazných žebříčků a zpravidla rytých (*obr. 6: 21; 7: 4; 9: 6*), příp. též motiv negativní klikatky a svislých žebříčků (*obr. 6: 22; 7: 8*).

Typologicky nejmladším je zlomek (*obr. 7: 9*) řadící se tvarem a nasazením ucha pod okrajem už ke staroeneolitickým džbánům baalberského typu.

Mísy jsou většinou obtížně datovatelné. Tvary se široce nálevkovitě rozevřeným ústím (*obr. 4: 1–4, 6*) by měly souviset spíše se starším obdobím raného eneolitu, a to zejména ty se zesíleným ústím (srov.

³ Pro existenci džbánů s charakteristickou rytou výzdobou již ve střešovickém horizontu by mohly svědčit zlomky z Klučova (*Kudrnáč 1954*, *obr. 4: 3–4*), které ovšem mohou pocházet též z pohárů či amfor/puten.

Koštuřík et al. 1984, 406). Přesekávané okraje mís s nálevkovitě rozevřeným ústím (*obr. 7: 10*, patrně i *5: 6*), pokud nesouvisejí s mladší keramikou vypíchanou, by mohly dle analogií patřit nejspíše pozdně lengyelskému horizontu (Střešovice: *Zápotocká 1969*, Taf. XII: 8).

Mísy se zataženým ústím (*obr. 4: 7–9; 7: 12–13, 15, 17*) jsou tvarem víceméně průběžným. V Čechách je najdeme bezpečně již v souborech na úrovni střešovické fáze (Lhotka nad Labem: *Zápotocký 1996*, obr. 4: 1, 4), po celé trvání kultury jordanovské (*Lüning 1976*, Abb. 20), v souborech postjordanovských (*Zápotocký 1996*, obr. 21: 42), starobaalberských s prvky mladé kultury michelsberské (*Zápotocký – Muška 1999*, obr. 14: 22–23) i v kolekcích ještě mladších (např. Cimburk u Kutné Hory: *Zápotocký 2000*, Abb. 37B: 5). Aplikace plastické výzdoby na mísách je z chronologického hlediska víceméně rovněž průběžná, spíše však lengyelského charakteru, na rozdíl od vhloubené.

Mísy dvojkónické, s okrajem válcovitým či dovnitř zalomeným a s výzdobou sestávající z řádku vpichů pod okrajem a nad rozhraním hrdla a plecí (*obr. 5: 10–16; 9: 8*), jsou charakteristickým tvarem starobaalberského, resp. baalbersko-michelsberského horizontu (Most: *Zápotocký – Černá – Dobeš 1989*, Abb. 7: 41–42; Mirošovice: *Zápotocký – Muška 1999*, obr. 23: 41, 43).

Mísy na nožce (*obr. 4: 10–15*). Obliba plášťových nožek u mís je zhruba téhož trvání, s tím, že jejich počátky lze klást již do 4. stupně StK (*Pavlu – Zápotocká 2007*, 43) a objeví se i později, v baalberském stupni k. nálevkovitých pohárů (Dneboh-Mužský: *Pleslová-Štiková 1981*, 60, obr. 7).

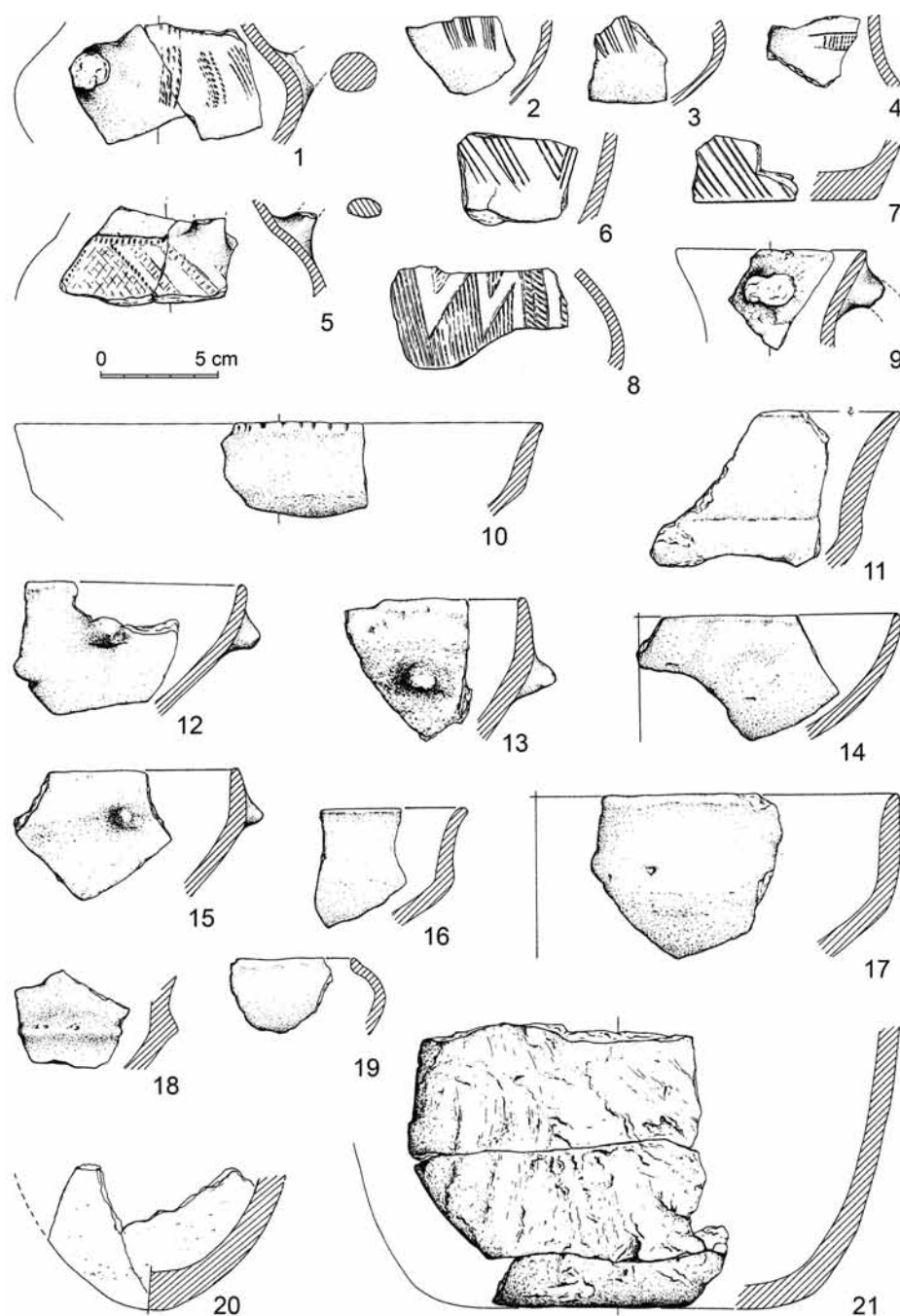
Prostřednictvím několika průkazných zlomků (*obr. 5: 17–18, 20; 6: 23–25*) je zde možné identifikovat amfory s uchy na výdutí, konkrétní tektoniku celých tvarů však není možné z drobných zlomků zjistit. Obecně jde o amfory opatřené drobnějšími, ale masivními válečkovitými uchy, které se objevují prvně v pozdní fázi StK (*Zápotocká 1998*, 227, Taf. 120: 1) a poté v materiálech českého pozdního lengyelu horizontu Horního Cetna (*Zápotocká 1981*, obr. 3: 18) a Prahy-Střešovic (*Zápotocká 1969*, Taf. XVII: 5, XVIII: 5). Zdá se, že v mladších obdobích raného eneolitu je možné na amforách registrovat ucha spíše ploše válečkovitá (pro starší jordanovskou kulturu srov. *Sankot – Zápotocký 2009*, obr. 19B: 61), později mohou alternovat exempláře s věncem pupkovitých uch na max. výdutí (*Zápotocký – Dreslerová 1996*, Abb. 17: 31–32; *Zápotocký 1996*, obr. 21: 30) a na výdutích amfor z přelomu raného a starého eneolitu již pravá ucha pásková (*Zápotocký – Černá – Dobeš 1989*, obr. 4: 12–13; *Dobeš – Kostka – Stolz 2007*, obr. 14: 11). Ucha amfor blízká se řezem spíše kruhu než silně zploštělému oválu by tedy mohla být charakteristická spíše pro starší období raného eneolitu s převahou tvarů podobných lengyelským.

Drobný zlomek (*obr. 7: 18*) by mohl pocházet z lahovitě amfory se žebrovitým prstencem nad oblým dnem, typické, stejně jako mladší typy tulipánovitých pohárů, pro mladší michelsberskou kulturu (srov. *Lüning 1968*, 41, Beilage 5). Na zlomku ovšem chybí podstatný funkční znak – svislé průvrty. Příslušnost k tvarům pojednávané kultury je tedy sporná, i když se v českém prostředí rovněž už objevily (*Zápotocký – Černá – Dobeš 1989*, 42–44, obr. 10).

Vaničky (*obr. 3: 15*) jsou příznačné pro starší období raného eneolitu. Prvně je nalzáme v mladších fázích StK, resp. v jejím 4. stupni (Praha-Bubeneč: *Steklá 1959*, 228), a poté v raně eneolitických souborech střešovického a staršího jordanovského stupně (*Zápotocká 1969*, Taf. XV: 1–2; *Novotný 1950*, 228, obr. 19; *Lüning 1976*, 171, Taf. 61: 8; 62: 6).

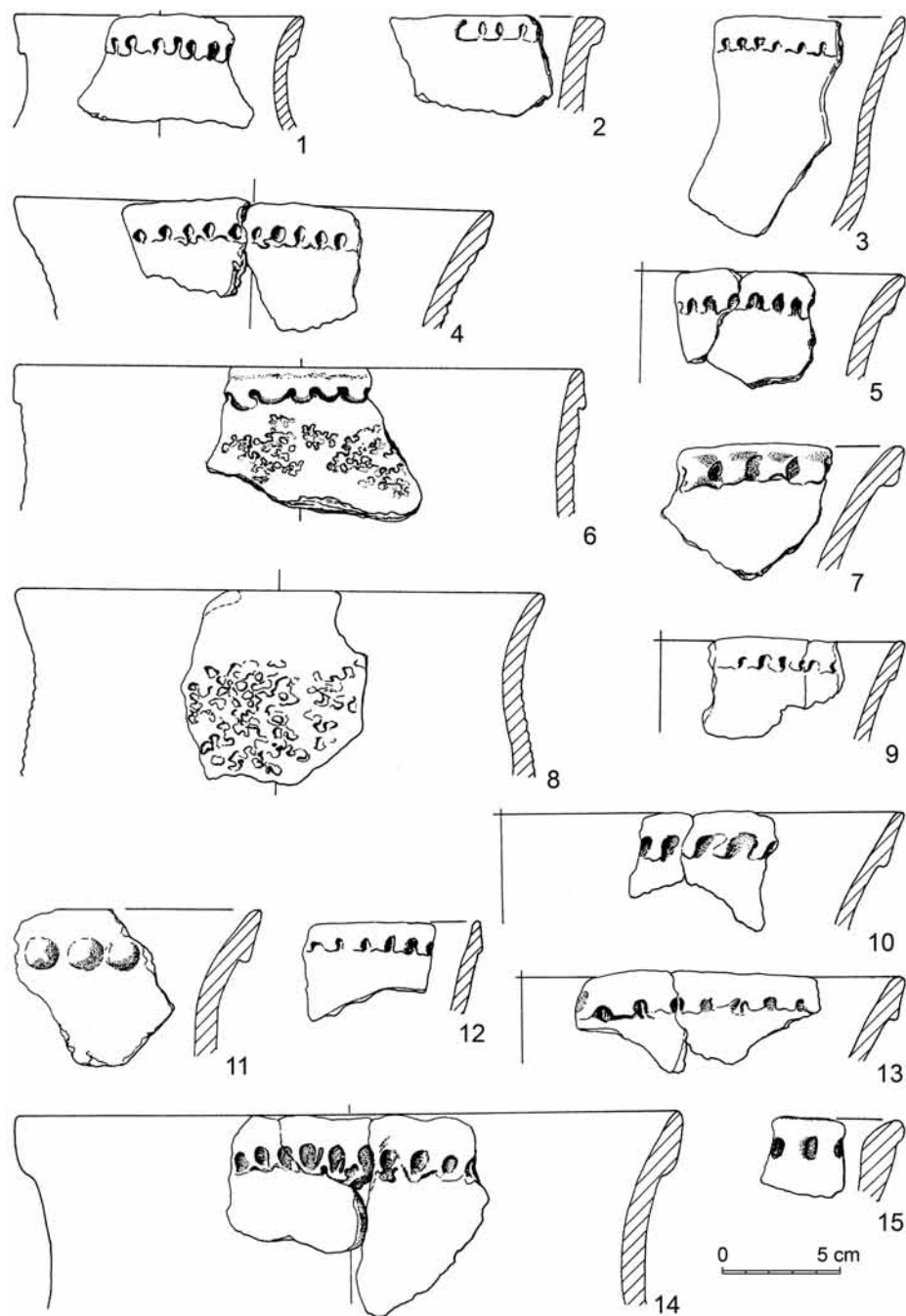
Výraznou součástí souboru, s vazbou na různé keramické třídy, jsou zlomky s různě tvarovanými pupky (*obr. 3: 6–14*). Jejich obliba trvá od pozdní kultury s vypíchanou keramikou, kdy jsou ovšem tvarově nevýrazné, hrubší, do pozdně lengyelského horizontu, kdy jsou typické zejména pupky bochníkovité, kulovité a zobákovité (*Zápotocká 1976*, 272–274). V Hřebči by tedy měly souviset spíše s materiálem obecně lengyelské tradice, se starším úsekem raného eneolitu. Z jiných znaků pozorovaných na keramice jsou zde těla zásobních hrnců s blátitým povrchem, též s prstovanou lištou na okraji (*obr. 8: 6, 8*) a spodek hrnce s oble vymezeným dnem (*obr. 7: 21*), vše příznačné naopak pro mladší období časného eneolitu, příp. pro starší eneolit.

V materiálu se nedají pozorovat přílišné rozdíly mezi jednotlivými typy či předpokládanými chronologickými skupinami – snad až na plavenou keramiku, občas ostřenou jemným pískem, která zcela dominuje u tvarů lengyelského tvarosloví, tj. u trojčlenných pohárků, dvojuchých džbánů a hrnců, částí amfor atp. (srov. *Zápotocká 1976*, 273).

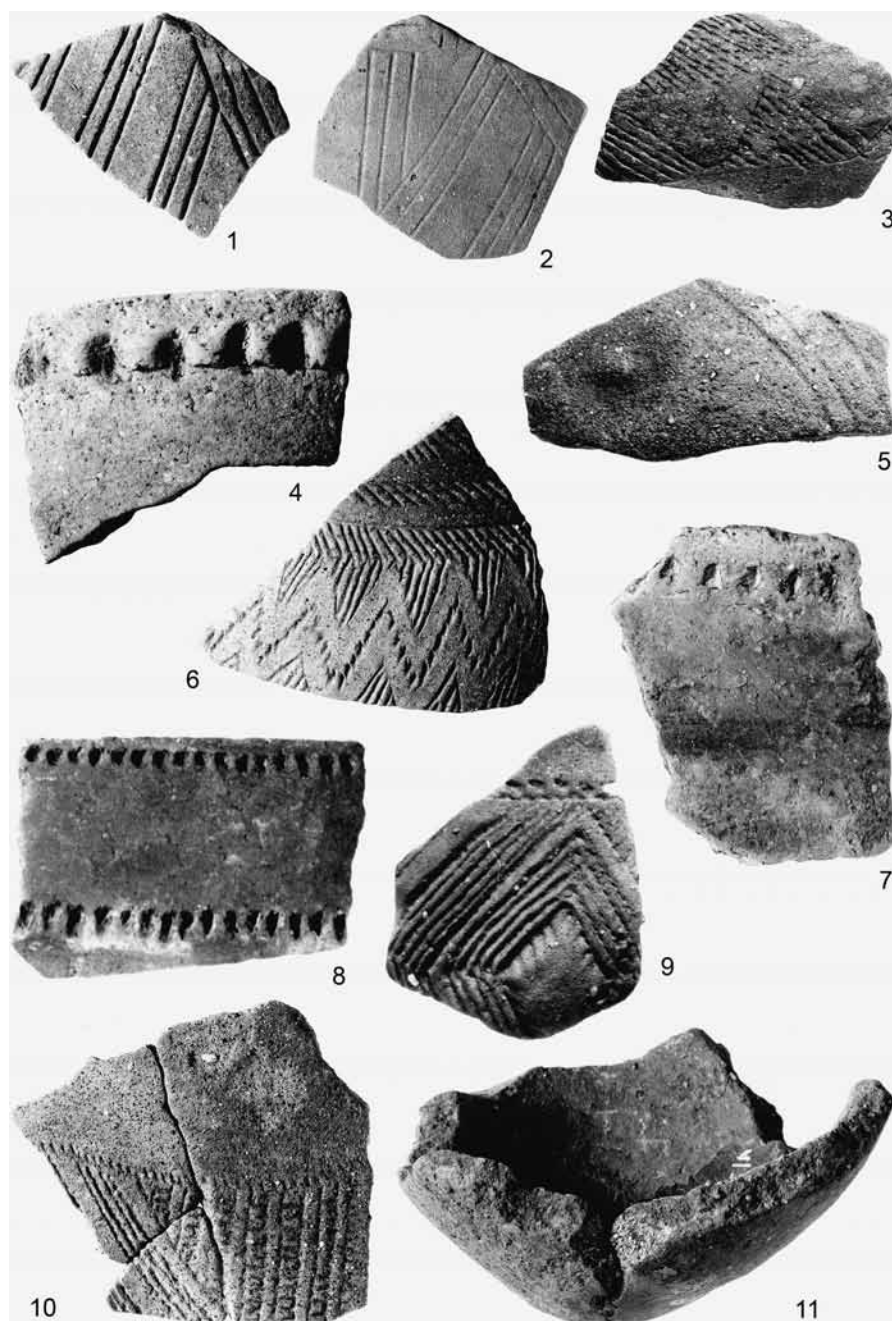
Obr. 7. Hřebeč, okr. Kladno. Eneolitická keramika: 1–9 džbány; 10–19 mísy; 20 tulipánovitý pohár; 21 hrnec.
 Abb. 7. Hřebeč, Kr. Kladno. Äneolithische Keramik: 1–9 Krüge; 10–19 Schüsseln; 20 Tulpenbecher; 21 Topf.

Obr. 8. Hřebeč, okr. Kladno. Eneolitická keramika: 1–5, 7, 9 poháry; 6, 8, 14 hrnce; 10–13, 15 poháry/hrnce.
 Abb. 8. Hřebeč, Kr. Kladno. Äneolithische Keramik: 1–5, 7, 9 Becher; 6, 8, 14 Töpfe; 10–13, 15 Becher/Töpfe.

Obr. 9. Příklady výzdoby a tvarů eneolitické keramiky z Hřebče, okr. Kladno. 1 – viz obr. 6: 5; 2 – 6: 1; 3 – 6: 13; 4 – 8: 12; 5 – 6: 9; 6 – 6: 21; 7 – 5: 1; 8 – 5: 11; 9 – 6: 7; 10 – 6: 14; 11 – 7: 20.

Abb. 9. Beispiele von Verzierung und Formen äneolithischer Keramik von Hřebč, Kr. Kladno. 1 – s. Abb. 6: 5; 2 – 6: 1; 3 – 6: 13; 4 – 8: 12; 5 – 6: 9; 6 – 6: 21; 7 – 5: 1; 8 – 5: 11; 9 – 6: 7; 10 – 6: 14; 11 – 7: 20.

K otázce dlouhodobě otevřených pravěkých objektů

Vzhledem k absenci dokumentace neznáme tvar ani funkci objektu. Nápadně početný soubor keramiky i její velký chronologický rozptyl, sahající od kultury s LnK přes většinu dosud rozpoznávaných raně eneolitických entit až po počátek starého eneolitu, nabízí proto jako nejpravděpodobnější dvojí výklad zdejší nálezové situace. S ohledem na údaj, že se jednalo o „jámu“, předpokládáme, že to mohl být:

(a) zahloubený objekt, podle množství nálezů většího rozsahu, snad hliník, vyhloubený v době kultury s LnK a po relativně dlouhém hiátu až v průběhu raného eneolitu postupně vyplňovaný;

(b) terénní deprese přirozeně či úmyslně zanášená odpadem na způsob kulturní vrstvy; je známo, že současný terén je – zejména v tradičních zemědělských oblastech – silně zarovnan orbou, zatímco v pravěku byla jeho původní morfologie mnohem výraznější (srov. *Ernée 2008*, 62–71, obr. 58).

Z poslední doby je možné uvést hned několik příkladů z období eneolitu, jež existenci takto dlouhodobě zaplňovaných objektů potvrzují. Kupř. na sídlišti v Bělči (okr. Beroun) byly ve výplni obj. 5, interpretovaného jako pozůstatek kulturní vrstvy zachované v muldě, identifikovány jak zlomky staršího stupně jordanovské kultury, tak ve větším množství též keramika pozdně jordanovská (*Matoušek – Stolz 2004*, 209–218). Markantním dokladem asynchronní výplně velkých objektů je situace v Žebráku, kde byly z povrchu a horních vrstev hliníků lineární keramiky odebrány početné zlomky kultury zvoncovitých pohárů (*Stolz 2004*, 235–241). Podobná časová prodleva mezi vykopáním objektu a jeho definitivním zanesením byla pozorována v Žádovicích na Moravě, kde se v hliníku obj. 168 nacházela ve spodních partiích keramika k. badenské a ve svrchních k. zvoncovitých pohárů (*Matějčková 1999*, 107). Stejně pozorování bylo učiněno i v Praze-Ďáblicích, kde se v horních vrstvách hliníků z mladší fáze jordanovské kultury nacházely zlomky z počátku staršího eneolitu (*Dobeš – Kostka – Stolz 2007*, 106–110, obr. 14–15) a ze šířemského stupně kultury nálevkovitých pohárů (*Dobeš – Kostka 2008*, 94, obr. 3–6, 17–18, 19: 1–7).

Vznik nálezového souboru z Hřebče se dá tedy nejspíše interpretovat jako výsledek postupného zanášení či zasypávání objektu nebo terénní deprese, což obojí bylo závislé především na lidské aktivitě v blízkém okolí. Časovou prodlevu, která v obdobných případech činí mezi nálezy ze spodních a svrchních vrstev několik set až tisíce let, lze nejspíše vysvětlit tak, že jak v primárních, tak v následně opakovaných odpadech měla významný podíl organická složka, jejíž objem se zhlíněním ztlačil, a docházelo tak k podstatnému sesedání vrstev. Je ostatně experimentálně prokázáno, že po opuštění sídliště překryje deprese na jeho ploše, umělé i přirozené, vegetace zpravidla ve formě drnu, který víceméně zamezí erozi (*Kazdová 1998*, 63; *Lüning 1981*), takže objekty velkých rozměrů, jako jsou hliníky, příp. příkopy,⁴ mohou zůstat dlouho patrné.

I když materiál z objektů zaplňovaných po dlouhou dobu zpravidla není vhodný pro řešení relativně chronologických otázek, je sám o sobě cenným dokladem o osídlení dané lokality. V našem případě je takto doložena existence takřka úplně vývojové sekvence raně eneolitického osídlení na sprašové poloze v místech dnešní vsi Hřebč. Výzkum hliníků a jiných rozměrných objektů tedy jistě není ani při použití elementárních metod výzkumu zbytečný, naopak může být komplementárním zdrojem poznatků o sídelní kontinuitě, resp. diskontinuitě v dané lokalitě.

Závěr

Nálezový soubor z Hřebče, okr. Kladno, získaný na sklonku 30. let 20. stol. amatérskou akcí a publikačně dosud opomíjený, představuje dosud nejvýraznější soubor raně eneolitického stáří ze

⁴ Kromě běžných poukazů na dodnes nezanesené příkopy středověkých opevněných sídel, příp. laténských oppid, poskytl indicie v tomto směru také výzkum na Denemarku u Kutné Hory. Z příkopů, jejichž vyhloubení je stratigraficky datováno do řívnáčské kultury, bylo odebráno několik vzorků pro radiouhlíkové datování. Některá data (Bln-2891 a 3270, 3450 ± 60 BP a 3210 ± 70 BP) z vyšších partií příkopu obj. 2 po kalibraci odpovídají starší době bronzové, vnější řívnáčský příkop č. 1 by dle vzorku Bln-2890 (2030 ± 60 BP) byl otevřený ještě na přelomu letopočtu (*Zápotocký – Zápotocká v tisku*).

záp. části středních Čech. Jeho nálezkové okolnosti sice nejsou uspokojivé, kolekce je však zajímavá hned v několika ohledech.

Pozoruhodný je především široký chronologický rozptyl. Jeho součástí jsou poměrně početné zlomky keramiky kultury lineární, následuje prakticky celé období raného eneolitu s přesahem do počátku staršího eneolitu. Přesnější zařazení většiny tvarů eneolitické keramiky je vzhledem k jejich dlouhodobému výskytu obtížné, přítomnost chronologicky citlivějších tvarů, především džbánů, však přece jen umožňuje v materiálu odlišit zhruba čtyři časové horizonty:

1. Nejstarší sídelní horizont zde reprezentují mísy s rozevřeným, zevnitř zesíleným hrdlem, pohárek (*obr. 2: 1*) a zčásti též nálevkovité dvojuché hrnce a trojčlenné pohárky s analogiemi v Horním Cetně, které pokračují do staršího jordanovského stupně. Typická „střešovická“ výzdoba z rytých klikatkovitě zalomených pásů na mísách či s kurvilineárními motivy na džbánech či pohárech zde sice chybí, je zde ale zlomek džbánu či pohárku (*obr. 6: 9; 9: 5*), hlásící se do tohoto období.

2. Starší stupeň jordanovské kultury v souboru reprezentují džbány s charakteristickými rytými krokvicovitými motivy, příp. s aplikacemi žebříčkových a rhombických motivů provedených brázděným vpichem, a zčásti již zmíněná průvodní keramika lengyelského rázu. Soudě opět dle zlomků džbánů, není zde možné identifikovat keramiku mladšího jordanovského stupně a ani skupiny Jenštejn.

3. Následuje až horizont pozdně jordanovský s charakteristickými schussenriedskými džbány, provázený pohárovitými a zásobními tvary opatřenými zesílenými okraji v podobě tzv. románských lizén a další keramikou, tvořící obvykle součást souborů z mladšího úseku raného eneolitu.

4. Nejmladší složku představuje materiál starobaalberský, provázený mladomichelsberskými tvary (tulipánovitý pohár, lahvovitá amfora?).

Keramika z hřebečského souboru tedy dokládá dlouhodobé raně eneolitické osídlení zdejší polohy, i když absence mladšího jordanovského stupně včetně skupiny Jenštejn zároveň naznačuje, že nemusí jít o sídelní kontinuitu. Významným momentem je, že nejmladší částí souboru je keramika staršího baalberského stupně – což je skutečnost, která by mohla souviset s problematikou vzájemného poměru (genetického vztahu) mezi epilengyelskou sekvencí a raným stadiem české skupiny kultury nálevkovitých pohárů.

Absolutní časový rozptyl analyzovaného materiálu, tedy bez LnK, je značný: ca 400–500 let. Spodní hranici by měla zhruba vymezovat dendrodata aichbühlské skupiny z 43. stol. př. n. l. (stanice Henauhof I: -4249 BC dle *Strobel 2000*, 212), která časově zhruba odpovídá střešovickému horizontu. Počátek baalberského stupně nálevkovitých pohárů s prvky mladé k. michelsberské by se na základě radiokarbonových dat měl pohybovat někde po r. 3800 př. n. l. (*Müller 2001*, 86–87, 90, Abb. 141 na s. 267), příp. podle porovnání se situací v Pomohání, s průměty švýcarských a jihoněmeckých dendrodat, ještě výše, až ve 37. stol. př. n. l. (*Höhn 2002*, 190–194, Abb. 169, 179).

Odpověď na otázku, jak mohl diskutovaný soubor vzniknout, není vzhledem k absenci dokumentace jednoznačná. Soudě dle početných zlomků lineární keramiky šlo nejspíše o neolitický hliník, po němž zůstala deprese, která se v době, kdy na počátku raného eneolitu byla zdejší poloha znovu dlouhodobě po několik století osídlena, postupně zanášela odpadem z blízkého obytného areálu. Prameny podobného typu, pocházející z dlouhodobě zaplňovaných depresí po starších objektech či z terénních muld, představují často jediný doklad přítomnosti toho kterého časového horizontu a někdy, jako v případě Hřebeče, i celé sídelní sekvence v lokalitě. To je třeba brát v potaz při úvahách jak o sídelní struktuře jednotlivých archeologických kultur, tak o kontinuitě či diskontinuitě pravěkého osídlení jako takového.

Literatura

- Anonym 1947*: Sládečkovo městské museum v Kladně. In: *Věstník Sládečkova městského musea na Kladně II*, Kladno, 80–83.
- Axamit, J. 1916*: Nové nálezy t. zv. michelsberské keramiky v Čechách, *Památky archeologické* 28, 69–72.
- *1930*: Nové nálezy jordansmühlské keramiky v Čechách, *Památky archeologické* 36, 188–201.
- Becker, C. J. 1947*: Mosefundne Lerkar fra Yngre Stenalder. Studier over Tragtbægerkulturen i Danmark. Aarbøger.
- Dobeš, M. 2007*: Raně eneolitický objekt ze Svárova, okr. Kladno, *Archeologické rozhledy* 49, 95–102.
- Dobeš, M. – Kostka, M. 2008*: Další sídliště raného a starého eneolitu v Praze-Ďáblicích, *Archeologie ve středních Čechách* 12, 71–106.
- Dobeš, M. – Kostka, M. – Stolz, D. 2007*: Sídliště kultur jordanovské a nálevkovitých pohárů v Praze-Ďáblicích, *Archeologie ve středních Čechách* 11, 79–124.
- Erné, M. 2008*: Pravěké kulturní souvrství jako archeologický pramen. *Památky archeologické – Suppl.* 20. Praha.
- Höhn, B. 2002*: Michelsberger Kultur in der Wetterau. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 87. Bonn.
- Kalferst, J. – Zápotocký, M. 1991*: Sídliště ze staršího období kultury nálevkovitých pohárů u Benátek, okr. Hradec Králové, *Archeologické rozhledy* 43, 376–410.
- Kazdová, E. 1998*: Poznámky k intruzím keramiky v neolitických sídlištních objektech. In: H. Zlatník – J. Prošředník edd., *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 16. pracovního zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska. Lázně Sedmihorky 23.–25. září 1997*, Turnov – Hradec Králové, 60–70.
- Klassen, L. 2004*: Jade und Kupfer. Untersuchungen zum Neolithisierungsprozess im westlichen Ostseeraum unter besonderer Berücksichtigung der Kulturentwicklung Europas 5500–3500 BC. Moesgård.
- Košťuřík, P. – Rakovský, I. – Peške, L. – Přichystal, A. – Salaš, M. 1984*: Sídliště mladšího stupně kultury s moravskou malovanou keramikou v Jezeřanech-Maršovcích, *Archeologické rozhledy* 36, 378–410.
- Kudrnáč, J. 1954*: Chata z mladší doby kamenné v Klučově, *Památky archeologické* 45, 107–113.
- Lüning, J. 1968*: Die Michelsberger Kultur. Ihre Funde in zeitlicher und räumlicher Gliederung, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 48, 1–350.
- *1976*: Schussenried und Jordansmühl. In: H. Schwabedissen Hrsg., *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa. Teil Vb. Westliches Mitteleuropa. Fundamenta. Monographien zur Urgeschichte. Reihe A. Band 3*, Köln – Wien, 122–187.
- *1981*: Versuchsgelände Kinzweiler (Stadt Eschweiler, Kr. Aachen-Land). In: *Untersuchungen zur neolithischen Besiedlung der Aldenhovener Platte XI, Bonner Jahrbücher* 181, 264–284.
- Mašek, J. ed. 1990*: Vysvětlivky k základní geologické mapě ČSSR 1 : 25 000. 12–232 Buštěhrad. Praha.
- Matějčková, A. 1999*: Sídliště kultury zvoncovitých pohárů v Žadovicích (okr. Hodonín). In: M. Čížmář ed., *Pravěk NŘ – Supplementum 4–5*, Brno, 101–199.
- Matoušek, V. – Stolz, D. 2004*: Časně eneolitické sídliště v Bělči (okr. Beroun), *Archeologie ve středních Čechách* 8, 209–218.
- Müller, J. 2001*: Soziochronologische Studien zum Jung- und Spätneolithikum im Mittelbe-Saale-Gebiet (4100–2700 v. Chr.). Eine sozialhistorische Interpretation prähistorischer Quellen. *Vorgeschichtliche Forschungen*, Band 21. Rahden/Westf.
- Neustupný, E. 1969*: Der Übergang vom Neolithikum zum Äneolithikum und der Ausklang der Lengyel-Kultur, *Študijné zvesti* 17, 271–291.
- Novotný, B. 1950*: Jordanovská skupina a jihovýchodní vlivy v českém neolitu, *Obzor prehistorický* 14, 163–260.
- Pavlu, I. ed. – Zápotocká, M. 2007*: Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit. Praha.
- Pleslová-Štiková, E. 1981*: Mužský u Mnichova Hradiště: pravěká skalní pevnost. *Památníky naší minulosti* 10. Praha.
- Polišenský, T. 2006*: Osídlení z období časného eneolitu v Praze-Křeslicích, *Archeologie ve středních Čechách* 10, 263–268.
- Sankot, P. – Zápotocký, M. 2009*: Eneolitický sídlištní areál (jordanovská a řivnáčská kultura) s kruhovým objektem – rondelem v Tuchoměřicích, okr. Praha–západ, *Památky archeologické* 100, v tisku.
- Steklá, M. 1959*: Třídění vypíchané keramiky, *Archeologické rozhledy* 11, 211–260.

- Stolz, D. 2004:* Stopy sídlištní aktivity kultury zvoncovitých pohárů na neolitickém sídlišti v Žebráku (okr. Beroun), *Archeologie ve středních Čechách* 8, 235–241.
- Strobel, M. 2000:* Alleshausen-Hartöschle – eine Siedlung der Schussenrieder Kultur im nördlichen Federseemoor (Kr. Biberach). Die Ausgrabungen 1984, 1992 und 1993. In: J. Köninger et al., *Berichte zu Ufer- und Moorsiedlungen Südwestdeutschlands III. Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg* 52, Stuttgart, 123–285.
- Zápotocká, M. 1969:* Die Stichbandkeramik zur Zeit des späten Lengyelhorizontes, *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 17, 541–574.
- 1976: Nálezy vypíchané keramiky z období pozdně lengyelského horizontu v Bylanech (okr. Kutná Hora), *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university* E 20–21, 269–274.
- 1981: Horní Cetno – soubor pozdně lengyelské keramiky z Pojizeří. In: *Praehistorica* 8, Praha, 43–50.
- 1998: Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums (5500–4200 B. C.). Praha.
- Zápotocký, M. 1957:* K problému počátku kultury nálevkovitých pohárů, *Archeologické rozhledy* 9, 206–235.
- 1996: Raný eneolit v severočeském Polabí, *Archeologické rozhledy* 48, 404–459, 543–544.
- 2000: Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Mit Beiträgen von Lubomír Peške und Slavomil Vencl. *Památky archeologické – Suppl. 12*. Praha.
- 2002: Eneolitická broušená industrie a osídlení v regionu Čáslav – Kutná Hora. In: I. Pavlů ed., *Bylany Varia* 2, Praha, 159–228.
- Zápotocký, M. – Černá, E. – Dobeš, M. 1989:* Michelsberské nálezy ze severozápadních Čech, *Památky archeologické* 80, 30–58.
- Zápotocký, M. – Dreslerová, D. 1996:* Jenštejn. Eine neuentdeckte frühäneolithische Gruppe in Mittelböhmen, *Památky archeologické* 87, 5–58.
- Zápotocký, M. – Muška, J. 1999:* Kultura nálevkovitých pohárů na Bílinsku. In: P. Čech ed., *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997*, Most, 7–43.
- Zápotocký, M. – Zápotocká, M. v tisku:* Kutná Hora – Denemark. Hradiště řívnáčské kultury (ca 3100–2800 před n. l.). *Památky archeologické – Suppl. 18*. Praha.
- Žebera, K. 1936:* Přehled výzkumů pravěkého Kladenska. In: *Věstník Městského musea na Kladně* 1, Kladno, 15–30.

Eine früh- bis altäneolithische Siedlung in Hřebeč, Mittelböhmen als Beispiel für ein langfristig verwendetes urgeschichtliches Objekt

Der äneolithische Fundkomplex von Hřebeč, Kr. Kladno, wurde am Ende der 30er Jahre des 20. Jh. durch die Tätigkeit eines Laienforschers erhalten. Es handelt sich um eine Grube ohne nähere Fundumstände, die Kollektion interessiert jedoch gleich in mehrerer Hinsicht. Bemerkenswert ist vor allem die breite chronologische Streuung der Keramik. Bestandteil sind relativ zahlreiche Fragmente von LnK (47 St.), darauf folgen praktisch alle Abschnitte des frühen Äneolithikums mit Übergreifen zum Anfang des Altäneolithikums (317 St.). Eine genaue Bestimmung der meisten Keramikformen ist mit Rücksicht auf die lange Umlaufzeit problematisch, trotzdem ermöglicht die Anwesenheit chronologisch sensibler Formen eine Unterscheidung von vier Zeithorizonten:

1. Den ältesten Siedlungshorizont bilden hier Schüsseln mit ausladendem verstärkten Hals (*Abb. 4: 1, 3*), ein kleiner Becher (*Abb. 2: 1*) und teilweise auch zweihenkelige Töpfe und Becher (*Abb. 3: 1–4*) sowie dreigliedrige Becher (*Abb. 2: 4, 13, 17*) mit Analogien zur spätlengyelzeitlichen Fundstelle Horní Cetno. Die typische Verzierung des folgenden Střešovice-Horizonts, bestehend aus zackenförmig gebrochenen geritzten Bändern auf den Schüsseln oder kurvilinearen Motiven auf den Krügen bzw. Bechern, fehlt hier zwar, jedoch liegt ein Fragment von einem Krug bzw. Becher vor (*Abb. 6: 9; 9: 5*), das dieser Epoche zugeschrieben werden darf.

2. Die ältere Stufe der Jordanów-Kultur ist im Fundensemble mit Krügen mit charakteristischen Ritzmotiven, den sog. Winkelbändern (*Abb. 6: 1–2, 4–6, 10; 7: 2–3, 6–7; 9: 1–2*), evtl. in Furchenstich ausgeführten Leiter- und rhombischen Motiven (*Abb. 6: 7, 11–15, 17; 7: 5; 9: 9–10*) sowie der bereits erwähnten Begleitkeramik Lengyeler Art vertreten. Wiederum aufgrund der Krugfragmente

zu schließen, lässt sich hier weder Keramik der jüngeren Jordanów-Stufe noch der Gruppe Jenštejn identifizieren.

3. Es folgt nach einer bestimmten Unterbrechung der Postjordanów-Horizont mit charakteristischen Schussenrieder Kannen (*Abb. 6: 21–22; 7: 4, 8; 9: 6*), begleitet von Becher- und Vorratsformen mit Arkadenrändern sowie weitere, geläufig in Fundkomplexen des jüngeren Abschnitts des Früh-äneolithikums auftretende Keramik.

4. Die letzte Komponente stellt die Ware des älteren Baalberger Horizonts dar (z.B. der Krug *Abb. 7: 9*), in Begleitung von Formen des jüngeren Michelsberg (wie z.B. der Tulpenbecher *Abb. 7: 20; 9: 11*; Ösenleistenflasche? *Abb. 7: 18*).

Die Funde von Hřebeč belegen somit eine extrem lange Besiedlung des Fundorts, vom Früh-äneolithikum bis zu den Anfängen des älteren Äneolithikums, auch wenn die Absenz der jüngeren Jordanów-Stufe, einschließlich der Gruppe Jenštejn, gleichzeitig andeutet, dass es sich nicht um eine ununterbrochene Kontinuität gehandelt haben muss. Bedeutendes Moment ist zweifellos die Tatsache, dass die jüngste Komponente der älteren Baalberger Stufe angehört, was mit der gegenseitigen (genetischen) Beziehung zwischen der Epilengyel-Sequenz und dem Frühstadium der böhmischen Gruppe der TBK zusammenhängen könnte.

Die absolute zeitliche Streuung des begutachteten Materials, d.h. ohne LnK, umfasst beträchtliche etwa 400–500 Jahre. Für die Untergrenze können z.B. die Dendrodaten der Aichbühler Gruppe aus dem 43. Jh. v. Chr. angeführt werden (Station Henauhof I: -4249 BC, nach *Strobel 2000*, 212), die etwa dem Horizont Prag-Střešovice entsprechen. Der Anfang der Baalberger Stufe der TBK mit Elementen der jüngeren Michelsberger Kultur dürfte sich aufgrund der ¹⁴C-Daten um 3800 v. Chr. bewegen (*Müller 2001*, 86–87, 90, Abb. 141 auf S. 267), evtl. aufgrund der Lage im Mainland und der schweizerischen und schwäbischen Dendrodaten, noch höher, und zwar bis im 37. Jh. v. Chr. (*Höhn 2002*, 190–194, Abb. 169, 179).

Die Frage, wie der begutachtete Fundkomplex entstanden sein kann, ist mit Rücksicht auf die fehlenden Fundumstände nicht eindeutig zu beantworten. Nach den zahlreichen Fragmenten von LnK zu schließen, handelte es sich wahrscheinlich um eine LnK-Lehmgrube, die eine Senkung hinterlassen hatte und, nachdem die Stelle zu Anfang des Frühäneolithikums dauerhaft wiederbesiedelt wurde, als Abfallgrube des Siedlungsareals diente. Ähnliche Quellen (vgl. *Dobeš – Kostka – Stolz 2007*, 106–110, Abb. 14–15; *Dobeš – Kostka 2008*, 94, Abb. 3–6; 17–18; 19: 1–7; *Kazdová 1998*, 63; *Lüning 1981*; *Matějčková 1999*, 107; *Stolz 2004*, 235–241) aus über einen längeren Zeitraum schrittweise verfüllten Delle von älteren Objekten bzw. natürlichen Vertiefungen im Gelände stellen oft den einzigen Beleg für die Anwesenheit einer bestimmten Kultur dar, und manchmal, wie im Fall von Hřebeč, auch einer fast vollständigen Siedlungssequenz auf einem Fundort. Dieses Moment muss sowohl bei Überlegungen zur Siedlungsstruktur einzelner archäologischer Kulturen berücksichtigt werden, als auch bei der Bewertung der Siedlungskontinuität bzw. Diskontinuität in einem bestimmten Gebiet als solcher.

Deutsch von *Tomáš Mařík*
English by *Robin Cassling*

Praepositura in solitudo: Ostrovská cella Baštiny (Teslín) a archeologie nejmenších řádových založení

Karel Nováček – Libor Petr

Probošství Baštiny založil ostrovský klášter v předhusitském období v odlehle části souvislého brdského lesa. Studie, jež vychází z povrchového průzkumu zaniklé lokality v r. 2008, zkoumá vnitřní uspořádání a zázemí tohoto svěbytného monastického areálu a porovnává výsledky se stavem poznání závislých mnišských domů malého rozsahu v západní Evropě.

klášterní dependence – benediktýni – povrchový průzkum – palynologie – Brdy – pozdní středověk

Praepositura in solitudo: The Ostrov cell of Baštiny (Teslín) and the archaeology of the smallest monastic foundations. *The Baštiny Priory was founded by the Ostrov monastery in the pre-Hussite period in an outlying part of an extended forest in the Central Bohemian Uplands of Brdy. This study, which is based on a surface survey, examines the internal arrangement and the background of this unique monastic site and compares the results with the state of knowledge of small monastic houses in other parts of Europe.*

monastic dependencies – Benedictines – survey – palynology – Brdy forest – Late Middle Ages

Pobočné řeholní domy – celly, probošství, převorství (prioráty) – zaujaly na sklonku raného středověku místo ve stále pestřejší mozaice forem zasvěceného života v českých zemích.¹ Ačkoli fenomén klášterních dependencí byl u nás oproti západní Evropě opožděn o tři až pět staletí,² dosáhly během 14. stol. jejich fundace pozoruhodné dynamiky. Jejich zakladateli byly v českých zemích v první řadě mnišské kláštery (zejména benediktýni, v menší míře cisterciáci), zájem o zakládání a rozvoj dependencí byl však ze strany jednotlivých opatství značně rozdílný (Hledíková 1997, 12–13). Ani v zemích západní Evropy nebylo geografické rozložení závislých řádových domů pravidelné³ a jejich význam ve struktuře monastických institucí kolísal do té míry, že je legitimní otázka, zda má smysl vyčleňovat celly a probošství jako samostatné badatelské téma. Nejnovější práce o anglických a velšských pobočných domech (Heale 2004) odpovídá na tuto otázku kladně, dependence se ve světle bohatých anglických pramenů nejeví jako pouhé zmenšeniny klášterů, nýbrž jako svérázná kategorie řádových ústavů, projevující se vedle svých malých rozměrů mnoha dalšími specifiky a odlišnostmi od mateř-

¹ Práci věnujeme prof. Petru Sommerovi k jeho jubileu.

² Počátky konventních dependencí jako právní kategorie jsou spojeny s cášskými synodami: až v Capitulare monasticum z r. 817 se pod pojmem *cella* rozumí klášteru podřízená expositura, která musí být osazena nejméně šesti mnichy (MGH Capit. I, 346), zatímco v předchozích staletích mělo označení *cella* širší významy. Od 2. pol. 9. stol. se začínají označovat závislé konventy také jako probošství – prepozitury (MGH Conc. 4, 321, 333) a oba pojmy se od této doby používaly souběžně jako synonyma pro všechny konventní dependence. Ve 12. stol. se k nim přidává termín priorát, alternativně byla používána řada dalších (*monasteriolum, abbatiola, domus, ecclesiola, locus* atd.: Felten 1999, 218). Kláštery nižšího statutu a velmi omezené velikosti lze předpokládat jako obvyklý jev i hluboko před cášskými synodami, disponujeme i archeologickými příklady (Wand 2001). Požadavek nejméně šestičlenného konventu musel být brzy seznán maximalistickým – u clunyaků, ale také např. v pozdně středověké Anglii nebyly vzácné celly osazené dlouhodobě třemi, dvěma, či dokonce jen jedním řeholníkem (Heale 2004, 178, app. 3).

³ Omezíme-li se na hrubé kvantitativní srovnání, pak Čechy svými téměř třiceti středověkými benediktýnskými probošstvími vysoce překonávají Bavorsko (Hemmerle 1970) uvádí šest probošství, ale jeho seznam není úplný) a plně se vyrovnají Anglii a Walesu, kde existovalo celkem 88 cell domácích benediktýnů (Heale 2004, map 1). Nesrovnatelně vyšší počet benediktýnských dependencí ovšem vznikl ve většině regionů Francie a v jihozáp. Německu. Systematická inventarizace v osmi departementech jižní Francie dospěla k počtu výrazně přesahujícímu šest set lokalit (Reynaud et al. 2002, carte 1–8); podle velmi orientačního propočtu tak připadalo jedno probošství v této oblasti na 65 km², zatímco v Čechách na ca 1700 km².

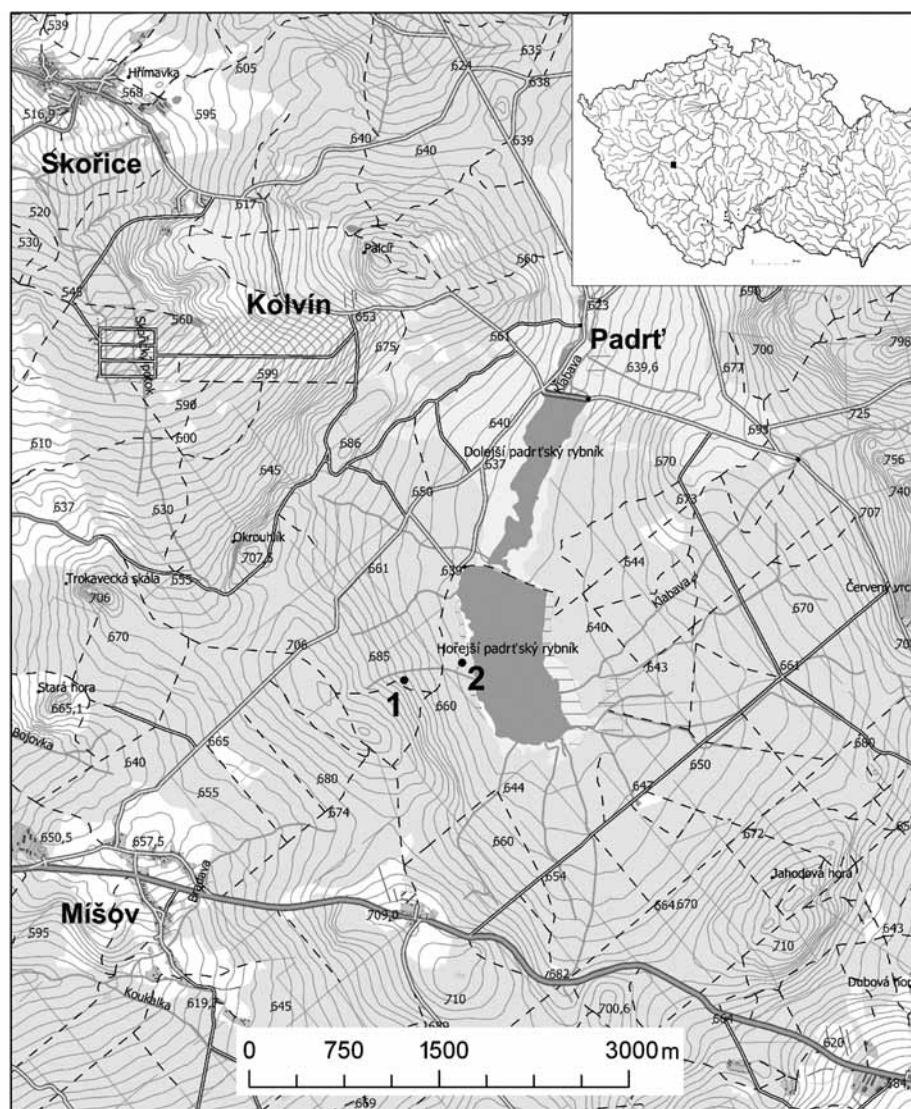
ských domů. Např. pro ekonomické chování anglických pozdně středověkých cell byla příznačná téměř úplná samostatnost v zacházení s příjmy a současně využívání výhod plynoucích ze snadného přístupu ke zdrojům a kontaktům zřizujících konventů. Důležitým rysem dependencí bylo jejich úzké sepejetí s prostředím vesnic a malých měst, jimž proboštství na jedné straně zprostředkovávala různé prvky monastické kultury, na druhé straně se angažovala v pastorační činnosti, v rozvoji lokálních světeckých kultů, zajišťovala anniversaria a reprezentaci místním donátorům střední majetkové úrovně apod. Každodenní život v cellách byl často spojen s odchylkami od životního stylu a standardů velkých klášterů, kvůli nimž byl fenomén cell provázen ambivalentním hodnocením ze strany řádových autorit. Martin Heale popírá zakořeněnou představu o výlučně administrativní úloze dependencí: ve skutečnosti jen nemnoho anglických pobočných konventů vzniklo jako pouhé správní a hospodářské středisko, účely fundací byly mnohostranné a v řadě ohledů paradoxní. U většiny proboštství, kde to prameny umožňují sledovat, vystupuje do popředí spirituální a intelektuální složka jejich působení.

V českém prostředí je stanovení významu, funkcí, ale také architektonické podoby a uspořádání pobočných domů, obtížnějším úkolem. Naprostý nedostatek písemných pramenů k jejich dějinám, způsobený likvidací administrativní agendy mateřských domů během 15. stol., se pojí se zánikem většiny proboštských budov i kostelů. Problematika klášterních cell bude vyžadovat ještě značné badatelské úsilí, v němž archeologii připadne zásadní role. Je potěšitelné, že vedle ojedinělých starších materiálů (*Wolf 1970; Reichertová 1985* aj.), encyklopedického přehledu (*Vlček – Sommer – Foltýn 1997*) a dvou stručných úvodních reflexí problému (*Sommer 1991, 95; Hledíková 1997, 12–13*) se v posledních letech tomuto tématu začíná věnovat systematictější pozornost (*Foltýn 2000; 2006; Foltýn – Kovář 2006*).

Dosavadní pokusy o třídění přepestré skupiny pobočných domů nejsou příliš přesvědčivé: středověká terminologie byla, jak už jsme naznačili, nevyhraněná a složitou souvislost mezi označením domu v pramenech, jeho právním postavením, velikostí, řádovou a chronologickou příslušností, převládajícím účelem a prostorovým uspořádáním nelze uchopit pomocí jednoduchého klasifikačního klíče. Naposledy odmítl pokusy o stanovení rozdílu mezi cellou a proboštstvím na základě velikosti (proboštství od tří, čtyř řeholníků výše apod.) nebo podle účelu (celly jako výlučně hospodářsko–správní expozitury oproti religiózně zaměřeným proboštstvím) *M. Heale (2004, 4–9)* a označil je buď za příliš arbitrární (stalo se snad příchodem jednoho mnicha z celly proboštství?), nebo za zavádějící. Ani dělení proboštství na „konventuální“ (více než šest mnichů, významné příjmy, existence kvadratury) a „venkovská“ (přibližně tři mniši, areál s rozvolněným půdorysem, obytná část často redukována na jednu stavbu; *Reynaud et al. 2002, 121*) nelze akceptovat; ostatně výsledky archeologického výzkumu ho, jak se zdá, nepotvrzují (viz níže). Ostřejší hranici bude možno vést nikoli uvnitř skupiny pobočných konventů, ale spíše mezi konventními a nekonventními dependencemi.⁴ Poměrně jasný předěl byl zřejmě vnímán také mezi konventními dependencemi a poustevnami (eremitorii), tj. sídly bez statutu i obediencie, ačkoli tento rozdíl může být zamlžen četnými doklady pousteven, které byly přeměněny na klášterní proboštství, nebo eremitorií existujících v dlouhodobé symbióze s benediktýnskými kláštery (ve Slezsku např. *Derwich 2001*, zejm. 137–138).

Proboštství ostrovského kláštera na Baštinách (v Teslíně), založené kolem poloviny 14. stol. a zaniklé počátkem husitských válek, je příkladem pobočného řeholního domu, k jehož založení vedly především spirituální pohnutky. Lokalita leží uvnitř brdského lesního komplexu v nadm. výšce téměř 700 m, izolována od souvislého osídlení na Spálenopoříčsku a Rožmitálsku (*obr. 1*). Přesto, či snad právě proto přitahovala pozornost historiků a dostalo se jí už několika zpracování (*Lego 1900; Podlaha 1900; Kopáček 1930; Smolová 2007*). Také archeologicky byl areál již vícekrát sledován (*Rožmberský 1989; Korený 2004*). Protože do těsné blízkosti zaniklého proboštství mělo být podle představ části politické reprezentace ČR umístěno vojenské zařízení armády USA s rozsáhlou infrastrukturou,

⁴ Nekonventními dependencemi označujeme různé formy od kláštera odloučených hospodářských, rezidenčních a správních jednotek, v nichž mohli krátkodobě i po delší dobu působit také řeholníci (grangie, rezidenční dvory, klášterní hrady a tvrze, opatské a převorské rezidence, inkorporované fary, městské domy, klášterní školy apod.).

Obr. 1. Benediktinská cella Baštiny (Teslín) v Brdech – geografická situace. 1 – poloha celly, 2 – místo odběru palynologického a chemického profilu.

Autoři kresběné a fotografické dokumentace: 1–6 K. Nováček, 7 L. Petr, 8 K. Nováček s použitím podkladů L. Svobody (1998, obr. 5) a D. Houškové ed. (1994, 105).

Fig. 1. Baštiny (Teslín), Benedictinian cell in Brdy forest – geographic location. 1 – position of cell, 2 – place of recording of palynological and chemical profile.

Authors of drawn and photographic documentation: 1–6 K. Nováček, 7 L. Petr, 8 K. Nováček using source documents of L. Svoboda (1998, obr. 5) and D. Houšková ed. (1994, 105).

pokládali jsme za nutné urychleně ověřit povrchovým průzkumem stav dochování reliktní a riziko jejich likvidace plánovanou stavbou. Průzkum proběhl v červenci 2008 a byl kombinován s palynologicko–chemickým výzkumem rašelinových sedimentů, neboť kromě základních dokumentačních cílů jsme si kladli i některé obecnější otázky týkající se prostorové struktury proboštství a povahy jeho zázemí.

Povrchový průzkum

Zaniklý monastický areál leží 1850 m severně od současné samoty Teslíny na severových. svahu kóty 719 m, označované na starších mapách názvem Stará hora nebo Baštiny, na pravém břehu Zlatého potoka, který se vlévá od západu do Hořejšího Padrtského rybníka. Nadm. výška areálu se pohybuje v rozmezí 660–675 m.

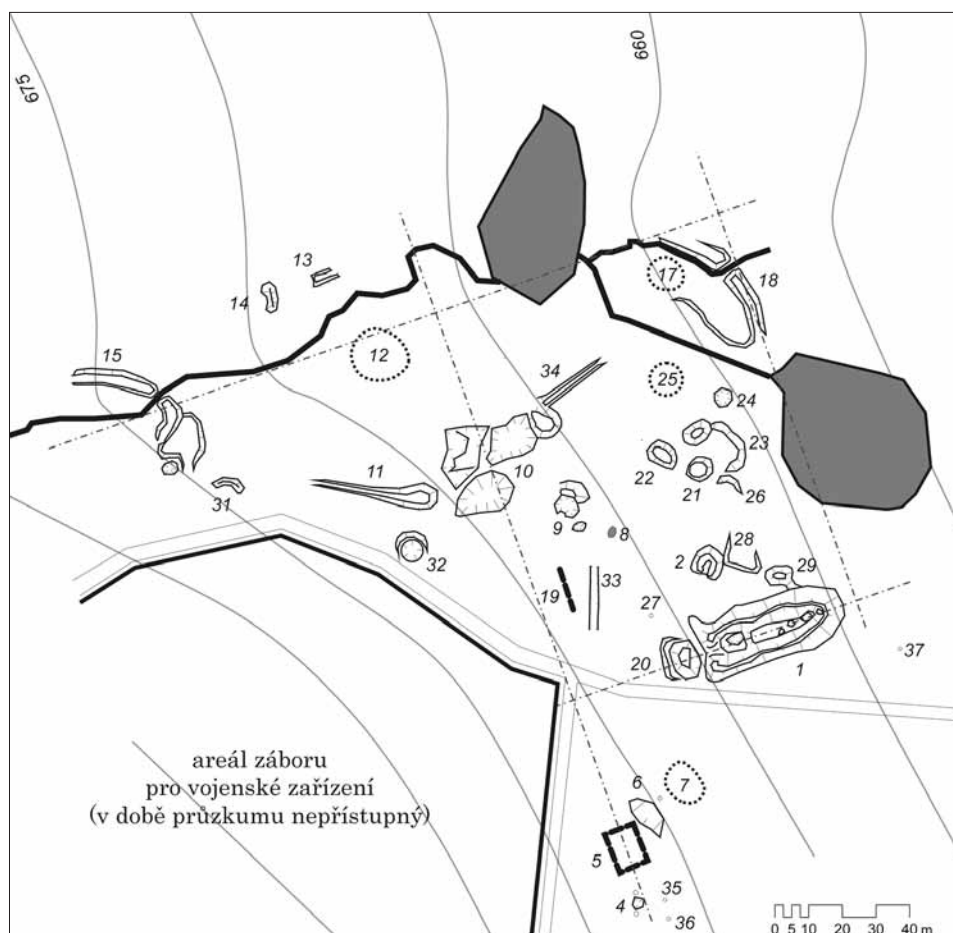
Ústředním pozůstatkem proboštství je reliktní kostela (*obr. 2: 1*), který stál v popředí zájmu všech dosavadních badatelů, a z jeho popisů pořizovaných od r. 1900 lze odvodit některé dnes již zaniklé detaily důležité pro rekonstrukci stavby. Degradace zříceniny byla poměrně rychlá: zatímco ještě kolem r. 1890 z kostela pozůstávaly údajně až 5 m vysoké ruiny obvodového zdiva, o deset let později se dochovaly jen dva protilehlé fragmenty chórové zdi (*Lego 1900*): severní, dlouhý 420 cm, vysoký 315 cm a silný 100 cm, s dochovaným vnějším lícem a dvěma 120 cm širokými otvory bez dochovaných ostění, a jižní, vysoký a dlouhý pouze 100 cm. Zbytek se změnil v ca 170 cm vysoký val z kamenné suti, zarůstající bukovým lesem a hustou vegetací (*Podlaha 1900*, 66–67; *Kopáček 1930*, 732–734; *1931*). Dnes je reliktní k VSV orientované jednolodní sakrální stavby dlouhý ca 41 m a široký 15–18 m.

Destrukci tvoří lomový buližník, zdivo stavby bylo doplněno tesanými články z místní hrubozrné žuly, z nichž dva zlomky stojek ostění jednoduchého hranolovitěho tvaru jsou dosud viditelné ve vých. části zříceniny (*obr. 6: 12*).⁵ Val je nejvyšší na jižní straně, jeho koruna je jinak po celém obvodu rovná a výškově kolísá jen v závěrové partii, což zřejmě způsobila vyšší kubatura suti v nárožích presbytáře, které byly navíc opatřeny opěráky (což vyplývá jednak z přímého pozorování A. Podlahy, jednak z větší tloušťky valu v závěrové části). Reliktní opěrného pilíře se pravděpodobně skrývá také pod mohutným výběžkem suťové destrukce ze severozáp. nároží lodi k severu. Kopáčkovo svědectví o zbytcích oblouku vyběhajícího z vnitřního líce obvodové zdi by snad dovolovalo uvažovat o tribuně v záp. části lodi. Odsazení chóru již není v terénu patrné, avšak vzhledem k dříve opakovaně udávaným rozdílům v šířce lodi (10 m) a presbytáře (6 m) o jeho existenci nemůžeme pochybovat, i když spojení lodi s chórem 2 m dlouhým, šikmým zúžením, popisované a mapované L. Kopáčkem, pokládáme za projev destrukce zdi, nikoli za součást půdorysu stavby. Do kostela se vstupovalo jednak záp. portálem, jak o tom svědčí 150 cm široké přerušování reliktní obvodové zdi v ose záp. průčelí, jednak zřejmě i od S; dříve uváděnou stopu po otvoru zde však již nelze ověřit. Ve vnitřním prostoru je patrné několik mělkých recentních narušení v chórové části a velká sníženina, dlouhá bezmála 9 m, vyplňující záp. část lodi, jejíž původ zůstává nejasný (L. Kopáček uvažoval o její souvislosti s velkou hrobkou). Hranice mezi lodí a chórem se v reliéfu interiéru kostelní ruiny neprojevuje.

K záp. průčelí stavby se připojuje až 30 cm hluboká deprese obdélného půdorysu se zaoblenými hranami, kterou na záp. straně lemuje asi 50 cm vysoký kamenný val – reliktní podezdívka. Celek má rozměry ca 10 x 12,5 m, oproti ruině kostela je umístěn mírně asymetricky (*obr. 2: 20*). Předpokládáme-li jeho napojení na kostel, pak vnější rozměry této předsíně činily 12,7 x 11,4 m. Na sev. straně, přibližně v místech předpokládaného styku lodi s chórem, se k zaniklému kostelu šikmým stupněm připojuje široká mohylovitá destrukce oválného půdorysu (*obr. 2: 29*) a spolu s navazujícími objekty 28 a 2 vymezuje v sousedství kostela zarovnanou, lehce vyvýšenou plochu trojúhelného půdorysu. Obj. 2 v sev. nároží tohoto areálu je výrazným pozůstatkem destruované stavby čtvercového půdorysu o straně mírně přes 8 m, na jejíž koruně je patrný valový pozůstatek obvodového zdiva s přeru-

⁵ Údajný fragment klenebního žebra (*Korený 2004*) nelze v terénu dohledat a jeho dokumentace chybí (za informací děkujeme R. Korenému).

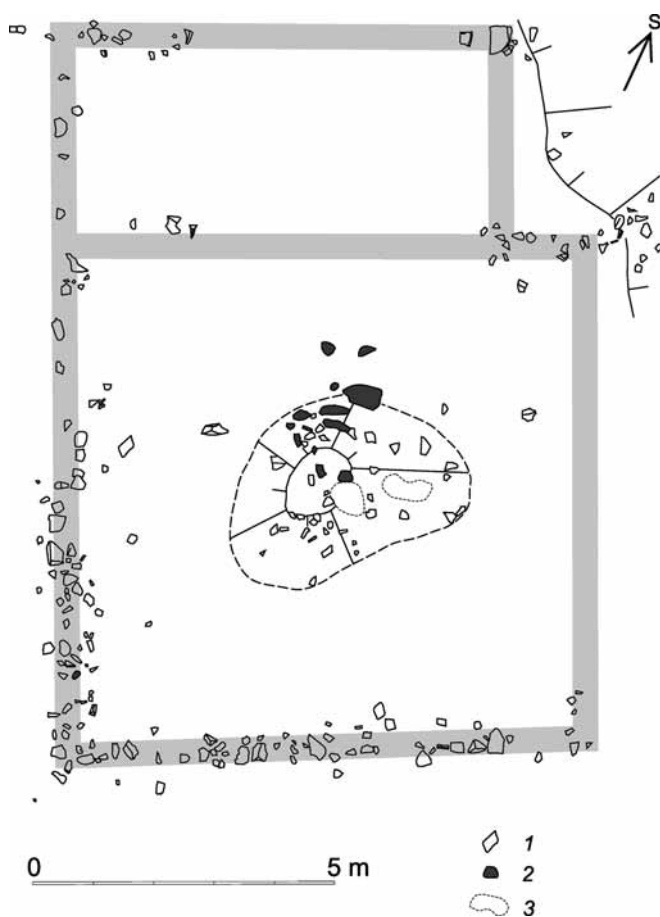
Obr. 2. Zaniklá cella Baštiny (Teslín) – půdorys reliéfních pozůstatků, průzkum a zaměření v červenci 2008 (zaměřeno ve spolupráci se studenty V. Bačovou a P. Klimešem, Katedra archeologie FF ZČU v Plzni). Tečkované obrysy – milířístě, čerchované linie – hlavní osy některých objektů proboštství, totožné s vyměřovacími liniemi (?).

Fig. 2. Deserted cell of Baštiny (Teslín) – ground plan of surface remains, survey in July 2008. Dotted – charcoal pile, dotted-and-dashed – main axes of some priory buildings, identical to assessment lines (?).

šením (vstupem?) na jihu. Můžeme zde rekonstruovat věžový objekt (hranolovitá obytná věž, popř. zvonice), zatímco obj. 29 by mohl být na první pohled pokládán za sakristii či boční kapli připojenou k severových. nároží lodi kostela – mezi oběma objekty je ovšem nezanedbatelná vzdálenost ca 470 cm.

Pás lesa severně od obj. 2 a 29 byl zplanýrován cestou a středověký antropogenní reliéf pokračuje až za ní směrem k zaniklému rybníčku (obj. 18). Čtyři nízké mohylovité a kupovité vyvýšeniny bez povrchového výskytu kamenné suti (obj. 21–23, 26) a nevelká deprese (obj. 24) zde tvoří nepravidelný shluk, nejvíce ani stopy uspořádání kolem prostranství, ani stopy ohrazení.

Poslední jednoznačně středověký objekt leží ve svahu na protilehlé jižní straně, ca 67 m na JZ od středu kostela (obj. 5). V terénním reliéfu se projevuje jen jako nevýrazná plošina, vymezená na SV

Obr. 3. Zaniklá cella Baštiny (Teslín). Půdorys obj. 5. 1 – bulžníkové kameny na povrchu terénu, 2 – zlomky žuly, 3 – recentní narušení středové vyvýšeniny, šedý rastr – hypotetická rekonstrukce půdorysu stavby.

Fig. 3. Deserted cell of Baštiny (Teslín) – ground plan of building No. 5: 1 – chert stones on the terrain surface, 2 – fragments of granite, 3 – recent disturbance of the central elevation, grey grid – hypothetical reconstruction of building's ground plan.

ostrou hranou a svahem (obj. 6). Uprostřed plošiny je viditelná kupovitá vyvýšenina okrouhlého půdorysu a rozměrů ca 3 x 3,5 m, s kamenitým obsahem, po obvodu platů byly na povrchu terénu začištěny nápadně uspořádané kumulace nevelkých, převážně plochých kamenů (obr. 3, 4). Kumulace nejsou provázeny žádným valem (destrukcí kamenné podezdívky), a pokládáme je tedy za mírně dislokovanou a zčásti odstraněnou vrstvu podkladů pod dřevěnou stavbou. Půdorys, který kumulace vymezují, i rozměry předpokládané stavby lze rekonstruovat se značnou spolehlivostí. Kamenné podklady jižní stěny v délce 900 cm se zachovaly v úplnosti, pravouhle navazující strana západní je nesusvisle sledovatelná v délce 1250 cm. Sev. a vých. části půdorysu se zřejmě v důsledku zvýšených účinků eroze při krajích plošiny zachovaly v malých fragmentech; přesto lze dobře rekonstruovat jak jihových. zalomení, tak severových. nároží stavby, a to podle umístění vůbec největší plochého podkladu. Sev. stěna domu, dobíhající až k hraně plošiny, musela být dlouhá asi jen 750 cm; v odstupu 350 cm od ní k J ovšem zachycujeme rovnoběžný pruh drobných kamenů, dobíhající rovněž k hrane platů, jehož největší vzdálenost od osy záp. stěny činila 975 cm. Půdorys stavby rekonstruujeme jako dvoudílný: k jižnímu, nepatrně lichoběžnému dílu (900/875/900/850 cm) se na S připojoval úzký a kratší díl (ca 750 x 350). Nevelká kupa se nachází přesně uprostřed jižního dílu, v povrchově se vyskytujícím kameni převažuje místní žula a na povrchu se našlo též několik fragmentů miskovitého kachle. Pokud bychom na základě tohoto nálezu pokládali vyvýšeninu za relikt otopného

Obr. 4. Baštiny, obj. 5, pohled od JZ.

Fig. 4. Baštiny, building No. 5, view from SW.

zařízení, pak jižní díl stavby budeme interpretovat jako obytný, severní jako vstupní síň. Kromě keramických zlomků potvrzuje časovou souvislost stavby s proboštstvím a kostelem i jeho orientace – delší osa objektu směřuje k SSZ (340°), a je tedy přesně kolmá na osu kostela. Tutéž orientaci vykazuje ještě jeden objekt – na mírném terénním zlomu umístěná řada kamenů a balvanů, sledovatelná v délce 17 m, snad pozůstatek ohrazení (obj. 19; obr. 5).

Sídlištní areál doplňují dvě stržené hráze malých rybníků shodné velikosti i tvaru (obj. 15 a 18), jejichž současnost s proboštstvím je velmi pravděpodobná. Další dva (v nedávné době obnovené) rybníky na Zlatém potoce (horní) a na bočním náhonu (spodní) mohou mít rovněž starší původ; morfologie hrází však byla změněna: na historických mapách se žádné vodní plochy či hráze neobjevují a ani starší popisy lokality se neshodují v počtu a poloze zaniklých nádrží.⁶

Další objekty lze zařadit do období po zániku monastického osídlení, nebo je jejich kontext neurčitelný. Nejasná je datace tří zjištěných fragmentů nejméně dvou úvozových cest (obj. 11, 33, 34), z jejichž průběhu nelze odvodit komunikační systém proboštství (současná lesní cesta, obcházející kostel z J, nenese žádné známky staršího původu). Pokračování úvozu č. 34 k SV koliduje, zdá se, se spodním rybníčkem (obj. 18), na opačné straně je tento úvoz, stejně jako obj. 11, porušen půdorysně nepravidelným komplexem mělkých jam a odvalů, v jehož záp. části se projevují stopy sesedání do podpovrchových dutin (obj. 10). K tomuto komplexu je možné připojit východněji ležící izolovaný obval (obj. 9) a shluk rozlámaných žulových balvanů se stopami křemenné žíly, nacházející se na povrchu terénu o dalších 10 m dále k JV (obj. 8). Tyto objekty můžeme spojit s novověkým dolovacím pokusem, popř. těžbou kamene. Mineralogický průzkum, který po polovině 19. stol. zaznamenal v místní žule hnízda křemene a ortoklasu se stopovým obsahem arzenopyritu, turmalínu a kusového granátu, zachytil zřejmě dobývku už v přibližně témtže stavu, v jakém je dnes (*Ambrož 1865*, 227–228). Název Zlatého potoka může být památkou na tuto kutací činnost. Celek doplňují čtyři velká mlířišťe (obj. 7, 12, 17, 25) a další, spíše nebo zjevně subrecentní antropogenní stopy (obj. 13, 14, 31, 32).

Při průzkumu byl z deseti povrchových poloh a vývratů v areálu získán archeologický materiál (obj. 4–6, 27, 35–37): 45 zlomků kuchyňské a stolní keramiky, jeden větší fragment vyššího miskovitého kachle a tři silně omleté zlomky cihel nebo omazů. V keramickém souboru se vyskytují pouze třídy, které mají obdoby v plzeňském keramickém okruhu (PM201, 203, 202 a 205); zastoupené profilace okrajů a varianty radýlkového dekoru od-

⁶ *Lego (1900)* uvádí dvě hráze nad sebou východně od kostela, *Kopáček* se zmiňuje o třech, dokonce se stopou mlýna pod prostřední z nich, popis a rozměry nejnižšího umístěného rybníka však neodpovídají žádnému dochovanému objektu (*Kopáček 1930*, 735).

Obr. 5. Baštiny, obj. 19, pohled od J.
Fig. 5. Baštiny, feature No. 19, view from S.

povídají horizontu 1. pol. 15. stol. (obr. 6). Pouze dva atypické zlomky z polohy č. 37 by bylo možné zařadit ke keramice hradištní tradice.

Louky a bažiny: přírodní prostředí a otázka zázemí

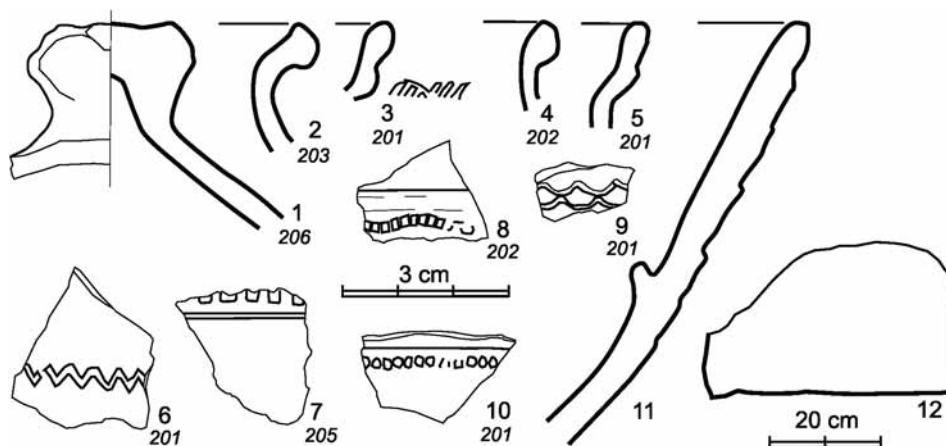
Rašeliništní profil byl odkryt ca 100 m západně od záp. břehu Horního Padrtského rybníka, asi 400 m na SV od proboštství.⁷ Profil o mocnosti 250 cm reprezentuje období od pozdního glaciálu po středověk, avšak nikoli souvisle: záznam středního holocénu narušily sedimentační hiáty, rovněž nejmladší novověké vrstvy jsou degradovány; nevhodou je celkově nízká míra zachování pylových zrn.

V hloubce 80 cm, datované do období subboreálu (3025 ± 30 BP), je zachycen výskyt buku, jedle a habru, přičemž pyl dřevin tvoří přes 90 %, což představuje nejvyšší podíl v celém profilu. Výrazné je i zastoupení smrku, který se na rašeliništi lokálně vyskytoval. V některých vzorcích (nejvíce v hloubce 40 cm) jsou zachyceny i uhliky trav, svědčící o lokálních požárech. Ty negativně ovlivnily kvalitu pylového záznamu, zejména plynulost sedimentace a zachování pylových zrn. Zda se jednalo o přirozený požár, či požár způsobený člověkem, nelze z dat určit.

Teprve od hloubky 20 cm klesá podíl pylu dřevin, objevují se antropogenní indikátory, především obilí a ruderální pelyněk, přibývá pyl trav. Zachycen je i obilný plevel chrpa modrák. Projevují se změny lesní vegetace, kdy ubývalo buku a smrku. Úbytek smrku a nárůst podílu břízy může souviset s lidskou činností, ale může to být i výsledek lokální změny vegetace. Celkově nejsou změny pylového spektra v období zvýšeného lidského impaktu tak markantní jako třeba v lokalitách na Českomoravské vrchovině (Rybníčková 1980). V důsledku odvodnění lokality a výsadby smrkové monokultury není bohužel toto nejmladší období středověku a novověku detailně zachyceno.

Jednoznačné antropogenní indikátory, dokládající pěstování obilí, popř. mýcení bučin (výroba dřevěného uhlí?), se tedy v celém profilu omezují na svrchní, značně degradovanou vrstvu, kterou

⁷ Autoři děkují Petru Karlíkovi za ochotně poskytnuté informace o rašeliništích v okolí Horního Padrtského rybníka. Podrobné výsledky palynologického výzkumu budou předmětem samostatné publikace.

Obr. 6. Baštiny, keramické zlomky (1–11) a příčný profil tesaného žulového prvku (12). Přesnější lokalizace nálezů: obj. 4 (2, 3), obj. 5 (4, 7–9, 11), mezi obj. 6 a 7 (1), poloha 27 (10), 35 (6) a 36 (5).

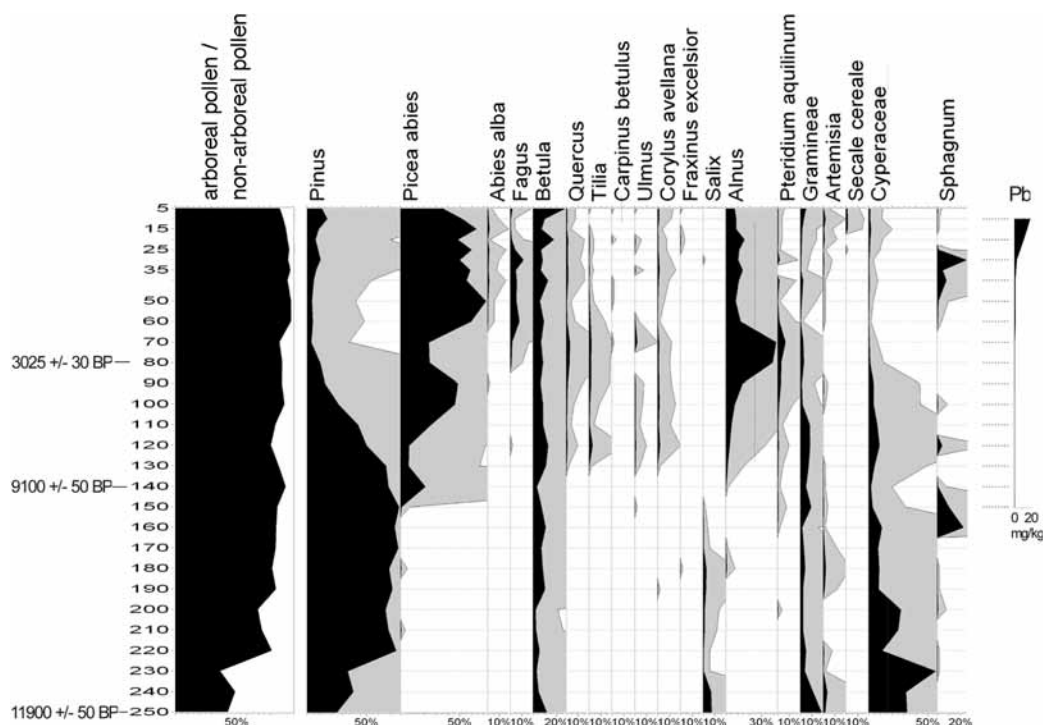
Fig. 6. Baštiny, ceramic fragments (1–11) and cross section of dressed granite stone (12). More precise localisation of finds: feature No. 4 (2,3), feature No. 5 (4, 7–9, 11), between features No. 6 and 7 (1), position 27 (10), 35 (6) and 36 (5).

nelze datovat s dostatečnou přesností. Určitou chronologickou indicií spatřujeme v korelaci jejich nástupu s výskytem vyšších imisních koncentrací olova ve vzorcích (taktéž od hloubky 20 cm; *obr. 7*), který by mohl souviset s počátky železářského hutnictví v blízké Padrti, datovanými nejspíše do doby krátce po r. 1670 (*Hofmann 1981*, 69).⁸ Železářské hutnictví ostatně zapříčinilo vznik obou Padrťských rybníků a později i stejnojmenné vesnice (*Křivka 1978*, 259). Založení rybníka se v pylóvém záznamu zkoumané lokality nemohlo projevit.

Vznik kolonizovaných enkláv ve vnitřních Brdech, v oblasti kolem pramene Padrťského potoka, ale můžeme klást do doby podstatně starší. Prokazatelně předhusitské je založení vsí Míšov a Kolvín. Míšov je uveden ve výčtu vsí předaných r. 1349 s polovinou rožmitálského panství pražskému arcibiskupství (*Sedláček 1997*, 194). Ves Kolvín, vzdálená 3 km severně od baštinského probošství, je prvně zmiňována r. 1381 a náležela k dominiu blízkého hradu Dršťky, jehož počátky mohou být archeologicky sledovány už v 2. pol. 13. století. Do téhož období datujeme depot řezenských feníků, nalezený r. 1939 na zahradě jedné z kolvínských usedlostí (*Novobilský – Rožmberský 1995*; *Nováček 1997*). Otázku, zda Baštiny disponovaly nějakým vlastním zázemím či služebnou vsí, však zatím nedokážeme jednoznačně zodpovědět. Představa o služebné vsi odlišené názvem Teslín (*Smolová 2007*, 24) nemá oporu v pramenech, název se objevuje jen jako ojedinělé alternativní pojmenování celly (*MonVat V*, č. 951, s. 515). Jedinou indicií existence hospodářského zázemí tak zůstává – kromě rybníční kaskády na Zlatém potoku – velká bezlesní enkláva, zmiňovaná jako „louka na Teslíně“ již v dopise Zdeňka Lva z Rožmitálu r. 1527 (*AČ 10*, č. 661, s. 171). Enkláva byla rozložena mezi Starou horou a Horním Padrťským rybníkem, v polovině 16. stol. se rozdělovala na Přední a Zadní Teslín a zalesněna byla teprve na sklonku 18. století. Ještě na mapě 1. vojenského mapování je v její východní blízkosti zakreslena jediná usedlost „Alt Deslin“ a nedaleko od ní tři drobné samostatné stavby, snad totožné se seníky, postavenými podle rožmitálského urbáře někdy před r. 1565 (podrobně *Smolová 2007*, 27–30). Nelze prokázat, zda má tato budova nějakou návaznost na předhusitské osídlení, stejně jako neumíme rozhodnout, zda by k ní bylo možno vztáhnout zmínku v urbáři z r. 1740

⁸ Obsah těžkých kovů v sedimentech byl stanoven v laboratoři České geologické služby (Věra Zoulková, protokol č. 0810-336/240): ze sledovaných kovů (Zn, Pb, Cu, Cd, Ni) poskytl pouze imise olova průkazné výsledky.

Obr. 7. Teslíny, záp. břeh Horního Padrťského rybníka, pylový diagram a diagram imisních koncentrací olova ve vzorcích rašeliny.

Fig. 7. Teslíny, western bank of Upper Padrť Pond, pollen diagram and diagram of immission concentrations of lead in peat samples.

o výsadní hospodě a údajně zaniklé vsi Na Chvalovech nedaleko teslínských luk (*Matoušek 1940, 40*). Existenci pozemků patřících k zaniklému proboštvství dokládá i fakt, že si mateřský ostrovský klášter v rámci pohusitských restitucí vymohl na rožmitálském panství plat nahrazující jejich užívání, zrušený až r. 1785 (*Kopáček 1930, 727*). Povrchový průzkum v extravilánu proboštvství ani ve vzdálenější pramenné oblasti Zlatého potoka západně od areálu žádné stopy osídlení nezjistil, také pokus o lokalizaci reliktní usedlosti Starý Teslín zůstal bez výsledku. Podle místní tradice byly ještě počátkem 20. stol. v lese viditelné stopy polí a místa, kde údajně usedlosti vsi Teslín stávaly (*Moravec 1910*), les v záp. sousedství Horního Padrťského rybníka je však velmi nepřehledný a evidentně výrazněji podmáčený oproti středověkému stavu, kdy rybník neexistoval. Žádné reliéfní pozůstatky staveb zde nebyly zjištěny.

Ačkoli potenciál povrchového průzkumu nemohl být v tomto případě beze zbytku využit, zdá se být nesporné, že rozsah pozemkového a hospodářského příslušenství baštinského proboštvství byl velmi malý a rovněž samostatné sídlištní zázemí, existovalo-li vůbec, sestávalo maximálně z jednoho sídlištního areálu umístěného v okruhu běžné dostupnosti z kláštera. Všechny známé vsi v okolí (Kolvín, Míšov, Věšín, Skořice) patřily ve 14. stol. k jiným majetkovým celkům. Nízkému stupni rozvoje hospodářského zázemí a nevelkému komunikačnímu zatížení celly odpovídají také nevýrazné pozůstatky úvozových cest – jednoznačný vztah k proboštvství nelze prokázat ani u jednoho z nalezených fragmentů.

Kontext baštinské celly

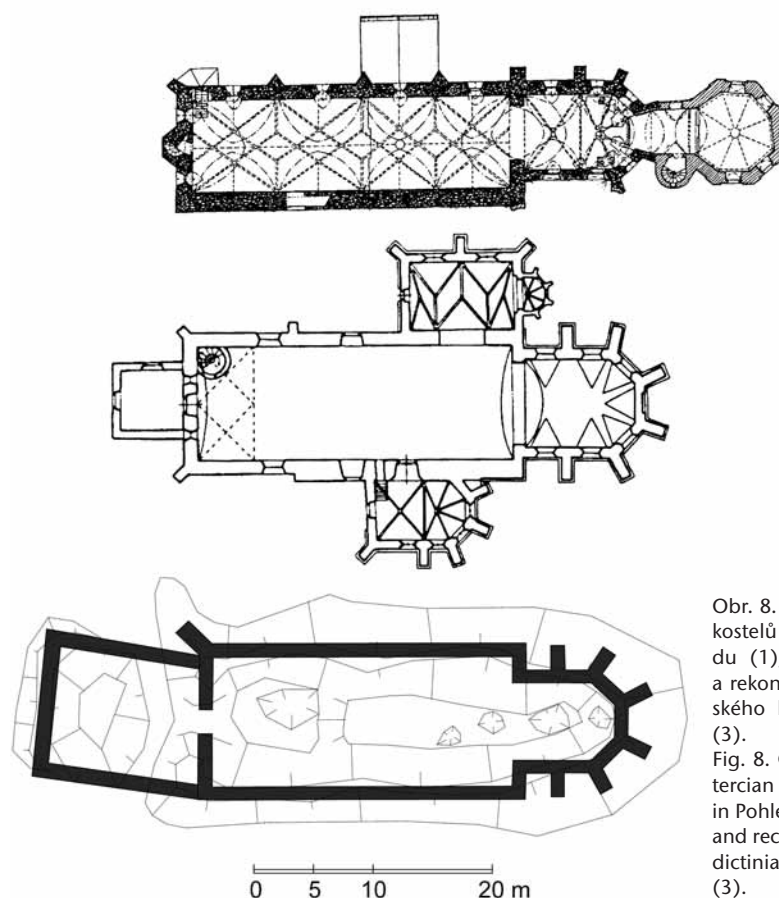
Z půdorysu zaniklého proboštství je na první pohled zjevný příkrý rozdíl mezi kostelem a ostatní zástavbou areálu, jak v měřítku, tak ve stavební kvalitě. Baštinský kostel je možné na základě všech dostupných údajů rekonstruovat jako zděné, dlouhé jednolodí o minimálních vnitřních rozměrech lodi 23 x 10 m, s krátkým, odsazeným chórem a polygonálním, opěráky opatřeným závěrem, nejspíše na půdorysu pěti stran osmiúhelníka. Výrazně protáhlé jednolodní stavby s délkou lodi kolem 25 m nejsou v naší gotické architektuře v době kolem poloviny 14. stol. výjimečným jevem, nalezneme je ve formálním rejstříku mnišských řádů (např. kartuziánů) stejně jako mezi městskými farními kostely (např. sv. Apolinář v Praze). Nejbližší obdobu teslínskému kostelu neznámého zasvěcení⁹ však představují kostely obou českých klášterů cisterciáček – kostel Panny Marie v Sezemicích a Nanebevzetí Panny Marie v Pohledu. Jejich podobnost až shoda s teslínským se netýká jen půdorysného rozvržení a rozměrů (obr. 8), ale mohla přesáhnout dokonce do roviny dispoziční (záp. tribuna?), a to přes velké rozdíly statutární, funkční i geografické. Pro baštinské proboštství byla tato chrámová stavba evidentně naddimenzována. Velkorysé prostorové měřítko kostelů, značně přesahující potřeby miniaturních komunit, ovšem bývá u klášterních dependencí zaznamenáno často a také bývá rozmanitě interpretováno, např. jako praktický důsledek sdílení svatyně s farní komunitou nebo jako výraz monumentálních aspirací mateřského kláštera, popř. celly samotné (Heale 2004, 184; Reynaud et al. 2002, 122).

Při pokusu o rozbor baštinského proboštství jako sídelního útvaru je nutno předně vzít v úvahu velmi rozdílný stav dochování jeho relikvů. Areál s doklady středověkého osídlení má tvar nepravidelného čtyřúhelníku, jehož vrcholy tvoří oba zaniklé rybníky (obj. 15 a 18) a objekty 37 a 4, minimální rozsah činí asi 2,2 ha. Antropogenní mikroreliéf středověkého původu je mimořádně dobře dochován v severojižním pásu mezi obj. 5 a 18, zatímco prostor od něj západně byl naopak zcela zničen novověkou prospekci rud či těžbou kamene a výrobou dřevěného uhlí. Základní obrysy prostorového uspořádání areálu se však zdají být i přes toto omezení zřejmé. Ačkoli v rozložení některých částí shledáváme náznaky plánovitosti až rozměření (obr. 2), o celku monastické zástavby, která se soustřeďuje severně od kostela, rozhodně nelze říci, že by byl vzhledem k sakrální stavbě pravidelně uspořádán. Areál zjevně postrádal kvadraturu, budovy stály odděleně od kostela a od sebe navzájem a jejich skladba byla atypická (obytná věž¹⁰ či zvonice, samostatná „usedlost“ či nepravidelný shluk staveb na sev. okraji). Stavba celodřevěné konstrukce jižně od kostela (obj. 5) pak naznačuje, jakého vzhledu mohly být obytné stavby proboštství: samostatné jedno- či dvouprostorové buňky, tj. stavby odpovídající principu *vitae communis*. Budeme-li obj. 19 pokládat za dochovaný úsek středověkého ohrazení, pak by tato hranice zřejmě oddělovala monastickou zástavbu od nedochovaného, bezprostředního hospodářského zázemí ležícího v jejím záp. sousedství, čímž by byl alespoň formálně naplněn požadavek klauzury.

Archeologicky zkoumané filiální domy mnišských řádů v západní a střední Evropě tvoří velmi rozmanitou, ale málo početnou skupinu s celkově nedostatečnou informační hodnotou. Obecně nízká pozornost byla věnována budovám proboštství a nejmenší domy této kategorie, k nimž baštinský konvent patří, jsou archeologicky téměř neznámé. Přes rozmanitost prostorových řešení má ovšem naprostá většina zkoumaných cell jeden společný znak, a tím je respektování klaustálního půdorysu (tedy uzavřené dispozice s rajským dvorem a ambitovou chodbou), navazujícího na klášterní kostel či kapli. Celly tak byly záměrně budovány jako architektonické miniatury plnoprávných opatství a tento charakter si udržovaly i navzdory rozmanité redukci budov či místností (často např. odpadala kapitulní síň: Heale 2004, 187). Příklady plně rozvinutých benediktýnských miniatur se statutem

⁹ V literatuře uváděné patrocínium sv. Jana Křtitele (Kopáček 1930), shodně se zasvěcením mateřského kláštera na Ostrově, se nepodařilo v dostupných pramenech ověřit.

¹⁰ Obytné věže nejsou v areálech proboštství neznámým prvkem, v případě miniaturních konventů mohly být začleněny přímo do kvadratury a obsahovaly zřejmě dílnu a dormitář (Caldey Priory: Ludlow et al. 2002, 78; Petersberg/Klein Madron: Meier 2001). V některých dalších případech je interpretace obytného účelu věže předkládána bez hodnověrné argumentace (Brno–Komárov: Samek red. 1994, 227).

Obr. 8. Půdorys klášterních kostelů cisterciáků v Pohledu (1), v Sezemicích (2) a rekonstrukce benediktýnského kostela v Baštínách (3).
Fig. 8. Ground plan of Cistercian monastery churches in Pohled (1), Sezemice (2) and reconstruction of Benedictinian church in Baštiny (3).

dependence lze z Německa, jižní Francie a Anglie uvést celou řadu (Heiligenberg u Heidelbergu, Flintsbach am Inn – Petersberg,¹¹ Solnhofen, Wiesenbach (?), Coburg, Marnans, Bourget-du-Lac, Sandwell Priory, Binham Priory, Holy Island, tírnská probošťství v hrabství Pembroke: *Lutz 1982; Marzoff 1996, 109–115; Regele 1999; Löw 2001, 20–21; Collardelle et al. 1983; Reynaud et al. 2002, 148; Greene 1992, 91–92; Heale 2004, 185–187; Ludlow et al. 2002; další příklady uvádí Untermann 1996*), a to ponecháváme stranou clunyská převorství, která měla zcela specifické postavení.¹² V Solnhofen je dobře dokumentován osm staletí trvající kontinuální vývoj konventu, který byl zřejmě

¹¹ Případ odlehleho horského probošťství Petersberg/Klein Madron v jižním Bavorsku je obzvláště cenný tím, že dokumentuje velmi raný vznik soukromé klášterní fundace už kolem r. 1000 v areálu šlechtického hradu. Filiální klášter získal během 12. stol. úplný klaustální půdorys, po násilné destrukci kolem r. 1300 poklesl na bezvýznamné titulární probošťství, spravované freisinskou kapitulou (*Meier 2001* a os. inf. Thomase Meiera, 2008).

¹² Kláštery tvořící součást centralizované clunyské reformní kongregace byly jednotně – přímo nebo zprostředkovaně – podřízeny opatu v Cluny, a jejich představení tedy nesli titul převora, i když se jinak mohlo jednat o velký, rozvinutý konvent, často s dlouhou předchozí tradicí samostatného vývoje, který se stavebně nelišil od plno-
právných opatství. Clunyské prioráty také nezřídka zakládaly vlastní pobočné domy (např. Charité-sur-Loire: *Bautier 1999, 1725*). Mezi malé clunyské prioráty patří zkoumané lokality St. Peterinsel, Münchenwiller a Rüeggisberg, všechny s obvyklým klaustálním uspořádáním (*Gutscher et al. 1997, Abb. 272*).

již v 9. stol. projektován jako čtyřstranný, ale této uzavřené podoby dosáhl teprve ve 2. pol. 15. stol. (Marzloff 1996, 109–115). Také v severním sousedství karolinské baziliky ve Steinbachu, která se dočasně od r. 1072 stala jádrem proboštví podřízeného benediktýnům v Lorschi, lze sledovat postupné obkloповání pravoúhlého rajského dvora stavbami – byl však realizován jen sev. a vých. objekt (Ludwig et al. 2000, 64–78). Jiným způsobem se stabilita klastrální dispozice projevila u miniaturního clunyjského převorství na Svatopetrském ostrově, kde zděné výstavbě konventu předcházely dvě, téměř shodně rozvržené fáze dřevěné (Gutscher et al. 1997). Pokud byly klastrální dispozice redukovány, pak za nejnásazně postradatelné bylo pokládáno záp. křídlo, obsahující podle benediktýnského schématu především skladovací objekty, popř. konvrský okřsek (Roden u Corvey: *Plitek Hrsq. 1982*, Abb. 117; Beeston Priory: *Greene 1992*, 92–93; Finchale Priory: *Ryder 2000*, 22–23): v takovém případě zůstala dispozice stále uzavřena do čtyřúhelníku a integrována ambitovou chodbou. Pokud se konvent vzdal navíc ještě refektářového křídla souběžného s kostelem (jižního či sev., podle typu dispozice) a celá kvadratura byla nahrazena jediným, východním křídlem,¹³ pak z klášterní dispozice přetrvávalo jednak připojení křídla štítovou stranou na chór kostela, jednak uzavření rajského dvora obvodovou zdí: dispozice si tak stále uchovávala kompaktní charakter a propojení s klášterním kostelem. Jako instruktivní, bohužel nedostatečně publikovaný příklad může posloužit dolnosaský konvent u Rehburgu (Zippel 1985). Kompaktní uzavřená dispozice a napojení konventní budovy či malého areálu na kostel spojuje i další, rozmanité a v archeologické evidenci zatím vzácné případy cell, které neměly klastrální uspořádání. Patří mezi ně např. cistercká cella Altmichaelisstein u Blankenburgu v Harzu, která pro svou krátkodobou existenci v letech 1139–1152 využila starší poustevny, doložené již r. 956. K sev. a záp. straně jednolodního kostela se připojovala dvouraktová konventní budova s denní místností mnichů, kapitulní síní a částečně podsklepeným refektářem. Po přesunu konventu do výhodnější polohy areál sloužil až do 2. pol. 15. stol. opět jako eremitorium, přičemž přesnou chronologii budov se výzkumem prováděným už v 80. letech 19. stol. nepodařilo určit (Untermann 2003, 30–31, Abb. 4).

Stejně jako v kategorii opatství, byla i u cell kompaktnost stavební dispozice, která jistě souvisela s požadavkem klauzury a cenobitního principu,¹⁴ narušena jen ojediněle, jako např. ve Felixstowe (Walton Priory), kde byl konvent s kvadraturou oddělen od kostela volnou plochou (Heale 2004, 186), nebo v celle sv. Dionýsia u Kleinbrachu, kde ležela izolovaná obytná a hospodářská budova v sev. části polygonálního, zdí vymezeného okrsku s kostelem uprostřed (Lensen – Warmser Hrsq. 1992, 277).¹⁵ Snad jen v oblasti mezi dolní Rhónou a západními Alpami se u kategorie nejmenších („venkovských“) proboštví uvádí obvyklý výskyt rozvolněné dispozice. Při podrobnějším pohledu však vyplatí závislost tohoto závěru na popisech, inventářích a mapách z 15.–18. stol., zatímco ojedinělé vykopávky (např. proboštví Blyes v departementu Ain) prokazují naopak vícekřídle uspořádání kolem rajského dvora přiléhajícího k sakrální stavbě (Reynaud et al. 2002, 155–156).

Rozvolněný půdorys řádového areálu sestávající ze samostatných obytných staveb, bez kvadratury i přímé vazby na kostel, je spíše typický pro kolektivní eremitoria, i když ani v této kategorii nechybí příklady klastrálního uspořádání.¹⁶ Struktura tvořená samostatně stojícími domky anachorétů,

¹³ Pro takové univerzální jednokřídle budovy, do nichž byl stažen veškerý provoz vnitřního konventu, je navrhopván termín „Mönchhaus“ (Untermann 1996).

¹⁴ U benediktýnských opatství se rozvolněné půdorysy vyskytují v pokarolinské západní Evropě jen výjimečně a obvykle pro tyto vzácné případy chybí jednoznačné vysvětlení (viz situaci v Reichenau–Oberzell /Untermann 2001, 170/ či v Unterregenbachu /Untermann 1996, 246–247/). U pobočných domů nemonastických řádů – např. augustiniánů kanovníků – byl naproti tomu kompaktní půdorys napojený na kostel patrně málo závazný (srov. např. Butler 1966).

¹⁵ Jako sekulární panská sídla s kaplemi, bez stop klastrálního uspořádání, byla organizována skupina francouzských proboštví na anglickém území, u níž se předpokládá výjimečný charakter daný jejím hlavním účelem – správou francouzských majetkových držav (Heale 2004, 185).

¹⁶ Pozornost zasluhuje mimořádný případ soukromé šlechtické fundace dvojité poustevny – mužské i ženské – Grafton Regis v hrabství Northampton z 12.–15. stol. (Mahany 1966; Gilchrist 1995, 177).

seskupenými kolem kostela, má své kořeny v egyptských a syrských semianachorétských aglomeracích (laurách) 4.–7. stol. (Walters 1974, 102–111; Evelyn-White 1973, 26, Plate II) a našla přímý odraz v podobě nejstarších monastických komunit v jižní Galii, Itálii, Anglii a Irsku. Ani z vrcholného a pozdního středověku nechybějí příklady takovýchto volných uskupení, umístěných obvykle v extrémně odlehých, poušť evokujících oblastech. Řadu těchto lokalit nacházíme v sev. a záp. periferních oblastech Velké Británie, kde poustevnícké osídlení nebylo ve 12.–13. stol. vystaveno tak silnému tlaku na přijetí monastických standardů. Uvést lze např. kolektivní poustevnu z 12.–14. stol. na ostrově Burry Holms ve Walesu, tvořenou jednodlnou kaplí, dvoudílnou halou s otopným zařízením uprostřed a další stavbou, považovanou za kapitulní síň či školu (Hague 1966). Další podobné lokality jsou známy ze souostroví Scilly u pobřeží Cornwallu (ostrov St Helens), na velšských ostrovech St Tudwal a Puffin aj. (Gilchrist 1995, 175–182).

Domníváme se tedy, že vysvětlení rozvolněného půdorysu s atypickou skladbou budov, málo obvyklého u plně etablovaných západoevropských klášterních dependencí bez ohledu na jejich velikost, můžeme hledat buď ve specifickém domácím vývoji této monastické sídelní formy, nebo v eremitských kořenech baštinského probošství. První možnost výkladu nelze na základě současného stavu poznání ověřit. V Čechách bylo archeologicky zkoumáno pouze ostrovské probošství na Velízi, kde výzkum na jednu stranu neprokázal (ale ani zcela nevyloučil) klaustrální uspořádání budov, na druhou stranu je ovšem dispozice odkrytých konventních staveb rozvolněnému půdorysu Baštín zcela vzdálena (Reichertová 1985). Jedinému systematickému výzkumu probošství na Moravě – v Komárově u Brna – se dostalo jen předběžné publikace (Cejnková 1977; 1978; Samek red. 1994, 226–228). Z těchto zpráv vyplývá, že složitý vývoj konventní zástavby, připojující se z jihu k románskému jednodlní opatřenému mohutnou záp. věží, dospěl nejpozději ve 14. stol. ke klaustrální dispozici. Výzkum zachytil část zděného vých. křídla probošství, zatímco křídlo západní snad nebylo realizováno. U některých dalších českých a moravských probošství lze na klaustrální uspořádání usuzovat nepřímo (Broumov, Police nad Metují, Měřín).

Také možnost eremitské geneze baštinského probošství zůstává zatím jen na úrovni námětu pro další výzkum. Konventuální charakter filiace je prameny jednoznačně doložen: cella vznikla na majetku, který klášteru na Ostrově odkázal Protiva z Rožmitálu (Emler ed. 1878, 349) a který přešel do klášterního držení zřejmě někdy po r. 1319, kdy je Protiva naposledy uváděn (RT I, s. 30). Je zmiňována v rozmezí let 1385–1416, téměř výlučně v souvislosti s opatskými volbami v mateřském klášteře, které se teslníští probošti zúčastňovali (naposledy Smolová 2007, 17–24, s opomenutím probošta Mstislava: viz LC VII, s. 35). Přesto nelze eremitský původ zdejšího osídlení vyloučit. Informace o předání vrchu Baštiny klášteru Protivou z Rožmitálu se objevuje pouze v ostrovském nekrologiu, tj. prameni zcela jiného účelu než majetkově evidenčního, a i tato jediná a v tomto kontextu marginální zmínka budí dojem, že předmětem donace nebyl jen nekultivovaný lesní celek, i když poustevna či jiné osídlení přímo zmíněny nejsou (*bona in Virchbastin cum aliis attinenciis*: Emler ed. 1878, 349). Ojedinelé nálezy tvarově atypických keramických zlomků, které svými technologickými vlastnostmi odkazují na počátek 14. stol., možná až do století třináctého, nejsou ovšem zatím dostatečně průkazným argumentem pro existenci osídlení předcházejícího ostrovské držbě.

Závěr

V nevelkém areálu zaniklé konventní celly Baštiny (Teslín), založené ostrovským klášterem v době kolem poloviny 14. stol., byl místy zjištěn neobvykle kvalitní stav dochování povrchových relikti středověkého osídlení, což lze zřejmě přičítat absenci intenzivního lesního hospodářství a zemědělství v novověkém vývoji odlehle, obtížně dostupné části Brd. Tento stav umožnil nejen poměrně podrobnou rekonstrukci prostorového uspořádání konventu, ale i detailní pohled na podobu jedné z obytných jednotek. Baštinské probošství lze počítat do skupiny závislých monastických založení nejmenšího rozsahu. V západní Evropě ovšem i tato kategorie fundací v naprosté většině případů podléhala striktní architektonické regulaci vycházející z cenobitního principu a požadavku klauzury v duchu řehole sv. Benedikta, zatímco pro rozvolněnou zástavbu baštinské celly vidíme analogie spíše v prostředí archeologicky málo známých kolektivních eremitorií, přežívajících na periferiích

vrcholně a pozdně středověké Evropy. Eremitický rys fundace je posílen indiciemi velmi malého a slabě rozvinutého zázemí. Cella byla zřejmě hospodářsky nesoběstačnou jednotkou v režii ostrovských benediktýnů, což nepředstavovalo nic neobvyklého: vynakládání velkých prostředků mateřskými kláštery na provoz cell bylo např. ve středověké Anglii běžnou praxí (*Heale 2004*, 138). Klíč k úvahám o vztahu mezi baštinskou cellou a Ostrovem může nabízet velký proboštský kostel, tvořící nápadný kontrast k okolní zástavbě. Jeho dimenze musely výrazně přesahovat liturgické potřeby miniaturní mnišské komunity. Možnost kombinovaného řeholního a farního využití stavby nelze v tomto případě pokládat za pravděpodobný důvod tak velkorysého stavebního řešení (Kostel nefiguruje ani v soupisech papežských desátků: *Tomek ed. 1873*). Spíše bychom mohli uvažovat o ambiciózní stavbě kostela jako o prvním kroku nedokončené přeměny izolovaného proboštví v rozvinutější areál, jehož administrativního působení by klášter mohl využít k postupnému zhodnocování, popř. rozšiřování původní donace pánů z Rožmitálu. Sekularizace v 15. stol. však tento záměr ukončila v samotném počátku.

Studie vznikla s podporou výzkumného projektu Katedry archeologie FF ZČU v Plzni, MŠM 4977751314.

Prameny

- AČ: Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1508–1535. In: Archiv český 10, F. Dvorský ed., Praha 1890, 121–240.
- Emler, J. ed. 1878*: Ein Necrologium des ehemaligen Klosters Ostrow. Praha.
- LC: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VII. J. Emler ed. Pragae 1886.
- MGH Capit. I*: Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Francorum I. A. Boretius ed. Hannoverae 1883.
- MGH Conc. 4*: Monumenta Germaniae Historica. Concilii IV. Concilia aevi Karolini 860–874. W. Hartmann Hg. Hannoverae 1998.
- MonVat V*: Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia V/1. C. Krofta ed. Pragae 1903.
- RT: Reliquiae Tabularum terrae Regni Bohemiae I. J. Emler ed. Praha 1870.
- Tomek, W. W. ed. 1873*: Registra decimarum papalium. Praha.

Literatura

- Ambrož, F. 1865*: Geologische Studien aus der Umgegend von Padert. In: Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt 15, Wien, 215–228.
- Bautier, R.-H. 1999*: Charité-sur-Loire. In: Lexikon des Mittelalters II, Stuttgart – Weimar, 1724–1726.
- Butler, L. A. S. 1966*: Monmouthshire: Chepstow, St. Kynemark's Priory, Medieval Archaeology 10, 184–185.
- Cejnková, D. 1977*: Raně středověký výzkum v Brně – Komárově (okr. Brno – město). In: Přehled výzkumů 1975, Brno, 66–67.
- 1978: Pokračování výzkumu kláštera Na Luhu v Brně – Komárově (okr. Brno – město). In: Přehled výzkumů 1976, Brno, 81.
- Collardelle, M. – Homo, C. – de Montjoye, A. 1983*: Le prieuré de Marnans : histoire et archéologie, Archéologie médiévale 13, 47–88.
- Derwich, M. 2001*: Erem św. Katarzyny pod Łysicą i benedyktyni świętokrzyscy. In: W. Iwańczak – K. Kuczyński edd., Ludzie, Kościół, wierzenia: studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej, Warszawa, 135–144.
- Evelyn-White, H. G. 1973*: The monasteries of the Wadi 'n Natrûn. New York, Metropolitan Museum of Art, Egyptian Expedition, 1926–33. New York.
- Felten, F.-J. 1999*: Priorat. In: Lexikon des Mittelalters VII, Stuttgart – Weimar, 217–218.

- Foltýn, D. 2000: K typům a funkcím cisterciáckých probošství v předhusitských Čechách. In: 900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v břevnovském klášteře v Praze, Praha, 79–95.
- 2006: Celly a probošství kláštera svatého Jana Křtitele na Ostrově. Zamyšlení nad problematikou benediktinských pobočných domů v raně středověkých Čechách. In: P. Sommer ed., Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha, 277–289.
- Foltýn, D. – Kovář, M. 2006: Ke stavebním dějinám probošství sv. Martina v Kouřimi v období rané gotiky, Památky středních Čech 20, 1–8.
- Gilchrist, R. 1995: Contemplation and Action. The Other Monasticism. London – New York.
- Greene, J. P. 1992: Medieval Monasteries. London – New York.
- Gutscher, D. – Ueltschi, A. – Ulrich-Bochsler, S. 1997: Die St. Peterinsel im Bielersee – ehemaliges Cluniazenser Priorat. Bericht über die Grabungen und Bauuntersuchungen von 1984–1986. Bern.
- Hague, D. B. 1966: Glamorgan: Burryholms Island, Medieval Archaeology 10, 183–184.
- Heale, M. 2004: The Dependent Priors of Medieval English Monasteries. Woodbridge.
- Hemmerle, J. 1970: Die Benediktinerklöster in Bayern. Germania Benedictina 2. Augsburg.
- Hledíková, Z. 1997: Benediktini v českých zemích ve středověku. In: M. Bláhová – I. Hlaváček edd., Břevnov v českých dějinách, Praha, 7–24.
- Hofmann, G. 1981: Staré železářství na Podbrdsku. Vlastivědný sborník Podbrdsku 19. Příbram.
- Houšková, D. ed. 1994: Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku. Sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech. Praha.
- Kopáček, L. 1930: Benediktinské probošství sv. Jana Křtitele v Teslíně, Časopis katolického duchovenstva 71, 541–551, 717–740.
- 1931: Z minulosti kostelíka na Teslíně, Od stříbrných hor III, č. 8, 114–117.
- Korený, R. 2004: Kolvín, okr. Příbram. In: Výzkumy v Čechách 2002, Praha, 108.
- Křivka, J. 1978: Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654–1854. Praha.
- Lego, J. 1900: Kde stával filiální klášter „Teslínský“ benediktinů Ostrovských?, Památky archeologické a místopisné 18, 123–124.
- Lessen, J. – Warmser, L. Hrsg. 1992: 1250 Jahre Bistum Würzburg. Archäologisch-historische Zeugnisse der Frühzeit. Würzburg.
- Löw, L. 2001: Keramik des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit aus dem westlichen Oberfranken. Inaugural-Dissertation, Otto-Friedrich-Universität Bamberg. Bamberg.
- Ludlow, N. D. – Ramsey, R. S. F. – Schlee, D. E. 2002: Pill Priory, 1996–1999: Recent Work at a Tironian House in Pembrokeshire, Medieval Archaeology 46, 41–80.
- Ludwig, T. – Müller, O. – Widdra-Spiess, I. 2000: Die Einhard-Basilika in Steinbach bei Michelstadt im Odenwald. Mainz.
- Lutz, D. 1982: Die ehemalige ellwangische Propstei Wiesenbach, Rhein – Neckar – Kreis, Archäologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg 1982, 203–207.
- Mahany, C. 1966: Grafton Regis, Medieval Archaeology 10, 202–204.
- Marzoff, P. 1996: Solnhofen und der Heiligenberg bei Heidelberg. In: H. R. Sennhauser Hrsg., Wohn- und Wirtschaftsbauten frühmittelalterlicher Klöster, Zürich, 107–125.
- Matoušek, V. 1940: Zaniklé osady na bývalém panství rožmitálském, Božeňsko III, č. 2, 39–40.
- Meier, T. 2001: Die mittelalterliche und frühneuzeitliche Besiedlung auf dem Petersberg/Kleinen Madron bei Flintsbach a. Inn, Lkr. Rosenheim, Überlieferung und erste Ergebnisse der Ausgrabungen 1997/98, Bericht der bayerischen Bodendenkmalpflege 39/40 – 1998/99, 303–318.
- Moravec, B. 1910: Krása lesův – Kostelík, Lesní stráž X, č. 3, 50.
- Nováček, K. 1997: Nádoba z mincovního nálezu v Kolvíně, Podbrdsko 4, 171–172.
- Novobilský, M. – Rožmberský, P. 1995: Hrad Drštka u Skořic. Plzeň.
- Plitek, K.-H. Hrsg. 1982: Kloster tom Roden. Eine archäologische Entdeckung in Westfalen. Münster.
- Podlaha, A. 1900: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu rokcanském. Praha.
- Regele, G. 1999: Neue Erkenntnisse zur Saalfelder Propstei in Coburg, Das archäologische Jahr in Bayern 1999, 125–127.
- Reichertová, K. 1985: Probošství ostrovského kláštera na vrchu Velízu, Památky archeologické 76, 168–183.
- Reynaud, J.-F. – Pacaut, M. – Wullschleger, M. dir. 2002: Espaces monastiques ruraux en Rhône-Alpes. Documents d'archéologie en Rhône-Alpes et en Auvergne No 23. Lyon.
- Rožmberský, P. 1989: Kolvín (voj. újezd Brdy). In: Výzkumy v Čechách 1986–87, Praha, 80.

- Rybníčková E. 1980: Die Entwicklung der Vegetation und Flora im südlichen Teil der Böhmisches-Mährischen Höhe während des Spätglazials und Holozäns. Praha.
- Ryder, P. 2000: Finchale Priory. Swindon.
- Samek, B. red. 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska 1. Praha.
- Sedláček, A. 1997: Hrady, zámky a tvrze Království Českého 11. Prácheňsko. Praha.
- Smolová, V. 2007: Benediktinské proboštství na Teslíně, Podbrdsko 14, 7–32.
- Sommer, P. 1991: První dvě století benediktinských klášterů v Čechách. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 2, Praha, 75–100.
- Svoboda, L. 1998: Klášter v Pohledu, Průzkumy památek V/1, 61–84.
- Untermann, M. 1996: Das „Mönchhaus“ in der früh- und hochmittelalterlichen Klosteranlage. Beobachtungen zu Lage und Raumaufteilung des Klausur-Ostflügels. In: H. R. Sennhauser Hrsg., *Wohn- und Wirtschaftsbauten frühmittelalterlicher Klöster*, Zürich, 233–257.
- 2001: Die archäologische Erforschung der Insel Reichenau. In: M. Untermann Hrsg., *Kloster Reichenau im Bodensee*. UNESCO Weltkulturerbe, Stuttgart, 157–171.
- 2003: Ausgrabungen und Bauuntersuchungen in Klöstern, Grangien und Stadthöfen. Forschungsbericht und kommentierte Bibliographie. Berlin.
- Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1997: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha.
- Walters, C. C. 1974: *Monastic Archaeology in Egypt*. Warminster.
- Wand, N. 2001: Das frühkarolingische Missionskloster St. Brigida in der Bärburg bei Fritzlar-Ungedanken (Schwalm-Eder-Kreis). In: E. Pohl – U. Recker – C. Theune Hrsg., *Archäologisches Zellwerk*. Beiträge zur Kulturgeschichte in Europa und Asien. Festschrift für H. Roth, Rahden, 509–529.
- Wolf, V. 1970: Vrchlabské proboštství v dějinách kraje na nejhořejším Labi. In: *Krkonoše – Podkrkonoší* 5, Hradec Králové, 18–27.
- Zippel, D. 1985: Eine mittelalterliche Kirchenanlage bei Rehburg, *Berichte zur Denkmalpflege in Niedersachsen* 84. Ausgrabungen in Niedersachsen – Archäologische Denkmalpflege 1979, 294–295.

Praepositura in solitudo: The Ostrov cell of Baštiny (Teslín) and the archaeology of the smallest monastic foundations

Interest in the matter of small monastic dependencies (prieories, cells) only began to develop in the Czech lands in recent years. The research is limited by the fundamental lack of written sources and also by the fact that the vast majority of priory churches and monastery buildings were destroyed in consequence of two waves of secularisation: the Hussite wave in the 1st half of the 15th century and the monastic dissolution at the end of the 18th century. Despite the late arrival of the phenomenon of daughter houses in Bohemia (we have no indications of their existence before the 12th century), it is clear that at the time of their greatest development – in the 14th century – they were not a marginal phenomenon, even though their support from the side of Benedictine and Cistercian mother houses differed markedly.

The study is based on the results of a survey of the deserted cell of Baštiny (Teslín), found in a very remote position in the natural upland environment of a forested area of Brdy, which has been a closed area designated for military exercises since 1929. Monastic settlement has been documented here in documentary sources from 1385–1416; it was subordinated to the Monastery of Saint John the Baptist in Ostrov and became deserted probably as a consequence of direct military intervention by Hussite forces at the beginning of 1421. A survey was conducted in the summer of 2008 and was combined with palynological and chemical examination of peat sediments. In addition to the basic documentary aims, the survey also covered some more general issues concerning the spatial structure of the priory and the nature of its background.

Despite some early modern surface disturbance (an attempt to mine ores or stone, the production of charcoal), the basic spatial pattern of the small monastic site was recognized. The site was located on the north-eastern slope above a small stream on which a fishpond cascade was formed in the Middle Ages. The main building was a long, walled single-aisle church with a short, polygonal enclosed

choir – a markedly over-dimensioned building, having precise counterpart in the architecture of Cistercian nunneries in Bohemia in the 1st half of the 14th century. Found to the north of it were the isolated remains of smallish buildings spread out over a large area and including the ruins of a residential (?) tower (feature No. 2). South of the church, one of the medieval buildings (feature No. 5) could be reconstructed thanks to the extraordinary state of surface preservation. The building was a wooden structure on stone foundations with two spaces: a square room with a heating unit in the middle, and with a narrow hall adjacent on the northern side. Surface finds of ceramic fragments from the entire site have been dated to the first half of the 15th century, with the exception of two fragments that could be from a period from the 13th to the 1st half of the 14th century.

Environmental research, together with documentary sources, indicates a low degree of development of the monastery's residential and economic background. Clearly anthropogenic indicators in the pollen spectrum relating to the corn cultivation and possibly to the beechwood cleaning (production of charcoal?) are limited to the upper, markedly degraded layer of the peat sediment, which cannot be dated with sufficient precision. An increase of immission concentrations of lead in the same layer indicates, however, that its establishment can be linked to the early modern colonisation and industrial activities, in particular of the nearby ironworks in Padrt. The land of the priory was evidently limited to a smaller, extensively used agricultural enclave close to the site and the existence of a settlement site held by the Baštiny cell has not yet been documented.

A conspicuous characteristic of the monastery is its ground plan. Despite of presence of some signs of planning, the buildings are placed mostly randomly, are isolated and lack a link to the church. In Western Europe, even this smallest category of foundations – in the vast majority of cases – was subject to strict architectural regulation due to the cenobitic principle and the requirement of the reclusion in the spirit of the Rule of St. Benedict, and the priories look like miniature versions of monasteries, albeit often reduced in various ways. We are able to find parallels with the loose construction of the Baštiny cell more in the environment of collective hermitages surviving on the peripheries of high and late medieval Europe, albeit they are not very well-known archaeologically. The beginnings of the cell as a hermitage remain a hypothesis and a topic for a further stage of research, as well as making comparisons with claustral buildings of other Bohemian dependencies, architectural knowledge of which is practically non-existent. At the same time, it is possible to believe that the monumental structure of the church was to be the first step in the incomplete transformation of the cell into a more developed site, which would support the Ostrov monastery in its attempts to enforce its property interests in the region.

English by *Robin Cassling*

DISKUSE

Kultura s keramikou pražského typu a problém šíření slavinity do střední Evropy

K článku Florina Curty

Nada Profantová

Polemicky zaměřená stať na základě nepočtených písemných a početnějších archeologických pramenů spojuje šíření kultury s keramikou pražského typu s přesunem gentes, později nazývaných především Venedi a Sklavini, do střední Evropy. Prameny ukazují na jejich kontinuitu s pozdějším raně středověkým osídlením z doby, kdy již písemné zprávy na území Čech dokládají přítomnost Slovanů, konkrétně Bohemanů/Čechů, a naopak na diskontinuitu s předchozím osídlením mladšího stupně doby stěhování národů, tradičně spojovaným s Germány. Nálezy z území Slovanů (Avarů, Gepidů, Bavorů ad.) neprezentují symbolicky vyjadřovanou „identitu“; archeolog provádí vždy unikátní interpretaci komplexu hmotných a písemných pramenů; v soustavném interpretačním kruhu se vytváří horizont smyslu, v němž lze rozpoznávat a vydělovat fakta.

etnicita – slavinita – kultura s keramikou pražského typu – raný středověk – střední Evropa – polozemnice – hřebeny

The Prague-type pottery culture and the problem of diffusion of Slavinity into central Europe. On the article by Florin Curta. This polemically written text, based on scanty data from written sources and on more abundant archaeological evidence, links the propagation of Prague-type pottery culture (henceforth PTPC) with the advance of the gentes, referred to later especially as Venedi and Sclavini, into central Europe. Our sources point to their continuity with later early medieval settlement from the times when written sources attest to the presence of Slavs, in particular Bohemani or Czechs, on Bohemian territory. On the other hand, a discontinuity with the preceding settlement of the later stage of the Migration period, traditionally ascribed to Germanic population groups, may be observed. Finds from the territory of the Slavs (Avars, Gepids, Bavarians, etc.) do not represent a symbolically expressed „identity“. Archaeology always carries out a case-by-case interpretation of the complex of material and written sources; a „horizon of sense“, in which facts may be discerned and singled out, thus emerges in a systematic interpretational circle.

ethnicity – Slavinity – Prague-type pottery culture – Early Middle Ages – Central Europe – sunken-floored hut – combs

I.

Tak jako celé dílo Florina Curty, i jeho článek „Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě)“ v Archeologických rozhledech 60 (2008) prostupuje vyhocená polemika se „slovanstvím“, která se týká dlouhého časového úseku raně středověkých dějin Evropy; *cum grano salis* přiznává tomuto pojmu určitou legitimitu teprve od 8., či spíše od 9. století.¹ Nic příliš nového a asi bychom si vystačili se zdvořilým odmítnutím, které svého času německý historik Walter Pohl adresoval Curtovu ideovému předchůdci, O. Pritsakovi: „Tvrzení, že ‚Slované‘ by až do 8. či 9. století bylo označení pro určitou organizační formu pohraničních vojsk, představuje ‚extrémní pozici‘, která ale je ... při všech námitkách, jež téměř samy od sebe vyvstávají již na základě písemných pramenů, podnětem, abychom přezkoušeli své myšlenkové návyky.“² Jenomže zbývá otázka, proč shledával W. Pohl

¹ Na tomto místě budiž řečeno, že jsem se záměrně podrobněji nezabývala argumenty, které již vznesl G. Fusek (2004) v polemice s knihou F. Curty (2001; viz též 2006) a s nimiž souhlasím. Pokusila jsem se využít jiné argumenty, i když opakování některých zásadních věcí se asi nelze vyhnout.

² Srov. Pohl 1988, 94, 366, pozn. 3; k Pohlém referované tezi srov. Pritsak 1982, 353–432.

podnětným takový prameny nepřesvědčivě podložený pokus v r. 1988 a proč po dalších dvaceti letech působí podobným příslibem i Curtovo dílo?

Curta *slovanství* vykládá jako etnicitu a tu redukuje na „rozhodnutí, které lidé činí, aby charakterizovali sami sebe nebo jiné jakožto nositele určité kulturní identity“, tedy na uvědomělé přihlašování se k určitému kolektivu, určitému politickému tělesu. Takto pojaté *slovanství* (stejně jako *germánství* či *keltství*) bychom ovšem opravdu v raně středověkých pramenech těžko hledali. Zato je snadno nalezneme v romantickém nacionalismu jednotlivých slovanských národů v 19. stol., a bohužel také později, včetně stínového podzemního života v ideologické výbavě sovětského impéria.

Bez zřetele k tomuto způsobu *making of the Slavs* v posledních dvou staletích by zůstala nepochopitelná paradoxní situace, kdy sice samozřejmě hovoříme o Slovanech a o *slovanství*, ale neumíme odpovědět na otázku, co to vlastně znamená. Jistě, vždy máme k dispozici vymezení prostřednictvím pojmu „jazykové skupiny“. Ale jak je máme používat, jestliže nejstarší historické zmínky o Slovanech předcházejí prvním záznamům slovanské řeči o několik staletí a jestliže totéž platí o nejstarších projevech archeologických kultur, které spojujeme se Slovany?

Přehlédneme-li poctivě literaturu k tématu za poslední tři čtyři desetiletí, sotva najdeme příliš důvodů, proč by měl kdokoliv – nejen Florin Curta – uvěřit, že východoevropské bádání pracuje s jiným konceptem *slovanství* než s představou jakéhosi jednotného slovanského lidu, který v době expanze svazovalo silné vědomí politické sounáležitosti. Neznám sice žijícího významnějšího badatele, který by si to fakticky myslel, ale kostlivec nacionalistického *slovanství* přežil nevynešen v našich knihovnách již mnohý příchod jara. Nevíme, co s ním, doba vhodná pro jeho důstojný pohřeb dávno minula a abychom mu probili hrud' osikovým kulem, na to působí příliš málo démonicky. To je podle mého názoru podstata onoho popudu, o kterém je třeba v souvislosti s texty Florina Curty mluvit.

II.

Nejde ovšem jen o boj proti položivému stínu nezpracované minulosti, ale o náročnou otázku, jak vůbec nově pojmut *slovanskost* v souvislosti s dějinami Evropy v 6.–9. století.

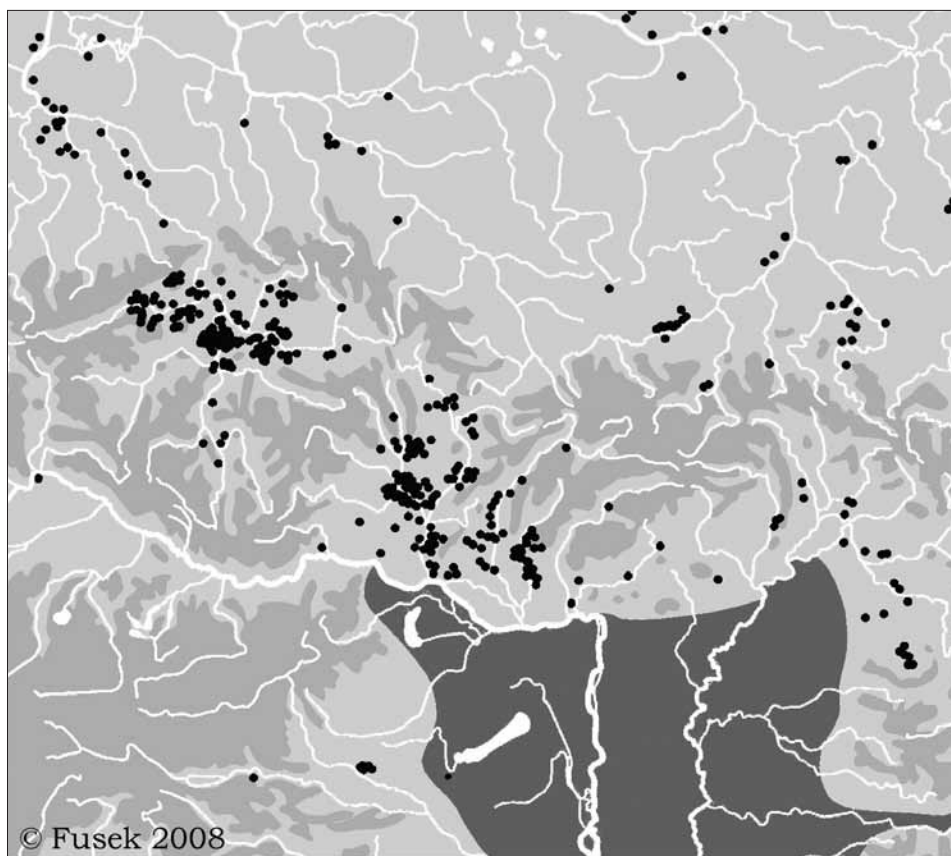
Pokud má mít pojem *slovanství* pro raně středověké historické a archeologické bádání vůbec nějaký smysl, pak nestačí porovnávat vzpurnou materii pramenů s definicí vzatou zvnějšku, vytvořenou pro výpověď o společnostech žijících či bohatě historicky dokumentovaných ve své komplexnosti. Nemůžeme vycházet bezprostředně a bez další úvahy z pojmosloví, které bychom vzali z knih kulturních antropologů či historiků novověku, jak to činí Curta. Snad si přitom ani neuvědomuje, že shledává-li nakonec, že pojetí *slovanství* jako sdílené politické identity není vhodné k uspořádání zpráv historických pramenů a archeologické materie, pak jen stvrzuje, že na počátku chybně zvolil pojmový aparát. Určitě tímto závěrem nevyvrací názory autorů, s nimiž polemizuje a jimž své pojetí etnicity podsouvá.

Při hledání takové „politické“ identity bychom se mohli opřít o propracovanou koncepci raně středověkých kmenů/národů, *gentes*, jak se rozvíjela po bezmála padesát let od impulsu knihy *Wenskusovy* (1961; dále díla H. Wolframa, W. Pohla, u nás zvláště D. Třeštíka) ve středoevropském, zejména německém bádání – tedy od onoho typu *politického tělesa*, kterému jedině by do značné míry odpovídala forma etnicity jakožto *politické identity*, s níž pracuje Curta. Ovšem jen proto, abychom si řekli, co Slované v době svého vstupu do psané historie určitě nebyli.

Historické zprávy o Slovanech v jižní a střední Evropě nám od samého počátku, tedy od 6. stol., poskytují setrvale dvě informace:

1. Slované netvoří jeden národ (Prokopios) či – což je totéž – nemají jedno jméno (Jordanes: „jméno nyní mění podle rodu a míst“³). Jinými slovy, neexistuje etnicita v Curtově smyslu, která by

³ ... *quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antes narrantur* (Jordanes, *Getica* XXX,34).

Obr. 1. Mapa lokalit KKPT ve střední Evropě podle G. Fuseka (2008). Tmavě šedá: avarský kaganát.
 Fig. 1. Map of PTPC sites in Central Europe after G. Fusek (2008). Darkly: Avar khaganate.

se mohla vázat na „Slovany“. Ono „rozhodnutí, které lidi činí, aby symbolicky charakterizovali sami sebe“, by se muselo vázat jednotlivě na Sclaviny, Anty, Venety či Spory. Jen o nich by bylo možné uvažovat smysluplně jako o historických *gentes*.

2. Zároveň již u Prokopia čteme informaci, kterou budou zjevně nezávisle na sobě opakovat další a další autoři raného středověku (srov. Einhard, Ibrahím ibn Jakub⁴): Slované mluví jedním jazykem (*Procopios*, *Bellum Goth.* III,14: „ostatně zcela barbarským“). *Common Slavic* není tedy, jak se Curta domnívá, vynálezem jazykovědců, které svedl na scetí Šafařík, ale postřehem různých autorů, kteří se od 6. do 10. stol. setkali s větším množstvím slovanských národů – *gentes*.

⁴ ... *deinde omnes barbaras ac feras nationes, quae inter Rhenum ac Visulam fluvios oceanumque ac Danubium positae, lingua quidem poene similes, moribus vero atque habitu valde dissimiles, Germaniam incolunt, ita perdomuit, ut eas tributarias efficeret; inter quas fere praecipuae sunt Welatabi, Sorabi, Abodriti, Boemani – cum his namque bello conflixit –; ceteras, quarum multo maior est numerus, in deditioem suscepit* (Einhardus 15).

Ibrahím ibn Jakub: „Slovani jsou odvážní a bojovní. Kdyby nebyli rozdrobeni do mnoha kmenů a rodů, žádný národ by je nebyl schopen porazit ... Většina severních národů mluví slovansky, protože se promísily se Slovaný“ (Pauliny 1999, 118).

Nemá valný smysl, abychom se na vratkém základu zlomkovitých zpráv pokoušeli spekulovat, jaký význam měla slovanská identita pro příslušníky jednotlivých slovanských národů/kmenů. Nějaký ovšem zřejmě měla. Existovala zde slyšitelná a snad i viditelná podobnost, natolik nápadná, aby byzantští autoři vydělili při popisu obležení Konstantinopole (r. 626) Slované z celku kaganova vojska či aby na druhém konci Evropy zahrnul Fredegar Sámovy Venedy a Dervanovy Srby pod obecné označení Slované. Jazyková blízkost, podobnost životního stylu a zřejmě i zřetelná spřízněnost náboženských představ, mýtů a obřadů (viz Profantová – Profant 2000, 10–16) s sebou přinášely předpoklad snazšího navazování spojení a vytváření společných větších mocenských celků. Takový předpoklad byl často prokazatelně mylný, ale zjevně byl přítomný v hlavách kronikářů i v politické praxi tehdejších mocných.⁵

Tuto dvojí identitu Slovanů – jako příslušníků určitého *gens* a zároveň širší skupiny, která se vyznačuje sdílením určitého souboru kulturních fenoménů, ovšem jen slabou a pouze občas aktualizovanou spřízněností politickou – Curta vesměs pomíjí a pokud ji reflektuje, pak jako rozpor s jeho definicí etnicity. Podsouvá zároveň své zúžené pojetí etnicity jiným badatelům zabývajícím se problematikou nejstarších Slovanů. To vystupuje zvláště nápadně v oblasti archeologie.

Archeologické bádání nemůže totiž nikdy „vykopávat“ etnicitu v Curtově smyslu slova. Archeologické prameny nám poskytují výpověď o určitých aktivitách lidí v minulosti, a to o těch, které po sobě zanechaly hmotné stopy. Jestliže na základě pravidelného opakování určitých souvislostí nálezů vymezujeme určité artefakty či určité nálezevé celky (které např. vznikají podle našeho přesvědčení jako důsledek toho či onoho pohřebního ritu) jako charakteristické pro určitou archeologickou kulturu, pak můžeme jen málokdy určit, jaký symbolický význam tomu či onomu prvku, který pro nás charakterizuje jejich kulturu, připisovali jeho tvůrci – a často ani to, zda mu vůbec nějaký takový význam připisovali.

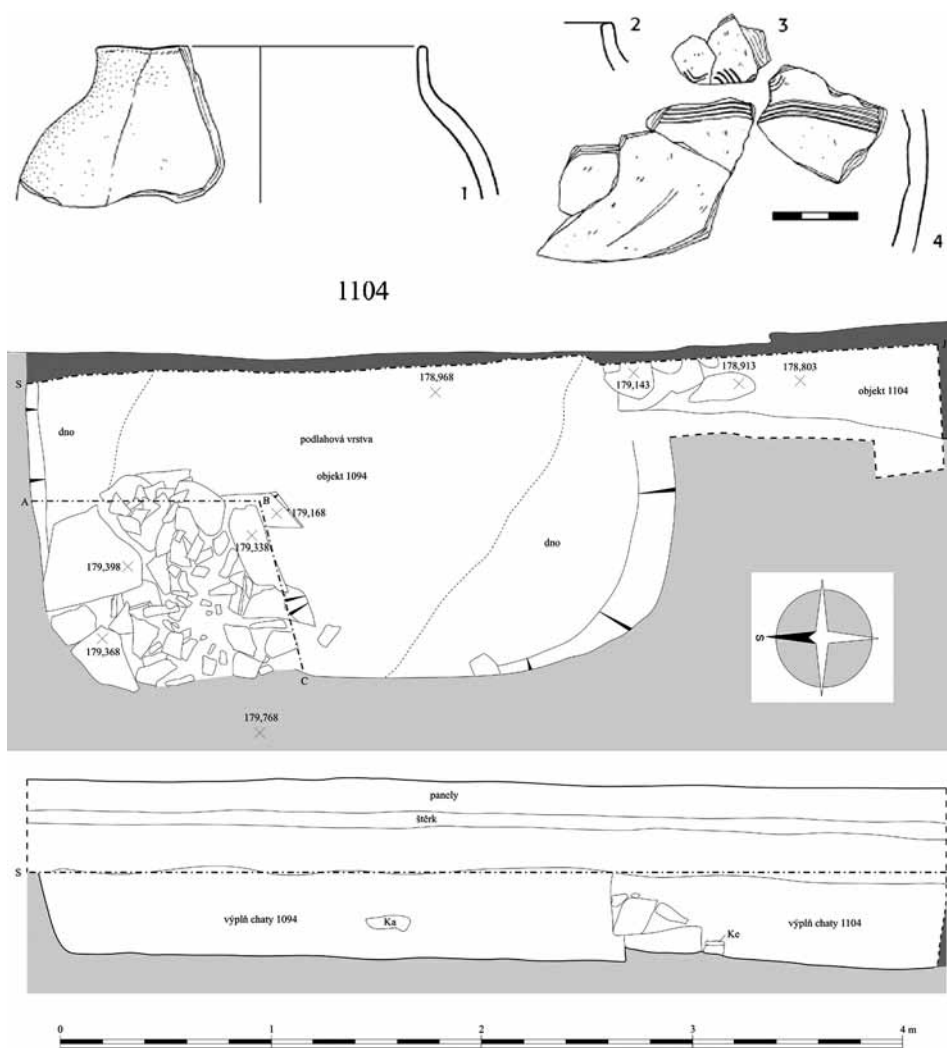
Pokud G. Fusek, M. Parczewski či třeba autorka tohoto článku považují určitým způsobem charakterizovaný typ ručně robené keramiky za jeden ze znaků, s jejichž pomocí lze rozpoznat příslušnost určité archeologické situace ke kultuře s keramikou pražského typu (dále KKPT), a tedy k slovanskému prostředí, pak to neznamená, jak tvrdí Curta, že nutně předpokládají, „že stejné třídy (keramiky) raně středověcí uživatelé rozpoznali jako ‘slovanské’ v Polsku, na Slovensku či na Moravě“ (Curta 2008, 668). Protože jen v Curtově vidění je slovanská pouze ta keramika, s jejíž pomocí její tvůrci a uživatelé symbolizují svoji příslušnost k slovanskému národu.

Potíž je v tom, že užívání „slovanských“ nádob mohlo být pro jejich uživatele prosto etnické symboliky, podobně jako je vysoké zastoupení piva v pitném režimu sice typické, ale prosté etnické symboliky pro průměrného Bavora či Čecha. A zároveň tato oproštěnost od etnické symboliky neznamená, že by se Češi či Bavoři k této své typické národní neřesti hrdě nehlásili. Spojení příslušné archeologické kultury se jménem nějakého historického lidu je vždy výsledek jedinečného průniku archeologických a historických pramenů. Častěji než kolektivní tělesa, jejichž členové stvrzují symbolicky své rozhodnutí tvořit dohromady jednotný lid (kmene, národa atd.), se archeologicky dají vymezit větší skupiny spřízněné některými kulturními fenomény – Keltové, Germáni, ale také třeba římsko-provinciální obyvatelstvo, příslušníci avarského kulturního okruhu atd.

Podobně je tomu i se Slováky. Archeologická kultura s keramikou pražského typu (dále KPT)⁶ se přibližně v průběhu 2. pol. 6. a většiny 7. stol. rozšířila po území na soutoku Sávy a Labe na SZ, Řezno na Z a po Budapešť a povodí řeky Mury na J (ovšem v Karpatské kotlině je rozšířena ostrůvkovitě, nejde o kompaktní osídlení), ve velké části střední Evropy přitom jejímu nástupu předcházelo silné oslabení intenzity osídlení: některé země (např. Malopolsko, podstatná část Slovenska a Čech) byly podle našeho současného poznání dosti vylištěné. O oblastech, kde se tato kultura rozšířila

⁵ Vedle uvedeného příkladu spojení Dervanova panství se Sámovou říší srov. *Annales Fuldenses* (passim) o Moravanech, Čechách a Srbech, slovanskou sňatkovou politikou českého knížete Bořivoje (Ludmila mohla být dcerou srbského knížete) a jeho nástupců (Vratislav – Drahomíra z kmene Stodoranů) atd.

⁶ Nepřesnost v rozlišování KKPT a KPT vede mnohdy k nedorozuměním.

Obr. 2. Rostoky, okr. Praha-západ. Superpozice domů 1094 a 1104, nahoře keramika z mladšího domu. Podle Profantová 2005.

Fig. 2. Rostoky, Prague-West distr. Superposition of houses 1094 and 1104, with pottery from the later house shown above. After Profantová 2005.

a kde můžeme sledovat její místní kontinuální vývoj, vždy vypovídají zprávy historiků – které ovšem následují někdy až s odstupem několika staletí od archeologické datace rozšíření řečené kultury na daném území – o příslušnosti tamějších obyvatel vždy stejně. Mluví vždy o Slovanech.

Curta se sice snaží tuto souvislost, která dosti přesvědčivě provazuje KKPT a Slovany, rozvolnit a uvažuje o tom, že do Čech a na Moravu mohla přijít slovanština s avarským vlivem, nejspíše v 2. pol. 8. stol. (Curta 2008, 682). Staví tak na přiznaně pouze hypotetickém předpokladu, že slovanština byla údajně dorozumívacím jazykem avarského kaganátu (v 8. stol.) a zároveň se dostává do rozporů s klíčovým historickým pramenem, s Kronikou tak řečeného Fredegara.

III.

Curta se obtížím s interpretací Fredegarovy zprávy o Sámově říši vyhnul s odůvodněním, že její lokalizace je nejistá. To by bylo správné potud, že neumíme zakreslit obrys Sámova panství, avšak neznamená to, že by Fredegarova kronika nevypovídala nic o Slovanech v Čechách a na Moravě.⁷

Nejspolehlivější údaj pro umístění Sámovy říše nám poskytuje popis události poté, co „Slované, kteří se nazývají Venedy“ (*Fredegar IV*, 48, 68) porazili Dagobertovo vojsko. Získali tak zřejmě místní převahu, kterou používali k opakovaným vpádům do Durynska. O tom, že se nejednalo jen o krátkodobou přítomnost, kdy by Sámovo vojsko operovalo vzdáleno od vlastní země, svědčí nejen opakování vpádů, ale i údaj, že se „Dervan, vévoda Srbů“ (*Fredegar IV*, 68; *MMFHI*, 23), předtím již nějakou dobu poddaný Merovejcům, poddal Sámovi. Kromě toho je významným svědectvím i fakt, že když v r. 638 završil durynský vévoda Radulf svou odbojnou politiku vítězstvím nad Sigibertovým vojskem (*Fredegar IV*, 87; *MMFHI*, 26–27), posiloval své samostatné postavení spojenectvím s Venedy. Sotva lze tedy pochybovat, že Sámova říše hraničila s Durynskem.

Zároveň se Sámova říše zrodila z úspěšného povstání vůči Avarům. Její území se tedy muselo dotýkat severozápadní hranice kaganátu. Ta se z dosti přesvědčivých důvodů vymezuje prostřednictvím avarských pohřebišť, a v této souvislosti připadá tedy nejspíše v úvahu prostor určený zhruba Dunajem v úseku od Vídně ke Komárnu s nejistým přesahem severněji na jižní Slovensko (*obr. 1*). Mocenský útvar, který měl takto dané dvě strategicky významné hranice, musel zahrnovat podstatnou část Čech a Moravy.

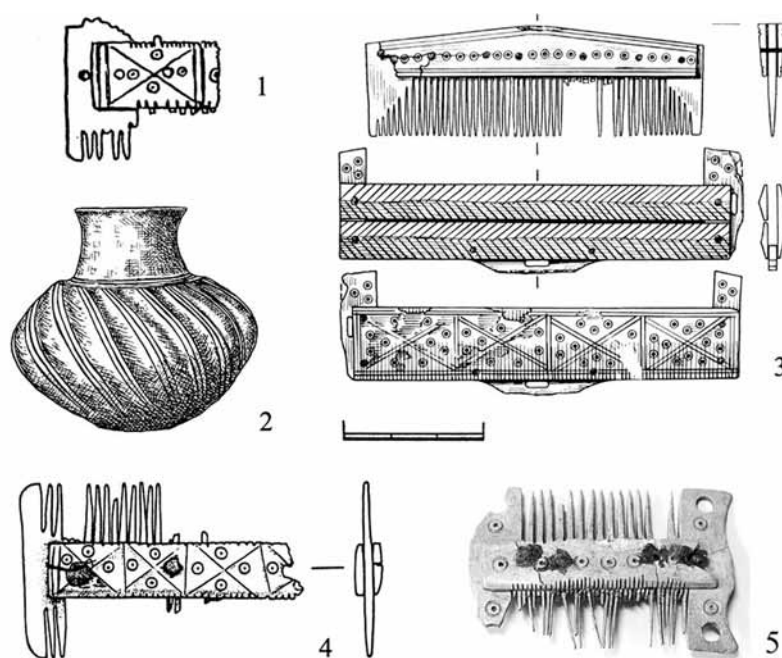
Jen na okraj: Curtovo tvrzení o tom, jak z „Fredegarova vyprávění jasně vyplývá, že se Sámovi připisovalo ‚vytvoření‘ nové venedské identity ... po vítězství nad Avary“ (*Curta 2008*, 651), není udržitelné.⁸ Fredegar píše *Sclavos, cognomento Winidi* (*Fredegar IV*, 48, 68; *MMFHI*, 20–21) a vzápětí používá tentýž obrat v souvislosti s Avary: *Avares, cognomento Chunos* (*o. c.*, 20). Nejméně v druhém případě se zjevně nejedná o etnickou specifikaci jména, jistě se nemluví o „těch Avarech, kteří se (oproti jiným Avarům) zovu Huny“, ale o Avarech, které „my, tedy já Fredegar a ostatní literáti merovejské říše“ nazýváme tradovaným jménem pro kočovníky, Huny. Mimo to Curta pomíjí, že Fredegarova kronika nezná jen Sámovy, vedle Durynska sídlící Venedy, ale zná také Venedy sídlící zřejmě v Korutanech, jimž vládl vévoda Walluco (*Fredegar IV*, 72). Pokud se tedy vůbec v rámci Sámova panství vytvářela nějaká jednotná etnická identita (o čemž lze odůvodněně pochybovat), pak se tato identita vyhraňovala vůči jménu Venedů v tom smyslu, ve kterém ho přijímá Fredegarova kronika – byť by to třeba bylo přivlastnění si a proměna staršího jména Venedů v označení lidu, který tvořil jádro Sámovy říše.

Za označení skupiny lidí se sdílenou etnickou identitou, které též odpovídá korektně užitý výraz *gens*, můžeme z názvů zmíněných Fredegarem v souvislosti se Sámovou říší se značnou pravděpodobností považovat pouze jméno Srbů (*Deruanus dux gentis Urbiorum/Surbiorum: Fredegar IV*, 68; *MMFHI*, 23). A ti nejspíše nepatřili, přinejmenším v očích kronikáře, mezi Venedy, ač byli slovanského, resp. sklavinského rodu. Tak či tak, pokud bychom neodmítli Fredegarovu zprávu jako naprostou smyšlenku, musíme považovat za historicky doložené, že na konci 1. třetiny 7. stol. seděli na Moravě, v Čechách a ještě o něco dále po toku Labe Slované. Jde o to, jak dlouho. V tomto případě nás však nechávají historické prameny dosti na holičkách.

⁷ Curta se tu odvolává na práci *M. Lutovského a N. Profantové (1995)*, ovšem citované tvrzení o spornosti lokalizace se v této knize týkalo Wogastisburgu, nikoliv lokalizace jádra Sámovy říše na území Čech a jižní Moravy (srov. *o. c.*, 51–54).

⁸ Fantastické prvky nabývá tato Curtova myšlenka in: *Curta 1997*, 141–167, kde je Fredegarova historika o zimování Avarů u slovanských žen interpretována jako venedský etnogenetický mýtus (srov. *o. c.*, 148–151). Konstrukce ovšem vyžaduje, abychom vycházeli z anglického překladu Fredegarovy kroniky, protože latinský originál mluví o synech Avarů, kteří vzešli z „manželek a dcer Venedů“ (*Filii Chunorum, quos in uxores Winidorum et filias generaverant: Fredegar IV*, 48), což není příliš slučitelné s představou, že *gens* Venedů vzešel teprve ze znásilňování těchto žen.

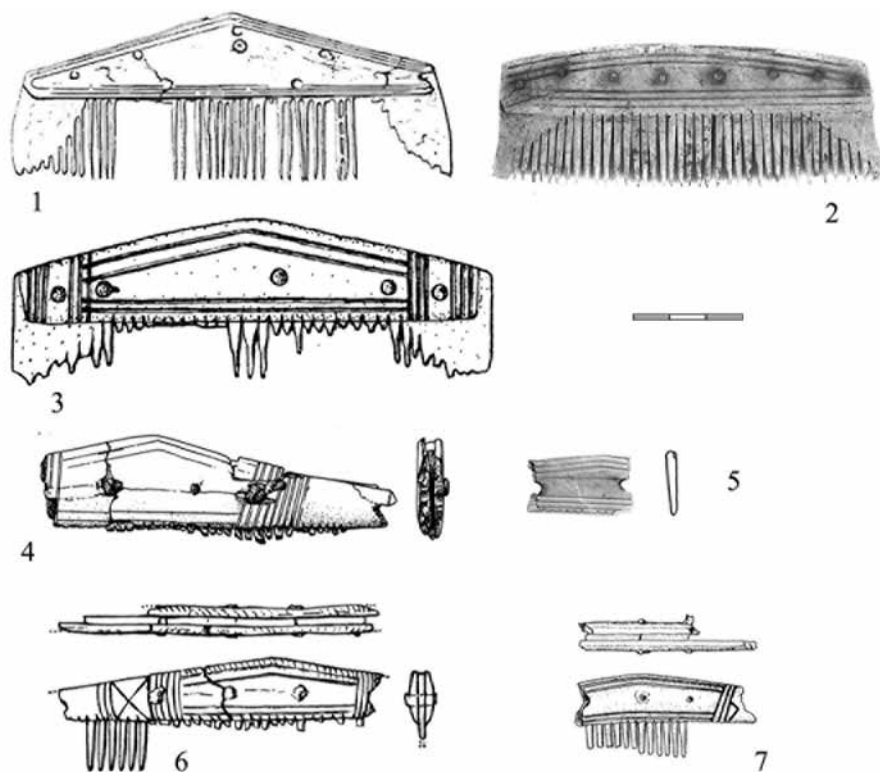

Obr. 3. Oboustranné hřebeny s výzdobou ražených kroužků: 1–3 nálezy z germánských lokalit (1, 2 Wangenheim, 1. pol. 6. stol., 3 Obermöllern h. 15). 4 napodobenina z Rostok, obj. 842. 5 Oboustranný hřeben s výzdobou ražených kroužků, datovaný do 11. stol., Praha – Malá Strana, Karmelitská ul., výzkum J. Podlisky v r. 1996 (nepubl.). Podle Schmidt 1961; 1970; Kuna – Profantová 2005.

Fig. 3. Bilateral combs ornamented by stamped circlets: 1–3 finds from Germanic sites (1, 2 Wangenheim, 1st half of 6th century, 3 Obermöllern grave 15). 4 imitation from a Slav site of central Bohemia (Rostoky, feature 842). 5 bilateral comb ornamented by stamped circlets and dated into the 11th century, Prague – Malá Strana (Lesser Town), excavation by J. Podliska of 1996 (unpubl.). After Schmidt 1961; 1970; Kuna – Profantová 2005.

Nechci široce komentovat polemiku, kterou vede Curta vůči Třeštíkovi historickému výkladu oněch dvou útržků pramenů, kolem nichž se tradičně točí diskuse o Slovanech v Čechách v 6. stol., tedy o popisu Skýthie v 30. kapitole Jordanesových Getik a příběhu langobardského prince, vyhnance Hildigise, jak jej popsal Prokopios ve třetí knize Válek s Góty. Třeštík při interpretaci Jordanesova textu akcentoval, že se vztahoval k popisu Skýthie, jejíž západní hranice byla nad obloukem Karpat vymezena řekou Vislou. Čechy leží ovšem za touto hranicí, a proto z 30. kapitoly Getik nelze vyvozovat nic o přítomnosti či nepřítomnosti Slovanů na těchto územích (srov. Třeštík 1997, 22n.).

Curta si kupodivu z celého Třeštíkova čtení Jordanese nevybral nejslabší místo, totiž tvrzení, že jako sídla Sklavinů u Jordanese „... přichází v úvahu území Moravy, Slovenska a Podkarpatské Rusi“ (o. c., 28), které se opírá jen o předpokládané rozpaky byzantského autora vycházejícího z římské geografie, jež neuměla popsat území na levé straně Dunaje. Curta soustředil své výhrady na tu část Třeštíkovi rekonstrukce sídel Sklavinů, kdy se předpokládá, že Jordanesovo „na sever do Visly“ se sluší číst ve smyslu „podél severní hranice Skýthie až k pramenům Visly“. Proti tomuto čtení staví dvě hypotetické domněnky. Jednak měly být Jordanesovy zeměpisné znalosti o zemích na levobřeží Dunaje „velmi neurčité a často velmi mylné“, jednak měla existovat jakási itinerářová římská mapa, kterou měl mít Jordanes k dispozici a jež ho měla vést k mylnému domnění, že Visla teče ve směru východozápadním (Curta 2008, 661).

Obr. 4. Jednostranné hřebenky z Čech: 1–2 germánské lokality, 3–7 napodobeniny 3. třetiny 6. až 1. pol. 7. století. 1 Praha-Podbaba (6. stol., hrob); 2 Hostivice sídlištní obj. Q (6. stol.); 3 Kozly; 4–5 Roztoky obj. 911 a 330; 6 Praha – Horní Počernice, Svěpravice; 7 Stehelčevy dům. Podle Droberjar 2008 (1), Pleinerová 2007 (2), Profantová 2008 (3–5, 7), Vencl – Zadák 1985 (6).

Fig. 4. Single-sided combs from Bohemia: 1–2 Germanic sites, 3–7 imitations of the third third of 6th to first half of 7th century. 1 Prague-Podbaba (6th century, grave); 2 Hostivice, settlement feature Q (6th century); 3 Kozly; 4–5 Roztoky feature 911 and 330; 6 Prague – Horní Počernice, Svěpravice; 7 Stehelčevy. After Droberjar 2008 (1), Pleinerová 2007 (2), Profantová 2008 (3–5, 7), Vencl – Zadák 1985 (6).

To by ovšem Jordanesovy znalosti nesměly být jen zmatené, ale přímo pomatené. Nepíše přece v interpretované pasáži jen o tom, že sídla Sklavinů dosahovala „do Visly“ (*in boream Visla tenus commorantur*), ale v téže pasáži mluví o Visle ještě třikrát. Jednou jako o řece, která tvoří část západní hranice Skýthie (tudíž musí téct z J na S, či nejvýše opačně, nikoliv směrem V–Z). Podruhé píše o počátku Visly, k němuž na levé straně Alp sahají sídla Venetů. Potřetí vymezuje území národu, který žije za Venety, u ústí Visly a u oceánu. V úvahu tedy připadá jediný způsob, kterým může podle Jordanese Visla téci. Musí pramenit tam, kde pramení dodnes, v Karpatech (Alpách Jordanesova textu) a téci od nich na sever do oceánu, tedy do Baltu. Visla zároveň tvoří severní část západní hranice Skýthie.

Co se týče Čech a jižní Moravy, platí zcela Třeštíkův závěr: Jordanes o těchto územích v 30. kapitole vůbec nemluví, protože nejsou součástí Skýthie. A jeho zpráva nijak nevylučuje, že by na území Čech a Moravy nemohli být Slované, popis sídel Venetů ve Skýthii není zjevně popis všech venetských sídel.

Podobně nemohu přijmout ani Curtovo suverénní odmítnutí Třeštíkovy interpretace Prokopiova popisu osudů langobardského vyhnance Hildigise. Ten našel nejen útočiště, ale i úspěch u Slovanů

a několikrát v letech před polovinou 6. stol. a kolem ní vystupoval v různých fázích konfliktu mezi Byzancí, Góty a Langobardy a Gepidy jako velitel slovanského vojska. V diskusích o tom, kde vlastně žili tito Slované, hostitelé langobardského vyhnance, hraje roli jednak předpoklad, že jejich sídla zřejmě nebyla příliš vzdálena od sídel Gepidů a Langobardů, a dále jeden odstavec z Prokopia. V něm se praví, že Hildigis poté, co táhl s vojenským oddílem o síle asi šesti tisíc mužů, složeným ze Slovanů a langobardských exulantů, do Benátska, aby se spojil s Góty, „po příchodu do Venetie se střetl s malým oddílem Římanů ... zahnal je na útěk a mnohé zabil. Nespojil se však s Góty, překročil řeku Dunaj a znovu se vrátil ke Slovanům“ (*Procopios*, *Bellum Goth.* III,35). Tato pasáž byla v diskusích historiků vykládána různě a Curta se v lepším případě mylí, pokud tvrdí, že si jí Třeštík nevšímá (*Curta 2008*, 663).

Věta umožňuje dvě interpretace. Buď Hildigis s vojskem překročil Dunaj a tím se vrátil ke Slovanům, kteří tedy měli sídla bezprostředně při levém břehu Dunaje, anebo se vracel ke Slovanům a někde cestou překročil Dunaj. Curta volí první výklad a hledá Hildigisovy Slovany při dolnodunajské hranici byzantské říše, s tím, že Hildigis pak „nemusel pochodovat ani langobardským, ani gepidským územím“ (*Curta 2008*, 663). Slovanské vojsko by ovšem muselo projít územím, které říše ještě kontrolovala, aniž by to zmínil Prokopios, jindy v popisu barbarů v těchto oblastech dosti pozorný.⁹

Třeštík odmítá možnost, že by Hildigis překročil Dunaj na severu, mezi Enží a Vídní (např. Grafenauer, Lowmiański), musel by tam totiž zřejmě projít přes území Langobardů, jejichž vládce chtěl jeho hlavu. Zbývá však místo k překročení Dunaje, které podle Prokopia Slované opakovaně používali při vpádech do říše, kdesi nedaleko Sirmia (dnes Sremská Mitrovica v Srbsku, město na Sáve nedaleko jejího soutoku s Dunajem).¹⁰ Hildigis by se tak ocitl na území spřátelených Gepidů a pokračoval by v cestě přes jejich území (*Třeštík 1997*, 48). Třeštíkovo řešení není prosto rozporů: zcela pominul, že podlé téhož Prokopiova vyprávění Gepidi krátce předtím uzavřeli mír s Langobardy a aby nemuseli porušit zásady pohostinství a vyhovět langobardské žádosti o Hildigisovo vydání, vypověděli problematického langobardského exulanta i s jeho slovanským doprovodem. Pokud by Gepidi následně umožnili průchod Hildigisova vojska přes své území, ohrozili by mír jak s Langobardy, tak s Byzancí (proti které Hildigis do Benátska táhl).

Curta se ve svém článku nevyrovnal s věcnými Třeštíkovými argumenty, ba s pozoruhodnou důsledností minul slabá místa v jeho argumentaci a místo toho zaútočil na polopravdy či nepravdy, které mu sám podsunul. Protože interpretaci Prokopia a Jordanese ve svém článku podal právě ve formě polemiky s Třeštíkem, nemohla být v ničem přínosná. Z této situace se vymyká Curtovo záslužné upozornění na přecenění výpovědní možnosti katalogu Martina z Bragy částí středoevropských badatelů, včetně Třeštíka.¹¹ Zbývá nakonec to, na čem se Curta, Třeštík a masivní většina odborné

⁹ Proti tomuto řešení mluví ještě jeden Prokopiovův údaj: Hildigis nejprve uprchl s otcem k Varnům a teprve od nich odešel ke Slovanům. Varnové podle Prokopia sídlí „za řekou Dunajem a táhnou se až k Severnímu oceánu a řece Rýnu“ (*Procopios*, *Bellum Goth.* IV, 20). Podél Dunaje uprchlík jít nemohl, tam cesta vedla přes území Langobardů, a ze stejného důvodu nemohl přejít přes Čechy a vstoupit do Panonie přes jižní Moravu či Slovensko. Cesta mladého uprchlíka k dolnímu Dunaji, kde měli podle Curty sídlit oni Slované, k nimž se Hildigis od Varnů uchýlil a k nimž se nyní z Benátska vracel, by tak musela vést jižním Polskem vně oblouku Karpat. Při velmi střízlivém odhadu by se jednalo o více než dva tisíce kilometrů. Prokopiovo vyprávění však spíše navrhuje dojem, že Hildigis odešel od Varnů k jejich sousedům.

¹⁰ Sirmium je v této interpretaci Třeštíkova extrapolace; Prokopios název místa, kde Slované opakovaně překračovali Dunaj z gepidského území, neudává. Třeštík vychází z toho, že Gepidi tehdy Sirmium drželi a že teprve severně nad Sirmiemi bylo po směru toku Dunaje první místo, kde mohl Hildigis překročit tuto řeku, aniž by vstoupil na nepřátelské území Audionových Langobardů.

¹¹ Přecenění výpovědní hodnoty katalogu Martina z Bragy vztahují ovšem výhradně k interpretaci, která se týká sídel Slovanů severně od oblouku Dunaje. Z hlediska celkového rámce Curtova výkladu vzniku skupinové identity Slovanů „ve stínu Justinianových pevností“, a to zásluhou byzantských autorů Justinianovy éry, má ovšem katalog nesporný význam. Curtův výklad ob stojí, jen pokud uvěříme představě biskupa, který sledoval ze vzdáleného Pyrenejského poloostrova intelektuální diskuse o rodné Panonii a dal novému slovanotvornému konstruktů svých byzantských současníků přednost před vlastními vzpomínkami na zemi, z níž odešel v dospělém věku.

veřejnosti mohou shodnout. Neexistuje historický pramen, který by byl velmi nepřímo potvrzoval či vyvracel přítomnost Slovanů v Čechách v 6. století. Dokonce i rok 531, datum pádu Durynské říše, považované novějším českým badáním za rozhraní, od kterého lze o příchodu Slovanů vůbec uvažovat, je spíše konvencí; vždyť nevíme, jak silný měla tato říše vliv v Čechách.

S větší jistotou lze uvažovat jen o r. 568. Tehdy Avari po zničení moci Gepidů a odchodu Langobardů ovládli Karpatskou kotlinu a její široké okolí. Pokud by až nějakou dobu po tomto datu Venedi zabrali onen pás od Durynska do Korutan, na kterém se vyskytovali podle Fredegarovy kroniky, a teprve následně se dostali do područí avarského kaganátu, sotva by proběhla tato zásadní mocenská změna odehrávající se bezprostředně na hranicích merovejské říše, aniž by ji kdokoli zaznamenal. Spíše tedy buď již v té době seděli ve svých, později Fredegarem zmiňovaných sídlech, anebo je zabrali jako podřízení spojenci Avarů někdy kolem tohoto roku.

Popsala jsem jinde podrobně důvody (*Kuna – Profantová 2005*, 224), proč se osobně kloním ve shodě s větší částí českých badatelů spíše k první variantě, tedy k názoru, že Slované byli v Čechách již před r. 568; ale právě jen kloním, písemné prameny nic takového doložit nedovolují.

IV.

Kde písemné prameny chybějí, očekává se obvykle pomoc od pramenů archeologických. A toto očekávání bývá obvykle zklamáno. Archeologie vypovídá převážně o každodennosti, o opakujících se a setrvalých aktivitách lidí, jen výjimečně a spíše nahodile o horizontu, který se odehrává v onom tempu času, které je vlastní historii, v čase datovatelných událostí. Archeologická chronologie pracuje pro evropský raný středověk běžně s datačním intervalem poloviny století (nebo delším), přesnější datace náleží k exkluzivním úspěchům; roční či dokonce denní data, která tvořívají kostru historické chronologie jsou jen výjimkami potvrzujícími pravidlo.

Dříve než přejdu k archeologickým pramenům, dovolte mi drobné upřesnění, opravu omylu, který jsem zřejmě způsobila ne zcela šťastnou formulací v souvislosti se soupisem lokalit KKPT v Čechách. Uvedla jsem, že velká část nových lokalit je doložena pouze povrchovými průzkumy, ojedinělými nálezy či drobnými záchrannými pracemi. Curta tuto výhradu dále vyostřil a dodal výrazy „mizivá menšina“ a „drtivá většina“. Abych uvedla věc na pravou míru: ze současných 64–65 sídlištních archeologicky zkoumaných lokalit KKPT (ze 162 známých) máme v 11–12 případech doloženo tři či více domů, v 43–44 případech (67 %) ¹² pak alespoň jeden dům s pecí (*tab. 1*). ¹³ Pro srovnání: pro závěr 5. a pro 6. stol. máme ze stejného území doloženo 18 sídlišť Germánů (*Pleinerová 2007*). Jen v 11–12 z nich byl odkryt obytný dům a ve třech tři či více domů (*tab. 2*). Přitom o přítomnosti Germánů na tomto území ve sledovaném období nepochybujeme; samozřejmě je otázka, zda by tomu tak bylo, kdybychom neměli k dispozici z hlediska určování kultury a etnicity vždy jednoznačnější nálezy germánských pohřebišť.

Archeologie raných Slovanů na území v oblasti rozkládající se od Ukrajiny na V až k linii zhruba vedoucí mezi soutokem Labe se Sálou k Řeznu na Z, na J pak k Budapešti a povodí řeky Mury, se vyznačuje prací s mimořádně nevděčným materiálem. V celé této oblasti náležejí doklady pohřbů k velmi vzácným nálezům, navíc se jedná o pohřby žehem. Nedostatek hrobů nás připravil o uzavřené celky vytvářející dílčí událost pohřbu (na niž jsou hroby přetrvávající památkou), tedy o komplex současně datovatelných artefaktů, a zároveň i o největší zdroj nálezů cenných, a proto chronologicky většinou citlivých předmětů. Většina nálezů artefaktů pochází ze sídlišť, a to zvláště z domů, které byly pokojně vyklizeny, a tudíž z nich bylo odneseno vše, co mělo nějakou cenu.

Není těžké hledat skulinu, v níž lze zapřít páčidlo, aby se rozlomila konstrukce archeologického vymezení nejstarších Slovanů v této oblasti, tedy vymezení KKPT. Málokdy se pracuje s tak nevy-

¹² Ještě *G. Fusek (2004, 180)* ve své doplněné mapě uvádí jen 10 lokalit alespoň s jedním domem s kamennou pecí, proto je číslo 43 docela vysoké.

¹³ To nic nemění na tom, že tento stav není uspokojivý z hlediska posledního čtvrtstoletí badání o této problematice a že se nejdůležitější prameny zveřejňovaly s velkým odstupem od jejich získání (včetně Března).

Lokalita	počet domů s kamennou pecí ze 6.–7. stol.	počet domů s kamennou pecí z 8. stol.
1. Bílina?	1	osídlení
2. Březno	7–8	•
3. Břežánky	2–3?	•
4. Dolní Beřkovice	1	
5. Hostivice a, b	2 + 1	
6. Hrdlovka	3–4	
7. Jenčice	1	
8. Jenišův Újezd	3–5	
9. Kadaň-Jezerka	3–4	1?
10. Kanín	4	•?
11. Kolín (obchvat 2008)	1	
12.–13. Lhota, Dolní Břežany	3–5	
14. Libice – předhradí	1	osídlení
15. Lovosice	•	•
16. Nymburk	1	
17. Otradovice	2	osídlení
19. Počedělice	1	
20. Praha – Běchovice	5–6	
21. Praha-Bohnice, a hradiště, b předpolí	4	•
22. Praha-Bubeneč	2	
23. Praha-Čimice	2	jen osídlení
24. Praha-Ďáblice	1	
25. Praha – Horní Počernice 1, 2	2	
26. Praha-Kobylisy	1	
27. Praha-Michle	1 (asi bez pece)	
28. Praha-Liboc	11–12	•, min. 8
29. Praha-Hloubětín	5–7	osídlení
30. Praha-Řepy	1	
31. Praha-Řeporyje	1	
32. Praha-Vokovice	1–2	1?
33. Praha-Zbraslav	1	
34. Purkarec	2	
35. Roztoky u Prahy	min. 310	
36. Sedlec (okr KH)	2–3	
37. Statenice	1	1
38. Stehelčevy	1	•
39. Skramníky	1	
40. Třebosice	1	
41. Vliněves	2–3	jen osídlení
42. Všestudy	2	1?

Tab. 1. Přehled sídliště KKPT v Čechách s doloženým alespoň 1 domem (polozemnicí) včetně 4 nepublikovaných lokalit (Praha-Vokovice, Skramníky, Statenice, Kanín). • značí přítomnost.

Table 1. Review of PTPC settlement sites in Bohemia with at least one house (sunken-floored hut) attested to. The unpublished sites Prague-Vokovice, Skramníky, Statenice, Kanín included.

raznými charakteristikami pro vyčlenění archeologické kultury jako v tomto případě, ručně robená keramika se najde u ledaskteré kultury období stěhování národů a nevysoký technologický standard podobného zboží nepřispívá příliš ke spolehlivé vyhraněnosti typu. Ivan Borkovský by tak počátkem 40. let téměř jistě nevyčlenil dodnes spolehlivé znaky keramiky pražského typu, kdyby jaksi samozřejmě nepředpokládal kontinuitu nositelů KPT s později historicky doloženým slovanským obyvatelstvem zkoumaného území, jež bylo archeologicky charakterizováno jako kultura doby hradištní. A kdyby se zároveň neopíral o velmi nejistou a nejasnou dobovou představu o směřování slovanské expanze (srov. *Profantová – Profant 2003*, 239–247, zvl. 246).

Jak již bylo řečeno, tyto Borkovského nevyřčené předpoklady (předsudky), tedy to, s čím přistupoval k empirickému archeologickému materiálu dříve, než jej začal posuzovat, čte Curta jako cizorodý, v samotném archeologickém bádání neospravedlnitelný motiv pocházející z nacionalistické historiografie. Obává se, že interpretace založená na takových „předsudcích“ je svévolná a neodpovídá zkoumanému materiálu. Snaží se proto ukázat, že samotný koncept KPT je chybný a že vznikl jen analogií s předpokladem „obecné slovanštiny“ – tak jako všichni raně středověcí Slované měli vědomě mluvit jedním slovanským jazykem, měli prý podle badatelů, kteří pracují s pojmem KPT, i uvědoměle produkovat jednotnou, na první pohled pro ně i pro okolí rozpoznatelnou slovanskou keramiku.

Později ukáží, že takové vyjmutí keramiky z kontextu celé archeologické kultury není dost dobře možné, nyní sledují jen několik příkladů věcných chyb a vnitřních rozporů Curtova pokusu o destrukci pojmu KPT ve prospěch menších, přesvědčivěji vymezených okruhů.

a) Zčásti na vrub jazykového nedorozumění můžeme snad připsat výhradu, že při vymezení KPT nerozlišujeme, event. přímo ignorujeme „výrobní“ či „technologické“ třídy keramiky. Curta přitom zdůrazňuje, že keramika z ukrajinského Raškova byla zhotovována technikou stáčení z hliněného pásku a potom uvádí příklad z Roztok, kde podle jeho názoru nebyl koncepční způsob výstavby nádoby rozpoznán, zřejmě protože v České republice „neexistuje studie zabývající se základními postupy při vytváření keramiky“ (*Curta 2008*, 665).

Ovšem „lentočný způsob“ ukrajinské publikace (*Baran 1988*, 52) sice opravdu znamená doslova páskový, je však významově zcela shodný s „válečkovou technikou nálepu“ (*Kuna – Profantová 2005*, 145), tedy pojmem, který jsem používala shodně s několika generacemi českých archeologů pro označení způsobu, jímž byly vystavěny nádoby v Roztokách i Raškově: lepením hliněných válečků či chceme-li pásků odspoda okolo předem vytvarovaného dna a postupným zvyšováním nádoby přidáváním dalších válečků po jejím obvodu. Metoda je popsána pro KPT v českém prostředí již *J. Eisnerem (1966, 142)*, obecně pak na základě studia etnografického nejpodrobněji pak *W. Holubowiczem (1950)*.¹⁴ Nedávno, tedy po dokončení monografie o Roztokách, jsem měla možnost studovat výběr keramického materiálu v depozitáři Archeologického institutu v Kyjevě a porovnat jej i s jinými ukrajinskými soubory. Potvrdilo se to, co jsme na základě publikací očekávali: materiál z Raškova je vyráběn stejnou technologií a můžeme říci, že je českému materiálu „bližší“ než materiál z jiných ukrajinských lokalit, např. Obuchova.

Vytváření KPT vyžadovalo velkou zručnost, zřejmě však nikoliv vybavenou hrnčířskou dílnu (takové dílny nejsou také nikde ani v náznavu archeologicky doloženy). Z dobrých důvodů můžeme uvažovat o tom, že tuto keramiku nevytvářeli specializovaní řemeslníci; tomu by odpovídaly i poznatky o keramickém těstu. Z autopsie i literatury mohu konstatovat, že v něm bývá obvyklá příměs písku, přičemž se někdy jedná i o netříděný písek s velmi hrubými kamínky. Často se vyskytují drcené střepy a někdy slída (při zkoumání roztockých nádob byla však většinou rozpoznána jen díky mikroskopu, a není jisté, zda se nejedná o nezáměrnou příměs). Ojediněle nalezneme i organické příměsi, mnohem častěji v Panonii. Faktická variabilita těsta je značná i v rámci jedné lokality: podrobnější

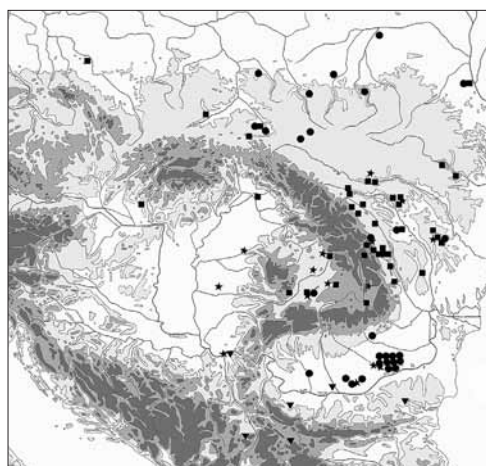
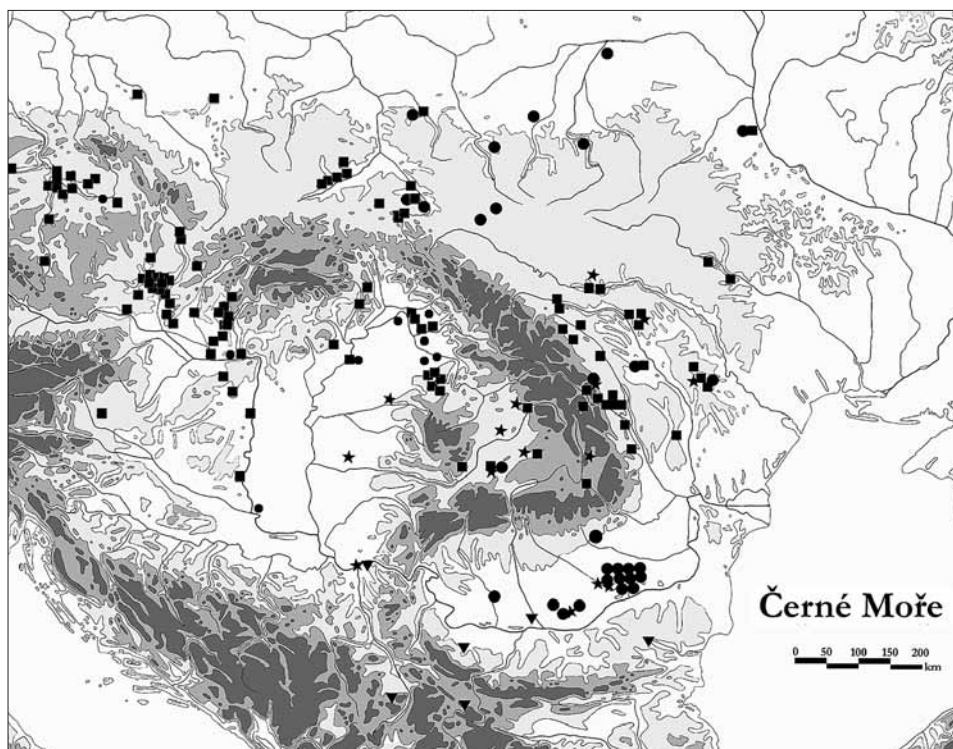
¹⁴ Opomíjena byla v případě KPT technika hnětení (z volné ruky), na kterou v českém prostředí znovu upozornil *V. Štajnochr (1998, 95n.)*. Potíž je v tom, že zanechává na keramice obdobné stopy jako válečková technika, jen v poněkud širších rozestupech. Při nedochování většího počtu stop v důsledku vyhlazování vnitřku nádoby ji nemůžeme identifikovat. Je možné, že se užívala především při výrobě mís.

Obr. 5. Mapa nalezišť lících pánviček, podle *F. Curty (2008)*, doplněno. Hvězdička: Bernašivka. Doplněky: H Hački (podle *Kobyliňski – Szymański 2005*), Pavlov (podle *Jelínková 2008*), V Věrovany (podle *Čechová 2006*), D Domantove (podle *Prichodnjuk 1980*).

Fig. 5. Map of findspots of melting ladles, after *F. Curta (2008)*, supplemented. Asterisk: Bernašivka. Supplements: H Hački (after *Kobyliňski – Szymański 2005*), Pavlov (after *Jelínková 2008*), V Věrovany (after *Čechová 2006*), D Domantove (after *Prichodnjuk 1980*).

sledování jsem nakonec z publikace o Roztokách s výjimkou skupiny s výraznější příměsí slídy vypustila, protože neumožňovalo stanovit žádné pravidelnosti či interpretovatelné souvislosti. Rozptyl byl zřejmě způsoben technologickou tolerancí či nekázní při produkci nádob.

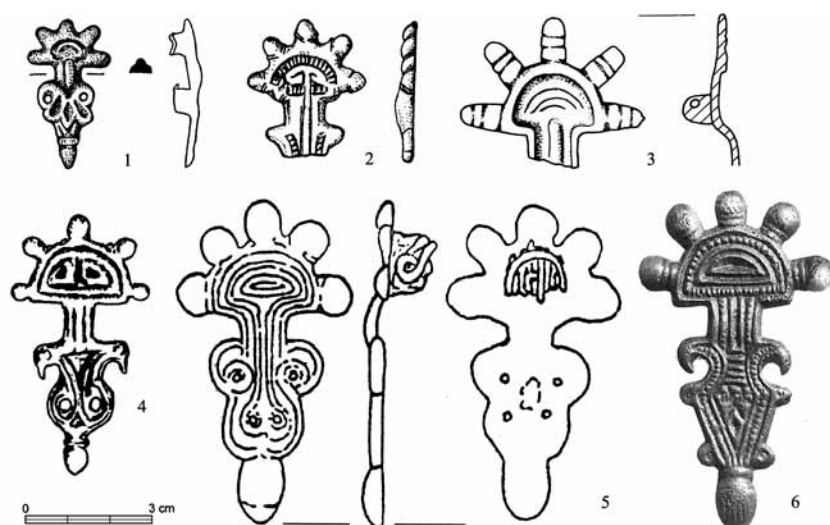

Obr. 6. Mapa nálezů domů KKPT s kamennou (čtverec) a hliněnou pecí (kolečko), příp. bez ní (hvězdička): mapu F. Curty (znovu např. 2008, obr. 9) doplnil podle možností omezených jejím měřítkem G. Fusek (2004). V Čechách doplněny oproti Fusekově mapě ještě lokality: Třebosice, Purkarec a Kolín (srov. tab. 1). Dole původní mapa F. Curty (2008, obr. 9).

Fig. 6. Map of PTPC houses with stone kilns (square) and clay kilns (circle), or without it: F. Curta's map supplemented, with respect to limits set by its scale, by G. Fusek (2004). Fusek's map is complemented by Bohemian sites of Třebosice, Purkarec and Kolín (cf. tab. 1). Below the original map by F. Curta (e. g. 2008, fig. 9).

Curta vytýká současnému bádání o KPT, že „třídy určené technologickým rozbořem neodpovídají morfologické klasifikaci keramiky“. Pro technologickou třídu vymezenou prostřednictvím výstavby nádob a charakterem těsta podobný výrok jistě neplatí, protože základní technologická třída je pro KPT – ať již v nezdobené, či zdobené variantě – stejná: je to třída válečkovou technikou ručně robené keramiky s relativně variabilním těstem. Protože je technologická třída právě jedna, odpovídá morfologická klasifikace vždy. Fakticky ovšem k proměně, či alespoň členění této třídy dochází díky

Obr. 7. Paprsčité spony: 1 Dřevíč. Nejbližší obdoby k nálezu z Dřevíče: 2 Felnac (Arad), formující model k výrobě spon; 3 Kraków – Nowa Huta; 4 Čornivka/Cornivka; 5 Velikaja Sloboda; 6 Vác (avarské pohřebiště). Podle *Shlabina – Szmoniecki 2006 (2)*, *Parczewski 1988 (3)*, *Gavrituchin 2005 (4–5)*, *Tettamanti 2000 (6)*.

Fig. 7. Bow fibulae: 1 Dřevíč. Closest parallels to the Dřevíč find: 2 Felnac (Arad), a model for the production of fibulae; 3 Kraków – Nowa Huta; 4 Čornivka/Cornivka; 5 Velikaja Sloboda; 6 Vác (Avar-period graveyard). After *Shlabina – Szmoniecki 2006 (2)*, *Parczewski 1988 (3)*, *Gavrituchin 2005 (4–5)*, *Tettamanti 2000 (6)*.

technologické inovaci (tedy jevu, který Curta při svém výkladu technologického rozboru neuvažuje), když je povrch nádob upravován s použitím otáčení nádoby na podložce. A po další zásadní technologické změně – obtáčení horních partií nádob na pomalém hrnčířském kruhu – lze vydělit tyto výrobky jako druhou technologickou třídu (srov. *Bubeník 1996, 56*). Tato změna má přímou korelaci v tvarosloví či v pravidelném uplatnění hřebenem prováděné výzdoby nádob, trochu volněji se projeví i v proměně okrajů – tedy ve tvaru nádob. Proběhla poměrně rychle na širokém území Moravy i Čech, na Moravě přitom o něco dříve; jejím nástupem a širším uplatněním se projevuje závěrečná fáze KPT, máme ji bohatě dokumentovanou nálezovými celky s oběma typy keramiky (např. Praha-Liboc, včetně superpozice nad starší, výhradně neobtáčenou a nezdobenou keramikou: *obr. 8*). Jakmile převládla tato keramická třída (více než 70–75 % v jednom celku), mluvíme o keramice starohraděštní. V rámci keramiky z Roztok jsem ovšem řečenou korelaci opravdu neprobírala, z důvodu pro Curtu možná až příliš banálního: závěrečný horizont KPT jsme tam v této podobě nenašli.

b) Curta tvrdí, že domněnka, že „ručně robená keramika bez výzdoby a s přímými okraji patřila do starší doby než keramika zdobená, a je dokonce starší než keramika hotovená na pomalém či rychlém hrnčířském kruhu,“ je sice stále živá, ale mylná. Nechme stranou tu část o kruhu, v KPT se keramika hotovená na rychlém hrnčířském kruhu nevyskytuje vůbec (na rozdíl od Rumunska) a na pomalém kruhu se v závěrečné fázi nádoby sice dotvářely, ale nezhotovovaly celé. Curta se nikdy nepokusil přinést věcný argument pro opak a tuto část jeho tvrzení proto můžeme bez dalšího považovat za nesprávnou.

Zajímavější je vztah nezdobené a zdobené KPT. Curta se pokouší prokázat současnost obou variant. A opravdu, není v pozadí vydělování starší nezdobené fáze a mladší, zdobené a někdy prováděné trochu náročnější technikou obtáčení jen jakýsi evolucionistický předpoklad? Zdobení KPT je technologicky primitivní, proč by nemohlo být aplikováno od počátku? Neodráží rozdíl zdobené a nezdobené keramiky spíše očekávané použití, „luxusnost“ konkrétní nádoby? Těžko však za luxusní

považovat zásobnice, na nichž se výzdoba také objevuje (např. Roztoky obj. 850). Nebo odráží prostě rozdíl mezi pílí a schopností jednotlivých výrobců?

Do jisté míry zřejmě ano. Zdobená a nezdobená KPT se často vyskytují v jednom horizontu jedné lokality, často i v jednom domě, na Moravě a na Slovensku i v jednom hrobě (*Rejholcová 1990*, Tab. 17: 5, 7). O současnosti není pochyb. Jenomže stratigrafie objektů v Roztokách a v Praze–Liboci (naposledy *Profantová 2005*; *Profantová – Bureš v tisku*) opakovaně prokazují starší horizont, v němž se vyskytuje jen nezdobená KPT, kterou překrývají mladší domy se zdobenou i nezdobenou KPT (*obr. 2*), v případě Liboce i obtáčenou (*obr. 8: II*). Zdobená keramika chybí na Ukrajině v 5.–6. stol., stejně jako v Malopolsku. Tam pro nejstarší výskyt obtáčené keramiky, byť zastoupené ve velmi malém procentu (9 %), svědčí dendrodatum z lokality Kraków – Nowa Huta k r. 625 (*Poleska – Bober – Krapiiec 1998*) či krátce po něm (zánikový horizont). V Čechách a na Moravě se podle našich znalostí objevuje obtáčení možná vzácně již kolem r. 600, výrazněji ve 2. pol. 7. stol. a od počátku 8. stol. již převažuje. Datovat podle nekeramických předmětů můžeme např. celek z Prahy–Hloubětína (prohnutá přezka raně a střední doby avarské), Roztok obj. 1091 (raně avarský korál: *Profantová 2008*, Abb. 16: 7) či na Moravě z Břeclavi–Líbivé (merovejský korál: *Macháček 2001*, obr. 10: 2), nejnověji žárový hrob ze Slatinic na Olomoucku s neúplnými náušnicemi, zařaditelnými do střední doby avarské I (*Šmíd 2008*, 441, obr. 103; náušnice však byly chybně popsány jako gombíky, nebyly tedy ani správně určeny).

Řada badatelů, autorku tohoto článku nevyjímaje, interpretuje řečené archeologické poznatky jako doklad toho, že nejstarší horizont KPT byl nezdobený a trval krátce (max. 50 let), postupně se prosazovalo zdobení a obtáčení, v delším časovém úseku se zdobená i nezdobená keramika vyskytovaly současně (min. 70–80 let), v závěrečném horizontu však zdobení rychle převládlo. Známe dnes několik lokalit, např. v Praze–Hloubětíně (*Hušík 2008*), v Praze–Liboci (*obr. 8*), v Březně (*Pleinerová 2000*) i v Turnově, na Moravě v Pavlově (*Jelínková 2008*) a v Břeclavi–Pohansku (*Dostál 1982*), kde jsou kontinuálně doloženy všechny fáze popsaného vývoje.

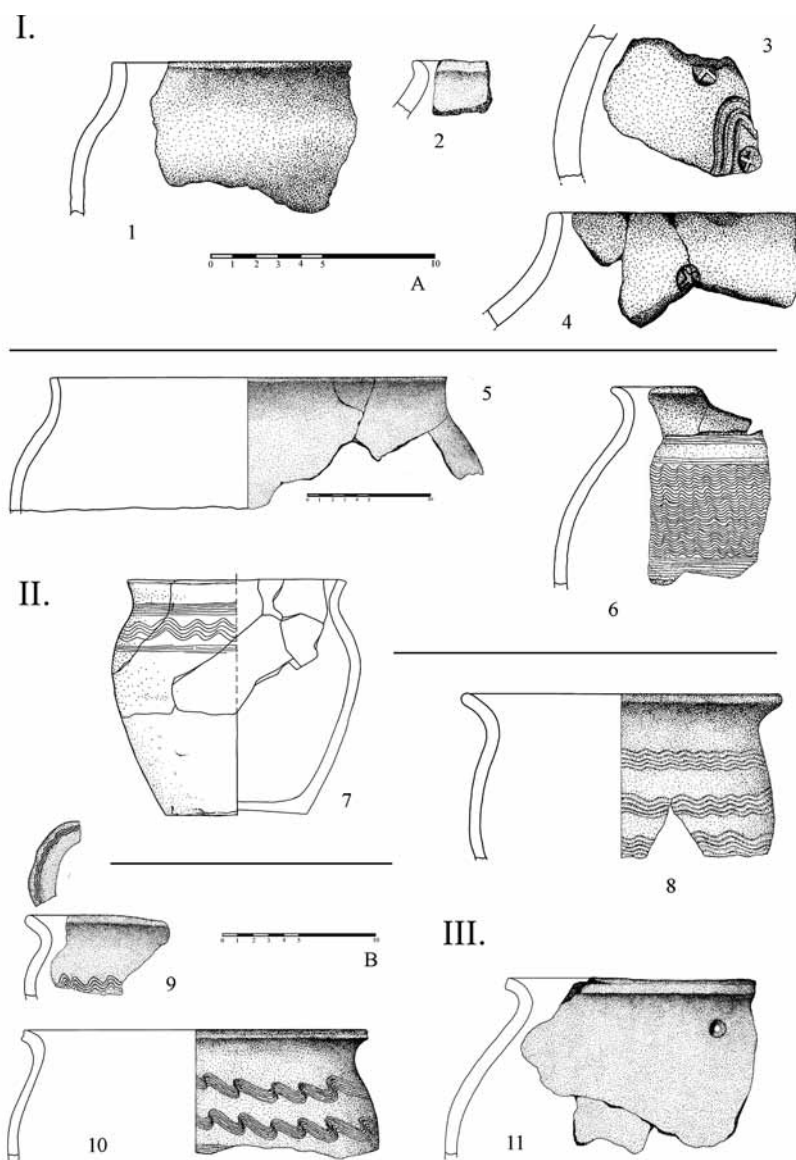
Absenci zdobené keramiky na Ukrajině a v Malopolsku pak obvykle vysvětlujeme představou expanze lidu KKPT: v dříve obsazených zemích zachycujeme stav před výzdobnou a technologickou inovací KPT. Ano, jsou to jen interpretační hypotézy, ale vysvětlují přesvědčivě dosavadní fakta. Curtovy výhrady ji nijak nezpochybňují, jeho zdrcující vyvrácení míří vesměs do prázdna. Nikdo totiž nevymezuje vzájemně se vylučující horizonty nezdobené a pak pouze zdobené KPT. Právě tak neznám autora s nezvratným přesvědčením, že „keramika pražského typu musí pocházet z doby před 7. stoletím“ (*Curta 2008*, 672). Jak jsem rekapitulovala v předchozím odstavci, KPT může, nikoliv však musí pocházet i ze 6. stol.; v případě zdobené varianty považuje dnešní badání její původ v 6. stol. za spíše nepravděpodobný a vesměs datuje její projevy až do 7. století.

Mimochodem, i zde asi sehrálo roli jazykové nedorozumění. Zdobená KPT je konvenční označení a neznámá, jak to čte Curta, že do ní náleží každá KPT s jakoukoliv výzdobou. Chronologicky a typologicky citlivá je jen hřebenem provedená výzdoba napodobující většinou předlohy obtáčené, naopak výzdoba provedená jednoduchým hrotem či kolký většinou citlivá není (srov. *Kuna – Profantová 2005*, obr. 85, 212–218).

c) V archeologických památkách KKPT na referovaném území se v malé míře – a řekla bych, že v míře menší, než malé – vyskytují celky, které bychom mohli datovat pomocí chronologicky citlivých artefaktů. Ve snaze vylomit z kusého materiálu přesnější informaci jsme proto až příliš často pokoušeni k dataci pomocí souvislostí nejvýše pravděpodobných, nikdy však jistých. Ani takto zvýšená míra tolerance však není schopna zahrnout svéráz Curtových postupů. Následně několik ilustrativních příkladů:

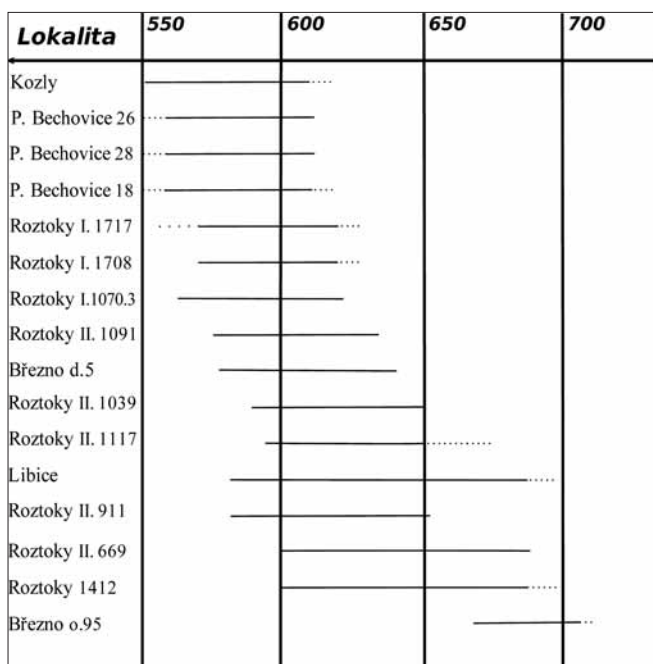
1. Datování pomocí mince: Curta uvádí lokalitu Grodzisko Dolne s nálezem mince císaře Heraklia (ražené 613/614; *Curta 2008*, 681) tak, jakoby mince pocházela přímo ze zahloubeného objektu a byla přímým nástrojem pro datování nálezového celku. Podle primární publikace byla ale mince nalezena vedle objektu, severně domu 96 (chata V), ve vzdálenosti 2–4 m, a to v ornici (*Czopek et al. 2001*, 394, obr. 2: A). Jistě se i tak jedná o mimořádný náleží, který může pomoci datovat celé naleziště, ovšem nikoliv onen konkrétní celek. A tak Curtovo zdůrazněná představa o dataci celku s výhradně

Obr. 8. Kontinuální vývoj keramiky v jedné lokalitě (Praha-Liboc) s využitím superpozice objektů 50608 a 50609, použity jen zlomky ve výběru. Horizont I: obj. 61608 a 61733 (může být relativně mladší). Horizont II: obj. 50609 a 4200/03; zdobená neobtáčená nádoba vystupuje již s obtáčenou keramikou. Horizont III: 30801, datováno ^{14}C do intervalu 776–901; všechny okraje obtáčený. Podle Bureš – Profantová 2005; Profantová – Bureš v tisku.

Fig. 8. Continuous development of pottery in a single site (Prague-Liboc), arguing by superposition of features 50608 a 50609, only selected fragments used. Horizon I: feature 61608 and 61733 (may be relatively later). Horizon II: feature 50609 and 4200/03; decorated, hand-modelled pot accompanied by wheel-turned pottery. Horizon III: 30801, dated by ^{14}C into the interval 776–901; all rims are wheel-turned. After Bureš – Profantová 2005; Profantová – Bureš in print.

Obr. 9. Diagram pracovního (předběžného) chronologického řazení vybraných celků KKPT v Čechách, zhotovený jako protějšek obdobného pokusu F. Curty (2008, obr. 27). K doplnění či korekci může dojít po kompletním zpracování nových výzkumů z Roztok.

Fig. 9. Diagram of a preliminary chronological seriation of selected PTPC groups in Bohemia, prepared as reaction to a similar proposal by F. Curta (2008, fig. 27). Post-excavation treatment of new excavations results from Roztoky may result in supplements or corrections.

nezdobenou KPT po r. 614 zůstává nepodložená – ačkoliv se zároveň sluší dodat, že by z hlediska celkové chronologie KPT nebyla nijak převratná (srov. mnohé superpozice z Roztok, kdy starší i mladší domy obsahují výhradně nezdobenou keramiku). Jediný celek, který je datovatelný podle mincí, konkrétně trojice zlatých solidů, tak podle mého přesvědčení nadále představuje dům v Udešti (Rumunsko). Mince již byly publikovány (nejmladší z nich byla ražena v letech 613–616; *Gofu 2001*, 283, 296–297, fig. 7), nálezy z objektu však zůstávají v úplnosti nezveřejněné: s hodnocením výpovědi tohoto celku je třeba vyčkat úplné publikace.

2. Datování pomocí hřebenů: Curta věnuje značnou pozornost oboustranným hřebenům s výzdobou provedenou kružitkem¹⁵ a podle dosti odvážných, prostorově odlehlých analogií dospívá k závěru, že dva zlomky oboustranných hřebenů z Přítluk datují začátek tohoto pohřebiště spolehlivě před r. 600, a též obj. 842 z Roztok by byl druhým nejstarším v lokalitě, ovšem podle Curty obdobná datovací schopnost neplatí pro obdobně zdobené jednostranné hřebeny z Roztok či odjinud (*Curta 2008*, 681, též obr. 13 a 27).

Tradičně a z dobrých důvodů bývá považována chronologická výpověď oboustranného typu hřebenů za nízkou (např. *Fusek 1994*, 87). Jejich jednoduchou výzdobu s raženými kroužky lze totiž doložit v časově širokém spektru a v kulturně odlišných prostředích: např. v avarském (přesně pohřebiště doby avarské), početněji v germánském (též pohřebiště – ty uvádí *Curta 2008*, 675: nejadekvátější je Bratea).

Kdybychom pracovali jen s tou mírou přibližnosti, kterou používá při svých úvahách Curta, museli bychom uvažovat o sice mnohem mladších, ale geograficky blízkých nálezích z Čech; uvedme alespoň starohradištní žárový hrob z Hořan (h 2) na Kolínsku (*Bubeník – Pleinerová – Profantová*

¹⁵ V překladu Curtova textu setrvale stojí na místě pojmu „jednostranný hřeben“ a „oboustranný hřeben“ termíny „jednovrstevný“ a „dvojevrstevný“ (jak odpovídá Curtou používaným pojmům „single-layered comb“ a „double-layered comb“). Vrstevnatost má sice při rozboru raně středověkých hřebenů určitý význam, v tomto případě jsou ovšem obě referované kategorie hřebenů trojvrstevné.

1998, 120), kostrový hrob (h 152) na Kouřimi (Šolle 1966, obr. 11 a). A naopak, pokud položíme důraz na výzdobu, pak charakteristiky, s jejichž pomocí vybíral Curta své maďarské, slovinské, srbské a rumunské analogie, splňuje přesvědčivě hřeben z prostředí merovejského, z hrobu 742 z lokality Koblenz-Rübenach. Jedná se o hřeben s výzdobou z dvojitých kroužků se středy a provázejí ho pozdně merovejské náušnice s esovitým ukončením z přelomu 7./8. stol. (Schwarz 1984, Abb. 36: 41). Hřebeny z Přítluk by se při tomto postupu daly datovat jen v časovém intervalu přesahujícím 150 let. Co víc, obdobný oboustranný hřeben zdobený raženými kroužky se středy pochází z pražské Malé Strany, Karmelitské ul. (obr. 3: 5; výzkum J. Podlisky 1996), a je na základě stratigrafie a průvodního materiálu řazen do 11. století.

Pokud se vůbec pokoušíme tuto nízkou chronologickou citlivost vytěžit, pak bude třeba více než vágní podobnost. Upozornila jsem, aniž bych tuto souvislost chronologicky zatěžovala tak, jak to činí Curta v případě Přítluk, na mnohem bližší analogie k celé kompozici výzdoby roztockého hřebene v germánském prostředí (Kuna – Profantová 2005, 194; Schmidt 1961, Abb. 17g). V tomto případě jde o neúplný sídlištní nález, ovšem velmi podobná výzdoba se uplatnila ve stejné oblasti i na pozdru k jednostrannému hřebeni v hrobě bojovníka opatřeného spathou, hrotem kopí a štítem ze 6. stol. (obr. 3, zvl. 3: 3). Datace hrobu z Přítluk před r. 600 je dosti pravděpodobná, avšak nikoliv jen na základě chronologické výpovědi zlomků oboustranných hřebenu; právě tak bych se o takovou výpověď nepokoušela opřít datací počátku roztockého areálu již do 6. století.¹⁶

Pro chronologii zatím můžeme považovat za přínosnější jednostranné hřebeny s trojúhelníkovým týlem. Tyto hřebeny sice nejsou tak chronologicky citlivé, jak předpokládala starší literatura, i ony mohou pocházet z období jednoho století (ca 550–650). Nicméně v Mutěnicích na Moravě (Klanica 1986, 152, obr. 54) byla doložena jejich výroba, čtyři kusy z Roztok (obj. 330, 911, asi 727, 1117 ve stratigraficky mladším objektu: Profantová 2008, Abb. 5; zde obr. 4: 4, 5) pak náleží zjevně do okruhu jedné dílny a opatrně lze uvažovat o místní produkci. Jedná se tedy o předměty, jejichž výrobu a používání si obyvatelé obou jmenovaných sídlišť osvojili. Na Ukrajině chybějí, a tak lze s jistotou rezervou předpokládat, že k tomuto osvojení došlo z prostředí, kde byly takové hřebeny užívány, což by ukazovalo, že jako typová kategorie byly převzaty z prostředí langobardského (např. Lužice na Moravě: Klanica 1984, 142), resp. z místního (českého) germánského (obr. 4; např. Praha-Hostivice: Pleinerová 2007, Taf. 47: 6).¹⁷ Horní časovou hranici výskytu těchto hřebenu musíme zřejmě určovat lokálně; pro Roztoky i Mutěnice máme ovšem indicii v předpokladu jejich osvojení v důsledku kontaktu s Langobardy, tedy před r. 568. Názor o jejich užívání ještě po r. 600 je podpořen výskytem hřebene v stratigraficky mladším domě v Roztokách, stejně jako řazením obj. 911 ke druhé fázi tamějšího osídlení (viz obr. 9). Pro Roztoky je horní hranice stanovena někde mezi lety 630 a 650.

Úvahu o genetické spojitosti typů jednostranných hřebenu nalezených v lokalitách KKPT s langobardským a gepidským prostředím posilují i nálezy jednostranných hřebenu se zvířecími hlavičkami, provazující opět všechna tři jmenovaná prostředí. V Čechách je takový hřeben znám z Děčína a Čachovic (Profantová 2008, Abb. 10: 3–4), na Slovensku z Komjatic (Fusek 1994, Tab. 18: 18). Bohužel v případě českých nálezů jsou „staré“ nálezné celky problematické, a tak vypovídají spíše o kontaktech s Germány (v případě Čachovic může jít o pozdní germánský hrob nebo o import), než aby mohly výrazněji přispět k řešení chronologických otázek (na rozdíl od Komjatic).

¹⁶ Domnívám se, že oboustranný hřeben může pocházet již ze 6. stol., ale do náleзовého kontextu se dostal později, v 7. století. Doba výroby a uložení se může lišit i v hrobech, ale v odpadních jamách na sídlištních je tento rozdíl obvykle markantnější.

¹⁷ Curta několikrát odkazuje na to, jak I. Pleinerová revidovala svou původní představu o přímém sídlištním kontaktu Slovanů a Germánů v Březně (Pleinerová 1965; 2000). Tato změna postoje (nevynucená vnější diskusí) je v úvahách o vztahu germánského osídlení 6. stol. a prvních Slovanů v Čechách nesporně klíčová, ovšem není s ní možné odbyt celé téma. Vypovídá pouze o tom, že podle našich znalostí spolu Slované a Germáni nesdíleli v 6. stol. táž sídliště, nikoliv o tom, že zde nedošlo ke kulturnímu kontaktu. Naopak samotná situace v chatě 5 v Březně na takový kontakt ukazuje, neboť se tam vyskytla importovaná nádoba (blíže Profantová 2008, 626). Ke kontaktům ovšem nedocházelo jen v době možného setkávání, tedy v 2. pol. 6. stol., ale i později.

Netvrdím, že tyto souvislosti jsou neotřesitelné, avšak Curta by se s nimi měl vypořádat dříve, než odmítne jakoukoliv výpovědní chronologickou hodnotu jednostranných hřebenu. Tím spíše by bylo vhodné, aby nejprve porovnal analogie uváděné v publikaci o Roztokách, kterou opakovaně cituje, než jako klíčový argument vysloví tvrzení o zásadní nepodobnosti jednostranných hřebenu z českého prostředí s jednostrannými hřebeny v Rakousku, Maďarsku a Slovinsku (*Curta 2008*, 673).

3. Datování pomocí náramku: Až do 8. stol. posunul Curta keramiku z Libice (*Princová-Justová 2003*, 163–164, obr. 4: 2), a to na základě datace železného náramku, o němž autoritativně tvrdí: „Takové náramky představují jeden z nejdůležitějších chronologických ukazatelů pohřebišť z doby avarské v Rakousku, kde se našly pouze ve středoavarských a raných pozdně avarských souborech 2. pol. 7. a 1. třetiny 8. stol. (*Distelberger 2004*, 19–20)“ (*Curta 2008*, 679).

Jasně, pregnantní, leč s drobnou vadou na kráse. Jakkoliv se železné náramky z avarského prostředí datují pochopitelně méně přesně než luxusnější zboží, přece není nesnadné nalézt několik přesvědčivých raně avarských celků např. z Alattyánu (*Kovrig 1963*). Jenomže i sám citovaný rakouský autor, A. Distelberger, o jehož údajný postoj se Curta opírá, datuje náramky jinak, než by se zdálo z Curtovy reference. Respektuje fakt, že v této souvislosti nemá jak rozlišit celky raně avarské (FA) a středoavarské I (MA I), proto je uvádí jako společnou skupinu a vyděluje zvlášť až střední dobu avarskou (MA II). Přitom masivní výskyt náramků v Zillingtalu ukazuje, že tento starší výskyt řečených náramků není ani v Rakousku zanedbatelný. Na monografii o tomto pohřebišti odborná veřejnost ještě čeká, takže definitivní soudy je třeba odložit.

Datace pomocí vzdálených analogií s předměty, které se v čase mění velmi málo, jako jsou kostěné jehly a šipky z křídélky, či pomocí zcela primitivní výzdoby keramiky jednoduchými kruhovými kolkami nebudou vyvracet podrobně, vypovídají mnohem spíše o odvaze autora než o dataci zkoumaných celků. Nezbyvá než tuto část uzavřít s tím, že Curtova revize archeologických datací KPT nepřinesla nic, co by posunulo současný stav bádání. KPT se v Čechách, na Moravě, na Slovensku a v Malopolsku objevuje někdy v pokročilém 6. stol. a odeznívá s koncem 7. stol. (*obr. 9*)

Bohužel, Curta navíc vedle přílišné velkorysosti a nahodilosti při vyhledávání analogií, jež pak prohlašuje za chronologicky významné, hřeší také naprostou nekorektností v citacích. Vedle výše uvedeného Distelbergerova případu uveďme např. citaci Ivana Borkovského – na odkazovaném místě Borkovský netvrdí, jak referuje *Curta* (2008, 659), že Rossettim publikovaná keramika datovaná mincí před r. 539 náleží pražskému typu a že je mladší než české projevy tohoto typu, ve skutečnosti ji srovnává s „vyvinutou keramikou hradištní v českých zemích“, kterou ovšem za starší oně rumunské zjevně nepovažuje (*Borkovský 1940*, 61); údajné vymezení pražského typu jako „v ruce robené a slídou ostřené hrnčiny zcela prosté výzdoby“ (*Curta 2008*, 659) se u Borkovského vůbec netýká KPT, ale podle jeho výslovného názoru od KPT odlišné keramiky z Rakouska (*Borkovský 1940*, 25), mimochodem Curta zde vynechal znak, který Borkovský uvádí a který by byl pro těsto KPT charakteristický, totiž „promíšení pískem“.

Spíše obvyklá než výjimečná je u Curty též nekorektní práce s publikovaným materiálem: tu je výběr nechtěně rozšířený o okraj z jiného objektu (Roztoky obj. 912: *Curta 2008*, obr. 12 nahoře), jinde chybí pro datování důležitý spodek nádoby nesoucí hřebenovou výzdobu (Roztoky obj. 911; *Curta 2008*, obr. 12), v jiném případě zase chybí jediný okraj nádoby z objektu (Roztoky obj. 842; *Curta 2008*, obr. 16 dole).¹⁸ Patrná je jistá „lhostejnost“ k aktuálnímu stavu bádání: Curta ignoruje dokonce i to, že G. Fusek doplnil jeho vlastní mapy, které tím naprosto zásadně změnily výpověď (srov. *Fusek 2004*, Karte 1–4; zde *obr. 6*). O českém prostředí uvádí jen to, co bylo převzato z monografie o Roztokách, v rozsáhlé pasáži o paprsciých sponách nevyužil v článku s podtitulem „se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě“ žádnou ze tří spon známých z Čech (viz *obr. 7*; srov. *Droberjar – Stolz 2005*; *Profantová 2008*, Abb. 17), jedné z Moravy a jedné z Nitry (srov. *Pieta 2008*, Abb. 6: 8). Jeho mapy (*Curta 2008*, obr. 8 a 9) nejsou očíslované, což znemožňuje detailnější práci s nimi. Dosti

¹⁸ Samozřejmě, že je možné výběr provést, ale musí to být u obrázku uvedeno. O bezvýznamnosti keramiky v Curtově pojetí vypovídá absence číslování zlomků, takže je obtížné na ně odkazovat. Navíc to ukazuje na nečitlivost k výběru těch nejpodstatnějších součástí náleзовého celku.

Jen archeologicky zkoumané lokality	počet sídlišť	sídliště s min. 1 domem	%	sídliště s min. 3 domy	vztah sídliště – pohř.
Germáni – mladší fáze doby stěhování národů	18	9	50	2–3	2–3
KKPT	64	43–44	67	11–12	2

Tab. 2. Přehled archeologicky zkoumaných sídlišť z mladší fáze stěhování národů a z období KKPT v Čechách. Sídliště z doby stěhování národů podle *Pleinerová 2007*.

Table 2. Review of archaeologically explored settlement sites of the later phase of the Migration period, and from the PTPC period in Bohemia. The Migration-period sites after *Pleinerová 2007*.

Počet lokalit	domy s kam. pecí	jámy s náznakem hruškov. rozšíření	pohřeb. ritus: žárový, především urnový	nádoby: KPT, talíře	licí pánvičky	paprsčité spony	žernovy	chlebec	hřeben jednostranný
Čechy	43	•	•	•, •	•	•	•	•	•
Morava	min. 24 z 63 sídlišť*	•	•	•, •	•	1 (Určice)	•	? Mikulčice	•
Slovensko*	15–16**	•	•	•, •	–	•	•	–	•
Ukrajina	•	•	•	•, •	•	•	•	•	–
Čechy 8. stol. (kontiniuta)	•	•	•	–, • (Opolánky)	–	–	•	–	–

Tab. 3. Hlavní znaky KKPT, jak byly zachyceny v různých oblastech s ohledem na kontinuitu jevů v Čechách. Zachycujeme jen přítomnost jevu. S předchozí kulturou mladší fáze doby stěhování národů nemá společný prakticky žádný ze sledovaných jevů, výjimkou jsou paprsčité spony, které se však liší konkrétní podobou a velikostí. Novým poznatkem je existence jam se zúženým hrdlem (blízkých tzv. hruškovitým tvarům řezu), jediným příkladem je jáma 1553 v Březně (*Pleinerová 2007*, Abb. 50). Jedná se ovšem o účelové hospodářské zařízení, navíc malé (max. průměr 55 cm) a bez nálezů: i jeho časové zařazení je tedy nejisté. • značí přítomnost; * pokud nepočítáme Štúrovo-Obid jako jednoznačně avarskou lokalitu; tento problém je ještě u Komárna; ** podle *Jelínková 2008*, 289–290.

Table 3. Distinguishing features of the PTPC, as documented in various regions with respect to continuity in Bohemia. Only the presence of relevant phenomena is documented. In fact, none of the registered phenomena turns up in the later phase of the Migration period, with the sole exception of bow fibulae which do nonetheless differ in particular shapes and sizes. A newly identified feature is represented by pits with narrowed necks, close to the so-called pits of pear-shaped sections, the only example being pit No. 1553 at Březno (*Pleinerová 2007*, Abb. 50). This is, of course, an economic installation made on purpose, of small dimensions (maximum diameter 55 cm) and without finds so that its chronological situation is uncertain.

dobrý příklad je také mapka v článku *F. Curty (2008, obr. 8)*: přestože výřez mapy zahrnuje i větší část České republiky, není zde zaznamenána ani jedna lokalita, ačkoliv se tu vyskytuje kolkovaná keramika, keramika s přesekávanými okraji (např. obě v Roztokách: *Kuna – Profantová 2005*, 168, obr. 218: 4, 255: 7, 264: 9, 273: 1; přesekávání též Liptice, Doubravčice) i keramika s vtisky prstů (Roztoky, asi i 1x Březno: *Kuna – Profantová 2005*, 168, obr. 239: 10). S přesekávaným ústím i kolkou se samozřejmě setkáváme i na Moravě – vše bylo mimo primární publikaci zmiňováno i v Curtou opakovaně citované monografii o Roztokách.

Obávám se, že kdyby za tohoto stavu věcí Curta objevil skutečně něco, co by dataci KPT přesnilo či změnilo, zůstalo by to odborné veřejnosti utajeno pod nánosem podobných nepřesností a nedůsledností v postupu práce.

V.

Curtovo polemické nasazení míří vůči současnému stavu bádání v západoslovanských zemích, které je podle jeho názoru buď záměrně, či – častěji – nereflektovaně pomýlené nacionalistickými předsudky. Bohužel se s tímto bádáním míjí v mimořádně důležitém motivu. Nikdo zde nepovažuje keramikou pražského typu za znak, jehož výskyt by nám umožňoval určit „slovanskost“ určitého náleзовého celku stejným způsobem, jakým určuje počet šesti krčních obratlů nezaměnitelně kostru kapustňáka mezi ostatními obratlovci. KPT se nalezla na pohřebištích doby avarské, od Devínské Nové Vsi (*Eisner 1952*) přes Budapest-Budakalász (*Vida 1999*, 147) po Pokaszepetk (*Sós – Salamon 1995*) či Kőlked-Feketekapu A i B (*Kiss 1996; 2001*, např. Tab. 155: 164), přesto nikoho nenapadlo mechanicky vykládat kostrové hroby s touto keramikou jako „etnicky slovanské“ či jako integrální součást KKPT (srov. *obr. 1*). Vůdčím tématem naopak je složitější model kulturního a etnického soužití (Avarů, Slovanů a Germánů). Pro československé prostředí nejpozději *Jiří Zeman (1966; 1972, 9–10)*, v Polsku pak především *K. Godłowski (1979)* a *M. Parczewski (1988, 9)* již explicitně vyjádřili nezbytnost interpretace tohoto typu keramiky v určitém kontextu, a to v kontextu vymezeném pojmem archeologické kultury, který vytlačil starší pojem „archeologický typ“.

KKPT je ve srovnání s okolními soudobými barbarskými kulturami pozoruhodně chudá. Kromě tvarově poměrně málo diferencovaných, v ruce robených nádob ji charakterizují neprostorné jedno-prostorové zahloubené domy, polozemnice s kamennou pecí, typické, ale nikoliv výlučné půlkruhovité rozmístění těchto domů, několik charakteristických technických pomůcek, o nichž bude řeč dále. Pak už do výčtu charakteristik řečené kultury náleží jen jedno jediné – způsob či způsoby pohřebního ritu, které byly vždy mimořádně nepříznivé pro zachování archeologických stop pohřbů.

Výše jsem zmínila Borkovského nevyřčené předpoklady (předsudky), tedy to, s čím přistupoval k empirické archeologické materii dříve, než ji začal posuzovat (předpoklad kontinuity s pozdějšími prameny doloženým slovanským obyvatelstvem a předpoklad expanze), a předpokládám, že Curta nebude osamocený, pokud tyto předsudky chápe jako motiv cizorodý, v samotném archeologickém bádání neospravedlnitelný, a pokud se obává, že interpretace založená na takových předsudcích je svévolná a neodpovídá zkoumané materii. Takové podezření je v jádru zdravé, ovšem nutně z něj také vyplývá kritérium, podle něhož je třeba o něm rozhodovat: Buď hypotéza o KKPT umožňuje smysluplně a přesvědčivě uspořádat a interpretovat empirická data získaná archeologickým zkoumáním a přitom proti ní nestojí konkurenční hypotéza, která by byla z hlediska interpretace dat stejně či více úspěšná, anebo tato hypotéza neobstojí v konfrontaci s faktickým materiálem. Rozhoduje se však vždy nad věcným materiálem.

Podle mého názoru představuje KKPT zatím jediné přesvědčivé interpretační pojetí. Vysvětluje rozšíření poměrně uniformních projevů každodenního života, které se projevují nejdříve na Ukrajině a v pokročilém 6. a v 7. stol. postupně na území vymezeném na Z linii probíhající zhruba od soutoku Labe se Sálou k Řeznu, na J pak Drávou a částí toku Dunaje (ovšem to jsou nálezy na pohřebištích doby avarské, sídlištní končí severněji: viz mapa *Vida 1999*, Abb. 65; srov. *obr. 1* zde). Dokonce i kdyby se někomu podařilo zpochybnit vymezení KPT podstatně přesvědčivěji než Curtovi, narazil by na mnohem vážnější problém s typem sídel, typem obydlí, a nejzřetelněji s otopným zařízením.

Kamenná pec není v závěru antiky a v raném středověku v oblasti střední Evropy rozšířena nikde jinde než v kontextu KKPT (*obr. 6*) a poté v mladších obdobích doby hradištní (*tab. 1, 3*).¹⁹ Přitom

¹⁹ V Karpatské kotlině se objevuje ještě na sídlištních doby avarské – jednoznačně jako výpůjčka ze slovanského prostředí a jako doklad avarsko-slovanské symbiózy v tomto prostoru (např. *Bóna 1973*). Situace v lokalitě Štúrovo-Obid jasně ukazuje, že polozemnice s pecí je mladší než téměř kruhovitá jurta (*Zábojník 1988*, fig. 11). Ve východní Evropě se pak vyskytuje ještě na některých sídlištních mladší černjachovské kultury, považované v těchto souvislostech za geneticky související s pozdější KKPT (srov. *Vakulenko – Prichodnjuk 1985*).

lze vážně pochybovat o její výhodnosti v porovnání s pecí hliněnou, kterou na sídlištích KKPT ve výše vymezené oblasti sice sporadicky také nacházíme, zjevně však jako zařízení, které funkčně nekonkuruje otopnému užití pece kamenné, ale má spíše jiné určení (chlebová pec apod.; srov. *Kuna – Profantová 2005*, 177). Polozemnice sice nalezneme i u Germánů, avšak jen v kontextu KKPT představují jediný doložený typ obydlí²⁰ a jen v kontextu této kultury vytvářejí členěný prostor sídliště (např. tzv. centrální typ dispozice srov. *Pleinerová 2000*, 161, Beilage II; *Klanica 2008*, obr. 125, 125A). Oproti technologickým rozdílům ve stavbě polozemnic (počet nosných kúlů: v prostředí KKPT na území ČR převažují dva, nesoucí sedlovou střechu „na sochu“, jinde spíše konstrukce o šesti obvodových nosných kulech atd.) se tyto odlišnosti dají sotva vysvětlit bez hypotézy svěbytné archeologické kultury.

Podobně je tomu s licími pánvičkami, tedy s typem artefaktu, kterému věnoval Curta značnou pozornost. Z technologického hlediska představují tyto pánvičky funkční obdobu licích tyglíků, respektive kombinace tyglíků a kleští. Sotva bychom hledali rozumný důvod, proč by licí pánvičky měly nahradit konkurenční technologické řešení, tedy používání tyglíků (ostatně nahradily je jen krátkodobě a nikdy zcela: viz výskyt pánviček i tyglíků v Rostokách i na Ukrajině), a proč by pak tyglíky opět vytlačily používání pánviček. Hypotéza o tom, že se sice funkční, ale méně univerzální technologické řešení, které později ustoupilo konkurenční variantě, rozšířilo spolu s nositeli KKPT (*obr. 5: doplněná mapa*²¹), představuje vysvětlení, ke kterému zatím nikdo nenabídl srovnatelnou alternativu.

Zlomky informací o těch, kteří rozšířili KPT po výše uvedeném území, nedovolují než stanovit obrysy. Neznáme mechanismus, jak se KKPT šířila, ale pokud říká Curta vyčítavě, že KPT „slouží odlišnému účelu: klasifikaci lidí, nikoliv artefaktů“ (*Curta 2008*, 671), pak je zapotřebí dodat, že artefakt je nemyslitelný bez svých tvůrců. Jistě není snadné přijmout předpoklad, že lidé doposud žijící v referované oblasti střední Evropy pocítili náhle neodolatelné nutkání vymknout se současným kulturním vzorcům a převzít nově keramiku, obydlí a organizaci sídlišť, pohřební ritus a několik technologických změn odjinud, a to nikoliv z oblastí, které nabízely spolehlivě vyšší civilizační standard, ale z té oblasti Ukrajiny, která prošla v předchozím období určitým civilizačním regresem (např. nahrazení kvalitní točené keramiky ručně robenou, přerušování dálkových kontaktů s pozdně antickým světem, vymizení skleněných artefaktů atd.). Proto spíše předpokládáme, že do střední Evropy přišli lidé, kterým byla tato kultura vlastní.

Nevíme, jak velké skupiny to byly, jaký podíl předchozích usedlých obyvatel kulturně pohltily, do kolika *gentes* se rozpadaly. Nevíme, zda se jednalo o organizované zábory nových území, jak to známe ze soudobého pohybu germánských kmenů, či zda se zábor opíral více o postupné pronikání. Zpětnou projekcí odhadujeme, že tyto skupiny sdílely některé bohy a rituály a preferovaly určité názvy, protože doklady o tom jsou rozesety po celém území, na kterém se tato kultura projevila a sotva lze hledat pozdější příležitost k rozšíření dokladů úcty k Perunovi či Svarogu a Svarožičovi od Kyjeva k Pomořansku, na jihu až do Makedonie (srov. *Profantová – Profant 2000*, 212–214). A právě tak k opakovanému použití názvu Morava, Krakov(ec), Mělník, Děvín, Doudleby ad.

Z průběhu následujících staletí máme příklady, jak slovansky mluvící obyvatelstvo dokázalo pohltil poměrně velké a organizované skupiny (slavinizace Bulharů, rozplynutí Avarů na konci 8. a v 9. stol.), ovšem představa, kterou nabízí Curta – postupná slavinizace avarského kaganátu, která následně vedla k převzetí slovanské řeči v Čechách a na Moravě (zřejmě by bylo nutné zahrnout i část Polabí a západní Pobaltí – území kultury Sukow-Dziedzice), působí přece jen poněkud krkolomně ve srovnání s představou, že se spolu s hmotnou stránkou KKPT šířila i jednotná řeč. Mimochodem ještě podivnější je představa, že by se do oblastí, které se právě v době avarské války otevřely razantnějšímu vlivu křesťanství, paralelně rozšiřovalo slovanské pohanství, které by si předtím

²⁰ S výjimkou zcela nově publikovaných Mutěnic, kde bylo zjištěno i 1–2 nadzemní obydlí (*Klanica 2008*, obr. 125, 125A).

²¹ I v případě licích pánviček je výpověď Curtovy mapy (*Curta 2008*, obr. 18) neúplná, chybí 1 lokalita na Moravě (Věrovany, okr. Olomouc: *Čechová 2006*, 244) a dále doklad užívání pánvičky v podobě vylitku kopírujícího její dno z Pavlova (*Jelínková 2008*), lokality Hački v Polsku apod.

zřejmě měl osvojit a českým i moravským obyvatelům zprostředkovat také avarský kaganát, a že by se toto pohanství dokázalo před svým potlačením novou křesťanskou vírou, tedy za přibližně jedno, nejvýše jedno a půl století, zapsat do místopisu země a lidové paměti.

Neumím v památkách KKPT vymezit nějaké symbolické projevy etnické identity. Téměř jistě je nepředstavovala KPT. Jedná se zjevně o užité nádoby, nikoliv stolní, určené pro slavnosti; nesplňují proto podmínku reprezentativnosti, kterou musí takové symbolické vymezení mít. Vazba na soudržnou skupinu je zde složitější, jedná se o nádoby vytvářené zjevně ne-specialisty. Podle kulturně antropologických analogií bychom mohli uvažovat o tom, že vytvořit takovou nádobu náleželo ke standardním dovednostem žen. Skupinová identita by se pak reprodukovala soustavným očekáváním komunity „pražského typu“, že řádná žena umí dělat dobré nádoby, tak jako se od valašské dívky donedávna očekávalo, že umí péci frgále, či jako se od mužského obyvatele amerického předměstí očekává schopnost připravit barbeque. Skupinová identita, dokonce i když je tato identita primárně utvářena jako etnická či národní, se nikdy nevyčerpává v explicitní symbolice (ta ji jen reprezentuje). Již vůbec pak nelze v kódu etnické symboliky číst ostatní projevy KKPT, snad s výjimkou pohřebních rituálů.

Ostatně domnívám se, že výraz „symbolické projevy etnické identity“ zanáší do archeologického poznání raného středověku nejen nezdůvodněný, ale nejméně při nynějším stavu bádání nevyužitelný (a tedy netestovatelný) předpoklad. Podívejme se jen po okolí KKPT. Umíme např. poměrně dobře určit hroby, které příslušejí nomádké složce avarského kaganátu. Více či méně přesvědčivě určujeme i archeologické artefakty, u nichž předpokládáme sociální a mocenskou symboliku. Umíme to mj. proto, že tato mocenská symbolika byla do značné míry „internacionální“, její reprezentativní funkce byla vyjádřena ve všeobecně čitelném kódu.²² Ale neznám artefakty, které bychom mohli přesvědčivě identifikovat jako symbolické vyjádření etnické avarské identity.²³

Totéž platí i o Germánech: někdy více, jindy méně přesvědčivě vymezujeme artefakty, které určují etnickou příslušnost konkrétních nálezových komplexů (přesněji příslušnost k tomu či onomu germánskému *gens*), přesvědčivěji pak obecnou „germánskost“ komplexu. Ale opět bychom sotva mohli prokázat, že kterýkoliv z těchto charakteristických artefaktů (či z těchto charakteristických konstelací artefaktů) znamenal pro jejich nositele či okolí poselství: „Pohledte, tímto jasně říkám, že jsem Langobard, Gepid, Bavor“. Netvrdím, že takové symbolické znaky jednotlivé *gentes* nepoužívaly, dokonce jsou možná mezi našimi archeologickými prameny, bez průvodní legendy je však neumíme prokazatelně určit a vést jasnou linií, která by je oddělovala od artefaktů (či spíše opakující se charakteristické souvislosti artefaktů), jež sice poměrně spolehlivě charakterizují nějakou archeologickou kulturu, nicméně asi nikdy neplnily řečenou symbolickou funkci.

Stejně jako u Slovanů tedy ani u Avarů, Gepidů, Bavorů ad. nevykopáváme symbolicky vyjadřovanou „identitu“, ale provádíme vždy unikátní interpretaci komplexu archeologických a historických pramenů. Vždy se i zde jedná o soustavný interpretační kruh, ve kterém interpretace zpětně zaostřuje pohled, vytváří horizont smyslu, ve kterém rozpoznáváme a vydělujeme fakta.

VI.

Pohled Florina Curty na bádání o nejstarších Sloanech se hodně vymyká horizontu, ve kterém se pohybují středoevropské diskuse o tomto tématu. Místy se vyhrcoené a provokativně staví proti omezenostem tohoto horizontu. A mnohem častěji připomíná Curtův popis současného středoevrop-

²² Např. mocenská symbolika mužského zdobení opasku byla rozšířena od franské říše přes Byzanc až do asijských stepí, lišila se jen konkrétním uplatněním (strukturou ozdob, uplatněním výzdobných technik apod.); podobně symbolika zlata a stříbra.

²³ Rozpoznám jen nomádké typy zbraní, v některých případech s řeckými/byzantskými písmeny jako značkami pro výrobce, byzantské, jen mírně barbarizované garnitury kování opasků, v několika jednotlivých případech s tamgami, o nichž se předpokládá, že měly symbolický význam pro Avary, Kutrigury či jiné Bulhary. Runové písmo se objevuje ojediněle vedle použité alfabety pro dnes neznámý jazyk (Nagyszentmiklós). I některé typy pohřbů jezdců se objevují i u jiných nomádů, např. částečný pohřeb koně u Madarů a Pečeněhů.

ského bádání karikaturu, místy až zlomyslnou. Budiž, zde se sluší uplatnit Gogolovu radu „Nezlob se, brachu, na zrcadlo, když máš křivou hubu“ a pokusit se přijmout hlavně to inspirativní, co pohled z většího odstupu nabízí. Uprímně jsem se snažila tomuto přístupu dostat, ostatně bylo by nemístné plýtvat časem laskavého čtenáře jen pro dotčenou ješitnost. Ovšem šlo by to mnohem snáze, kdyby byly Curtovy texty alespoň o trochu více prosty zkratkovitých závěrů a věcných nepřesností.

Prameny

- Annales Fuldenses*: Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum 7. Ed. Friedrich Kurze. Hannover 1891.
- Einhardus*: Einhardus. Vita Caroli Magni. Překl. P. Daniš. Praha 1999.
- Fredegar*: Fredegar dc. Scholasticus. Chronicarum quae dicitur Fredegarii Scholastici libri IV cum continuationibus. MGH SS rer. Merovingicarum II. Ed. B. Krusch, Hannover 1888.
- Jordanes*: Jordanes. Romana et Getica. MGH Auctores antiquissimi; Tomus 5, Pars 1. Red. Theodorus Mommsen. Berlin 1882.
- MMFH I*: Fredegar dc. Scholasticus. Cronicarum quae dicitur Fredegarii Scholastici libri IV cum continuationibus. In: Magnae Moraviae Fontes Historici I, Praha – Brno 1966, 20–27.
- Procopios*: Procopios. De Bello Gothico. J. Haury – G. Wirth edd., Procopii Caesariensis Opera omnia II. Leipzig 1963; český překlad podle Knihy o válkách: Válka s Góty a Válka s Peršany a Vandalý. Praha 1985.

Literatura

- Baran, V. D.* 1988: Pražskaja kul'tura Podnestrovoja (po materialam poselenij u s. Raškov). Kijev.
- Bona, I.* 1973: VII. századi avar települések és árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Budapest.
- Borkovský, I.* 1940: Staroslovanská keramika ve střední Evropě – Die altslawische Keramik in Mitteleuropa. Praha.
- Bubeník, J.* 1996: Poznámky k terminologii keramiky staršího úseku (6.–8. stol.) našeho raného středověku – Anmerkungen zur Terminologie der Keramik der älteren Zeitperiode (6.–8. Jhs.) unseres frühestens Mittelalters. Sbornik prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 40, 55–60.
- Bubeník, J. – Pleinerová, I. – Profantová, N.* 1998: Od počátku hradišť k počátkům přemyslovského státu. Nástin stavu archeologického poznání staršího úseku raného středověku – Von den Anfängen der Burgwälle zu den Anfängen des Přemyslidenstaates. Památky archeologické 89, 104–145.
- Curta, F.* 1997: Slavs in Fredegar and Paul the Deacon: medieval gens or 'scourge of God'?. Early Medieval Europe 6, 141–167.
- 2001: „Making of the Slavs“. History and archaeology of the Lower Danub Region c. 500–700. Cambridge.
- 2006: Tworzenie Słowian. Powrót do słowiańskiej etnogenezy. In: P. Urbańczyk ed., Nie Słowiane o początkach Słowian, Poznań – Warszawa, 27–55.
- 2008: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě) – Making of the Slavs (with a special emphasis on Bohemia and Moravia). Archeologické rozhledy 60, 643–694.
- Czopek, S. – Morawiecki, L. – Podgórska-Czopek, J.* 2001: Znaleziško monety bizantskeje ze stanoviska Nr. 22 w Grodzisku Dolnym, pow. Leżajsk – The byzantine coin from site 22 in Grodzisko Dolne, Leżajsk distr. Sprawozdania archeologiczne 53, 391–402.
- Čechová, E.* 2006: Objekty s keramikou pražského typu vo Věrovanoch a Olomouci-Slavonině – Features containing Prague Type pottery in Věrovany and Olomouc-Slavonín. In: Ročenka 2005. Archeologické centrum Olomouc, Olomouc, 244–247.
- Distelberger, A.* 2004: Österreichs Awarinen. St. Pölten.
- Dostál, B.* 1982: K časně slovanskému osídlení Břeclavi-Pohanska – Zur frühslawischen Besiedlung von Břeclav-Pohansko. Studie Archeologického ústavu ČSAV Brno X/2. Praha.
- Droberjar, E.* 2008: Doba stěhování národů. In V. Salač ed., Archeologie pravěkých Čech 8. Doba římská, Praha, 156–194.

- Droberjar, E. – Stolz, D. 2005:* Nové nálezy germánských a slovanských spon z 5.–7. století ve středních Čechách – Neue Funde von germanischen und slawischen Fibeln aus dem 5. und 7. Jahrhundert Mittelböhmens. *Archeologie ve středních Čechách* 9, 523–530.
- Eisner, J. 1952:* Devínska Nová Ves – Begräbnisstätte aus dem 7. und 8. Jahrhundert in Devínska Nová Ves bei Bratislava in der Slowakei. Bratislava.
- 1966: *Rukověť slovanské archeologie*. Praha.
- Fusek, G. 1994:* Slovensko vo včasnoslavanskom období – Die Slowakei in der frühslawischen Zeit. Nitra.
- 2004: Slawen oder Slawen? Eine polemische Auseinandersetzung über eine wertvolle Monographie (Curta, F.: *The making of the Slavs. History and archaeology of the Lower Danub Region c. 500–700*. Cambridge). *Slovenská archeológia* 52, 161–186.
- 2008: Frühe Slawen im Mitteldonaugebiet. In: J. Bemmann – M. Schmauder Hrsg., *Kulturwandel im Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*, Bonn, 645–656.
- Gavrituchin, I. O. 2005:* Komplexy pražskoj kultury s datirujuščimi veščami – Die Fundkomplexe der Prager Kultur mit sicher datierenden Fundstücken. In: P. Kaczanowski – M. Parczewski edd., *Archeologia o początkach Słowian*, Kraków, 403–461.
- Godłowski, K. 1979:* Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzenienia Słowian w V–VII w. n.e. Kraków.
- Gogu, M. 2001:* Monedele bizantine aflate in colectia numismatica a Muzeului national al Bucovinei din Suceava, *Anuarul Muzeului national al Bucovinei* 26–28, 283–308.
- Holubowicz, W. 1950:* Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi. Toruń.
- Hušťák, P. 2008:* Časné slovanské osídlení na polykulturní lokalitě v Praze-Hloubětíně, Zahrady nad Rokytkou. Ms. diplom. práce, Západočeská univerzita v Plzni.
- Jelínková, D. 2008:* Nejstarší slovanské osídlení Moravy – Drevnejšie slavjanskoje zaselenie Moravii. In: P. Žeňuch ed., *XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride*, Bratislava, 267–297.
- Kiss, A. 1996:* Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. Innsbruck.
- 2001: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. Budapest.
- Klanica, Z. 1984:* Die südmährischen Slawen und andere Ethnika im archäologischen Material des 6.–8. Jahrhunderts. In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–8. Jahrhundert. Symposium 1983*, Nitra, 139–150.
- 1986: *Počátky slovanského osídlení našich zemí – Die Anfänge der slawischen Besiedlung unserer Länder*. Praha.
- 2008: *Mutěnice-Zbrod. Zaniklé slovanské sídliště ze 7.–10. století. Spisy archeologického ústavu AV ČR Brno* 36. Brno.
- Kobyliński, Z. – Szymański, W. 2005:* Pradziejowe i wczesnośredniowieczne osadnictwo w zespole kemów w Hačkach. In: J. B. Faliński – A. Ber – Z. Kobyliński – A. J. Kwiatkowska-Falińska, *Hački. Zespół przyrodniczo-archeologiczny na Równinie Bielskiej, Bielowieża – Warszawa*, 43–74.
- Kovrig, I. 1963:* Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *Archeologica Hungarica* 40. Budapest.
- Kuna, M. – Profantová, N. 2005:* *Počátky raného středověku v Čechách – The Onset of the Early Middle Ages in Bohemia*. Praha.
- 2007: *Sídliště kultury pražského typu v Roztokách. Výzkum na stavbě přeložky silnice v r. 2006 – Siedlung mit dem Keramik des Prager Typus in Roztoky bei Prag*. In: *Zprávy České společnosti archeologické – Supplément* 59 (2006), Praha, 33–34.
- Kuna, M. – Profantová, N. – Tomášek, M. v tisku:* *Sídliště kultury pražského typu v Roztokách. Výzkum na stavbě přeložky silnice v r. 2008*. In: *Zprávy České společnosti archeologické – Supplément* 61, Praha.
- Lutovský, M. – Profantová, N. 1995:* *Sámova říše*. Praha.
- Macháček, J. 2001:* K absolutní a relativní chronologii keramiky středodunajské kulturní tradice na jižní Moravě – Ein Beitrag zur absoluten und relativen Chronologie der Keramik mitteldanubischen Kulturtradition in Südmähren. *SBorník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M* 1, 25–56.
- Parczewski, M. 1988:* *Najstarsza faza kultury wczesnosłowianskiej w Polsce – Die älteste Phase der frühslawischen Kultur in Polen*. Kraków.
- 1988a: *Początki kultury wczesnosłowianskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych – Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen. Kritik und Datierung von archäologischen Quellen*. Kraków – Wrocław.
- Pauliny, J. ed. 1999:* *Arabské správy o Slovanoch (9.–12. storočie)*. Bratislava.
- Pieta, K. 2008:* Höhengiedlungen der Völkerwanderungszeit im Nördlichen Karpatenbecken. In: *Höhengiedlungen zwischen Antike und Mittelalter. RGA-E. B. 58*, Berlin – New York, 457–480.

- Pleinerová, I.* 1965: Germanische und slawische Komponenten in der altslawischen Siedlung Březno bei Louny. *Germania* 43, 121–138.
- 2000: Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny. Praha – Louny.
- 2007: Březno und germanischen Siedlungen der Jüngerer Völkerwanderungszeit in Böhmen. Praha.
- Pohl, W.* 1988: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr. München.
- Poleska, P. – Bober, J. – Krapić, M.* 1998: Das erste dendrochronologisch datierte frühslawische Grubenhäuser aus Polen. *Archaeoslavica* 3, 33–69.
- Prichodnjuk, O. M.* 1980: Archeologični pam'jatki seredno'go Pridnipro'ja VI–IX st. n. e. Kiiv.
- Princová-Justová, J.* 2003: Časně slovanské osídlení v Libici nad Cidlinou – Frühslawische Besiedlung in Libice nad Cidlinou. *Památky archeologické* 94, 161–182.
- Pritsak, O.* 1982: The Slavs and the Avars. *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo* 30, 353–432.
- Profantová, N.* 2005: Nové objekty kultury s keramikou pražského typu z Roztok u Prahy – Neue Objekte der Kultur mit Keramik des Prager Typus aus Roztoky bei Prag. *Památky archeologické* 96, 127–164.
- 2008: Die frühslawische Besiedlung Böhmens und archäologische Spuren der Kontakte zum früh- und mittelawarischen Kulturkreis. In: J. Bemmann – M. Schmauder Hrsg., *Kulturwandel im Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*, Bonn, 619–644.
- Profantová, N. – Profant, M.* 2000: Encyklopedie slovanských bohů a mýtů. Praha.
- 2003: Archeologie a historie aneb „jak vykopávat“ dějiny?. In: J. Klápště – E. Plešková – J. Žemlička edd., *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika*, Praha, 239–250.
- Profantová, N. – Bureš, M.* v tisku: Bedeutende frühe slawische Siedlungen in Böhmen (6.–8. Jh.) und Probleme der absoluten Datenerfassung. In: M. Dulinicz – H. Lossert Hrsg., *Frühe slawische Siedlung in Mitteleuropa (6.–9. Jahrhundert) im Lichte naturwissenschaftlicher Datierung*, Wrocław.
- Rejholcová, M.* 1990: Včasnoslovanské pohrebisko v Čakajovciach, okr. Nitra – Frühslawisches Gräberfeld in Čakajovce, Bez. Nitra. *Slovenská archeológia* 28, 367–420.
- Shlabina, E. A. – Szmoniecki, B. S.* 2006: The forming model of the Kerth type finger-shaped fibula. *Sprawozdania archeologiczne* 58, 520–530.
- Schmidt, B.* 1961: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Halle.
- 1970: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Berlin.
- Schwarz, K.* 1984: Frühmittelalterlicher Landesbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankenwald und Oberpfälzer Wald. Mainz.
- Sós, A. – Salamon, A.* 1995: Cemeteries of the Early Middle Ages (6th–9th C.) at Pokaszepetk. Budapest.
- Šmíd, M.* 2008: Slatinice (okr. Olomouc). In: *Přehled výzkumů* 49, Brno, 441.
- Šolle, M.* 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách – Alt Kouřim und die großmährische Kultur in Böhmen. Praha.
- Štajnochr, V.* 1998: Archaické technologie tváření keramiky – Archaische Technologien der Keramikgestaltung. *Archeologické rozhledy* 50, 95–105.
- Tettamanti, S.* 2000: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicsbánya. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 4. Budapest.
- Třeštík, D.* 1997: Počátky Přemyslovců. Praha.
- Vakulenko, L. V. – Prichodnjuk, O. M.* 1985: Problema preemstvennosti černjachovskich i rannestrednevekovykh drevnostej v svete novych issledovanij na srednem Dnestre – The problem of Succession between the Remains of Chernyachovsk Culture and the Early Medieval Period in the Light of New Investigation in the Middle Dniester Basin. *Slovenská archeológia* 33, 71–134.
- Vencl, S. – Zadák, J.* 1985: Časně slovanská polozemnice z Prahy 9 – Horních Počernic – An early Slav sunken hut from Praha 9 – Horní Počernice. *Archeologické rozhledy* 37, 297–307.
- Vida, T.* 1999: Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.). *Varia Archaeologica Hungarica* 8. Berlin – Budapest.
- Wenskus, R.* 1961: Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes. Köln.
- Werner, J.* 1950: Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts. In: G. Behrens – J. Werner Hrsg., *Reinecke Festschrift. Zum 75. Geburtstags von P. Reinecke am 25. September 1947*, Mainz, 150–172.
- Zábojník, J.* 1988: To the problem of settlements of the Avar Khaganate period in Slovakia. *Archeologické rozhledy* 40, 401–437.
- Zeman, J.* 1966: Zu den chronologischen Fragen der ältesten slawischen Besiedlung im Bereich der Tschechoslowakei. *Archeologické rozhledy* 18, 157–189.
- 1972: 50 let archeologického studia nejstaršího slovanského osídlení v Čechách. In: *Archeologické studijní materiály* 10/2, Praha, 7–14.

The Prague-type pottery culture and the problem
of diffusion of Slavinity into central Europe
On the article by Florin Curta

The perception of research on the earliest Slavs by *Florin Curta (2008)* substantially differs from the horizon on which central European discussions of this topic usually take place. He sometimes challenges the limits of this horizons in a controversial and provocative fashion, for instance, when he considers the Prague-type pottery culture (henceforth PTPC) to have been artificially constructed.

In this paper I repeat and emphasize arguments based both on written sources (Procopius, Jordanes, and especially Fredegar) and on analyses of archaeological contexts and finds, showing both a historical framework of central European events, and particular interpretational procedures leading to dating, and, where possible, „general ethnic“ classification of the PTPC finds. At the same time, I point to the continuity of PTPC with later Slav settlement of Bohemia (*tab. 3*), attested to by written sources, once assumed by Ivan Borkovský and presently confirmed over and over again (see *fig. 8*). I also stress the discontinuity with the preceding settlement of the later stage of the Migration period, traditionally linked with the presence of Germanic population groups in Bohemia.

I close this paper, pointing to some cases of incorrect use of central European literature, of language lapses and of ignoring major arguments proposed by critiques of Curta's work, by an attempt at preliminary dating of a sample of archaeological contexts of Bohemia, especially of the material from Roztoky by Prague (*fig. 9*). The enclosed maps and tables show evidence for some phenomena distinctive of PTPC *milieu*.

English by *Petr Charvát*

The inventing of Slavs or inventive Slavs? O ideovém světě a způsobu bydlení starých Slovanů

Andrej Pleterski

Autor nastiňuje ideologický systém starých Slovanů, který byl základem územních jednotek (žup), skýtajících lidem jejich identitu. Dále popisuje rozvinutý systém přípravy pokrmů, jenž se objevil v 7.–8. stol. na Balkáně jako nový fenomén, odlišující se od systému starousedlíků. Stále ještě neexistuje lepší vysvětlení než závěr, že lidé, kteří tyto odlišné postupy užívali, sami sebe nazývali Slovaný.

raný středověk – Slované – identita – kuchyňská kultura – keramika

The inventing of Slavs or inventive Slavs? About the ideological and dwelling system of the Old Slavs. The author presents the ideological system of the Old Slavs, which was used as the basis for comprehensive territorial units (župe), which gave the people their identity. The complex cooking system is also described. This appeared in the Balkans in the 7th and 8th centuries as a new system that was quite different from the previous system. There is still no better explanation for its appearance than that it was established by the people who named themselves Slavs.

Early Middle Ages – Slavs – identity – cooking-culture – pottery

Florinu Curtovi musíme gratulovat, že se rozhodl zpřímá zaútočit na četná paradigmatata archeologie dávných Slovanů. Vzhledem k tomu, že dokonce ani ve 21. století většina lidí přes veškerou informační podporu není schopna rozlišovat mezi Slovinci a Slováky, bylo by krajně naivní očekávat, že je to, o čem píšou první autoři, kteří se zmiňují o Slovanech, vždy naprostá pravda. Vrhout stín pochybností na jejich vyprávění proto opravdu není těžké.

Stejně tak už dlouho není tajemstvím, že žádný předmět nemůžeme interpretovat jako etnický znak, zvláště ne v rámci současného chápání etnicity (*Mirnik Prezelj 2000; 2002*). Je příznačné, že zrovna v Německu, kde se tak dlouho rekonstruovaly dějiny jednotlivých germánských kmenů, která dostala zvukové jméno „formentkundlich-antiquarische Analyse“, vědomě dovést interpretaci zmíněných spon na samou hranici absurdity. Dokázal totiž, že v konkrétním případě Bajuvarů tímto způsobem nelze dělat závěry o jejich etnogenezi a že podobné etnické znaky takových spon jsou čistě zeměpisné konotace spojené s osobou prvního archeologa, který je pojmenoval (*Losert 2003, 184–190, 483–496*).

Poté, co Florin Curta poměrně nápaditě formuluje různé „interpretativní mýty“, jako jsou Slované v 6. století, spony typu Werner–Rybakov, keramika pražského typu, nečiní mu zvláštní obtíže tyto mýty zbourat (*Curta 2008*). Zbourat domeček z karet je lehké, ale místo něj je vhodné něco nabídnout. Co nabízí F. Curta? Tady je jeho odpověď méně jasná. Nesmíme přitom zapomenout, že každý interpretativní model je jen tak dobrý, jaký nabízí interpretativní potenciál. Když něco nedokáže vysvětlit, je potřeba jej alespoň pozměnit, pokud ne rovnou nahradit jiným.

Curta vykládá Slovaný z nejstarších písemných zpráv jako označení pro jednu společenskou vrstvu ve stratifikované společnosti. Pokud vycházíme z jeho interpretativního modelu, můžeme se logicky ptát, které společenské vrstvy byly ty, jež tehdejší autoři popisují jako Langobardy, Góty, Avary, Anty... Jelikož se v popisech objevují společně se Slovaný, měli by podle logiky navrhovaného modelu představovat nějaké jiné společenské vrstvy. To by znamenalo, protože těchto jmen je mnoho, že tehdejší společnost by byla sociálně ještě mnohem rozrůzněnější, než je dnešní. A jaké že konkrétně bylo ono rozrůznění? Toto vysvětlení F. Curta nepodává, a to ani na úrovni zcela jednoduchého modelu, což problematizuje použitelnost interpretace. Pochopitelně to však neznamená, že snad v určeném prostoru a čase slovo Slovan neznamenalo také určitou ekonomicko-společenskou skupinu.

Upozornění, že archeologové nesmějí podléhat diktátu písemných pramenů, není nové (*Mirnik Prezelj 1998*, 368–369). Zatímco toto Curtovo východisko (*Curta 2008*, 648–649) musíme přivítat, kroky následující stěží. Alespoň na mne působí dojmem, že při nich je „diktát historie“ v mnohém nahrazen modely sociální antropologie. Cestu ke skutečné emancipaci archeologie v nich nespátřuji. Stejně jako archeologie nesmí sloužit k potvrzování interpretace písemných pramenů, tak také nesmí sloužit k potvrzování moderních antropologických modelů (srov. *Džino 2008*). Pokud při interpretaci předmětů/objektů etnické vysvětlení jednoduše nahradíme společenským, zůstáváme u jiného „jednoznačného“ interpretativního paradigmatu. Neboť stejně jako nějaký předmět sám o sobě nemůže být etnickým znakem, stejně nemůže být ani znakem společenského postavení. Vše, co Curta vyčítá etnické interpretaci, platí také pro „pouhou“ sociální interpretaci. Tím netvrdím, že archeologické nálezy nesmíme interpretovat sociálně. Je to nepochybně hledisko, které je třeba brát v úvahu, avšak pouze jako jedno z mnoha.

V Curtově vysvětlení se objevují některé alespoň zdánlivé rozpory, zejména když nastiňuje své argumenty. Poté, co se snaží dokázat, že u dolního Dunaje vlastně Slované jako etnikum nebyli (*Curta 2008*, 658–659), u Hildigisova příběhu odmítá, že by jeho slovanští hostitelé žili na Moravě nebo na Slovensku, a navrhuje, že šlo o Slované u dolního Dunaje (*Curta 2008*, 662–663). Nebo jak má být v souladu tvrzení, že toponyma a hydronyma v Čechách, známá z raně středověkých zpráv, jsou před slovanského původu, s názorem, že slovanské obyvatelstvo je autochtonní (*Curta 2008*, 681–682)? To je možné vysvětlit tím, že obyvatelstvo zůstalo, ale změnilo jazyk. To je sice přijatelné vysvětlení, jde však o asimilační proces, k němuž nemůže dojít bez skupiny nositelů nového jazyka kritické velikosti (o asimilačních procesech ve středověku např. *Kurnatowski 1979*).

Slované jsou v současnosti existující a nepopíratelnou entitou. A protože nic nemůže vzniknout z ničeho, tak se také Slované odněkud vzali. Protože voláme po konstruktivních řešeních, je snad korektní, abych prezentoval svůj návrh, jakým směrem se ubírat při hledání řešení. Nejprve je třeba poněkud pozměnit ideová východiska. Např. stejně jako nějaký předmět sám o sobě není průkazným projevem skupinové identity, nemůže ani vyvracet její existenci. Je však nezbytné povznést se nad spory o výklad předmětů. V našem případě je třeba zaměřit se na ideologický systém a způsob života, resp. bydlení, a teprve potom se pustit do hledání toho, co je typické, do hledání rozdílů, pojmů a procesů. Co se tím konkrétně myslí?

Prozatím se pokusím jen o krátký a neúplný nárys. Lidé kdysi žili v prostorově a organizačně poměrně malých jednotkách. Řekové jim říkali *polis*, Germáni *oppidum*, Římané *civitas*, Slované *župa*. Jde o základní právní, správní a politické jednotky. V rámci takové jednotky lidé realizovali své existenční potřeby, které bychom mohli podmíněně označit moderními pojmy právo, náboženství, národ, stát, a byli tedy spojeni v nerozlučném celku (*Pleterski 1998*). Určoval ho ideový systém (*stará víra*), který nelze jednoduše ztotožňovat s náboženstvím. Jde o způsob života, světový názor, etiku a ještě leccos dalšího. V západním Slovinsku se pro něj dochoval lokální název *tročan* (nepochybně odvozený od číslovky „tři“). Ten hovoří o rovnováze tří přírodních elementů: ohně (slunce), vody a země. *Tročan* existoval současně v různých jevových oblastech: např. na poli, v domě, v krajině (*Medvešček 2006*, 55–58). S uvedenými přírodními živly se setkáváme v různých světových náboženstvích. Podle těchto starých věrouk v okamžiku, kdy je narušena přirozená rovnováha, nastupují sucha, povodně nebo jiná neštěstí a na jejich konci smrt. Úkolem lidí je starat se o rovnováhu a upevňovat ji, což mohou činit různými symbolickými způsoby (*Belaj 1998*, 26–27, 103), např. také organizací prostoru (*Pleterski 2008*). Ta zanechává (např. v obydlích) archeologické stopy, a tak můžeme nacházet svědectví o starém myšlenkovém systému.

Boj s chaosem se odehrává na určitých místech (odtud svatyně), v určitém čase (odtud kalendář), určitým způsobem (odtud rituály). Mimořádně významnou součástí rituálu je přitom jazyk, protože podle dávného přesvědčení musíme síly, na které chceme působit, oslovovat správným způsobem, abychom dosáhli svého cíle (viz *Katičič 2008*, 313–326). V tomto kontextu bylo použití správného jazyka podmínkou existence. A pro Slované byl existenčním jazykem jazyk slovanský. V této souvislosti je možné mluvit o Slovanech jako o lidech, kteří užívají slovanský rituální jazyk. Protože jim existenci zajišťovaly malé územní jednotky (*župy*) a rituály nikdy nevykonávali společně jako celek,

není ani možné mluvit o jednotné slovanské identitě: šlo spíše o různé identity se slovanským rituálním jazykem.

Jelikož existuje jazyková kontinuita od doby starých Slovanů do dneška, je možný prostřednictvím jazyka také vhléd do způsobu jejich života, resp. kultury bydlení. Analýza kuchyňské kultury (*Pleterski 2008a*), která vychází z archeologických, etnologických, písemných a jazykových pramenů, ukazuje na mimořádně koherentní systém. Společné součásti kuchyňské kultury slovanských území se týkají především zpracování moučných obilovin (*tab. 1*).

Surovina	Postup						Výrobek
nezralé obilné zrno	pražení ¹						pražmo
obilné zrno	vaření	(pečení)					kaše
obilné zrno	vaření	pražení	drcení				tlakno
tlakno				fermentace	(vaření)		kiselica
tlakno				vaření			močnik, kaše z drobenky
obilné zrno	pražení	drcení	(těsto)				
obilné zrno	pražení	drcení	těsto	(pečení)			mlinci, chléb
obilné zrno	pražení	drcení	těsto	kynutí ²	(pečení)		chléb
mlinci–kruh, chléb						spaření	polevka
mlinci–kruh, chléb						spaření fermentace	kvásek
obilné zrno	klíčení	pražení	drcení				slad
slad				vaření ³	fermentace		pivo

Tab. 1. Základní postupy v pozdně středověké kuchyňské kultuře slovanských území.

( ) postup může být libovolný; ¹ pražením se zde míní nejprve sušení, které ale bylo možné libovolně stupňovat; ² je třeba přidat kvásek, obvykle ze starého těsta; ³ pokud v této fázi přípravy přidáme chmel, získáme, jak známo, pivo.

Tlakno (hypotetické, rekonstruované slovo) – vařený oves, usušený v peci nebo na ní, poté rozdrcený nebo rozemletý (východoslovanské *tolokno*); *kiselica* – směs vody a ovesné mouky, která se nechá zkvasit, za přítomnosti kvásku nebo bez něj; *močnik* – ve vodě nebo v mléce rozvařená měkká těsto nebo mouka; *mlinci* – pečivo z tence vyváleného, obvykle nekynutého těsta; *polevka* – původně (pravděpodobně tvrdý) chleba zalitý horkou vodou nebo mlékem.

Tabulka ukazuje velmi rozvinuté a různorodé kuchařské postupy, v nichž se odrážejí obecné dějiny kuchyňského zpracování obilovin. Je evidentní, že se systém rozvíjel krok za krokem se zaváděním nových postupů, z nichž pravděpodobně nejmladší bylo pečení kynutého chleba v podobě kulatých bochníků. Staří Slované tedy znali všechny základní postupy: klíčení obilí, pražení zrna a jeho drcení, výrobu těsta, fermentaci, vaření a pečení. A stejně tak tyto postupy hospodně uměly tvořivě kombinovat.

Kuchyňské práce se odehrávaly v jednoprostorovém domě s neupraveným odvodem kouře. Na skutečnost, že tento dům měl striktně danou ideovou osnovu, už před časem ukázali *Ivana Pleinerová (1975, 47–51)* a později také *Nikita Tolstoj (1998)*, nedávno nezávisle na makedonském materiálu znovu *Ljupčo Risteski (2005, 118–173)*.

Topeniště je jádrem kuchyně (*tab. 2*). Všechno se točí kolem něj. Na něm jsou nádoby a realizují se zde ty kuchyňské postupy, k nimž je zapotřebí žár: pražení, vaření, pečení. Vedle topeniště je kuchyňské náčiní, které hospodně používá každou chvíli. U topeniště se hřejí lidé. To je první kruh prostoru.

Druhý kruh je na dosah, stranou od topeniště. Na podlaze nebo na lavici jsou nádoba na vodu a nádoba na pomyje. Na stěně jsou uklizeny kuchyňské hrnce, lžice, u stěny je větší kuchyňské náčiní. Nad topeništěm visí ty potraviny, které by se měly sušit nebo udit (obvykle maso).

uzení, sušení				
POLICE – hrnce na vaření,		STĚNA	– lžičník	PŘENOSNÉ okřín (necičky), díže, síto, máselnice
drobné náčiní	sušení zrna, vaření, pečení	hrnec na teplou vodu	větší náčiní	
nízké stoly	TOPENIŠTĚ			
nádoby určené k fermentaci				
nádoby na vodu, pomyje			PODLAHA	

Tab. 2. Rozložení kuchyňských pomůcek v prostoru.

Zvláštní skupinu tvoří pomůcky pro přípravu kynutého chleba, které hospodyně nepotřebuje každý den, když s nimi ale pracuje, musejí být v teple. V poměrně nedávné době bývaly uschovány v sousedním prostoru, dříve však v tom, kde bylo topeniště. Podobné to muselo být i s žernovy. Pokud ale v domě byly příliš stísněné podmínky, žernovy mohly být umístěny ve zvláštní stavbě.

Další kuchyňské postupy sestávají z řady dílčích úkonů, takže je můžeme chápat jako určité postupové moduly. V rámci každého modulu existují pevná spojení mezi postupem a pomůckami.

Pražení

[(Otevřené ohniště + podstavce) nebo (pec bez klenby)] + pražnice + nádoba na zrní + nádobí k míchání.

Drcení (mletí)

(Sušené zrní + nádoba) + prostor na mouku + nádoba na mouku.

Vaření

Pec bez klenby + **úzké a vysoké hrnce** + husté polévky vařené v jednom hrnci (+ možná jídla vytvářená pomocí postupů na sebe navazujících, se stejnými pomůckami).

Otevřený oheň + (široké a úzké hrnce + podložky pod hrnce) + (pokrmy vyžadující vaření ve více nádobách najednou).

Fermentace

Ohniště + nádoba (vhodná) k fermentaci + (nádoba určená k míšení a kynutí těsta).

Pečení

Chléb (nekynutý) + (pekáč + poklice) + (otevřený oheň či pec bez klenby).

Chléb, kulatý bochník (kynutý) + [(pec bez klenby) nebo příklopná hliněná nádoba, tzv. *pekva* + otevřené ohniště nebo pec bez klenby]].

Dušené pokrmy + (mísa + poklice) + (otevřený oheň nebo pec bez klenby).

Úzké a vysoké hrnce, které jsou svým tvarem uzpůsobeny k optimálnímu teplotnímu využití při vaření v peci, odpovídají tomu, co archeologové nazývají keramika pražského typu. Jsou nevyhnutelnou součástí kuchyňské kultury starých Slovanů. Netvrdím, že je to ryze slovanská kuchyňská kultura, tedy kultura typická pouze pro Slovany. Je to však kultura, v níž staří Slované žili. Dokazují to zvyky u všech Slovanů dodnes přežívající. Spojení kuchyňské kultury a tvaru nádob se názorně projevuje na Balkáně, kde Slované pod vlivem kuchyňské kultury starousedlíků začali mnohem častěji používat otevřená ohniště, a někde se dokonce úplně vzdali pecí. Hrnce proto začaly být nižší a širší kvůli optimálnímu teplotnímu využití na otevřeném ohništi. V kuchyni Slovanů se pak objevily mísy a poklice, což v ní dříve nebylo.

V tomto širokém funkčním pojetí tzv. keramika pražského typu nepochybně existuje. Ptá-li se Curta, odkud její stejnorodost (Curta 2008, 656), uznává tím, že jako fenomén existuje. Je pravda, že ji nelze vysvětlit pomocí měř a čísel (už proto, že něco takového nebylo součástí smýšlení tehdejších hrncířek: k nim *Hołubowicz 1950, 233; 1965, 131–148*). Evidentně však typ existoval jako myšlenkový model a byl součástí ideového systému. Proto je i v dnešních dnech rozpoznatelný, máme však potíže, jakmile se ho pokoušíme popsat a formalizovat.

Vše uvedené jsou části komplexního systému, který je spojen se Slovany a který je proměnlivý, tedy neobjevuje se ve stejné podobě vždy a všude, je však přece přítomen a v některých svých částech (jazyk, prvky lidové kultury) přežil do dnešních dní. Z hlediska metodologického je významné, že se tento systém na Balkáně objevuje v 7. a 8. stol., že se jasně liší od systému tehdejších místních obyvatel a že pro něj neexistuje lepší vysvětlení než to, které tvrdí, že ho užívali lidé, kteří sami sobě říkali Slované. Jejich jazyk se v tomto prostoru zachoval dodnes, stejně jako jazyk někdejších starousedlíků (románský, albánský, řecký).

Bez ohledu na to, co pod označením Slované chápeme, jsou tu stále, byť nesčetněkrát proměnění, a Florinu Curtovi můžeme být vděční, že nás povzbudil k novým úvahám o nich. Pokud toto bylo jeho cílem, pak ho dosáhl.

Přeložila Jana Špirudová

Literatura

- Belaj, V. 1998:* Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja. Zagreb.
- Curta, F. 2001:* The Making of the Slavs. Cambridge University Press.
- 2008: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě). *Archeologické rozhledy* 60, 643–694.
- Džino, D. 2008:* 'Becoming Slav', 'becoming Croat': new approaches in the research of identities in post-roman Illyricum. *Hortus artium medievalium* 14, Zagreb, 195–206.
- Hołubowicz, W. 1950:* Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi. *Prace prehistoryczne* 3–4. Toruń.
- 1965: Garncarstwo wczesnośredniowieczne Słowian. *Acta Universitatis Wratislaviensis* No 31. Wrocław.
- Katičić, R. 2008:* Božanski boj, tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine. Zagreb.
- Kurnatowski, S. 1979:* Demographische Aspekte hinsichtlich slawischer Migrationen im 1. Jahrtausend. In: *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*. Tome 1, Bratislava, 453–475.
- Losert, H. 2003:* Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Altenerding in Oberbayern und die „Ethnogenese“ der Bajuwaren. In: H. Losert – A. Pleterski: *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und Ethnogenese der Bajuwaren*, Berlin – Bamberg – Ljubljana, 5–499.
- Medvedšček, P. 2006:* Let v lunino senco. Nova Gorica.
- Mirnik Prezelj, I. 1998:* Slovenska zgodnesrednjeveška arheologija med preteklostjo in sedanostjo – pogled z „Zahoda“. *Arheološki vestnik* 49, 361–381.
- 2000: Re-thinking ethnicity in archaeology – Ponovno razmišljanje o etničnosti v arheologiji. In: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze I – Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I*. *Situla* 39, Ljubljana, 581–605.
- 2002: Sodobna sociologija o problemih etničnosti, narodov (nacionalizmov) in današnja arheologija. *Arheološki vestnik* 53, 385–401.
- Pleinerová, I. 1975:* Březno. Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách. *Památníky naší minulosti* 8. Praha.
- Pleterski, A. 1998:* Die altslawische župa – der Staat vor dem Frühstaat. In: H. Kóčka-Krenz – A. Łosiński edd., *Kraje słowiańskie w wiekach średnich: profanum i sacrum*, Poznań, 79–81.
- 2008: Starodavna načela urejanja prostora. In: A. Pleterski – M. Belak edd., *Sporočila prostora, ARHE, Arheologija – arhitektura*, Ljubljana, 27–32.
- 2008a: Kuhinjska kultura v zgodnjem srednjem veku – Küchenkultur im frühen Mittelalter. Ljubljana.
- Risteski, Lj.: Пустеску, Љ. С. 2005:* Категориите простор и време во народната култура на Македонците. Скопје.
- Tolstoj, N.: Толстој, Н. И. 1998:* „Без четырех углов изба не строится“ (заметки по славянскому язычеству). *Studia mythologica Slavica* 1, 9–21.

The Inventing of Slavs or Inventive Slavs? About the Ideological and Dwelling System of the Old Slavs

The author presents the ideological system of the Old Slavs, which was used as the basis for comprehensive territorial units (*župe*), which gave the people their identity. The system was based on the belief in the three fundamental forces of nature (heaven-sun-fire, earth, water), which humans help to maintain in balance by carrying out a series of ritual deeds, including different ideograms. Many of them have been materialised and therefore archaeologically verifiable.

Linguistic continuity coupled with archaeology, history and ethnology could be used to obtain a picture of the dwelling culture of the Old Slavs. This does not mean, of course, that this picture is typical only for them. However, it was the system that they utilized. The image of deliberate cooking is presented. The Old Slavs knew all the basic phases of cereal treatment. This work was done in single-room dwellings. The narrow and high vessels known as Prague-type pottery – suitable, by its shape, for cooking in an oven – perfectly fit the cooking culture of the Old Slavs. The described system appeared in the Balkans in the 7th and 8th centuries as a new system that was quite different from the previous system. There is still no better explanation for its appearance than that it was established by the people who named themselves Slavs.

English by *author*

**Kommentar zum Aufsatz von Florin Curta:
Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě) –
The Making of the Slavs (with a special emphasis on Bohemia
and Moravia), Archeologické rozhledy 60**

Felix Biermann

Der Beitrag kommentiert den Aufsatz von Florin Curta in der Archeologické rozhledy 60 und die Grundthese des Forschers, die Bezeichnung „Slawen“ sei eine Konstruktion der Byzantiner für ganz unterschiedliche Gruppen im Norden ihrer Reichsgrenzen. Unter Rückgriff unter anderem auf archäologische Forschungsergebnisse im nördlichen westslawischen Raum wird diese These kritisch betrachtet.

frühe Slawen – Keramik des Prager Typs – ethnische Gruppen – Dendrochronologie

Comments on the article of Florin Curta: The Making of the Slavs (with a special emphasis on Bohemia and Moravia), Archeologické rozhledy 60. The paper comments F. Curtas article in Archeologické rozhledy 60 and the author's basic thesis, the term „Slavs“ would be a Byzantine construction for different groups in the North of the borders of the Empire. Using amongst others archaeological results from the north western Slavic territories this thesis is considered critically.

early Slavs – Prague type pottery – ethnic groups – dendrochronology

Soziale Gruppen und Kollektive, das lehren Soziologie und geschichtliche Erfahrung, bilden sich nicht aus sich selbst heraus, finden nicht nur durch interne Bewusstwerdung zu überdauernder Identität. Soziale Wirklichkeit ist definierte Wirklichkeit, und insbesondere an der Definition ethnischer Kategorien, ihrer Ausdehnung, ihrer territorialen Grenzen und ihrer Zusammensetzung sind viele beteiligt: Freunde und Feinde, Nachbarn und entfernte Bezugsgruppen, die soziale Umwelt schlechthin, nicht zuletzt natürlich auch die Gruppen selbst. In der sozialen und kulturellen Identität von Gesellschaften gehen Selbst- und Fremdefinitionen also eine Synthese ein – das ist heutzutage eine wenig aufregende Erkenntnis, die sicherlich auch für die Geschichte der Slawen gilt.

Florin Curta geht es in seinem profunden und reich bebilderten Aufsatz¹ allerdings um mehr, nämlich um eine radikale, konstruktivistisch inspirierte Neuinterpretation der slawischen Frühgeschichte, wie er sie schon in seinem 2001 erschienenen, gleichnamigen Buch vertreten hat (*Curta 2001a*). Für ihn sind, wenn man seine Überlegungen in dieser Kürze zusammenfassen darf, die frühen Slawen ein Konstrukt aus Fremdefinitionen ohne eigene Identität, gemeinsame Kultur und gelebte Zusammengehörigkeit. Aufgrund methodologischer Überlegungen, einer sorgfältigen Analyse der schriftlichen Quellen und der archäologischen Befunde sowie einer kritischen Bewertung von deren Deutungsmustern kommt er zu dem Bild, dass „during most of the sixth century [...] the word ‚Sclavenes‘ must have been used as an umbrella-term for various groups living north of the frontier“ des byzantinischen Reiches. „Although undoubtedly of barbarian, most likely Slavic, origin, the name was a construct of the Byzantine authors, to the extent that it was designed to make sense of a complicated configuration of ethnic groups on the northern frontier [...]. In its most strictly defined sense, the Sclavene ethnicity is thus a Byzantine invention: the Byzantines made the Slavs“. Die Ethnizität fasst er dabei als eine „decision people make to depict themselves or others symbolically as bearers of certain cultural identity“ bzw. als „a socially and culturally constructed form of social mobilization used in order to reach certain political goals“² auf, was sich auch im Alltagsgeschehen und in der Sachkultur – in Form „emblematischer Stile“ – ausdrücken konnte. Eine „Urheimat“ der Slawen, von der aus sie sich als

¹ Grundlage dieses Kommentars ist die englische Originalversion des Aufsatzes von F. Curta.

² Wenn nicht anders gekennzeichnet, stammen die Zitate aus der Originalversion des Aufsatzes F. Curtas.

Kommunikations-, Sprach- und Kulturgruppe durch Wanderungen ausgebreitet hätten, habe es demnach nicht gegeben. Diese Grundthese seines Buches wird in dem Aufsatz noch einmal erklärt und durch einige Argumente ergänzt.

Den Schwerpunkt legt Curta in seinem Artikel jedoch auf die entsprechenden Verhältnisse in Böhmen und Mähren. Er bezweifelt die unter Archäologen und Historikern verbreitete Auffassung, dass Slawen bereits vor dem fortgeschrittenen 6. Jh. in den heute tschechischen Gebieten gesiedelt haben (vgl. zuletzt *Profantová 2003; 2008*, 619 ff.; *Kuna – Profantová 2005*, 84 f., 220 ff., mit Diskussion und Lit.) und untermauert seine Kritik durch die Analyse von archäologischen und historischen Befunden.

Zunächst betrachtet er drei Schriftquellen, die immer wieder als Belege für die frühe slawische Besiedlung Böhmens und Mährens herangezogen wurden: Erstens hält er Mitteilungen des Jordanes in der *Getica* über die Slawensitze, die als Hinweise auf deren Existenz in Zentraleuropa bereits in der ersten Hälfte des 6. Jhs. gedeutet wurden, für unzuverlässig. Die Ortskenntnisse des Geschichtsschreibers seien bescheiden gewesen. Es sei auch unzutreffend, dass Jordanes bei seinen Darstellungen auf die spätestens 533 abgeschlossene Gotenschichte des Cassiodorus Bezug genommen habe. Die zweite Quelle ist Prokops berühmte Mitteilung über die Wanderung einer Herulergruppe im Jahre 512 nach Norden, bei der jene die Länder der Slawen sowie weite unbesiedelte Gegenden durchquert hätten, bevor sie zu den Warnen gekommen seien. Diese Episode könne nicht als reale Reisebeschreibung gelesen werden, sondern symbolisiere eher die byzantinische Einschätzung der Heruler, zu stabilen Herrschaftsformen unfähig zu sein; „the story may well have been a post-factum rationalization of the sudden collapse of the Herulian polity“. Sollte doch ein realer Kern in der Nachricht stecken, könne sie trotzdem kaum ausgewertet werden, da Prokop keine klaren geographischen und ethnischen Vorstellungen vom barbarischen Europa nördlich der byzantinischen Provinzen gehabt habe. Außerdem geht Curta der Frage nach, wo die Sklavinnen saßen, zu denen der Langobarde Hildigis, Sohn des Usurpators Risiulfos, in den 530er/540er Jahren – wiederum Prokop folgend – floh. Er wendet sich gegen die Vermutung, diese hätten in Böhmen oder Mähren gelebt, erschließt deren Sitze vielmehr nahe der Unteren Donau. Die dritte Quelle, die Curta analysiert, ist ein Martin von Braga zugeschriebenes Gedicht, das zwischen 550 und 558 entstanden sein dürfte. In diesem Poem werden unter verschiedenen Regionen bzw. Völkerschaften, die der heilige Martin von Tours christianisiert habe, auch „Sclavus“ erwähnt. Aufgrund der Reihenfolge im „Völkerkatalog“ – „Sclavus“ steht zwischen „Pannonius“ und „Rugus“ sowie vor „Nara“ (Noricum?) – bezog man die Nennung auf zentraleuropäische Slawen in Böhmen und Mähren. Laut Curta sei diese Interpretation jedoch nicht gesichert (vgl. hingegen *Fusek 2004*, 163 f.). „Jordanes, Procopius and Martin of Braga have nothing to say about the Slavs of Bohemia“, so beschließt er seine Ausführungen zu den Schriftquellen.

Ihm geht es anschließend darum, ob die Keramik des Prager Typs – unverzierte, ganz oder weitgehend handgemachte Tonware – mit den Slawen verbunden werden sollte, wie es allgemein gehandhabt wird. „It is doubtful that handmade pottery with no decoration, which was labeled ‚the Prague type‘ by Ivan Borkovský, ever ‚represented‘ Slavic ethnicity, as many still maintain“. Dazu hatte sich Curta schon verschiedentlich geäußert, auch über sein Hauptwerk von 2001 hinaus (z. B. *Curta 2001b*). Im vorliegenden Text stellt er heraus, dass Gefäße mit sehr unterschiedlichen Proportionen und Herstellungsweisen in Ostmittel- sowie Südosteuropa als Prager Typ zusammengefasst würden. Daher sei es keineswegs gewiss, dass die Prager Gruppe als Einheit zwischen der Westukraine und Böhmen überhaupt existiert habe. Entsprechend sei auch nicht klar, ob sie slawisch sei – aus allgemeinen Erwägungen hinsichtlich der begrenzten ethnischen Aussagemöglichkeiten von Sachkultur heraus, aber auch aufgrund der Vielgestaltigkeit jener Gruppe, die erst durch die verfeinerten Untersuchungen der letzten Jahre deutlich werde. „As a matter of fact, no serious evidence exists to link the Prague culture of Bohemia and Moravia to the Slavs, at least not to those known by that name by Byzantine authors of the sixth and early seventh century“.

Schließlich behandelt er Fragen der Chronologie des Prager Typs, wobei er insbesondere dessen verbreitete Datierung in das 6. Jh. kritisiert. Über die Schriftquellen, so führt er aus, lasse sich diese zeitliche Einordnung nicht belegen. Eine Datierung der Keramik mittels Kämmen sei vage, denn die meisten entsprechenden Funde könnten sowohl in das 6. als auch in das 7. Jh. gehören. Fast alle mit

dem Prager Typ kombinierten Kleinfunde aus Metall, Knochen und Geweih in Böhmen und Mähren lassen sich erst in die Zeit um, meist deutlich nach 600 setzen. Zu Recht wendet sich Curta gegen den Einsatz von ¹⁴C-Datierungen für die Gewinnung früher Datierungen, im Zusammenhang mit einem solchen Datum (525 ± 100) von Prag-Běchovice. „Leaving aside the notoriously large margin of error of the traditional radiocarbon dating, which makes such datings irrelevant for the high chronological resolution required in medieval archaeology“, spreche auch die Keramik selbst gegen einen so frühen Ansatz.³ Er kommt zu dem Ergebnis, dass – mit der Ausnahme einiger früher Kammfragmente aus Přítluky – in Böhmen und Mähren kein Beleg für eine Datierung slawischer Relikte in die Zeit vor dem fortgeschrittenen 6. Jh. existiere (vgl. hierzu auch *Kuna – Profantová 2005*, 220 ff.).

Im 6. und noch im frühen 7. Jh. ist die ethnische Situation in jenem Raum laut Curta vielmehr ganz unklar. Auch im 7. Jh. sei ungewiss, welche Sprache in den archäologisch erforschten Siedlungen in Böhmen und Mähren gesprochen worden sei. Das Slawische werde nur vermutet, sei aber nicht nachweisbar. Möglicherweise habe sich die slawische Sprache als Kommunikationsmedium der Eliten und *Lingua Franca* des Awarenhaganats erst im 8. Jh. in Böhmen und Mähren ausgebreitet.⁴ Es gebe insofern kein Indiz dafür, dass die ersten Sprecher des Slawischen in Böhmen und Mähren von anderswo gekommen seien. Curta glaubt, „that the Slavs did not need to migrate from some Urheimat in order to become Czechs and Moravians“.

Zu der Grundthese Florin Curtas über *the making of the Slavs*, die er in seinem oben erwähnten Buch entwickelt und im vorliegenden Artikel zur Basis seiner Argumentation gemacht hat, ist schon verschiedentlich und kontrovers Stellung genommen worden.⁵ Es ist unzweifelhaft, dass Curtas Studie wichtige und instruktive Anregungen enthält und als Diskussionsbeitrag außerordentlich wertvoll ist. Wir stimmen gleichwohl Gabriel Fusek zu, der sich in sehr ausführlicher Form mit Curtas Hypothesen auseinandergesetzt und sie in wesentlichen Punkten bezweifelt hat. Fusek hält „trotz aller Positiva, die in dem diskutierten Werk vorhanden sind, Curtas tragende Idee für falsch, für einen Irrtum“ (*Fusek 2004*, 179).

M. E. sind Wanderungsbewegungen das plausibelste Modell, um die enorme Ausbreitung der Slawen in große Teile Ostmittel- und Südosteuropas vom 6. bis 8. Jh. zu erklären. Diese Migrationen verliefen natürlich sukzessive – von einem Gebiet in den benachbarten Raum und so fort – und dabei konnten ansässige Bevölkerungen integriert bzw. akkulturiert werden, was insbesondere in den südlichen slawischen Ausbreitungsgebieten der Fall gewesen sein dürfte. So ist das Auftreten einer recht einheitlichen Kulturerscheinung in großen Teilen jenes Raums verstehbar. Bei Curtas Hypothese eines reinen Kulturwandels bliebe hingegen offen, warum der Prager Typ allerorten, trotz der regional sehr unterschiedlichen kulturellen Voraussetzungen in der römischen Kaiser- und Völkerwanderungszeit, das Ergebnis dieser Transformation gewesen sein sollte. Das Formationsgebiet der Slawen als Sprach-, Kommunikations- und Kulturgruppe dürfte dabei in der Nordwestukraine und im südlichen Weißrussland zu suchen sein, im Gebiet der Kiewer Kultur der römischen Kaiser- und Völkerwanderungszeit. Dafür sprechen archäologische, ferner auch sprachwissenschaftliche Beobachtungen. Das Migrationsmodell erklärt den Sachverhalt m. E. viel besser als die Vorstellung, der Name der Slawen habe sich aus einer byzantinischen Fremdbezeichnung für Gruppen in kleinen Gebieten an der Unteren Donau über die Bevölkerung des ganzen ostmittel- und osteuropäischen Raums verbreitet. *N. Profantová* (2008, 619) Meinung ist hier zu bekräftigen: „Die sprachliche Nähe, die allgemeine Verbreitung der großen slawischen Gottheiten (Perun, Svarog, Dažbog) und entsprechende mythologische Vorstellungen von Hamburg bis Split und Kiew, besonders ähnliche bis uniforme Ausdrucksformen des Alltagslebens (Haus mit Ofen, Gliederung des Wohnareals, Gebrauchskeramik) – all dies

³ *N. Profantová* (2008, 639) datiert die Tonware in die zweite Hälfte des 6. Jhs.

⁴ Hier orientiert sich Curta an älteren linguistischen Thesen u. a. von H. G. Lunt, wie er in einem Beitrag von 2004 ausführlich darlegt (*Curta 2004*, u. a. 132).

⁵ Vgl. z. B. *Brather 2003*; *Profantová 2003*; 2008, 619 f.; *Milich 2003*; *Fusek 2004*; *Pohl 2004*, 102; *Madgearu 2005*; *Petrič 2009*.

kann am besten durch die Expansion von Bevölkerungsgruppen erklärt werden, die über eine bestimmte Zeit zusammen gesiedelt haben“.

Curta lehnt die Sprache als verbindendes Element der frühen Slawen ebenso ab wie die archäologische Gruppe des Prager Typs als materiellen Ausdruck eines slawischen Alltags- und Wirtschaftsmodells. Wenn die Klassifikation als Slawen weder sprachlich noch archäologisch zu begründen wäre, was haben die Byzantiner mit der Begrifflichkeit „Slawen“ dann genau „gemacht“ bzw. erzeugt? Nach Curtas Auffassung offenbar nichts Spezifisches, es sei nur ein Name für verschiedenste, den Römern fremde Gruppen gewesen. Zwischen dem 6. und 8. Jh. wurden aber nicht nur durch byzantinische, sondern auch durch fränkische Autoren in einem großen Gebiet zwischen Mecklenburg und der unteren Donau bestimmte Gruppen als slawisch, teils überdies auch als wendisch bezeichnet. Dies ist m. E. am besten dadurch zu erklären, dass jene Menschen durch Sprache und Aspekte ihrer Alltagskultur, ihrer Siedlungs- und Wirtschaftsstrategie erkennbar waren und eine auf *slov (slovo – Wort) zurückgehende Eigenbezeichnung als Slawen verwendeten (*Goehrke 1992*, 5 f.; *Pohl 2004*, 101).

Tatsächlich lässt sich spätestens im 9./10. Jh. in großen Teilen Ostmittel- und Osteuropas der Gebrauch der slawischen Sprache belegen. Wie es zu dieser Expansion kam, bleibt in Curtas Modell, das Migrationen von Personen weitgehend ausschließt, ohne befriedigende Antwort. Gewiss kann sich eine Sprache auch ohne die Wanderung ihrer Sprecher durch ihre kommunikative Vermittlung ausbreiten, doch benötigt es dafür eines einflussreichen Ausgangspunktes. Der Verfasser schlägt (angelehnt an ältere Forschungsmeinungen) vor, dieser sei in einer Eliten- und Verkehrssprache im Awarenkhanat zu suchen, die dann wohl nach und nach zur Alltagssprache unterschiedlicher Gruppen in Ost- und Ostmitteleuropa geworden sei. Trotz ausführlicher Begründung (*Curta 2004*) bleibt dies fraglich. Curta überschätzt beispielsweise den Einfluss des Awarenkhanats auf die riesigen Gebiete im Norden Ostmitteleuropas und in Osteuropa, in denen schon im frühen Mittelalter slawisch gesprochen wurde. Überdies ließe sich fragen, welchen Grund Bewohner beispielsweise der heutigen nordostdeutschen und nordpolnischen Regionen gehabt haben sollten, eine Elitensprache zu übernehmen, die ursprünglich von Herrschaftsträgern im mittleren Donaauraum genutzt wurde. Außerdem machen die gering ausgeprägten sozialen Hierarchien und eher kleinräumigen Kommunikationskreise bei den frühen Slawen eine solche Sondersprache „in use especially among members of the elite“ nicht gerade wahrscheinlich; als „lingua franca within the Late Avar qaganate“ (F. Curta) kann das Slawische allenfalls hypothetisch gedeutet werden, sind die Sprachverhältnisse bei den Awaren und in ihrem Machtbereich doch recht unklar (vgl. *Curta 2004*, 141 ff., mit weiterer Literatur). Dass dort gerade das Slawische als Elitensprache gedient haben soll, liegt nicht nahe, wenn wir das bei Fredegar geschilderte soziale Gefälle zwischen Slawen und Awaren berücksichtigen (Fredegar, IV.48). *Curta (2004*, 142 ff.) geht noch darüber hinaus und erwägt, die Awaren hätten generell slawisch gesprochen, doch kann er diese unwahrscheinliche These nicht belegen.⁶

M. E. würdigt Curta insofern die Bedeutung der slawischen Sprache nicht hinreichend für jene Gruppen, die von den Zeitgenossen seit dem 6. Jh. als slawisch bezeichnet wurden und die sich uns archäologisch mit einem spezifischen „ethnokulturellen Modell“ (*Fusek 2008*, 647), als „Verkehrsgemeinschaft“ (*Dulinicz 2005b*, 54, mit weiterer Literatur) oder als eine „Großgruppe“ (*Goehrke 1992*, 49; *Brather 2008*, 1)⁷ zu erkennen geben. Im Gegenteil: „Slavs did not become Slavs because

⁶ Einige kritische Punkte des Sprachproblems nennt Curta selbst in seinem Aufsatz von 2004, der sich durch ein vergleichsweise hohes Maß an Kritik eigener Interpretationen auszeichnet (*Curta 2004*, 132 ff.).

⁷ Wenig überzeugend ist S. Brathers Darstellung, unter „Westslawen bzw. den westslawischen Siedlungsgebieten“ sei lediglich „ein größerer Raum kulturellen Austauschs beschrieben, ohne dass dieser politisch oder ethnisch einheitlich verfasst war“ (*Brather 2008*, 50); „eine Bezeichnung wie ‚slawische Archäologie‘“ sei sogar „eigentlich ein ‚Sündenfall‘“, denn damit verfängt man sich ohne Not wieder in den Fallstricken ethnischer Interpretationen“ (*Brather 2008*, 6). Bei dieser Betrachtungsweise erscheint unverständlich, warum er dann eine „Archäologie der westlichen Slawen“ (*Brather 2008*) verfasst und es nicht bei einer solchen zum frühgeschichtlich-mittelalterlichen Ostmitteleuropa belassen hat. Offenkundig benötigt auch der Autor die Kategorie zur Benennung einer spezifischen archäologisch-historischen Gruppe, umgeht aber eine klare Definition des Gemeinten und lässt den Leser etwas ratlos zurück, was er unter „Slawen“ versteht.

they spoke Slavic“, so hebt er für die frühslawische Zeit hervor, „but because they were called so by others“ (*Curta 2001a*, 346). Diese Aussage ist jedoch eine *ad hoc*-Hypothese von zweifelhaftem Wert, weil sie aus methodologischen Gründen nur schwer empirisch überprüft werden kann: Sprache ist archäologisch nicht direkt nachweisbar und die Schriftquellen sind diesbezüglich mager. Das sagt selbstredend nichts darüber aus, ob und wo sie im 6. oder 7. Jh. verwandt wurde.

Möglicherweise kann man allerdings aus den materiellen Zeugnissen des Prager Typs doch, zumindest indirekt, Rückschlüsse auf eine sprachliche Gemeinschaft ziehen. Aus einer intensiven Kommunikation innerhalb der slawischen Sprachgruppe, die nachhaltiger war als jene über Sprachgrenzen hinweg, könnte die Ähnlichkeit der Sachkultur, der Bauformen und der Siedlungsmuster innerhalb des von Slawen besiedelten Territoriums resultieren, das sich gerade in der Frühzeit, der Prager Phase, noch gut erkennen lässt. In dem kleinteilig gegliederten Siedlungs- und Kommunikationsraum vermittelten sich Stile, Techniken und Alltagsstrategien nach dem Lauffeuerprinzip über große Räume hinweg: Ein Siedlungskleinraum stand in Kontakt mit den benachbarten Siedlungskammern, jene kommunizierten mit den ihnen angrenzenden Regionen und so fort, wobei es zu gegenseitigen Beeinflussungen kam, die sich in Sachkultur und Siedlungsmustern niederschlugen. So wäre es durchaus möglich, die Ähnlichkeit von slawischen Sachzeugen in Ost-, Südost- und Ostmitteleuropa als Spiegel eines untereinander verwandten Kommunikations- und dann auch Sprachraums zu deuten.

Im Hinblick auf das archäologische Modell ist festzustellen, dass die durch Keramik, Hausbau, Bestattungssitten, Wirtschafts- und Siedlungsmuster ausgezeichnet definierte, weiträumig überraschend einheitliche Kulturerscheinung des Prager Typs zwischen dem 6. und 8. Jh. überall dort auftritt, wo zeitgleich oder wenig später in den schriftlichen Quellen eine slawische Besiedlung erfassbar wird. Daher liegt es mehr als nahe, diese Kultur in der Regel mit den Slawen in der Zeit ihrer Wanderungen und frühen Siedlungsformationen zu verbinden. Dass es davon Ausnahmen gab, ist einzuräumen, zumal ja auch die Slawen als Großgruppe noch für Wandel und Integration offen waren. *F. Curta (2001a, 307)* ist sich dagegen ganz sicher: „To speak of the Prague culture as the culture of the migrating Slavs is, therefore, a nonsense“. Tatsächlich bleibt seine Hypothese jedoch viele Antworten auf Fragen schuldig, die sich mit der Frühgeschichte der Slawen in Europa verbinden.

Wenn Curta die Slawen weder als sprachliche noch auch als archäologisch-kulturelle Kategorie gelten lassen will, überrascht es natürlich, dass er eine „Slavic ethnicity“ ebenso voraussetzt wie eine „group identity“, die zumindest von außen als slawisch bezeichnet wurde. Dass sich die Slawen jedoch derart umfassende Fremddefinitionen zu eigen gemacht hätten, ist kaum anzunehmen. Immerhin gliederten sie sich in zahlreiche kleinere Einheiten mit jeweils eigenen herrschaftlich-politisch, religiös und sozial definierten und ausgedrückten kollektiven Zusammengehörigkeitsvorstellungen auf, die in Abgrenzung und Konfrontation zueinander ihre Gruppenidentitäten ausprägten und wieder ändern konnten (*Brather 2003*, 311, 315; *2008*, 44 ff.). Es ist zwar keineswegs zwingend, dass die Slawen, wie *S. Brather (2003, 315 f.)* mutmaßt, „schon angesichts des riesigen Raumes, aber auch angesichts der vielen kleinen Anführer und Häuptlinge sowie der zahlreich genannten Gruppierungen („Stämme“), keine gemeinsame ethnische Identität entwickelt oder besessen haben“ (vgl. auch *Brather 2008*, 44 f.). Menschen können ihre Identität in unterschiedlichen sozialen Zusammenhängen gleichzeitig finden: Je nach Situation können sie sich einer Kleinstgruppe wie einer Familie oder Sippe, einer Siedlungsgemeinschaft, einem Stammeskollektiv oder – in der Begegnung etwa mit einer anderen, wie auch immer gearteten Macht oder Kultur (dem Fränkischen oder Byzantinischen Reich, anderssprachigen Gruppen usw.) – einer Großgruppe wie den Slawen zugehörig fühlen. Unter diesen Umständen hätte also auch die Zugehörigkeit zu den „Slawen“ schlechthin eine identitätsstiftende Wirkung haben können, die nicht auf schlichter Fremddefinition basierte. In diesem Sinne wäre auch die Bezeichnung der Slawen als „Großethnie“ zu rechtfertigen.⁸ Wie Curta dagegen den Begriff der „slawischen Ethnizität“ versteht und verwendet, bleibt einigermaßen unklar.

⁸ *W. Pohl (2004, 102)* stellt verschiedene Ebenen der ethnischen Identitäten am Beispiel von Germanen und Slawen dar und hebt hervor, dass „der Slawenname [...], anders als die Pauschalbezeichnungen Kelten, Germanen, Skythen, tatsächlich in der europäischen Geschichte identitätswirksam geworden“ ist.

F. Curta kann sich eine Wanderung der Slawen, ihre Ausbreitung im Zuge von Migrationen nicht vorstellen und sieht sie entsprechend auch für Böhmen und Mähren als unwahrscheinlich an. Solche Wanderungen hat es aber offenkundig immer wieder gegeben – von den Völkerwanderungen des 4. bis 6. Jhs. (vgl. zuletzt *Knaut – Quast Hrsg. 2005*) über die Migration der Ungarn bzw. Alt-Magyaren ins Karpatenbecken (vgl. z. B. *Fodor 1996*, 13 ff.) bis zur Deutschen Ostsiedlung des 12. bis 14. Jhs. (vgl. z. B. *Schlesinger Hrsg. 1975*; *Higounet 1990*) wurden solche Prozesse zuverlässig nachgewiesen. Mehr oder weniger deutlich führen sie auch zu einem Wandel bzw. Bruch im archäologischen Befundbild und in der Sachkultur, ganz ähnlich wie beim Aufkommen der frühslawischen Keramik.⁹ Ein Grund für Curtas Skepsis liegt offenbar in der vermeintlich kurzen Zeitspanne, in der die Ausbreitung der Slawen während des 6./7. Jhs. in große Gebiete Ostmittel- und Osteuropas erfolgte. Die jüngere Forschung, die sich auf zuverlässige Zeitbestimmungen durch dendrochronologische Daten stützt, arbeitet jedoch heraus, dass sich dieser Siedlungs- und Akkulturationsprozess weit länger hinzog; er verlief schritt- und etappenweise über gut 200–250 Jahre bzw. über mehrere menschliche Generationen hinweg. Der ganze Norden Ostmitteleuropas – Nordostdeutschland und Nordpolen – wurde erst seit dem fortgeschrittenen 7., teils erst im frühen 8. Jh. erreicht (vgl. *Dulinicz 2001*; *2005a*; *2005b*, 55; *2006*; *Biermann 2000*, 33 ff.; *Biermann – Dalitz – Heußner 1999*). Die in diese Gebiete wandernden Gruppen kamen aus bereits deutlich früher – teils vielleicht schon im 6., gewiss aber seit dem frühen 7. Jh. – gewonnenen und im Siedlungsbild konsolidierten Regionen in Kleinpolen, Schlesien, Böhmen, ferner auch im südlichen Ostdeutschland (vgl. *Biermann 2005*) – Räume, die dann Menschen für die weitere Expansion bereitstellen konnten. In diesen Zeitdimensionen können Migrationen, die freilich sukzessive von Region zu Region und nicht von einem Ausgangsgebiet zeitgleich in alle Richtungen und über weite Strecken erfolgten, als Ursache der slawischen Ausbreitung ohne weiteres glaubhaft erscheinen.

Ein vergleichender Blick auf den Norden Ostmitteleuropas – Nordostdeutschland und Nordpolen – ist auch darüber hinaus interessant für die Frage, ob die Slawen nach Böhmen und Mähren einwanderten oder sich dort im Zuge von Kulturwandlungen formierten. F. Curta lässt den nördlichen Raum bei seinen Betrachtungen weitgehend außer Acht, obgleich sich hier einige der am besten datierten frühslawischen Befunde überhaupt antreffen lassen. In jenen Gebieten, insbesondere in Ostdeutschland, ist es in den letzten beiden Jahrzehnten gelungen, frühslawische Hinterlassenschaften in großer Menge mittels der Dendrochronologie zeitlich einzuordnen: Brunnen von Siedlungen des Prager bzw. des mit diesem verwandten Sukower Typs,¹⁰ Brücken und Bohlenwege sowie Einbäume (vgl. *Henning 1991*; *Herrmann – Heußner 1991*; *Leube 1995b*; *Biermann – Dalitz – Heußner 1999*; *Dulinicz 2001*; *2006*; *Brather 2005*). Nicht selten wird frühslawische Keramik des Sukower Typs durch die Jahrringdaten unmittelbar chronologisch eingeordnet.¹¹ Manche frühslawischen Fundkomplexe können auch gut über skandinavische Trachtbestandteile und Schmuckstücke datiert werden, die die südliche Ostseeküste bereits in der Vendelzeit vergleichsweise häufig erreichten (vgl. *Brather 1996*; *Biermann – Dalitz – Heußner 1999*; *Dulinicz 2006*).

Dabei zeigt sich, dass die germanische Besiedlung regional unterschiedlich seit der Zeit um 400 abnahm und die meisten Regionen bis um 500 siedlungsleer waren; nur selten werden noch Befunde

⁹ Für die Ungarn hebt diesen Punkt *G. Fúsek (2004, 166)* hervor, für die deutsche Ostsiedlung vgl. zuletzt *Biermann 2008*, 156 f.

¹⁰ Die von *E. Schuldt (1964)* definierte Sukower Gruppe wird durch unverzierte, zuweilen schon oben leicht nachgedrehte Gefäße bauchiger Gestalt, meist ebenerdige, nur durch lang-ovale Gruben nachweisbare Blockhäuser in offenen Siedlungen sowie verschiedene Formen von Brandbestattungen vorwiegend ohne Urnen charakterisiert (vgl. *Wietrzichowski 1990*; *Dulinicz 2006*; *Biermann 2003*, 235; *Kempke 2001*, 234 f.).

¹¹ So in einem Brunnen von Schmerzke bei Brandenburg, wo ein ganzes Ensemble von neun Sukower Gefäßen in die Zeit um oder wohl eher nach 736 gesetzt wird (*Biermann – Dalitz – Heußner 1999*). Weitere Beispiele sind ein um 785 jahrringdatierter Brunnen von Görlsdorf in der Niederlausitz mit Sukower Tonware (*Kirsch 1973*, 153 ff.; *Herrmann – Heußner 1991*, 281) oder Brunnenfunde von Berlin-Biesdorf aus der zweiten Hälfte des 8. Jhs. mit undekorierten und erster wellenverzerrter Keramik (*Schirmer 2009a*; *2009b*).

des 6. Jhs. erfasst (vgl. *Leube 1995a; Biermann 2004; Vofß 2005*, 103 f.). Die slawische Besiedlung setzte jedoch sukzessive erst in der zweiten Hälfte des 7., vor allem im späten 7. Jh. ein. Es wird zwar darüber diskutiert, ob es eine dünne germanische Restbesiedlung gab, die Slawen also nicht in ein gänzlich siedlungsleeres Territorium kamen.¹² Es ist aber unumstritten, dass die archäologischen Funde und Befunde, die Dendrodaten sowie die Pollenanalysen (vgl. *Leube 1995b; Frey 1999*) zumindest einen so enormen Siedlungsrückgang, eine so verschwindend geringe Besiedlung des 6. und 7. Jhs. belegen, dass eine nachfolgende Einwanderung neuer Bevölkerung zwingend erscheint. In dem riesigen Raum zwischen unterer und mittlerer Elbe und unterer Weichsel, einem ganz wesentlichen slawischen Siedlungsgebiet, ging das Auftreten der Slawen insofern gewiss nicht auf eine „kulturelle Neuformierung“ (*Brather 2003*, 315) der autochthonen Bevölkerung, sondern auf Einwanderung zurück. Es spricht viel dafür, dass es ein sukzessiver Prozess war, der unterschiedliche Räume erst nach und nach erfasste; allzu schleppend darf man sich die Entwicklung jedoch auch wieder nicht vorstellen, da die slawische Besiedlung bereits um 700 oder im frühen 8. Jh. die nord-westlichen Siedlungsregionen in Ostholstein erreicht hatte.¹³

Wenn in diesem Gebiet die Migration bewiesen werden kann, warum soll dies dann nicht auch für andere Räume des slawischen Siedlungsgebietes gelten? Eine Einwanderung erklärt den deutlichen Bruch im archäologischen Befundbild, der mit dem Prager Typ einhergeht, doch auch dort viel besser als Curtas Vorstellung, eine strukturell konstante Bevölkerung hätte ihre Sachkultur, Wirtschafts- und Siedlungsweise geändert. Der Forscher gerät hier übrigens methodisch in die Nähe jener polnischen „Autochthonisten“, die ihrerseits eine Siedlungsstetigkeit der Slawen in Polen seit der Lausitzer Kultur vertreten, trotz aller Brüche im archäologischen Bild.¹⁴ Die in der Vorkriegszeit vor allem von J. Kostrzewski vertretene, aber bereits ältere These (vgl. *Kostrzewski 1965*) verfolgte das Ziel, Polen als „Urheimat“ der Slawen herauszustellen und daraus Gebietsansprüche abzuleiten, wobei sie in der Auseinandersetzung mit deutschen Thesen entgegengesetzter Zielstellung an Schärfe gewann (vgl. *Brather 2008*, 19). Die Frage ist in Polen noch heutzutage Gegenstand einer Kontroverse zwischen den „Autochthonisten“ und den „Allochthonisten“, die eine Zuwanderung aus dem Gebiet der heutigen Nord- und Westukraine sowie dem südlichen Weißrussland, insbesondere aus dem Territorium der kaiser- und völkerwanderungszeitlichen Kiewer Kultur an Desna und Dnepr vertreten (vgl. zuletzt *Kaczanowski – Parczewski edd. 2005*). Auch hier sprechen alle archäologischen und historischen Indizien für die allochthonistische Auffassung (vgl. *Parczewski 1993; Dulinicz 2006*), was durch namenkundliche Studien – im Rahmen der begrenzten Möglichkeiten dieser Methode – bestätigt wird (vgl. *Udolph 2005*, 44 ff.). Mit der auf K. Godłowski zurückgehenden allochthonistischen These (vgl. *Godłowski 2005*), die derzeit die meisten Fürsprecher findet und Curtas Idee diametral gegenüber steht, setzt sich der Forscher leider kaum auseinander. Seine stereotyp wiederholte, ein wenig polemische Unterstellung, die Wanderungsvertreter sähen die Urheimat der Slawen in den Pripjet-Sümpfen (z. B. *Curta 2001a*, 336 f.), ersetzt eine solche Auseinandersetzung jedenfalls nicht, zumal diese Lokalisierung schon lange nicht mehr vertreten wird.

¹² Dafür haben sich u. a. *U. Schoknecht (2001; 2008)*, *J. Herrmann (zuletzt 2008)* und *G. Indruszewski (2003)* ausgesprochen; vgl. auch *Brather 2008*, 61 f.

¹³ Interessant ist ein Seitenblick auf die Diskussion um die Ausbreitung der afrikanischen Bantu-Sprachen, die in einem großen Raum zwischen Kamerun und der afrikanischen Ostküste verbreitet sind. Ganz ähnlich wie im Diskurs um die frühen Slawen werden älteren Thesen über die Ausbreitung von einem Kerngebiet aus vorwiegend durch Migrationen nun Hypothesen über andersartige Expansionsformen gegenübergestellt, ohne allerdings die Bedeutung von Wanderungen mindern zu können. U. a. wird an kleinräumige Migrationen im Rahmen des unsteten Landbaus gedacht, in dessen Rahmen Felder verlegt wurden (wie es auch *F. Curta (2001a, 337)* für die Slawen annimmt). „Aber was daraus resultierte, waren in aller Regel nur kleinräumige Wanderungen, vielleicht zwanzig bis dreißig Kilometer pro Jahrzehnt“ (*Wirz 1997*, 45). Die slawische Ausbreitung erfolgte jedoch rascher.

¹⁴ Dies hebt *G. Fusek (2004, 166)* in seiner Rezension ebenfalls hervor. Auch *F. Curta (1999, 323 f.)* selbst hat die Probleme und ideologischen Konnotationen dieser Hypothesen einmal kritisch benannt.

Es muss noch einmal betont werden, dass auch die Erklärung der slawischen Expansion durch Migrationen ihre Schwachstellen hat – sie ist lediglich am ehesten geeignet, das archäologische und sprachliche Bild zu erklären. Dass die Ausbreitung auch durch Akkulturations- und Integrationsprozesse vorhandener Bevölkerung vonstatten ging und die Migrationen ebenso größere Wanderungszüge sein konnten wie kleinräumige Bewegungen zahlenmäßig geringer Menschengruppen, ist kaum zu bestreiten. Man weiß darüber eben nichts Genaueres. Angesichts der im Lichte der Archäologie bescheidenen Sachkultur und der ebenso bescheidenen Siedlungs- und Wirtschaftsstrukturen der frühen Slawen erscheint es plausibel, dass keine „Einwanderung kompletter ‚Stämme‘ oder gar ‚Stammesverbände‘“ stattfand, wie *S. Brather* (2008, 55) betont. Selbst dies ist aber ungewiss, wenn man die Mitteilungen Fredegars über den sorbischen *dux* Dervan zum Jahre 631 berücksichtigt (Fredegar, IV.68). Dessen Machtbereich wird im mitteldeutschen Raum gesucht (*Walther* 1985, 37; *Herrmann* 2008, 146), wo wir für jene Zeit – wenn überhaupt – lediglich einfache Siedlungs- und Wirtschaftsstrukturen ohne Burgen zu belegen vermögen.¹⁵ Und wenn wir die slawischen Migrationen als späte Erscheinung der Völkerwanderungszeit auffassen, wäre eine den Germanen ähnliche Organisation der Wanderungen in Stammesgruppen, wie sie für den nordostdeutschen Raum vor allem von *J. Herrmann* (1984; 1985, 21 ff.; 2008) vertreten wurde, kein völlig abwegiges Modell.

Die Arten, Ursachen und Begründungen für die Wanderungen waren vermutlich vielfältig: Bevölkerungszunahme und Ressourcenverknappung, Druck durch andere Gruppen, der Reiz leerer Räume und reicher, aber militärisch schwacher Gebiete. Die Vielfalt möglicher Gründe für Migrationen zählt *A. Wirz* (1997, 35) im Hinblick auf die sog. Bantu-Expansion in Afrika – die Ausbreitung verwandter Sprachen im Gebiet zwischen der Bucht von Biafra und der Ostküste Afrikas – auf, wie sie in ähnlicher Form auch slawische Wanderungen angeregt haben mögen: „Nomaden ziehen mit ihrem Vieh zwischen Winter- und Sommerweiden hin und her; Jäger folgen dem Wild; Schwendbauern verlegen in periodischen Abständen ihre Felder und Siedlungen. Die Erschließung von Neuland bildet in diesem Falle eine Konstante der Geschichte [...]. Händler suchen Märkte; einflussreiche Persönlichkeiten ziehen Gefolgsleute an; Dürren und Hungersnöte vertreiben Menschen aus ihren Heimstätten; Frauen ziehen zu ihren Männern, Männer zu Frauen; Krieger verschleppen Gefangene und lösen mit ihren Gewalttaten Flüchtlingsströme aus; Sklavenhändler betreiben Menschenhandel. Aber auch kolonialer Zwang, Armut und Hoffnung auf ein besseres Leben in der Fremde verursachen Migrationsströme. Die Notwendigkeit des Überlebens, Neugierde, Abenteuerlust, Freiheitsdrang, Unglück, Leiden und Krieg – es gibt vieles, was Menschen auf Wanderschaft schickt“.

Ein guter Teil von Curtas Argumentation basiert auf einer sorgfältigen und im Ganzen auch gelungenen Analyse von Schriftquellen. Texte sind aber immer nur vermittelte Realität – man kann (und man muss) sie in dieser oder jener Weise deuten, jene Teile akzeptieren und andere für unwahrscheinlich erklären, ohne das ein sicheres Ergebnis erzielt werden kann. Die Flut der Ausdeutungen ist bereits jetzt enorm¹⁶ und reißt nicht ab. Curta ergänzt sie mit anregenden neuen Sichtweisen. Man gewinnt allerdings den Eindruck, dass er die zu seiner Ansicht passenden Quellen gern akzeptiert, jene Textaussagen jedoch in Zweifel zieht und ablehnt, die seinen Vorstellungen nicht entsprechen.

Noch einmal eingegangen sei auf die Deutung der Passagen in der Chronik Fredegars, die Samo und die Ursachen des slawischen Aufstandes betreffen.¹⁷ Das Verhältnis von Slawen und Awaren wird dort in bemerkenswerter Weise beleuchtet. Fredegar erzählt (wohl um 660) für das Jahr 622/623, dass Samo zu „den Sklaven, die man Vineder nennt“ (*Sclaus coinomento Winedos*) zog, die sich bereits „gegen die Awaren, die den Beinamen Chunen führen und deren König Gagan“ erhoben hatten. Samo beteiligte sich am Aufstand der Slawen und wurde hernach ihr Herrscher. Die Slawen waren

¹⁵ Die verzierte Keramik des sog. Rüssener Typs, zuweilen mit den Sorben jener Zeit in Verbindung gebracht (vgl. zuletzt *Herrmann* 2008, 146), ist erst deutlich später einzuordnen (*Biermann* 2003, 236 f., mit weiterer Literatur).

¹⁶ Einen guten Forschungsbericht und -überblick zu den Schriftquellen und ihren unterschiedlichen (älteren) Ausdeutungen bringt *C. Goehrke* (1992, u. a. 7–13, 58–68, 103–106) bei.

¹⁷ Zu den kontrovers diskutierten Darstellungen zu den Slawen in der Chronik des Fredegar vgl. u. a. *Fritze* 1994; *Curta* 1997; *Eggers* 2001; *Herrmann* 2008.

von den Awaren als „Befulci“ zum Kriegsdienst gezwungen worden und mussten Abgaben leisten, aber dazu trat noch mehr Unbill: „Jedes Jahr kamen die Chunen zu den Slawen, um bei ihnen zu überwintern; dann nahmen sie die Weiber und Töchter der Sklaven und schlieften bei ihnen [...]. Die Söhne der Chunen aber, die diese mit den Töchtern und Weibern der Wenden gezeugt hatten, ertrugen endlich diesen Druck nicht mehr, verweigerten den Chunen den Gehorsam und begannen, wie schon erwähnt, eine Empörung“ (Fredegar, IV.48). Wir halten diese Schilderung nicht – wie *Florin Curta* (1997, 148, 151, 166) – für einen „ethnogenetic myth“, eine „origo gentis“ oder eine „Saga“, sondern aufgrund der plausiblen Darstellung und der nicht selbstverständlichen Details für im Wesentlichen glaubhaft. Insgesamt deuten wir diese berühmte Episode anders als *Curta* (1997), der sie vorrangig als Konstruktion mit politischer Zielstellung betrachtet. M. E. lässt sich in dieser Schilderung erkennen, dass sich Awaren und Slawen in ihren Siedlungs- und Wirtschaftsstrategien deutlich unterschieden:¹⁸ Die Slawen hatten feste Siedlungen, die Awaren hingegen pflegten eine reiternomadische Lebensweise. Als Reiterkrieger militärisch überlegen, hatten sie die Slawen in ihre Abhängigkeit gebracht. Der Unterschied im prinzipiellen Lebensmodell beförderte gewiss den ethnischen Gegensatz zwischen den beiden Gruppen, der in der Erzählung deutlich zu Tage tritt. Dieser war gleichwohl aber überwindbar und letztlich fließend, wenn in diesem Falle auch herbeigeführt durch Strukturen der Gewalt: Die Slawen wählten einen Franken zum Anführer, die Awaren betrachteten ihre mit den Slawinnen gezeugten Kinder als Slawen bzw. ließen diese zu Slawen werden – vermutlich, weil sie in den slawischen Siedlungen bei den Müttern bzw. in deren Familien aufwuchsen, während die Awaren im Sommer unterwegs waren. Dass sich daraus für diese Kinder eine Klassifikation als Slawen ergeben konnte, erscheint vor allem dann plausibel, wenn sie auch eine andere Sprache als die Awaren, eben die slawische, erlernten. Mit der Kategorisierung als Slawen waren die Kinder der Awaren und slawischen „Weiber und Töchter“ jedoch offenkundig nicht einverstanden, denn von ihnen ging der Aufstand aus. Die Zuordnung zu den Slawen bedeutete in der spezifischen Situation des frühen Awarenkaganats eine Diskriminierung und soziale Schlechterstellung. Das wollte jener zwischen den sozialen Kategorien der Slawen und Awaren stehende Nachwuchs nicht akzeptieren – eine charakteristische Verhaltensweise für Individuen, die aus dem Raster eines ansonsten möglicherweise sogar stabilen sozialen Herrschaftsgefüges fallen. Diese Passage verdeutlicht, dass wir bereits im frühen 7. Jh. im Territorium des späteren sog. „Samo-Reiches“ – vermutlich in Böhmen (vgl. zuletzt *Profantová* 2008, 619; *Herrmann* 2008, 145) – Slawen als von außen erkennbare ethnische Gruppe mit drastischen sozialen und wirtschaftlichen Konnotationen antreffen, nicht als „umbrella term“ oder „label“ für irgendwelche unspezifischen Gruppierungen. Dass wir dann noch zum Jahre 631 von Kleidung „nach s[k]lavischem Brauch“ hören, die sich der Gesandte Sycharius am Hofe Samos anlegt (Fredegar, IV.68), bestätigt diesen Eindruck.

Was die Schwierigkeiten der Chronologie der frühen Slawen in Böhmen und Mähren angeht, ist *Curtas* kritischen Bemerkungen zuzustimmen. Dass die slawische Besiedlung noch in das 6. Jh. zurückreicht, ist angesichts der Datierungen der slawischen Einwanderung in das 7. Jh. in Ostdeutschland (s. oben), die teilweise aus bereits konsolidierten Siedlungsgebieten in Böhmen gespeist worden sein dürfte, aber durchaus glaubhaft. Gleichwohl zeigt sich, dass Belege für eine Kontinuität zwischen germanischer und slawischer Besiedlung auch in Böhmen fehlen. Man hatte eine solche Stetigkeit früher exemplarisch an der mehrperiodigen Siedlung von Březno bei Louny nachzuweisen versucht (*Pleinerová* 1968), ist davon nun aber abgerückt: Einige Keramik- und Bauformen „sind bestimmte Hinweise, aber keine Beweise dafür, dass [es] vor Ort zu einem unmittelbaren Kontakt zwischen beiden Volksgruppen kam [...]“. Aus wirtschaftlicher Sicht ist die Vorstellung vom Zusammenleben beider Siedlungskomplexe im Grunde unmöglich“, insbesondere aufgrund der völlig unterschiedlichen Siedlungsstrukturen (*Pleinerová* 2000, 228 f.; vgl. auch 2007, 102). Allgemein werden entsprechende Befunde heute skeptisch betrachtet (*Profantová* 2008, 623 f.). Gerade weil sich hier nicht nur ein Wandel, sondern ein Bruch in der Entwicklung und vielleicht auch ein zeitlicher Hiatus abzeichnet, erscheint ein kultureller Wandel ohne jegliche Immigration fremder Bevölkerungsgruppen unwahr-

¹⁸ Zum Verhältnis von Awaren und Slawen vgl. auch *Pohl* 1992, u. a. 20.

scheinlich. Dagegen bestätigen sich Erklärungsmodelle, die von einer slawischen Einwanderung nach Böhmen, Mähren und in die Slowakei ausgehen (vgl. z. B. *Fusek 2008; Profantová 2008*).

Viele Fragen zur slawischen Frühgeschichte sind offen, nicht nur in Böhmen und Mähren. Der Versuch F. Curtas, diese Fragen zu beantworten, ist begrüßenswert und in mancher Hinsicht reizvoll. Unzweifelhaft weist er auf problematische Punkte im Quellenbestand und dessen bisheriger Deutung hin. Er benennt allerdings keine plausibleren Lösungen; sein Modell überzeugt mich daher nicht. Eine wesentliche Grundlage, um in diesen Fragen weiterkommen, ist die Gewinnung verlässlicher dendrochronologischer Datierungen für frühslawische Komplexe in Böhmen und Mähren, was dort noch am Anfang steht. Erste Jahrringdaten des 7./8. Jhs. aus slawischen und awarischen Zusammenhängen in Tschechien und seinen Nachbargebieten – ein Brunnen von Prag-Hostivice (nach 676; *Profantová 2008*, 639), Hölzer des 8. Jhs. aus Mikulčice (*Dvorská et al. 1999*, 72 Abb. 3), Brunnen von Brunn am Gebirge in Niederösterreich (660er Jahre; *Stadler – Herold 2003*) und aus Dietstätt in Nordostbayern (765; *Losert 2009*) – zeigen bereits das Potential auf, das diese Methode in Zukunft für die Diskussion um die frühen Slawen in Tschechien gewinnen wird (vgl. auch *Dulnicz 2007*, 81 ff.).

Wenn freilich Curtas Hypothese zuträfe, die hier als frühslawisch betrachteten Sachzeugen des Prager Typs seien gar nicht als slawisch zu deuten, sondern ethnisch ganz unspezifisch, wäre ihre Datierung für die Aufhellung der Anfänge der slawischen Besiedlung letztlich unerheblich; es gäbe im Grunde gar keine Möglichkeit mehr, in diesen Fragen weiterzukommen. Diese verneinende Prämisse teilen wir jedoch nicht.

Literatur

- Biermann, F. 2000:* Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neiße und Lubsza. Archäologische Studien zum Siedlungswesen und zur Sachkultur des frühen und hohen Mittelalters. Bonn.
- *2003:* Die slawische Keramik in Ostdeutschland und Polen – Traditionen und Einflüsse. Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern. Jahrbuch 2002, 233–246.
- *2004:* Die Riemenzunge von Michaelisbruch/Bartschendorf. Ein merowingerzeitliches Denkmal im östlichen Deutschland. Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern. Jahrbuch 2003, 339–359.
- *2005:* Die frühen Slawen, Von Kiew an die Elbe. In: *Knaut – Quast Hrsg. 2005*, 80–84.
- *2008:* Konfrontation zwischen Einheimischen und Zuwanderern bei der deutschen Ostsiedlung des Mittelalters. In: O. Auge – F. Biermann – M. Müller – D. Schultze Hrsg., *Bereit zum Konflikt. Strategien und Medien der Konflikterzeugung und Konfliktbewältigung im europäischen Mittelalter*, Ostfildern, 131–172.
- Biermann, F. – Dalitz, S. – Heußner, K.-U. 1999:* Der Brunnen von Schmerzke, Stadt Brandenburg a. d. Havel, und die absolute Chronologie der frühslawischen Besiedlung im nordostdeutschen Raum. *Prähistorische Zeitschrift* 74, 219–243.
- Brather, S. 1996:* Merowinger- und karolingerzeitliches „Fremdgut“ bei den Nordwestslawen. *Gebrauchsgut und Elitenkultur im südwestlichen Ostseeraum. Prähistorische Zeitschrift* 71, 46–84.
- *2003:* Rezension zu F. Curta, *The making of the Slavs. Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 44, 2003, 311–316.
- *2005:* Die Anfänge slawischer Besiedlung westlich von Oder und Neiße. In: *Kaczanowski – Parczewski edd. 2005*, 527–540.
- *2008:* Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 61. 2. Auflage. Berlin – New York.
- Curta, F. 1997:* Slavs in Fredegar and Paul the Deacon: medieval gens or ‘scourge of God’?. *Early Medieval Europe* 6, 141–167.
- *1999:* Hiding behind a piece of tapestry – Jordanes and the Slavic Venethi. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 47, 321–340.
- *2001a:* *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700.* Cambridge.
- *2001b:* The Prague type: a critical approach to pottery classification. *Archaeologia Bulgarica* 5, 73–106.

- Curta, F. 2004:* The Slavic Lingua Franca (Linguistic Notes of an Archaeologist turned Historian). *East Central Europe* 31, 125–148.
- 2008: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě) – The Making of the Slavs (with a special emphasis on Bohemia and Moravia). *Archeologické rozhledy* 60, 643–694.
- Dulinicz, M. 2001:* Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej. Studium Archeologiczne. Warszawa.
- 2005a: Najstarsza faza osadnictwa Śłowiańskiego w Północnej części Europy Środkowej. In: *Kaczanowski – Parczewski edd. 2005*, 513–526.
- 2005b: Slawen, Archäologisch. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* von Johannes Hoops 29, Berlin – New York, 54–59.
- 2006: Frühe Slawen im Gebiet zwischen unterer Weichsel und Elbe. Eine archäologische Studie. Neumünster.
- 2007: Early Slavic archaeological features south of the Carpathians, Sudetes and Rudawy Mountains dated by absolute dating methods. *Archeologia Polski* 52, 81–130.
- Dvorská, J. – Heußner, U. – Poláček, L. – Westphal, Th. 1999:* Zum Stand der Dendrochronologie in Mikulčice (Mähren, Tschechien). In: *L. Poláček – J. Dvorská Hrsg., Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talau der March. Internationale Tagungen in Mikulčice* 5, Brno, 169–178.
- Eggers, M. 2001:* Samo, „der erste König der Slawen“. Ein kritischer Forschungsbericht. *Bohemia* 42, 62–83.
- Fodor, I. 1996:* The ancient Hungarians. Exhibition Catalogue. Budapest.
- Fredegar:* Die Chronik Fredegars und der Frankenkönige. Übersetzt von O. Abel. Essen 1986.
- Frey, K. 1999:* Späte Germanen und frühe Slawen auf dem Teltow und im Berliner Raum. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 40, 351–415.
- Fritze, W. H. 1994:* Untersuchungen zur frühslawischen und frühfränkischen Geschichte bis ins 7. Jahrhundert. Frankfurt a. M. etc.
- Fusek, G. 2004:* „Slawen“ oder Slawen? Eine polemische Auseinandersetzung über eine wertvolle Monographie. *Slovenská archeológia* 52, 161–186.
- 2008: Frühe Slawen im Mitteldonauegebiet. In: *J. Bemmann – M. Schmauder Hrsg., Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 11, Bonn, 645–656.
- Godtowski, K. 2005:* Frühe Slawen in Mitteleuropa. Schriften von Kazimierz Godtowski. Schriften zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 6. Neumünster.
- Goehrke, C. 1992:* Frühzeit des Ostslaventums. *Erträge der Forschung* 27. Darmstadt.
- Henning, J. 1991:* Germanen – Slawen – Deutsche. Neue Untersuchungen zum frühgeschichtlichen Siedlungswesen östlich der Elbe. *Prähistorische Zeitschrift* 66, 119–133.
- Herrmann, J. 1984:* Germanen und Slawen in Mitteleuropa. Zur Neugestaltung der ethnischen Verhältnisse zu Beginn des Mittelalters. *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR 3/G*. Berlin.
- 1985: Einwanderung und Herkunft der Stammesgruppen. In: *J. Herrmann Hrsg., Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch. Neubearbeitung*, Berlin, 21–32.
- 2008: Slawen seit dem Ende des 6. Jahrhunderts u. Z. an der südwestlichen Ostseeküste? Probleme interdisziplinärer Forschungen zu slawischen Wanderungen nach Mitteleuropa. In: *F. Biermann – U. Müller – Th. Terberger Hrsg., „Die Dinge beobachten...“*. Archäologische und historische Forschungen zur frühen Geschichte Mittel- und Nordeuropas. *Festschrift G. Mangelsdorf, Rahden/Westf.*, 139–156.
- Herrmann, J. – Heußner, K.-U. 1991:* Dendrochronologie, Archäologie und Frühgeschichte vom 6. bis 12. Jh. in den Gebieten zwischen Saale, Elbe und Oder. *Ausgrabungen und Funde* 36, 255–290.
- Higounet, C. 1990:* Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter. München.
- Indruszewski, G. 2003:* Die dendrochronologische Zeitbestimmung als absolute Datierungsmethode und das Lebensalter keramischer Warenarten – chronologische Verwicklungen und methodologische Verwirrungen. *Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern* 2002, 303–322.
- Kaczanowski, P. – Parczewski, M. edd. 2005:* Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji. Kraków, 19–21 listopada 2001. Kraków.
- Kempke, T. 2001:* Slawische Keramik. In: *H. Lütke – K. Schietzel Hrsg., Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa*, Neumünster, 209–256.

- Kirsch, E.* 1973: Frühgeschichtliche Kastenbrunnen von Görlsdorf, Kr. Luckau. Ausgrabungen und Funde 18, 153–156.
- Knaut, M. – Quast, D. Hrsg.* 2005: Die Völkerwanderung. Europa zwischen Antike und Mittelalter. Sonderheft 2005 der Archäologie in Deutschland. Stuttgart.
- Kostrzewski, J.* 1965: Zur Frage der Siedlungstätigkeit in der Urgeschichte Polens. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Kuna, M. – Profantová, N.* 2005: Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách – The onset of the Early Middle Ages in Bohemia. Archaeological research at a large settlement site of the Prague-type culture at Roztoky. Praha.
- Leube, A.* 1995a: Germanische Völkerwanderungen und ihr archäologischer Fundniederschlag. Das 5. und 6. Jh. östlich der Elbe, ein Forschungsbericht (I). Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 36, 3–84.
- 1995b: Germanische Völkerwanderungen und ihr archäologischer Fundniederschlag. Slawisch-germanische Kontakte im nördlichen Elb-Oder-Gebiet. Ein Forschungsbericht (II). Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 36, 259–298.
- Losert, H.* 2009: Moinvinide, Radanzvinidi und Nabavinidi. Geschichte und Archäologie der Slawen in Bayern. In: F. Biermann – Th. Kersting – A. Klammt Hrsg., Siedlungsstrukturen und Burgen im westslawischen Raum. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 52, Weißbach, im Druck.
- Madgearu, A.* 2005: Rezension zu F. Curta, The Making of the Slavs. Südostforschungen 61, 450–454.
- Milich, P.* 2003: Rezension zu F. Curta, The Making of the Slavs; P. M. Barford, The Early Slavs; I. Vukcevič, Rex Germanorum, Populus Sclavorum. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 51, 90–98.
- Parczewski, M.* 1993: Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen. Wien.
- Petrič, R.* 2009: The Making of the Slavs by Florin Curta (Review of the Book). In: <http://drevnosti.rod1.org/the-slavic-antiquities/48-books>, Zugriff 08.06.2009.
- Pleinerová, I.* 1968: Zur relativen Chronologie der Keramik vom Prager Typus auf Grund der Siedlungsgrabung Březno bei Louny. Archeologické rozhledy 20, 645–673.
- 2000: Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny. Prag – Louny.
- 2007: Březno und germanische Siedlungen der jüngeren Völkerwanderungszeit in Böhmen. Praha.
- Pohl, W.* 1992: Herrschaft und Subsistenz. Zum Wandel der byzantinischen Randkulturen an der Donau vom 6.–8. Jahrhundert. In: F. Daim Hrsg., Awarenforschungen I. Studien zur Archäologie der Awaren 4, Wien, 13–24.
- 2004: Die Namen der Barbaren: Fremdbezeichnung und Identität in Spätantike und Frühmittelalter. In: H. Friesinger – A. Stuppner Hrsg., Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 57, Wien, 95–104.
- Profantová, N.* 2003: Kulturní diskontinuita a možnosti její interpretace jako etnické změny (problém tzv. slovanské epanze). Problém symbolického systému sebeidentifikace elity a jeho nedostatečné poznání. Archeologia historica 29, 19–31.
- 2008: Die frühslawische Besiedlung Böhmens und archäologische Spuren der Kontakte zum früh- und mittelawarischen sowie merowingischen Kulturkreis. In: J. Bemmann – M. Schmauder Hrsg., Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11, Bonn, 619–644.
- Schirmer, K.* 2009a: Nun auch Slawen in Berlin-Biesdorf. Fortsetzung der Siedlungsgrabung in Habichtshorst. Archäologie in Berlin und Brandenburg 2007, 95–97.
- 2009b: Frühe Slawen folgen den späten Germanen. Archäologie in Deutschland 2, 42–43.
- Schlesinger, W. Hrsg.* 1975: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Reichenau-Vorträge 1970–1972. Vorträge und Forschungen XVIII. Sigmaringen.
- Schoknecht, U.* 2001: Mögliche Kontakte zwischen Germanen und Slawen in Mecklenburg-Vorpommern. In: M. Meyer Hrsg., „...Trans Albim Fluvium“. Forschungen zur vorrömischen, kaiserzeitlichen und mittelalterlichen Archäologie, Rahden/Westf., 511–516.
- 2008: Vendelzeitliche Funde aus Mecklenburg-Vorpommern. In: F. Biermann – U. Müller – Th. Terberger Hrsg., „Die Dinge beobachten...“. Archäologische und historische Forschungen zur frühen Geschichte Mittel- und Nordeuropas. Festschrift G. Mangelsdorf, Rahden/Westf., 123–130.
- Schuldt, E.* 1964: Die slawische Keramik von Sukow und das Problem der Feldberger Gruppe. Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch 1963, 239–261.
- Stadler, P. – Herold, H.* 2003: Drei awarenzeitliche Brunnen und sonstige Siedlungsgruben von Brunn am Gebirge (Flur Wolfholz, Bezirk Mödling, NÖ) und die Fundkeramik. Antaeus 26, 179–186.

- Udolph, J. 2005:* Slawen, Namenkundlich. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops 29, Berlin – New York, 44–50.
- Voß, H.-U. 2005:* Im Schatten mächtiger Reiche – Von den Römischen Kaisern bis zu den Karolingern (1–680 n. Chr.). In: Die Autobahn A 20 – Norddeutschlands längste Ausgrabung. Archäologische Forschungen auf der Trasse zwischen Lübeck und Schwerin, Schwerin, 103–104.
- Walther, H. 1985:* Die Ausbreitung der slawischen Besiedlung westlich von Elbe/Saale und Böhmerwald. In: J. Herrmann Hrsg., Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch. Neubearbeitung, Berlin, 36–44.
- Wietrzichowski, F. 1990:* Zur Verbreitung und Entwicklung der Sukower Gruppe in Mecklenburg. Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch 1989, 37–102.
- Wirz, A. 1997:* Migrationen. Das Problem der Bantu-Expansion. In: J.-G. Deutsch – A. Wirz Hrsg., Geschichte in Afrika. Einführung in Probleme und Debatten. Studien 7, Berlin, 35–52.

Komentář k článku Florina Curty: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechům a Moravě), Archeologické rozhledy 60

Na základě metodologických úvah, analýzy písemných pramenů a archeologických nálezů a také kritického zhodnocení dosavadních způsobů jejich interpretace dospěl Florin Curta k názoru, že během 6. stol. představovalo slovo *Slavenes* konstrukt byzantských autorů vytvořený pro označení různých etnických skupin žijících severně od hranice říše. Podle toho žádná „pravlast“, ze které se během stěhování národů Slované coby jazyková a kulturní skupina měli šířit, neexistovala. Důraz klade F. Curta na poměry v Čechách a na Moravě.

Curtova studie obsahuje důležité a instruktivní podněty a je velmi cenným příspěvkem do diskuse. Přesto nelze její základní teze následovat. Pohyby etnik v období stěhování národů zůstávají nejpřijatelnějším z modelů vysvětlujících enormní rozšíření Slovanů v 6.–8. stol. po velké části středovýchodní a jihovýchodní Evropy. Tyto migrace přirozeně neprobíhaly současně a mohlo při nich docházet k integraci či akulturaci obyvatelstva. Takový předpoklad umožňuje vysvětlit kulturně jednotné projevy obyvatelstva užívajícího tzv. keramiku pražského typu v daném prostoru. Naopak Curtova hypotéza čistě kulturní změny ponechává otevřenou otázku, proč by na tolika územích s tak rozdílnými kulturními předpoklady v době římské a stěhování národů měl být výsledkem předpokládané transformace jednotný pražský typ. Na základě stavu výzkumu dnes lze prostor formování Slovanů jako jazykové, komunikační a kulturní skupiny shledávat na severu dnešní Ukrajiny a na jihu dnešního Běloruska, tj. v oblastech kyjevské kultury v době římské a stěhování národů.

Curta nepokládá jazyk za sjednocující element časných Slovanů a stejně tak nepřijímá archeologickou kulturu s keramikou pražského typu jako materiální výraz slovanské každodennosti a hospodářského systému. Avšak nejen byzantští, nýbrž i franští autoři označovali v 6.–8. stol. populace žijící mezi Mecklenburskem a dolním Dunajem jako slovanské, popř. venetské. To lze vysvětlit nejlépe tím, že se tyto lidé vyznačovali společným jazykem, aspekty každodennosti, sídelní a hospodářskou strategií a že sami sebe označovali podle společného jazykového základu (*slov) jako Slovany. Tuto představu podporuje srovnání s řadou poznatků ze severní části středovýchodní Evropy, tj. ze severu Německa a Polska, kde se díky dendrochronologii daří vytvářet časovou osnovu, jež umožňuje zodpovídat mnohé otázky k raným dějinám Slovanů. V Čechách a na Moravě stojíme v tomto ohledu stále na začátku. Prvá dendrochronologická data náležející 7.–8. stol., získaná v českých zemích a v jejich okolí ze slovanských a avarských situací, jsou nicméně příslibem pro budoucí výzkum.

NOVÉ PUBLIKACE

Slavomil Vencl ed. – Jan Fridrich: Archeologie pravěkých Čech 2. Paleolit a mezolit. Archeologický ústav AV ČR, Praha. v.v.i. *Praha 2007*. ISBN 978-80-86124-76-6. 164 str. a 16 bar. příloh.

Po více než 100 letech bádání o paleolitu a mezolitu v Čechách vychází nyní, 55 let po práci J. Skutila, druhé knižní zpracování dosažených výsledků, jak v předmluvě této knihy připomíná její editor. Ovšem není tomu tak zcela, neboť v průběhu zmíněné doby vyšla kniha Karla Žebery (1958), zabývající se nejen geologií, ale i archeologií pleistocénu území Československa a v souhrnných publikacích autora této recenze byly české nálezy podle možností dostupných pramenů a tehdejších vědomostí pojednány a zhodnoceny. Je pochopitelné, že zasvěcený pohled specializovaného odborníka nemohou taková souborná shrnutí nahradit, avšak poskytovala domácím i zahraničním badatelům jakýsi obraz nejen o českém paleolitu. Mezolit představoval po celou onu dobu úsek, o němž nebylo mnoho spolehlivých informací k dispozici a teprve výzkumy i průzkumy posledního desíti-letí tuto mezeru alespoň v Čechách zaplňují.

Předložená kniha, druhý díl editorského projektu vedeného L. Jiráněm a N. Venclovou, je tematicky rozdělena do pěti časově i rozsahově nesouměřitelných částí, které vznikly z per dvou našich předních odborníků na daná témata. Nejdelší časový úsek, nejstarší, starý a střední paleolit, jehož počátek odpovídá výskytu prvních hominidů na území Čech a jehož konec lze v tomto středoevropském prostoru předpokládat zhruba před 40 000 lety, zpracoval Jan Fridrich. Bylo to téma jeho celoživotní vědecké činnosti a bohužel také jeho poslední odkaz. Nemohu posoudit, zda v tomto textu a v populárně laděné knize, která vyšla před krátkou dobou (2005), řekl vše, co o období, jež ho zaujalo, věděl a chtěl říci, či zda uvažoval ještě o další obsáhlejší ryze vědecké publikaci. Některé aspekty se zdají nasvědčovat druhé možnosti.

Časově mnohem kratší, nanejvýše snad 30 000 let trvající údobí mladého paleolitu a mezolitu, o němž však máme nesrovnatelně více informací, pojednal Slavomil Vencl. Také pro něho je toto téma celoživotním úkolem a lze doufat, že následovat budou i další publikace, s kritickým pohledem a věcnými glosami komentující dění nejen v paleolitu.

Rozhodnutí recenzovat knihu o paleolitu a mezolitu Čech nebylo pro mne snadné, neboť vím, že na některé postupy a koncepce mám odlišný názor. Doufám, že mé případné kritické pohledy budou vnímány jako objektivní a korektní.
Slavomil Vencl: Úvod (11–20).

V úvodní části jsou shrnuty nejen základní poznatky o hominidech na území Čech v pleistocénu, ale Sl. Vencl zde formuluje i několik postulátů, jež nebývají při rutinní práci dostatečně zohledňovány. Je očividné, že přítomnost různých paleolitických kultur v jistém geografickém celku nemůže být považována za doklad souvislého osídlení, ale za sled časoprostorově diskontinuitních sídelních epizod. Je příznačné, že Vencl v důsledku svých širokých vědomostí o celém pravěku uplatňuje s dobrým právem svůj pohled na paleolit jako na „předneolitické údobí“, neboť znalosti o neolitu jsou podstatně komplexnější, než je kdy budeme mít o paleolitu. Proto jsou zdůrazněna specifika předneolitických hmotných pramenů i rozmanité postdepozíční vlivy na jejich utváření. Skutečností zůstává, že pro paleolit/mezolit představují hmotné prameny pouze odolné kamenné a v menší míře organické materiály. Kvantita i kvalita pramenů pro předneolitická údobí je tedy relativně velmi nízká, což není vždy dostatečně reflektováno. Nedostatek mladopaleolitického antropologického materiálu byl v Čechách dosud vyvažován existencí kosterních pozůstatků kladených do mezolitu. Nová přímá radiokarbonová data však většinu z nich přesunula do postmezolitických kultur. Vencl kriticky hodnotí význam povrchových sběrů, které představují pro některá údobí nejčetnější prameny (v Čechách mezolit, na Moravě časná fáze mladého paleolitu), bez nichž bychom však (na Moravě) o tomto vývojovém stadiu donedávna nevěděli nic. Zajímavé jsou tabulky s údaji o četnosti pramenů pro hlavní předneolitická období v Čechách, z nichž vyplývá, že mezolit je zastoupen nejhojněji.

Jan Fridrich: Nejstarší, starý a střední paleolit (21–49).

První kapitoly uvádějí čtenáře do problematiky fyzického i psychického vývoje hominidů, jejich postavení v přírodním prostředí středního pleistocénu, v němž významnou úlohu hrály střídající se ledové a meziledové doby. Dějiny bádání o tomto nejdelším úseku lidských dějin jsou pro Čechy rozvrženy do tří částí. Počáteční etapa od 20. let do konce 60. let 20. stol., etapa od konce 60. do počátku 90. let a současná od poloviny 90. let. Pro každou jsou vytčeny významné lokality, jež byly zkoumány, ať již byly, nebo nebyly dosud publikovány. Pro své moderní výzkumy autor vytvořil precizní metody, jež mu umožňovaly trojrozměrně podchytit množství předmětů, jejichž počet šel i do desítek tisíců. Staropaleolitická naleziště s takovým množstvím artefaktů by ovšem byla zcela mimořádná, k jisté korekci tohoto údaje však nutně dojde, zjistíme-li v základních publikacích zmiňovaných lokalit, že naprostou převahu získaných kolekcí tvoří tzv. manuporty, tj. přirozené valouny beze stop opracování, o nichž se (na podkladě více či méně přesvědčivých geologicko-morfologických úvah) předpokládá, že byly hominidy na místo záměrně doneseny. Vzhledem k jejich množství představují značnou hmotnost: jejich transport, byť na krátkou vzdálenost, byl jistě problematický; a jejich účel nám zůstává nejasný.

V soupisu pramenů nejstaršího a starého paleolitu jsou, jak je tomu ve všech kapitolách knihy, zahrnuty jen nejvýznamnější publikované lokality: Beroun – dálnice A III. Soubor 83 kusů industrie byl nasbírána na povrchu nejstarší tzv. vrážské terasy na ploše asi 2000 m². Úvaha o tom, že se jednalo o krátkodobé stanoviště v inundaci řeky je v podstatě relevantní stejně jako u všech povrchových nalezišť valounových industrií. O artefakty v primární pozici se jednat nemůže, optimální by bylo, kdyby jejich dnešní poloha byla paraautochtonní. Jejich počet vzhledem k odkryté ploše terasy je ve srovnání s povrchovými nalezišti, kde se zpravidla jedná o plochy několikanásobně větší, dosti vysoký. – Beroun – dálnice A II. Devět artefaktů bylo vyzvednuto na ploše asi 10 m² na povrchu spodní půdy zdvojeného souvrství půd typu braunlehm. Jejich paraautochtonní pozice je pravděpodobná, jedná se však o malý výřez z průběhu zmíněného půdního komplexu, takže nevíme nic o procesech, které mohly takovou kumulaci valounů zapříčinit, příp. nejsou-li v nevelké vzdálenosti kumulace další. Stáří obou nalezišť je stanoveno paleomagnetickou metodou na 1,87 mil. let do období inverze Olduvai, což odpovídá některému interglaciálu cyklu tegelen. K tomu je nutno vzít v úvahu, že dosud nejstarší doklad kosterních zbytků hominidů „u bran Evropy“ z Dmanisi v Gruzii je spolehlivě (pokud lze v těchto časových dimenzích o spolehlivosti hovořit) datovaný sopečnými horninami na 1,7 mil. let. Lokality s hojnou faunou a kamennými artefakty v Andalusii na SV od Granady u městečka Orce (Fuentenueva 3a a Barranco León s drobnou úštěpovou industrií) mají být paleomagneticky datovány do eventu olduvai, tedy ~1,8 mil. let, střízlivější odhady je však kladou mezi olduvai a jaramillo a nejbohatší vrstvu v Barranco León na něco více než 1 mil. let. Nový nálezy zbytku hominida v Sima del Elefante v pohoří Atapuerca na severu Španělska je starý 1,2 mil. let a artefakty ze štěrků řek Creuse (Pont-de-Lavaud) a Cher (Rossières-les-Sablons) na sev. úpatí Massif Central mají být 1,1 mil. let staré. – Beroun A III a A II by tedy byly nejstaršími evropskými paleolitickými lokalitami...? S tamními artefakty je spojen ještě problém geofaktů, který bývá kritiky připomínán. Svého času jsem celou kolekci z Berouna prohlédl a domnívám se, že skutečně obsahuje artefakty technologicky i morfologicky shodné s jinými valounovými industriemi ať stratifikovanými, či sbíranými; zda se to týká všech předmětů si ale netroufám posoudit.

V profilu Bečov I–B byly tři polohy s artefakty, z nichž svrchní byla uložena ve fosilní půdě typu braunlehm, paleopedologicky kladené do některého cromerského interglaciálu. Tyto tři soubory celkem spolehlivě geochronologicky zařazené a čítající asi 250 kusů, vyrobené zřejmě z kvalitního bečovského křemence, by mohly reprezentovat výrazný staropaleolitický inventář. Zůstává nejasné, proč se Fridrich spokojil pouze s popisem typů jak ve své první publikaci, tak v této knize a nikdy nevyobrazil jediný předmět, aby přiblížil ráz artefaktů. V recenzovaném textu je zmínka, že jsou blízké nálezům z Přezletic. V dnešní době elektronického zpracovávání souborů a tabulkového výstupu výsledků to možná postačuje, ale představu o málo standardizovaných artefaktech starého paleolitu podá přece jen lépe kresba nebo dobrá fotografie. Zato Bečov II představuje sice povrchovou, ale bohatou a typologicky dobře doloženou, ač silně eolizovanou industrii acheuléenu. Konstat-

vání acheuléenu v Čechách bylo naprostou novinkou a patří k vynikajícím výsledkům Fridrichovy činnosti. Datování industrie do počátku středního pleistocénu (± 700 tis. let) se opírá o geomorfologickou pozici lokality v kombinaci s paleomagnetickým měřením.

Výzkumu lokality v Přezleticích věnoval Fridrich řadu let práce a dosáhl znamenitých výsledků. Význam Přezletic spočívá nejen ve stratigrafickém sledu čtyř archeologických poloh, ale zejména v uchování početných faunistických zbytků v sedimentech, jež napomohly jak k vytvoření obrazu přírodního prostředí, tak ke stanovení stáří osídlení. Jedná se opět o některý cromerský interglaciál, paleomagneticky datovaný do období mezi 590 a 660 tis. lety. Industrie je štípaná z místního buližníku, jehož skalka se nachází na jednom okraji zkoumaného prostoru a z něhož suť pokrývá prakticky celou plochu lokality. Buližník je surovina na štípaní velmi obtížná, nemá lasturovitý lom jako běžné silicity, ale odlamuje se ploténkovitě. Pravidelné retuše nejsou tudíž vytvořeny, okrajové i plošné opracování se projevuje pouze více či méně strmě zalámanými hranami či ploténkovitě odloupenými plochami. Proto bývají zejména v zahraničí vyslovovány pochybnosti o arteficielnosti publikovaných předmětů, neboť při zběžné prohlídce způsob opracování unikne. Měl jsem možnost materiál prohlédnout a jsem přesvědčen o tom, že z Přezletic skutečně staropaleolitická industrie pochází. Považuji však za velmi obtížné provést její podrobnou typologicko-morfologickou klasifikaci.

V Račiněvsí byla v povrchových polohách štěrkopísků tzv. straškovské terasy, patřící do starší skupiny středopleistocenních teras, zachycena koncentrace štípaných artefaktů a zvířecích kostí. Datování do reinsdorfského interglaciálu holsteinského komplexu se opírá o biostratigrafické údaje (výskyt jistých druhů mikrofauny). Industrie je v podstatě drobnotvará úštěpová. Ležela pravděpodobně v paraautochtonní pozici. Existenci sušících pecí, jaké dosud z paleolitu neznáme, by bylo lépe považovat za hypotetickou.

Tmaň a Velké Přitočno poskytly valounové industrie, ležící bezprostředně pod ornici na předkvartérmím podloží, jimž byl věnován metodicky podrobný výzkum. Opracovány byly převážně valouny křemene, v Tmaňi bez povrchových změn, ve Velkém Přitočnu středně až silně eolizované. Industrie z Velkého Přitočna je označena za drobnotvarou podle propočítané průměrné délky 3,27 cm. S těmito (a dalšími) lokalitami je spojen problém tzv. „manuportů“ (viz výše). V Karlštejně byla získána nevelká kolekce úštěpových artefaktů z fosilní půdy, podle paleopedologické analýzy holsteinského stáří a drobnotvarého habitu.

V soupisu nálezu středního paleolitu jsou uvedeny jen čtyři hlavní lokality. Především je to významný profil Bečov I s několika polohami typologicky odlišných industrií (A-III-1, 2 a 3 moustérien, A-III-5 moustérien acheulské tradice a nejbohatší A-III-6 protocharentien s několika desítkami tisíc artefaktů. V této vrstvě byl původně interpretován půdorys mělce zahloubeného sídelního objektu, v r. 2005 tu však byl proveden revizní výzkum (z něhož jsou v knize připojena dvě foto), jehož výsledky nejsou dosud známy. Povrchová lokalita Bečov IV poskytla několik tisíc artefaktů, mezi tím řadu morfologicky výrazných pěstních klínů. Svého času to byl první doklad existence (mladšího) acheuléenu na území Československa.

Ve spraších cihelny v Horkách nad Jizerou byly v 50. letech 20. stol. objeveny převážně křemenné artefakty ve dvou časově odlišných polohách na různých místech. První a obsáhlejší kolekce spolu se zvířecími kostmi, pocházející z počátku středního paleolitu, byla spojena se zbytky nezahloubeného sídelního objektu. Druhá čítající jen osm artefaktů, je kladena do holsteinského interglaciálu, a tím do konce starého paleolitu.

Na návrší Ládví v Praze-Ďáblicích provedl Sl. Vencl počátkem 70. let záchranný výzkum, při němž získal z pěti lokalit téměř 3000 artefaktů drobnotvaré industrie, štípané převážně z valounů křemene a křemence. Nálezy pocházejí převážně z půdy eemského stáří, menší část pak z humózní polohy ve sprašovém komplexu starého würmu a jsou klasifikovány jako taubachien podle autorů základní publikace o této lokalitě. Mnohem podrobněji popsal Jan Fridrich oba úseky již dříve, starý paleolit v r. 1997 a střední paleolit v r. 1982. V této jeho stati, otisknuté v reprezentativní knize, by snad bylo možno očekávat hlubší rozbor dotčené problematiky, kterou v sobě právě památky nejstaršího, starého i středního paleolitu skrývají. Zdá se tedy, že publikaci ještě J. Fridrich nepovažoval za vyčerpávající.

Jan Fridrich využil svých širokých vědomostí i kontaktů s řadou přírodovědců a vylíčil věrohodně přírodní podmínky života lidí v dobách střídání teplých a chladných klimatických údobí v průběhu pleistocénu. Zdá se, že v obecných kapitolách o životě hominidů jsou různé náhodné podmínky (např. abri na Písečném vrchu) nebo obraz daný nedostatkem nálezů z údobí středního pleistocénu příliš zevšeobecňovány jako modely chování. V žádné z četných sídelních jeskyní na Moravě (vyjma Mladečských) nejsou zachovány sedimenty středního pleistocénu, takže nemůžeme posoudit, zda byly v té době využívány, či nikoliv. Lidé všech typů se asi vždy opotunně přizpůsobovali možnostem daným v tom kterém prostředí. Klasickým příkladem je mýtus, že neandertálci byli „troglodyty“ žijícími v jeskyních, jenž vznikl pouze proto, že o nich byly v jeskyních a pod převisy v Dordogni před asi 130 lety získány první poznatky. Nové výzkumy ve sprašových oblastech sev. Francie však odhalily tak početné osídlení středního paleolitu, že by se mohlo zdát pro tento úsek charakteristické. Je ovšem nesporné, že koncentrace přirozených „příbytků“ na malém území s příznivými podmínkami k lovu přitahovala lovce a sběrače po celé údobí paleolitu.

Úvahy o teritoriálním chování a o predačním tlaku vycházejí dosud z odhadů alimentární hodnoty ulovené zvěře podle celkového množství zvířecích zbytků získaných výzkumem v lokalitě. Je však velmi pravděpodobné, že se v těchto zbytcích skrývá, a to jak v jeskyních, tak v otevřeném terénu, „přirozené pozadí“, tj. zbytky zvířat ulovených šelmami a zvířat přirozeně uhynulých, jejichž podíl nelze odhadnout. Nepochybně nebylo žádné tábořiště, zejména ne s více polohami osídlení, využíváno nepřetržitě, nýbrž v opakovaných kratších nebo delších pobytech, takže každá „homogenní“ nálezová vrstva představuje asi palimpsest památek snad téže skupiny lidí nebo alespoň lidí téhož technokomplexu. O tom, co se v lokalitě událo v jejich nepřítomnosti, nemáme nejmenší potuchy. Pouze podrobné tafonomické studie, jakým byly v posledních letech s velmi zajímavými výsledky podrobeny některé zahraniční lokality, mohou odlišit kosti manipulované člověkem nebo jiným predátorem, či prostě jen přirozeně náhodně deponované. Dosud žádná lokalita v Čechách či na Moravě (snad s výjimkou dílčích souborů z mladého paleolitu) nebyla takovému studiu podrobena.

Obávám se, že velmi promyšleně konstruované úvahy o ritualizovaném chování hominidů a o jejich kontaktech i šíření v evropském prostoru dostatečně nereflektují náhodný výběr dochovaných pramenů, jejich zlomkovitost a přírodními procesy způsobené deformace, čímž trpí poznávání paleolitu obecně.

Slavomil Vencl: Mladý paleolit (50–103).

Text o tomto úseku, jak je již patrné z jeho rozsahu, je pojat podrobněji a pojednává o všech významnějších lokalitách jednotlivých kultur mladého paleolitu. Jeho stavba je podobná jako u předchozí kapitoly. Úvodem je nastíněna problematika přechodu od středního k mladému paleolitu a otázka přežívání neandertálců. Fakt, že neznáme nositele oněch přechodních kultur (bohunicien a szelétien), se ovšem nevztahuje na aurignacien ve střední Evropě, jehož tvůrce v podobě kosterních zbytků z jeskyně v Mladči je identifikován jako *Homo sapiens sapiens*. Také přírodní prostředí nepochybně kratšího časového úseku mladého paleolitu (~40 000 – 10 000 let B.P.) je lépe známo než pro doby předchozí. Od středowürmského interpleniglaciálu s několika teplotními výkyvy přes nastupující a vrcholící pleniglaciál před zhruba 20 000 lety k pozvolnému oteplení (opět s několika chladnými výkyvy) až k úplnému vyznění glaciálu a nástupu holocénu.

Jak je jeho zvykem, kriticky se Sl. Vencl staví k hodnocení pramenů, jež máme k dispozici, a vnáší do něj – domnívám se, že jako prvý u nás – pohled z pozice znalce postpaleolitických kultur: paleolit chápe jako „předneolitické období“. To umožňuje jasněji vidět nedostatky pramenů paleolitu, a tudíž je opatrněji hodnotit a vyvozovat z nich společensko-sociální či kultovně-rituální závěry. Upozorňuje také na slabiny radiokarbonové metody na příkladu lišících se dat magdalénienských nástěnných maleb v severošpanělských jeskyních, kde vzorky odebrané z téže malby poskytly značně rozdílné výsledky. Totéž vidíme u podstatně vyšších dat z uhlíků a kostí pro aurignacien z jeskyně Geißenklösterle ve Švábsku. S jistou nadsázkou tedy můžeme říci, že „jedno datum, žádné datum“, i když výsledek měření jednoho moderními metodami vyčištěného uhlíku může být velmi spolehlivý. Pouze jejich řada může zprostředkovat jakýsi průměr, který by měl odpovídat skutečnosti. Proto se také z probíhajících výzkumů ve Willendorfu stále nechávají datovat nové vzorky, ač dat pro každou

dosažitelnou vrstvu je již řada. Že je to, např. při zdejších výzkumech, v prvé řadě otázka finanční, je nabíledni.

Přechodní údobí mezi středním a mladým paleolitem je v Čechách zastoupeno nevýrazně. Ohlasy nejstaršího moravského technokomplexu té doby, bohunicieny, jsou shledávány dosud jedině v Sedlci (o. Mělník), neboť ojedinělé levalloidní tvary (ústěpy i jádra) se mohou náhodně vyskytnout téměř kdykoliv. Také následující szeletien není doložen v podobě většího souboru, obsahujícího všechny podmínky k takové klasifikaci, totiž mimo listovitých hrotů také archaickou (drasadla) i pokročilou (škrabadla, rydla) složku typů. Ojedinělé bifaciální artefakty, jejichž výskyt je nesporně významný, neumožňují sice spolehlivou klasifikaci, ale jejich spojení se szeletienem je pravděpodobnější než s jinými, dosud jen vágně definovanými technokomplexy (jerzmanowicien, altmühlien). V gravettieny se na Moravě listovité hroty objevují, spíše ale v mladší fázi (Petřkovicce); jejich původ v Předmostí není zcela jasný.

Skutečný počátek mladého paleolitu představuje aurignacien, který již v Čechách zastoupen je, byť malými a nestratifikovanými soubory. U časového rozpětí aurignacieny ve střední Evropě je snad vhodnější hovořit o *spodní* hranici 41 000 let B.P. a o *horní* 21 000 let B.P. Otázka pohřbů v Dómu mrtvých Mladečských jeskyní je stále otevřená, neboť existence komínu, jímž se mohla těla nebožtíků do jeskyně zřítit, je zpochybnitelná.

Ke střední fázi mladého paleolitu, reprezentovanou kontinentálně rozšířeným gravettienem, jenž vytvořil na Moravě specifickou facii pavloviien, lze v Čechách počítat i stratifikované a datované lokality. Podle dosud získaných chronologických údajů (Lubná 1 a Jenerálka v Praze-Dejvicích) patří mladší fázi gravettieny, přičemž lze souhlasit s názorem Sl. Vencla, že vzorek ze Stadic byl zřejmě kontaminován a výsledek je nepravděpodobný. Depozitní podmínky českých nalezišť neumoznily konzervaci artefaktů z organických látek, takže ke klasifikaci zbývá jen kamenná industrie.

V období po vrcholu posledního pleniglaciálu chybějí v Čechách daty provázené nálezy, které však jsou nepočtené v celé střední Evropě. Rekolonizace tohoto území probíhala zřejmě pomalu a dosud získané prameny jsou spíše chudé a typologicky dosti rozmanité, což vede různé autory k vytváření autochtonních skupin (grubgrabien, kašovien, ságvarien aj.) vedle dosti logické tradice gravettieny či aurignacieny (?), či předpokladům o přesunu badegoulienu ze západu. Řešení těchto otázek závisí na nových výzkumech a spolehlivém datování.

Závěrečný stupeň mladého paleolitu, magdalénien, je jediný technokomplex, jehož expanze z jihozápadní Evropy je doložitelná a který také v Čechách zanechal významné umělecké památky i nesporné sídlištní struktury (Hostim). Rytiny zvrát na břidličných destičkách z Děravé jeskyně, Hostimi i Putimi patří k typickým projevům magdalénienu. Venclova úvaha o průniku magdalénienců do Čech i na Moravu severní cestou, v podstatě z Durynska Poodřím, platí asi nejen pro facii s mikrolitickými trojúhelníčky, ale i pro industrie (prozatím?) bez nich z lokalit blíže severním hraničním horám (Náchod, publikovaný Sl. Venclem, či Loštice, v současnosti zkoumané P. a Z. Nerudovými). Pro původ početného osídlení Moravského krasu lze uvést jen negativní poznatek absence surovin z jihu či jihozápadu.

Slavomil Vencel: Pozdní paleolit (104–123).

Během krátkého údobí v závěru pleistocénu (allerød a mladý dryas) se zejména v severní, ale také ve střední Evropě objevily různé typologicky příbuzné kulturní skupiny, jejichž základem byly otupené čepky a/nebo hroty s řapem a tendence ke zmenšování velikosti nástrojů. Jejich přítomnost na území Čech Vencel objevil a jejich problematice se dlouhodobě věnoval. Relativně hojné stopy osídlení v tomto údobí patří několika odlišným skupinám (epimagdalénien, s obloukovitě retušovanými hroty, aziloidní industrie, vlivy technokomplexu s řapovými hroty a příp. další). Při posuzování různých aspektů osídlení v tomto údobí a speciálně při uvádění analogií pro epimagdalénien byly pominuty výsledky výzkumu v jeskyni Kůlně, kde je nejen zřetelně doloženo zmenšování velikosti artefaktů mezi magdaléniem a epimagdaléniem, ale také lze usuzovat na přímý vývoj epimagdalénienu, přítomného ve vrstvách 4 a 3, z podložního magdalénienu vrstev 5 a 6, což je jeden z mála dokladů přímé superpozice obou komplexů ve střední Evropě. Zejména ve vrstvě 4 byla dochována dosti početná fauna, v níž dominují postglaciální druhy a vyskytují se řezané kosti i parohy jelena. K otázce

tišnovieniu snad jen poznámka, že soubor získaný sběrem i výzkumem na Dřínové je jeden z největších pozdně paleolitických na našem území s úplným spektrem typů, umožňujícím klasifikaci.

Slavomil Vencl: Mezolit (124–150).

Střední doba kamenná, trvající v krátkém údobí na počátku holocénu (preboreál, boreál, část atlantiku), je v Čechách zastoupena, zejména ve srovnání s Moravou, velmi hojně. Také mezolitu se týkalo Absolonovo dogma, že na Moravě neexistuje. Vencl, jenž se studiu mezolitu soustavně věnuje, shrnuje ve svém textu obecné poznatky o životě těchto posledních sběračských, loveckých a rybářských společností, ač výzkumy českých lokalit, ať otevřených, nebo pod pískovcovými převisy v sev. Čechách, k těmto otázkám příliš mnoho pramenů neposkytly, zejména v důsledku postdepozičních procesů. Mezolit je však nejstarší údobí v Čechách, o jehož osídlení poskytly doklady všechny typy přírodního prostředí. Hlavní prameny k mezolitu Čech tvoří drobnotvará štípaná industrie, zejména hrůtky geometrických tvarů, artefakty z organických látek jsou dosud vzácné. Jistou zvláštnost tvoří vlivy ze severoevropského okruhu, reprezentované provrtaným parohovým sekeromlatem a sekerou z glacienního silicitu. Doklady pohřbívání i jiných neutilitárních aktivit chybějí.

Počátek a konec mezolitu jsou aktuální otázky, ke kterým se vážou různé hypotézy, o nichž Vencl informuje a podotýká, že současné prameny z Čech posouzení problému vzniku neumožňují. Zánik mezolitu je spojen s nástupem zemědělských populací, procesy, jež v případných vztazích mezi lidem obou odlišných ekonomických systémů jistě panovaly, je však obtížné archeologicky identifikovat. Pro Čechy autor vyvozuje, že v terénech, kde nebyla již rentabilní zemědělská produkce, mohla být tradiční kořistnická ekonomika stále úspěšná, a oba systémy mohly po jistou dobu koexistovat. Domnívám se, že tento model je, alespoň pro tuto část střední Evropy, nejpravděpodobnější.

Kniha o paleolitu a mezolitu, jejíž text je doplněn rozsáhlým soupisem příslušné literatury (151–164), podává souborný obraz o současném stavu poznání nejstaršího úseku dějin osídlování Čech. Bude jistě tvořit nejen nezbytný pramen pro všechny odborníky i zájemce, ale měla by být také podnětem k diskusi o některých snad problematických aspektech. Při pohledu „z Moravy“ pak překvapí, jak rozdílná je struktura osídlení obou sousedících regionů. Jistý podíl na tom bude mít různá intenzita sběrů a průzkumné činnosti místními badateli a zájemci, na což upozornil Sl. Vencl již v monografii o jižních Čechách, ale např. nápadný nedostatek industrií z počátku mladého paleolitu v Čechách je asi odrazem skutečnosti. Zdá se tedy, že nepříliš vysoká, ale rozlehlá Českomoravská vrchovina představovala pro lovce oné doby nesnadno zdatelnou bariéru. Snad je jen škoda vynaložené práce, aniž by její výsledky byly zpřístupněny zahraničním odborným kruhům alespoň obsáhlým cizojazyčným souhrnem.

kv

Slavomil Vencl ed. – Jan Fridrich: Archeologie pravěkých Čech 2. Paleolit a mezolit. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i. Praha 2007. ISBN 978-80-86124-76-6. 164 str. a 16 bar. příloh.

Kniha představuje vítaný počín, který zpřístupňuje výsledky více než sto let bádání na poli českého paleolitu. Tyto výsledky byly rozdrobeně publikovány na stránkách různých periodik, příp. nebyly zveřejněny vůbec a zůstávaly skryty v depozitářích muzeí. Zatím poslední pokus o nástin paleolitického osídlení Čech pocházel z r. 1952 z pera J. Skutila. Autorům je třeba poděkovat za úsilí o shromáždění dostupných poznatků a jejich předložení v ucelené formě široké, nejen odborné veřejnosti. Předkládaná publikace koncepcí navazuje na Svobodovu knihu *Paleolit Moravy a Slezska*, s níž má i přibližně shodnou strukturu. Sestává z kapitol *Úvod, Nejstarší, starý a střední paleolit* (pouze tato kapitola je z pera J. Fridricha), *Mladý paleolit, Pozdní paleolit a Mezolit*.

V předmluvě a v první kapitole S. Vencl vymezuje problematiku paleolitického výzkumu s ohledem na personální zajištění paleolitické archeologie, na možnosti datování jednotlivých událostí, na silně ovlivnění dochování paleolitických lokalit postdepozičními procesy, na problémy s hloubkou uložení náleзовých vrstev, na problémy s aplikací současných trendů nedestruktivní archeologie, na omezenou vypovídací schopnost povrchových nálezů a na kvantitu pramenů podle období, regionů

a velikosti a technologickou strukturu souborů. Autor na řadě faktorů ukazuje, že současná data jsou značně zlomkovitá a jsou spíše odrazem současného stavu bádání než skutečným obrazem paleolitického osídlení Čech.

V kapitole *Nejstarší, starý a střední paleolit* nejprve J. Fridrich charakterizuje epochu. Jestliže S. Vencl v předmluvě píše, že paleolit představuje 99 % lidských dějin, J. Fridrich upozorňuje, že 98,3 % z tohoto podílu představuje nejstarší, starý a střední paleolit. Kapitola začíná detailním rozbohem pleistocénních klimatických změn, připomíná dějiny bádání, kde vyčleňuje tři důležité etapy, a předkládá soupis hlavních lokalit ze zmíněného období. Následně se věnuje otázkám chronologie a prezentuje přehlednou tabulku geologických období a jim odpovídajících lokalit. Následuje detailní popis osídlení nejstaršího, starého a středního paleolitu Čech. Zatímco doklady nejstaršího paleolitu jsou nečetné a pro mnohé nepřesvědčivé, starý paleolit je již zastoupen i laikům známými pěstními klíny. Střední paleolit je reprezentován sérií lokalit, za pozornost stojí sídelní objekt v Bečově IA, kde bylo doloženo i používání červeného barviva. Dále jsou v kapitole diskutovány otázky sídlení, zásobování surovinami, materiální kultura – zejména význam kamenné industrie a nadstavbové jevy. Závěrem je nejstarší, starý a střední paleolit Čech zasazen do evropského kontextu a autor se zamýšlí nad významem studia této epochy pro pochopení dalšího vývoje lidského rodu.

Autorem nejrozsáhlejší kapitoly – *Mladý paleolit* – je S. Vencl. Po úvodní definici období rozebírá přírodní podmínky, dějiny bádání, pramennou základnu a chronologii. Mladý paleolit pak dělí na období časné, střední a sklonkové. Časné období mladého paleolitu je v Čechách zastoupeno bohunicíenem, technokomplexem s listovitými hroty a aurignacienem. Možnou stopu bohunicíenu naznačuje soubor se stopami levalloiské technologie ze Sedlece (je zde přítomna i aurignacká komponenta, může jít o směs více komplexů). Soubor listovitých hrotů je značně nehomogenní a autor správně naznačuje více možných interpretací – pro verifikaci předložených hypotéz bude třeba získat stratifikované a absolutně datované soubory s listovitými hroty. Nejlépe doloženou kulturou z počátku mladého paleolitu je v Čechách aurignacien (ovšem žádná lokalita nebyla zkoumána moderními metodami a absolutně datována). Oproti časné fázi je střední fáze mladého paleolitu, zastoupená gravettienem, rozšířenější, lépe prozkoumaná, a přestože většina lokalit byla zkoumána již na počátku 20. stol., nálezový fond je mnohem komplexnější. Lokality a často celé mikroregiony jsou situovány v okolí toků vyšších řádů, což je odlišuje od moravského pavlovienu, jehož sídliště leží v úvalech hlavních moravských toků. Od moravských lokalit pavlovienu se české lokality odlišují i epizodicitou pobytu. Dostupná radiokarbonová data ukazují na osídlení v mladší fázi gravettienu, konkrétně ve willendorfsko-kostěnkovské fázi, kdy má osídlení spíše epizodický charakter i na Moravě (s výjimkou Petřkovic).

Zatímco S. Vencl považuje nízké datum pro soubor ze Stadic 1 spíše za důsledek kontaminace, s ohledem na vyobrazenou industrii bych se přiklonil na stranu M. Olivy a J. Svobody. Pro období okolo druhého glaciálního maxima (kulturně mezi mladým gravettienem a magdalénienem), zvané epigravettské či epiaurignacké, podle autora na území Čech chybějí doklady (problematické Stadice 1). Sklonková fáze mladého paleolitu je zastoupena magdalénienem. Podle dostupných radiokarbonových dat je v Čechách (stejně tak i na Moravě) přítomna až střední fáze magdalénienu. Absolutně datovaných lokalit by ale bylo potřeba větší počet. Nápadný je, na rozdíl od Moravy, větší rozptyl osídlení, které je situováno i v nekrasových oblastech pod širým nebem (např. Putim, Bečov). Archeologické výzkumy zachytily nejen intaktní polohy s artefakty, ale i prokazatelné sídelní struktury. Autor uvažuje o afinitě českého magdalénienu k středoněmecké skupině, příp. o (surovinové) vazbě na jihopolské skupiny. Nově zkoumaná (Z. a P. Nerudovými) magdalénienská lokalita v Lošticích v Hornomoravském úvalu ale naznačuje i možnou komunikaci směrem k Moravskému krasu.

V kapitole *Pozdní paleolit* S. Vencl nejprve definuje problematiku, seznamuje čtenáře s dějinami bádání, diskutuje chronologickou pozici pozdního paleolitu a jeho vazbu na jednotlivé klimatické výkyvy pozdního glaciálu a věnuje se geografii rozšíření včetně zdrojů kamenných surovin, které byly do Čech importovány. Toto období je charakterizováno nedostatkem prozkoumaných a absolutně datovaných lokalit, což je způsobeno ukončením sprašové sedimentace a postdepozičními změnami. Na základě hlavních lokalit autor vymezuje hlavní pozdně paleolitické skupiny, které jsou v Čechách

doloženy – epimagdalénien, technokomplex obloukovitě retušovaných hrotů, technokomplex aziloidních industrií, příp. spoře doložené kontakty s technokomplexem s řapovými hroty. Závěrem se autor pozastavuje nad faktem, že se za posledních 40 let nepodařilo najít a moderními metodami prozkoumat intaktní lokality, což je jediná cesta jak rozšířit poznání tohoto období. I do této kapitoly by pro čtenáře neznalé detailní chronologie bylo vhodné zařadit časovou osu, jaká je vložena do kapitoly o mladém paleolitu.

V kapitole *Mezolit S.* Vencl podle již tradičního schématu nejprve definuje období, popisuje přírodní podmínky, předkládá soupis dějin bádání (zde by bylo vhodné se více rozepsat o nedávno minulém a současném stavu, nikoli jen předložit vybrané citace), seznamuje se sídelní problematikou, materiální kulturou i nadstavbovými jevy. Autor se věnuje popisu nových forem adaptace (otázkou je, zda se nejedná o projevy charakteristické již pro střední fázi mladého paleolitu, tj. např. zakládání sídlišť na rozhraní dvou krajinných typů, mikrolitizace industrie, přítomnost jamek u ohnišť atd.), geografickému rozšíření, kulturním okruhům a chronologické pozici mezolitu. Dále autor důkladněji popisuje několik jím vybraných klíčových lokalit. Vzhledem k bohatosti českého mezolitu a přítomnosti řady dalších stratifikovaných a absolutně datovaných lokalit bych očekával popisy většího počtu důležitých lokací a souborů.

Autor se podrobně věnuje geografii osídlení na území Čech, jednotlivým sídelním regionům (včetně kritického pohledu na stávající pramennou základnu – nepřístupné polohy, vliv blízkosti badatelských center), předkládá analýzu umístění sídlišť v krajině a věnuje se kontaktům s okolním světem (na základě importu a exportu surovin nebo přítomnosti severských typů nástrojů). K problematice typologického třídění mikrolitů a s tím spojených kulturních a chronologických interpretací se vyjadřuje pouze poukazem na její spornost; myslím, že by bylo vhodné uvést alespoň typologickou tabulku s mikrolitickými nástroji, které byly v Čechách doloženy, a možnosti jejich interpretace. Nereflektována zůstala práce J. Svobody, který v absolutně datovaných lokalitách dokládá přítomnost trojúhelníkovitých mikrolitů ve starším mezolitu a trapézů v mladším mezolitu (trend známý nejenom z Čech). U některých v textu popisovaných artefaktů (charakteristické mikrolity, mlat vyrobený otůkáním) a terénních situací (varné a dehtové jamky) by bylo vhodné přidat vyobrazení. Závěrem autor přikládá soupis názorů na téma vztahů mezolitu a neolitu s odkazem, že současný stav pramenné základny je pro testování hypotéz nedostatečný. Vzhledem ke skutečnosti, že se často diskutují lokality a kulturní okruhy v sousedních zemích, považoval bych za vhodné ke každé kapitole přidat mapu, která by ukazovala území Čech začleněné do okolního kulturního prostředí a popisované surovinové vazby.

Pokud bych měl knize něco vytknout, pak nejednotnost kvality kresebné dokumentace kamených artefaktů – vedle technicky dokonalých kreseb J. Fridricha a řady zdařilých kreseb v kapitole Mladý paleolit se objevují pouze obrysové kresby již u některých mladopaleolitických kolekcí, hojněji pak v obou mladších obdobích. Za pozitivum naopak považují, že se v takovém typu publikace podařilo prosadit jednotné měřítko a artefakty jsou zobrazeny ve skutečné velikosti (s výjimkou staropaleolitických a středněpaleolitických, které mají větší rozměry a jsou zmenšeny na polovinu).

S. Vencl se zabývá problematičností nekritického akceptování radiokarbonových dat (viz údaje o mezolitických stratigrafiích). Na druhou stranu radiokarbonové datování, resp. hmotnostní spektrometrie, dnes představuje nejdůležitější metodu pro dataci mladopaleolitických a mladších kultur (i když výsledky jsou v intervalech, na hladinách pravděpodobnosti, a je nutno je kalibrovat). V kapitole Mladý paleolit se preferuje zápis v radiokarbonových letech před současností – BP (nekalibrovaných), v pozdním paleolitu a mezolitu se objevují údaje v letech př. Kr. i BP. Různé formy zápisů mohou být matoucí. Knize by prospěla souhrnná tabulka českých radiokarbonových dat, včetně laboratorního čísla a kalibrovaného stáří.

Závěrem nezbyvá než knihu doporučit nejen omezenému okruhu zájemců o paleolit, ale i širokému okruhu archeologů, kteří se profesně pohybují v mladších obdobích pravěku nebo v terénu předlžicemi bagrů. Doufejme, že přispěje k nárůstu zachycených a odborně zdokumentovaných dokladů paleolitického osídlení, bez čehož není další posun v poznání nejstarších dějin člověka možný.

Norman Yoffee: Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States and Civilizations. Cambridge University Press, Cambridge – New York 2005. 277 str.

Kniha amerického specialisty na Mezopotámii se zabývá otázkou vzniku, definice a sociální struktury tzv. raných států. Do této kategorie stereotypně patří politické útvary starověkého Starého světa (Mezopotámie, Egypt, Indie a Čína), ale autor nevynechává ani Střední Ameriku a andskou oblast. Historie počátků časných státních zřízení byla vždy považována za atraktivní, proto je na tomto tematickém poli silná konkurence a čtenář má rozhodně možnost srovnávat (nověji např. s *Trigger 2007*). Už dopředu uvedme, že pojednávaná kniha je výjimečná, inspirativní a provokativní, takže v odborných kruzích nezůstala bez odezvy (viz *Science* vol. 308, 1115–1116, nebo celý soubor recenzí i s autorovým zhodnocením in: *Cambridge Archaeological Journal* 15, 252–268). V čem spočívá originalita knihy? A jaký „mýtus“ v jejím názvu má autor na mysli?

Jde vlastně o mýtů několik. První se týká přímo raných států a zahrnuje výčet jejich takzvané charakteristických vlastností. Podle autora jsou nepravdivá tvrzení, že raný stát vznikl z náčelnického systému, že zahrnoval velké území, které mělo jasně stanovené hranice, že stát byl silně centralizovaný a jeho panovník despota, který vytvářel právo a zákony, měl k dispozici donucovací prostředky, s jejichž pomocí rovněž kontroloval toky zboží a informací ke svému vlastnímu prospěchu. Za mystifikaci považuje autor také tezi, že rané státy byly dobře fungujícími entitami, plně adaptovanými vzhledem k danému společensko-politickému prostředí.

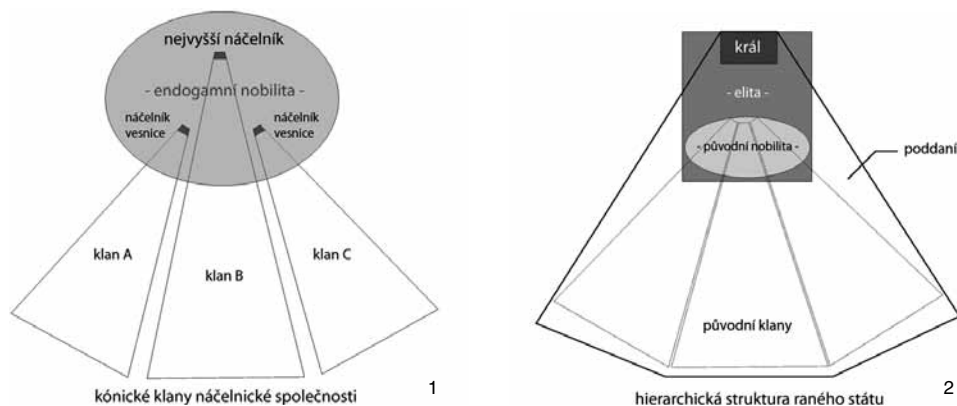
Druhým mýtem, který má N. Yoffee na mysli, je samotná neo-evolucionistická koncepce vývoje společností. Reakce vyvolala autorova kritika ustáleného schématu vývoje společenské komplexity, které bylo do širšího povědomí uvedeno neo-evolucionistickou antropologickou školou. Jejimi nejviditelnějšími představiteli byli L. White, M. Sahlins a E. Service, kteří ve snaze vnést řád do stávající tradice kulturního partikularismu a relativismu srovnali velké množství etnograficky dokumentovaných způsobů společenského uspořádání. To jim přineslo poznání, že existuje jen omezené množství typů organizace lidských společností. Protože vycházeli zároveň z principu evolucionismu, dospěli k představě, podle níž se společnosti postupně vyvíjejí z méně složitých v komplexnější, ve smyslu známé typologie: tlupa – kmen – náčelnictví – raný stát.

Kategorizace sociální evoluce umožnila obecně lepší orientaci v systémech organizace společností různého kulturního prostředí, na druhou stranu však vedla k teoretickému zploštění jejich původní diverzity. Rovněž samotná existence jednotlivých typů a jejich definice byla nově podrobena kritice (např. *Parkinson 2002*). Pokud nám jako vysvětlení nestačí, že graduální evoluce jednodušších forem ve složitější je prostě přirozený proces, objevíme další slabé místo neo-evolucionistické teorie. Autor recenzované knihy tuto slabinu překlenuje dynamičtější modelem, který cílí na problém přechodu mezi společnostmi založenými na tradiční příbuzenské hierarchii (kmeny a náčelnické útvary) a útvary mocensky členěnými na jiném základě (státy).

V první skupině se hierarchie společností odvozuje od příbuzenské blízkosti s náčelníkem a jeho rodinou, která je v tradičním chápání přímým descendenčním pokračovatelem mytického předka. Pretendentů na pozici náčelníka je obvykle víc, určující je urozenost, osobní kvality uchazečů a počet jejich stoupenců. Situace odvisí od existence tzv. kónických klanů, které charakterizují multikomunitní charakter náčelnické společnosti s hierarchickým uspořádáním vůdčích osobností – podřízených a nadřízených náčelníků (*obr. 1: 1*). V modelovém případě jsou podřízení náčelníci předáky rezidenčních (vesnických) klanů. Nejvyšší vrstvu náčelnické společnosti tvoří vrcholy kónických klanů, které formují endogamní nobilitu.

Hierarchická struktura náčelnické společnosti je ve svém základu stabilní a vysvětlení jejího přirozeného vývoje směrem ke složitější formě se neobejde bez problémů. Má se za to, že slabým místem náčelnických útvarů je nedostatečná mocenská pozice jejich vůdců. Svou osobní vůli může náčelník proti postojům lidu, a především navzdory přání nobility, prosazovat jen těžko, a to zvláště proto, že nemá k dispozici žádný institucionalizovaný donucovací aparát. Pokud mocenská omezení dotyčnému vůdci přestanou vyhovovat, začne pracovat na jejich odstranění. Tomu mohou často nahrávat specifické podmínky, jejichž typickým příkladem je válka. Náčelník usilující o navýšení moci obvykle mobilizuje své prostředky s cílem zajistit si více stoupenců. Ty už nehledá jen ve vrstvě

Obr. 1. Schematické znázornění kónických klanů náčelnické společnosti a heterarchické struktury raného státu.

nobility, která má vždy své partikulární zájmy, ale i mezi neurozenými, např. věrnými bojovníky nebo směnnými partnery. Jejich přízeň typicky získává dary a příslibem funkcí. Správní úřady, které byly dříve doménou tradiční nobility, jsou nově obsazovány osobami i mimo privilegovanou vrstvu s tím, že hlavním požadavkem je pouze loajalita vůči panovníkovi. Tato změna narušuje strukturu původní hierarchie příbuzenské společnosti a nahrazuje ji organizací heterarchickou (obr. 1: 2). Pokud se vládci podaří na sebe a nově vytvořenou vrstvu elity úspěšně převést moc a správu, je dokončen základní krok ke vzniku komplexnějšího útvaru, než byla dosavadní náčelnická společnost. Norman Yoffee k tomu poznamenává, že velmi často se tento přerod nezdaří, a pokud přece, je výsledný sociální útvar v tomto kritickém období velmi nestabilní.

Důvodem náchylnosti ke kolapsu raných komplexních útvarů je střet dvou odlišných principů dispozice moci, z nichž stabilnější je starší forma, založená na tradičním rezidenčním základě (lokální vůdci a regionální shromáždění), příbuzensky spjatých vrstvách (rozšířené rodiny a rody), nebo profesních skupinách (sdružení obchodníků, řemeslníků). Autorita těchto jednotek pramenila jednak z dlouhodobé tradice, jednak z pocitu sdílených cílů. V každém případě působil vliv daných skupin napříč novými oficiálními politickými konturami státu a mohl mít i destruktivní účinek.

Jaké tedy byly rané státy? Nejdůležitější směry vývoje bezpochyby udávala městská centra. Autor ukazuje, jak se mnoho z nejstarších urbánních center vyvinulo v kontextu jednoduchého vesnického života, a také, že se města rozvíjela nesmírně rychle. Spolu s procesem urbanizace však docházelo i k opačnému trendu, tj. ruralizaci krajiny, způsobené přesuny vesničanů do měst. Tyto skupiny přicházely do měst už vnitřně diferencované a stratifikované, ale musely se zde vyrovnat s novým typem společenského pořádku, kterému vládl jeden člověk – panovník. Jeho vliv byl přítom nejsilnější právě ve městech, protože na venkově často dlouho převládal vliv původní klanové nobility.

„Občanům“ státu byla vnucena nová ideologie, která nejenže umožňovala vládci vést společnost, ale činila tuto eventualitu jedinou možnou. Rané státy jsou určovány jednak vládním politickým centrem společnosti a jednak širší oblastí, která je tímto centrem kontrolována – v praxi to však znamenalo, že státem bylo fakticky město a jeho blízké okolí. Podle autora recenzované publikace byla proto většina raných států územně velmi malá, a tak je na místě je označovat jako městské státy nebo mikro-státy. Na druhou stranu nezůstávaly tyto státečky obvykle osamocené, v dané kulturní oblasti jich vedle sebe existovalo víc. Mezi těmito autonomními a zhruba stejně mocnými jednotkami fungovaly silné interakce, takže N. Yoffee neváhá použít termínu „peer-polity“, což by se dalo přeložit jako „zřízení vrstevníků“. V jeho rámci byla sdílena shodná ideologie a náboženství, a právě tyto kulturně jednotné komplexy považuje autor za ekvivalent termínu civilizace. Jednotlivé státy však v rámci civilizace měly možnost uplatňovat jen limitovanou kontrolu, a není proto možné považovat tyto tzv. civilizace za prostředek mocenské politiky.

Samostatný problém tvoří odlišení tzv. primárních a sekundárních států. Primární státy jsou ty, které vznikají bez určujících vlivů z okolí a samostatně vytvářejí unikátní hierarchii, instituce a ideologii. Pouze několik ze všech známých raných států bylo skutečně primárních, jako např. Uruk, Egypt, Tikal, Monte Albán, Teotihuacán a Moche. Sekundární státy jsou takové, které vznikají s přímým nebo nepřímým přispěním již existujících komplexních sociálních útvarů. Záleží přitom, zda se takový sekundární stát vyvíjí pod vlivem nějakého historického předchůdce nebo vzniká paralelně vedle jiného již existujícího státu. Typické je, že sekundární stát přejímá řadu vlastností původního státu ať v rovině řízení společnosti, nebo v úrovni ideologicko-sakrální (Parkinson – Galaty 2007). Vznik sekundárních států nelze oddělovat od celoregionálních trendů nebo širšího kontextu, v němž se daný typ společnosti (nebo civilizace v Yoffeeho pojetí) rozvíjí a zaniká. V tomto bodě se autor přiblížil teoretické představě světového systému (*world system theory*).

Poslední mýtus se týká představy, že města, státy a civilizace jsou vzácnými případy v evoluci lidských společností, a proto je potřeba zvláštního vysvětlení jejich vývoje. Norman Yoffee naopak tvrdí, že státy nejsou vůbec řídkým jevem, ale jde o přirozený a nevyhnutelný vývoj společnosti post-pleistocénního období. Specifická vysvětlení by si naopak vyžadovaly společnosti, které se státního zřízení nedočkaly. Spíše než se soustředit na otázku, jaké rané státy vlastně byly, je užitečnější ptát se, kdo byli hlavní aktéři jejich klíčových dějů. A namísto typologického určování podrobně studovat formy sociální complexity.

Recenzovaná kniha se v konkrétních případech netýká středoevropského kulturně-historického prostoru. Přesto jsou informace, které její autor předkládá, užitečné i v prostředí našeho archeologického diskursu – o to víc, že se i tady lze setkat s diskusí nad typologií mocenských struktur místních prehistorických a raně historických společností (např. Macháček 2005). I když je hodnocené dílo obsahově velmi hutné, autor nabízí i jakousi minimalistickou definici raného státu: „Pokud si nejste jisti, zda byla daná společnost státem, tak určitě nebyla.“

Petr Květina

Literatura

- Macháček, J. 2005: Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium nebo emporium moravských panovníků?. *Archeologické rozhledy* 57, 100–138.
- Parkinson, W. A. ed. 2002: *The Archaeology of Tribal Societies*. Michigan: Ann Arbor.
- Parkinson, W. – Galaty, M. L. 2007: *Secondary States in Perspective: An Integrated Approach to State Formation in the Prehistoric Aegean*. *American Anthropologist* 109, 113–129.
- Trigger, B. G. 2007: *Understanding Early Civilizations. A Comparative Study*. Cambridge: Cambridge University Press.

Andreas Heege Hrsg.: Töpferöfen – Pottery kilns – Fours de potiers. Die Erforschung frühmittelalterlicher bis neuzeitlicher Töpferöfen (6.–20. Jh.) in Belgien, den Niederlanden, Deutschland, Österreich und der Schweiz. Basler Hefte zur Archäologie 4. Archäologie Verlag, Basel 2007. 432 str. + 1 CD.

Mnozí právem žejrají, že v rámci soudobého archeologického bádání představují monotematické studie o jednotlivých segmentech hmotné kultury zpravidla více či méně zdařilé kompilátorské práce, které bez zohlednění potřebných historických souvislostí (a nezřídka nekriticky) shromažďují informace, přičemž závěrečná hodnocení nejsou ničím jiným než klasifikačním přehledem. Význam publikací tohoto druhu – zvláště mají-li širší chronologický a geografický záběr – ovšem (záhy) ocení asi každý, neboť při ohledávání konkrétního problému umožňuje dnes patrně jen úzce vyhraněná (a tudíž omezující) specializace důvěrnou orientaci být i jen v středoevropské literatuře.

Ačkoli tedy souhrnné „materiálové“ studie mají téměř jistě zaručen dostatek citačních odkazů, mohlo by se zdát, že ještě nenastal čas na aktuální přehled o středověkých hrncířských pecích v německojazyčných zemích a v jejich (na SZ) přilehlých oblastech. V podstatě tentýž cíl totiž měla nedávno

vydaná monografie B. Weiser (viz komentář R. Procházky in: AR 57 2005, 455–456). Novější publikace se však nestala jejím pouhým doplňkem, který obrací pozornost také na novověké i takřka recentní doklady. Díky své sborníkové formě zpřístupňuje v mnoha případech poznatky o objevech učiněných v posledních letech, jichž přibýlo nemalé množství. Ale nejen to: A. Heege (2–203) se v úvodní studii, jejíž rozsah by postačoval pro samostatnou knížku, zabývá vývojem a podobou středověkých hrnčírských pecí mnohem důkladněji než B. Weiser, nadto tematicky přesahuje až do samého závěru tzv. tradiční výroby ve 20. století. S bádáním o historickém hrnčírství je jeho jméno úzce spjato již delší dobu, a to zejména díky publikačnímu zhodnocení odkryvu většího dílenského areálu z 12.–13. stol. v dolnosaské lokalitě Negenborner Weg (viz komentář L. Varadzina in: AR 58 2006, 374–377). Tato poloha se nachází asi 1,5 km od hradeb malebného města Einbeck (zde A. Heege v letech 1991–2002 realizoval ohromné množství záchranných výzkumů, jež dokázal zčásti publikovat).

Jakkoli i A. Heege koncipoval ucelený přehled o hrnčírských pecích plně podle typologické klasifikace, není rozřídění vedeno neefektivní (neinterpretací) snahou o vytvoření univerzálního popisného systému, nýbrž se stalo účinným prostředkem překvapivě poutavého výkladu, jenž v prvé řadě upozorňuje na mnohost konstrukčních a technologických řešení. Odlišnosti jsou rovnou měrou sledovány jak v chronologickém, tak v geografickém rámci. Text může posloužit pro rychlé seznámení s celkovou problematikou vypalování keramiky, kameniny či majoliky, stejně tak dobře uspokojí i čtenáře specialistu pátrajícího po konkrétních informacích a s povděkem využívajícího úctyhodný soupis citované literatury. Bilančně zaměřená stať zároveň upozorňuje na mezery současného stavu pramenné základny. Na první pohled vysoký počet 1055 pecí, o nichž A. Heege shromáždil údaje, se ale zúží na méně než čtvrtinu, pokud budeme evidovat pouze relativně dobře dochované, datovatelné a dokumentované objekty. Je smutné, že často ani novější vrocení publikace není zárukou adekvátní kresebné a fotografické dokumentace nálezové situace. Nelze proto neocenit mimořádně bohatý a velice názorný obrazový aparát (včetně dosud nezveřejněných snímků), který obsáhl celou řadu podstatných archeologických objevů ze sledovaných zemí. Jistěže bychom v tomto ohledu mohli autorovi vytknout, že scházejí např. některé zajímavé příklady z krajů severových. Německa (mj. výtečný kresebný záznam nálezové situace pece z lokality Belzig: *Biermann et al. 2001*), tím bychom ale posunuli naše hodnocení do roviny okrajových poznámek. Zastoupena je také historická ikonografie a dokumentace dodnes stojících hrnčírů.

Asi nejzajímavějším výsledkem široce pojatého a hutného přehledu se stalo kontrastní srovnání vývoje mezi záp. a vých. částí zvoleného území. A. Heege si je vědom významu takto zacíleného komparačního studia a postihuje řadu podstatných aspektů: Zhruba do 11. stol. udává rozdíl absence dokladů na východě. Počínaje 12. stol. se sice ve středním a vých. Německu uplatňují pece, jejichž původ můžeme hledat v sev. Porýní, nepřehlédneme ale, že na východě se zpravidla šířily konstrukčně jednodušší formy objektů. Rozdíly vyniknou zejména u zařízení, jež sloužila v dílnách produkujících kameninu. Pozoruhodně složitá a rozměrná pece z 13.–14. stol. prozkoumané v porýnských lokalitách pravděpodobně zůstaly tamním specifickým, přestože tzv. druhotná výrobní centra v Dolním Sasku a Hesensku takřka k nerozeznání napodobovala porýnskou kameninovou produkci. Nepřekvapuje, že s obdobím 12.–13. stol., do něhož náleží velká část registrovaných pozůstatků hrnčírů, se pojí jak bohatost rejstříku půdorysů i způsobů přívodu tepla do vypalovací komory (nápadné rozdíly jsou sledovatelné i v rámci jednotlivých dílenských areálů), tak výskyt konstrukčních řešení, která se v neměnné podobě objevují ve vzájemně vzdálených oblastech. K jednotlivým projevům hrnčírského řemesla údobí „transformace“ patří např. horizontální pece s jazykovitým soklem ve vypalovací komoře. Tyto objekty známe ze středního i vých. Německa, ale i z Dolního Rakouska a jižní Moravy. Snaha o objasnění vývojových tendencí 14.–15. stol. se paradoxně potýká s mnohem výraznějšími obtížemi, jež tkví ve značně nerovnoměrné pramenné evidenci. I když ani příklady raně novověkých pecí neskládají početný soubor, je zřejmé, že od 16. stol., kdy nastupují významné technologické inovace, se stírají ostré kontury mezi „vyspělostí“ vých. a záp. částí sledovaného území.

Chronologická šíře 22 dílčích „materiálových“ příspěvků sahá od karolinské epochy po moderní dobu. *Ch. Keller* (205–217), *J. Rücker* (219–223) a *U. Müssemeier* (225–233) zpravují o nálezech pecí z porýnských hrnčírů závěru 8.–10. století. V zásadě mohou podávat jen málo nových zjištění,

neboť podoba těchto zařízení vertikálního typu je snad bez výjimky uniformní. Jedná se o objekty, jejichž vypalovací komoru (kruhového až lehce oválného půdorysu) odděluje od topeniště horizontální rošt podpíraný masivním středovým sloupkem. Byť se hliněná přepážka jen velice vzácně dochová *in situ*, lze ji někdy dobře rekonstruovat podle zřícených torz ve výplni zapuštěných topných komor. Největší počet zařízení tohoto druhu registrujeme v dílenském areálu Brühl-Eckdorf, jehož výzkum započal již v letech 1968 a 1974. S výsledky tehdejších odkryvů seznamuje několik předběžných sdělení z pera W. Janssena, která jsou i dnes často citována. Počet odkrytých pecí (4 z karolinského období), situovaných těsně vedle sebe, jej vedl k odvážným úvahám o industriálním charakteru zdejší výroby. Tento závěr Ch. Keller reviduje na základě nově určené relativní datace Janssenem zkoumaných objektů. Podle keramiky ze zásypů topných komor dokládá, že vypalovací zařízení nesloužila současně (nejstarší zaniklo zřejmě na konci 8. stol., nejmladší minimálně o 100 let později). Tuto představu o poměrně skromně vybavené dílně v lokalitě Brühl-Eckdorf výrazně nemění ani nejnovější odkryv, díky němuž byly zachyceny další 3 pece (prezentuje J. Rücker). Přesto zřejmě nepochybně, pokud tomuto pracovišti přisoudíme nadregionální význam. Oporou daného předpokladu ovšem není poměrně vysoký, ale zavádějící počet nalezených pecí v jedné dílně, nýbrž nápadná regionální koncentrace takových lokalit v jižním okolí města Brühl a také distribuční mapa zde vyráběné tzv. badorfské a walberberské keramiky i řemeslná kvalita tohoto zboží.

Dosud málo poznaný vývoj porýnského hrnčířství 11.–12. stol. zásadním způsobem ozřejmuje nejnovější odkryv ve známé lokalitě Brühl-Pingsdorf, o němž referuje S. *Graßkamp* (235–244). (Dřívější výzkumy tamních hrnčiren a charakter příslušné keramické produkce důkladně pojednává M. *Sanke* 2002.) I zde starší etapu rozsáhlého hrnčířského centra reprezentují typické pece karolinského období. Tvar půdorysu mladších zařízení sice zůstává v podstatě shodný, zato registrujeme zásadní konstrukční změny. Buď se zcela odlišuje technologický postup vypalování – pece mají horizontální tah, nebo setrvává vertikální tah, i v takových případech je ale uspořádání topné komory na první pohled rozdílné (široký žlábek, jímž je vedeno teplo, středový sloupek jak obíhá, tak jej – nově – i protíná) a mění se též podoba roštu (perforovanou desku nahrazují obdélné pláty). Celková rekonstrukce horizontálních i vertikálních pecí z lokality Brühl-Pingsdorf je ztížena, neboť z vypalovacích komor se dochovala jen dna, naopak výrazněji zahluobené prostory některých topenišť i v době výzkumu zakrývaly jen málo poškozené tunelovité klenby. Představu o široké škále konstrukčních řešení pecí 11. stol. utvrzuje výzkum hrnčírny v belgické lokalitě Gesves-Mozet, jemuž se podrobně věnují S. *De Longueville* a J. *Plumier* (245–262). Odkryty zde byly tři vertikální pece oválného půdorysu, jejichž vypalovací komora byla zčásti zahluobena; díky tomu se v jednom případě takřka kompletně dochoval dělicí rošt, jenž spočíval na masivním podkovovitém soklu.

Poznatky o výjimečných technologických možnostech porýnských dílen 13.–14. stol. významně obohacuje C. *Ulbert* (329–338) v článku o pecích na výrobu tzv. protokameniny, objevených v historickém jádru města Brühl, které můžeme považovat za pomyslný svorník raně a vrcholně středověké výrobní tradice zdejšího prostředí (již jsme zmínili názvy dvou jeho předměstí /původně vesnic/, pro úplnost dodejme další, eponymní lokalitu Brühl-Badorf, kterou není třeba představovat). Autor pojednává o zařízeních horizontálního typu, jejichž topná i vypalovací část vytvářejí v půdorysu pravidelný ovál, přičemž předěl mezi komorami není patrný na vnějším obrysu objektu. Tyto pece se vyznačují hluboko (až 2,4 m) zapuštěným topeništěm zhruba kruhového tvaru, které je od vypalovací komory odděleno stupněm, na jehož hraně spočívá masivní hliněná mříž tlumící přímé působení plamenů. Skloněné dno vypalovací komory stoupá od dělicí mříže (z hloubky zhruba 1 m) až do úrovně okolního terénu. Proto jsou zadní partie pecí, kde patrně stál komín, zpravidla silně poničeny. Příspěvek C. *Ulberta* sice pouze v jediném případě předkládá dosud nezveřejněnou dokumentaci, právě tomuto objektu však náleží mimořádný význam, neboť jeho konstrukce se dochovala v jedinečném rozsahu. Např. výška torza dělicí mříže, jejíž existenci zpravidla dokládají pouze otisky či nevelké pozůstatky, tentokrát dosahuje 1 m. Tím ale zvláštnosti této pece nekončí, výjimečné je třeba dvoudílné členění vypalovací komory, která má půdorys ve tvaru osmičky. Dobře poznané pece z města Brühl patřily k běžnému vybavení i jiných porýnských výrobních center. V navazujícím článku publikuje U. *Francke* (339–344) analogii z neméně slavné lokality Siegburg. V jednodušší podobě se takovéto pece obje-

vují i v Dolním Sasku. S tamními příklady (datovanými do závěru 12. – 1. pol. 13. stol.) ze zaniklého sídliště Bengerode seznamuje *S. König* (359–365). I zde pece sloužily pravděpodobně k výrobě tzv. protokameniny. Obdobná, ovšem mnohem lépe dochovaná zařízení byla objevena hned v sousední „žijící“ vsi Fredelsloh. Zdejší dílna, jejíž výzkum podrobně prezentuje *P. Lönne* (367–374), již naplňovala vyšší technologické nároky – produkovala kameninu, která poskytuje datační oporu do doby kolem r. 1300. Ohromné množství výrobního odpadu ovšem výmluvně vypovídá o dávných nesnázích provázejících snahu o dosažení optimální teploty výpalu nádob se slutým střepem.

Konstrukční typ, k němuž náležejí pece zmíněné v předchozím odstavci, není vázán pouze na produkci kameniny, popř. zboží páleného za takřka obdobně vysokých teplot. Shodně členěná zařízení užívaná k výrobě běžné keramiky registrujeme např. v dnešním Sasku: *Ch. Ronnefeldt* (385–397) nás přivádí do hrnčírny na historickém předměstí Lipska, datované do 14.–15. stol.; *G. Unteidig* a *H. Muschter* (377–383) se zabývají nálezem pece z venkovské lokality Skoplau, kladeným do 14. věku. Chceme-li se hlouběji ponořit do studia dvoukomorových horizontálních pecí oválného půdorysu, musíme své zorné pole záhy značně rozšířit nejen co do geografického, ale i časového měřítká, a to až k samému závěru tzv. tradiční hrnčírské výroby v 19.–20. století. Novověké objekty se od těch nejstarších z 13. stol. sice odlišují druhem stavebních konstrukcí (surovou hlínu nahradily cihly), rozměry (postupně, zato výrazně se zvětšil objem vypalovací komory) a někdy i zapuštěním celého tělesa pece do podloží, avšak neměnné zůstaly dva určující znaky: půdorysné schéma i skloněné (směrem k topeništi) dno vypalovací komory. V literatuře se pro takto uspořádaná zařízení novověkého stáří vžil označení typ Frechen, odvozené z názvu města ležícího v dolním Porýní. Poznatky o tamních pecích z 19. stol., archeologicky zkoumaných či známých prostřednictvím původních stavebních plánů, shrnují *C. Ulbert* a *A. Kass* (415–422).

Několik příspěvků pojednává o novověkých objektech klasifikovaných jako vertikální pece typu Piccolpasso; jejich charakteristickým rysem je pravouhlý půdorys. V oblasti původu, v Itálii (název typu přebírá jméno italského autora traktátu o výrobě majoliky, sepsaného r. 1558), mají dlouhou tradici sahající až do antiky, v zaalpském prostředí se začínají objevovat teprve v době kolem r. 1500. Tehdy se podnětem k jejich šíření stalo zakládání nových dílen na výrobu majoliky v severozáp. Evropě. Výsledky výzkumu jednoho z těchto časných pracovišť v holandském městě Bergen op Zoom se staly předmětem článku *M. Vermuta* (263–277). V časovém odstupu (ne příliš výrazném) si pece daného typu pořizovali rovněž výrobci hrnčiny. Do této problematiky výrazně promlouvají studie badatelů ze Švýcarska, obsahující pečlivou archeologickou i stavebněhistorickou dokumentaci pecí situovaných přímo v obytných domech hrnčírů: *E. Roth Heege* (291–297) a *W. Wild* a *A. Tiziani* (299–308) pojednávají o dílnách ve městech Zug (z 2. pol. 16. stol.) a Winterthur (z 1. pol. 19. stol.), *A. Heege* (309–319) a *A.-M. Matter* (321–329) prezentují zaměření a snímky dodnes stojících objektů ve vsích Heimberg a Dällikon.

Český čtenář zahraniční literatury závidí množství dokladů hrnčírských pecí v zemích na Z od našich hranic a zároveň si uvědomuje mimořádně naléhavou nutnost podrobné, netrpělivě očekávané publikace výzkumu hrnčírů z předměstí Sezimova Ústí. Vždyť právě tato lokalita jako žádná jiná ve střední Evropě (snad s výjimkou výzkumu u nám. Republiky v Praze) nabízí možnost důkladně nahlédnout hned do několika dílen 15. století. Dnes můžeme využívat dokumentaci pecí ze Sezimova Ústí alespoň v redukované formě – zejm. celkové plánky jednotlivých usedlostí (*Richter – Krajíc 2001*). Jedná se o jednoduchá jednokomorová zařízení, která na území dnešního Německa asi neregistrujeme. Tento jev zřejmě není zapříčiněn rozdílným stavem pramenné evidence, neboť tyto prosté pece známe v Čechách již z 2. pol. 13. stol. (*Richter 1994*), přičemž ani k nim na Z (včetně oblasti nazývané *Germania Slavica*) neshledáváme soudobé protějšky, a to navzdory bohatosti tamějších dokladů. Analogické zařízení ovšem nacházíme třeba v Elblágu (podle dendrodat kladené do 70.–80. let 13. stol.: *Marcinkowski 2003*). Můžeme tedy konstatovat, že v zemích vých. části střední Evropy nejsou výrazné proměny hrnčírského zboží ve 2.–3. třetině 13. stol. nutně provázeny přejímáním vyhraněných technologických zařízení – horizontálních dvoukomorových pecí s přepážkou mezi topeništěm a vypalovací částí, kterou často člení jazykovitý sokl. Vývojové tendence však pochopitelně nelze postihnout paušální charakteristikou: třeba z jižní Moravy (*Galuska 2003*) a Dolního Rakouska (*Breibert et al. 2007*) známe zařízení, o jejichž západním původu není pochyb.

S přibývajícím poznatky o hrnčířských pecích je stále zřetelnější, že tato problematika patří k těm nejzávažnějším tématům archeologie středověku a novověku. Vždyť řešení zásadních otázek vývoje historických řemesel závisí velkou měrou právě na výpovědi hmotných pramenů. Snad se kupř. publikační zhodnocení hrnčířských pecí odkrytých u nám. Republiky v Praze stane v dohledné době jednou z priorit jejich objevitelů. Dokud totiž nebudou třeba mimořádné nálezy adekvátně zveřejněny, nelze je považovat za zachráněné, navzdory jakkoli pečlivému terénnímu výzkumu.

Jan Kypka

Literatura

- Biermann, F. – Gebuhr, R. – Erlenkeuser, H. – Riederer, J. – Schnepf, E. 2001: Ein mittelalterlicher Töpferöfen aus Belzig im Fläming. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 29, 113–170.
- Breibert, W. – Kreitner, T. – Schmütsberger, O. – Zimmermann, U. 2007: Römische Gräberstraße und mittelalterliches Handwerksviertel am Ufer der Donau. Vorbericht über die archäologischen Untersuchungen 2005/06 in der Schießstattgasse in Tulln. In: *Fundberichte aus Österreich* 45 (2006), Wien, 590–620.
- Galuška, L. 2003: Zaniklá hrnčířská pec středověkého Veligradu-Starého Města – důsledek vpádu Matouše Čáka Trenčianského na Moravu roku 1315?. *Archaeologia historica* 28, 591–609.
- Marcinkowski, M. 2003: Średniowieczny warsztat garncarski ze Starego Miasta w Elblągu. *Pomorania Antiqua* 19, 193–249.
- Richter, M. 1994: Hrnčířská pec ze Starého Mýta (k otázce počátků vrcholně středověké keramiky). In: *Mediaevalia archaeologica Bohemica* 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, Praha, 145–157.
- Richter, M. – Krajčíc, R. 2001: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor.
- Sanke, M. 2002: Die mittelalterliche Keramikproduktion in Brühl-Pingsdorf. Mainz.

Douglass W. Bailey: Prehistoric Figurines. Representation and corporeality in the Neolithic. Routledge, New York 2005. ISBN 0-415-33151-X (hbk), ISBN 0-415-33152-8 (pbk). 243 str.

Kniha je rozdělena do devíti kapitol; tři vycházejí z případových studií náleзовých kontextů nejvýznamnějších kulturních komplexů období středního neolitu na Balkáně, šest kapitol je analytických, logicky propojených tak, že po každé případové studii následuje její velmi pečlivý rozbor.

V první kapitole je podrobně rozebrán současný stav poznání fenoménu figurálních plastik, které jsou interpretovány – jak autor poznamenává – v mnoha ohledech anekdoticky jako panenky, hračky, magické předměty, pohřební výbava pro posmrtný život, sexuální pomůcky, symboly plodnosti, fetiše, talismany, rituální předměty, pubescentní modely, votivní artefakty, předměty používané při iniciačních obřadech nebo dokonce jako „symboly“ k vyjádření teritoriálnosti komunity nebo individuální/skupinové identity. Z této široké škály výkladů vyvstává otázka, zda je možné (a jestli vůbec) k tomuto druhu archeologického pramene vztáhnout konkrétní funkci. Kromě toho mnohé dosavadní interpretace jsou účelově zjednodušovány, východiska bývají jednoznačná a bez jakýchkoliv podnětů k smyslu-

plnému rozvíjení diskursu. Vyloučením diskusní platformy nad alternativními úhly pohledu se cíleně zužuje prostor pro případnou polemiku či komentáře (*Káčerik 2008*).

Literatura o figurální plastice je plná vyčerpávající deskripce včetně uvádění rozměrů těch částí, které se nedochovaly. Jejich chybějící konce jsou intuitivně rekonstruovány, jakoby při popisu artefaktů ani nebyl brán zřetel na formující vlivy rozličných transformačních procesů. Bailey si v tomto momentu klade řečnickou otázku, zda takový precizně vypracovaný postup přináší nějakou novou kvalitu jak v rovině dnes již nepřehledné řady chronologicko-typologických schémat, tak v rovině interpretační. V otázkách týkajících se genderové klasifikace jsou mnohé závěry podle autora chybné a scestné. Neplatí, že všechny plastiky jednoduše zobrazují muže nebo ženy. Proporční poměr je v tomto ohledu mnohem komplikovanější, protože jsou známy také plastiky bez jednoznačné genderové determinace. Některé miniatury mají znaky obojího pohlaví a evokují bytosti hermafroditní, jiné naopak sexuálně identifikovatelné znaky postrádají. Tento úhel pohledu je podstatně ovlivněn naším moderním vnímáním, které ostře rozlišuje mezi jednotlivými genderovými kategoriemi. Důsledkem

potom je, že dochází k deformaci chápání pravěké společnosti a *de facto* také k negaci její komplexnosti a dynamičnosti.

Druhá kapitola se zabývá pojmy jako velikost a redukce. Bailey operuje se systémem vztahovosti velikosti lidského těla vůči okolí. Člověk je vnímán jako centrální parametr, s jehož pomocí jsou poměřovány věci kolem nás jako menší/větší. Vztah velikosti mezi člověkem a zmenšenou antropomorfní plastikou je určen redukcí srovnávané věci. Tento proces probíhá do takové míry, aby se mohl pozorovatel zmocnit plastiky metafyzicky a diktovat tak veškeré prostorové vztahy mezi ním a plastikou.

Bailey rozlišuje mezi pojmy model a miniatura. Model je reprodukcí originálu ve zmenšené podobě, přičemž při měření byla získána veškerá exaktní data týkající se rozměrů originálu. Naproti tomu miniatura neusiluje o maximum detailů, ačkoli základní vlastností zůstává redukce výchozího stavu. Při vzniku miniatury se významně uplatňuje proces abstrakce, během něhož dochází k výběru signifikantních vlastností. Pozorovatelé takové miniatury se nabízejí široké spektrum neomezených možností, jak ji vizuálně vnímat a chápat. V podstatě je možné tvrdit, že v případě miniatur může být mentálních obrazů tolik, kolik je na světě lidí, a přitom všechny mohou mít stejnou vypovídací hodnotu.

Autor se zmiňuje také o výsledcích psychologického experimentálního výzkumu, který byl zaměřen na lidskou percepci různě velkých objektů fyzického světa. Pokud je před pozorovatele instalována zmenšenina např. místnosti, pozorovatel se začne behaviorálně projevovat odlišně, začne jinak vnímat čas. Experimentálními pokusy bylo zjištěno, že v případě zmenšeného modelu se v lidském mozku odehrává přenos vzruchů daleko rychleji a intenzivněji. Tento „zákon“ platí i opačně, tzn. čím většími předměty v okolí je jedinec obklopen, tím pomaleji jeho mozek pracuje, ale – paradoxně – tím „rychleji“ čas ubíhá. Redukce prostoru podmiňuje redukci času. Aplikujeme-li tento poznatek na neolitické figurální umění, je možné, že neolitik při tvorbě a manipulaci s plastikami zažíval podobné duševní procesy.

Práce D. W. Baileyho je obdivuhodná i v dalším ohledu, který se týká kvalitativního rozdílu ve vnímání konkrétní neolitické trojrozměrné plastiky buď prostým pozorováním, anebo dotýkáním se předmětu. Tyto postřehy se zdají být triviální, přesto stojí za připomenutí. Během pozorování objektů kolem nás si v závislosti na blízkosti či vzdálenosti vytváříme ke všem živým a neživým objektům různé vztahy. Hlavním faktorem při pozorování je právě vzdálenost k pozorovanému a ta je také formující

při vnímání okolí. Při fyzické manipulaci s trojrozměrnou plastikou je tomu jinak, člověk proniká do jeho bezprostředního prostoru. Moc a kouzlo takového intimního prostoru vyvolávají celou řadu otázek, které se týkají praktické funkce, společenského významu a symbolického smyslu.

Bailey postupuje v úvahách ještě o krok dále, když se zmiňuje o dalším kvalitativním rozdílu mezi dvojrozměrným a trojrozměrným předmětem. Jako příklad dvojrozměrného předmětu uvádí obraz, na jehož plátno je možné se dívat ze všech úhlů. Avšak aby bylo obrazu správně porozuměno, jeho tvůrce autoritativně určuje perspektivu, z níž může být obraz správně „přečten“ a pochopen. V případě trojrozměrného objektu je dovoleno dívat se na ni ze všech stran. Divákovi sice nemůže nic uniknout, není mu ani nic skryto či utajeno, ale přesto není schopen podívat se na sochu jako na celek. Tento paradox kognitivních procesů Bailey nazývá „paradoxem porozumění“.

Ve třetí kapitole jsou zevrubně popsány nejdůležitější nálezové kontexty figurálního umění kulturního komplexu Hamangia (5250/5200–4550/4500 cal. BC). Autor zaujímá kritický postoj jak vůči nepřesně datovaným nálezovým kontextům, tak vůči nedostatku radiokarbonových dat. Zároveň se ale nedomnívá, že by preciznější nálezové okolnosti, dokonalejší datace atd. výrazně posunuly tradiční výklad založený na hledání nejrůznějších analogií napříč prostorem i časem.

Čtvrtou kapitolu prostupuje téma zobrazování a zdůrazňování sekundárních pohlavních znaků na figurálních plastikách. Tento úhel pohledu je snadno pochopitelný v rámci současného přístupu k sexualitě, a je proto také důkladně rozpracovaný v mnoha publikacích zaměřených na kult plodnosti a hojnosti. Autor si všímá tohoto jevu a neztotožňuje se s ním. Naopak vyzdvihuje jiné zajímavé nuance. Klade si otázku, proč takové množství neolitických plastik zobrazuje pouze ty části těla, které nějak souvisejí se sexualitou. Příměr nachází v pornografické branži, jejíž filozofie je založena právě na prezentaci vzhledu pohlavních orgánů; síla působení inkriminovaného výřezu těla automaticky spouští stimuly pracující s celou plejádou těch nejbujnějších a nejbizarnějších představ a fantazií.

Pátá kapitola je další z řady případových studií; pozornost je v ní věnována současnému stavu výzkumu kulturního komplexu Cucuteni-Tripolje (4500–3500 BC) s důrazem na výskyt antropomorfních plastik. Autor doporučuje řešit problematiku interpretace (post)depozicičních procesů, které formovaly ukládání odpadu (většně fragmentů plastik). Navrhuje zachovat – dalo by se říci – téměř rigorózní

ní metodiku, která by vedla k soudům s víceméně otevřeným koncem. V mnoha evidovaných případech není totiž rozhodnutelné, zda je vůbec možné ztotožnit konkrétní nález s určitým druhem rituálního chování. Jestliže se přesto činí všeobecné závěry s univerzální platností, bývají takové výsledky nepodložené a mnohdy zavádějící.

V šesté kapitole se autor zabývá problémem lidského vztahování se k fyzickému tělu. Dospívá k závěru, že lidská těla jsou měnící se a pohyblivé substance, které nelze jednoznačně definovat tak, aby mohly být bez jejich účasti v diskursu předem vyvozovány obecné soudy. Bailey tvrdí, že lidská těla (*físés*) nemají charakter univerzální, nýbrž specifický, a proto s nimi musí být také náležitě nakládáno. Jedině specifický historický kontext může přispět k interpretaci vnímání lidského těla, potažmo antropomorfních plastik.

Sedmá kapitola je založena na případové studii z prostředí kulturního komplexu v severořecké Thesálii. Interpretace antropomorfních plastik z této oblasti je komplikovaná přinejmenším ze tří důvodů. Tím prvním je fakt, že celková absolutní četnost figurálních plastik je vysoká. I v rámci jednoho sídelního areálu se plastiky nacházejí na několika místech aktivit současně. To samozřejmě ztěžuje identifikaci s konkrétním nálezovým kontextem. Druhým a třetím důvodem, majícím stejného jmenovatele – (post)depoziční procesy – je, že jen malý počet nálezu pochází z primárního odpadu a že většina plastik se dochovává ve fragmentárním stavu.

Bailey se v této kapitole ještě jednou vrací ke kultu plodnosti a hojnosti. Téma se často nekriticky přejímá od dob, kdy jej *M. Gimbutas* (1989) velkolepě uvedla do literatury. Tento tradiční a v mnoha ohledech rigidní přístup D. W. Bailey nesdílí a proponuje místo toho postoj opřený o relevantní argumenty. Domnívá se, že zdůrazněné sexuální prvky na antropomorfních plastikách mohou představovat mnohem komplexnější poselství, jehož výklad lze hledat hlouběji v dimenzi smyslové. Má na mysli perspektivu, která souvisí s pojmy početí a narození dítěte a která je spojena spíše s pocity bolesti a radosti než s představou omezenou jen na sexuální funkci pohlavních orgánů.

V závěru knihy Bailey zaujímá syntetizující stanovisko týkající se funkcionalistického přístupu k neolitickým plastikám. Jeho postoj zůstává poněkud rezervovaný k multifunkcionalitě tak často frekvencované v literatuře. Na druhou stranu autor připouští, že nelze apriori vyloučit žádnou z možných (i nemožných; pozn. A. K.) funkcí přiřčených neolitickým figurálním plastikám. Vzhledem k nedostatku věrohodných nálezových okolností totiž

nelze určit, v jakých kontextech a souvislostech mohly miniatury fungovat. Celý cyklus otázek a odpovědí pak Bailey uzavírá slovy: „Čím více se díváme (na lidskou figurální plastiku, pozn. A. K.) a čím blíže ji zkoumáme, tím jsme nejistější, když o ní přemýšlíme, a tím více otázek se kolem ní vynořuje“.

Publikace je netradičním a inspirujícím pokusem o analýzu interpretace figurálních antropomorfních plastik neolitu jihových. Evropy. Autor analyzuje současný stav interpretace figurálního umění, který je příznačný monotematicností představy *Velké Bohyně Matky* zdůrazňující sexuální atributy plodnosti a hojnosti (*Čižmář 2008; Whitehouse 2006*). K této silně zakořeněné a již několik desetiletí tradované koncepci *ideje vegetativních sil přírody* se autor staví konstruktivně kriticky. Originálním a inovativním způsobem předkládá možné interpretace neolitických figurálních plastik, přičemž adekvátní argumenty nachází na poli společenských věd orientovaných ke kulturní antropologii, psychologii a sociologii.

Aleš Kácerik

Literatura

- Čižmář, Z. ed. 2008:* Život a smrt v mladší době kamenné. Katalog výstavy. Brno.
- Gimbutas, M. 1989:* The Language of the Goddess: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization. London.
- Kácerik, A. 2008:* Neolitické zoomorfní plastiky z Libkovic u Mostu a možnosti jejich relevantní interpretace. In: E. Černá – J. Kuljavceva Hlavová edd., Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003–2007. Sborník k životnímu jubileu Zdeňka Smrže, Most, 15–31.
- Whitehouse, R. 2006:* Gender Archaeology in Europe. In: S. Milledge Nelson ed., Handbook of Gender in Archaeology, Lanham – New York – Toronto – Oxford, 733–783.

I. Boháčová – L. Poláček Hrsg.: Burg – Vorkburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice 7. Brno 2008. 308 str.

Sborník věnovaný studiu tzv. vedlejších areálů mocenských center, označovaných jako předhradí a suburbia, obsahuje upravené verze referátů, které odezvěly 21.–23. května 2007 na konferenci v Mikulčicích, uspořádané v rámci řešení projektu GA ČR „Nerezidenční areály raně středověkých centrálních

ních aglomerací v Čechách a na Moravě“. Příspěvky, jež jsou dílem německých, polských, slovenských, zejména však českých a moravských archeologů, většinou prezentují stav poznání „vedlejších“ sídelních areálů významných středoevropských hradišť 9.–12. stol., přičemž některé z nich se zaměřují i na srovnání nerezidenční a rezidenční části lokality.

D. Kalhous: Suburbium als Phänomen der frühmittelalterlichen Schriftquellen, s. 19–26. Pohled historika na význam slova „suburbium“ na základě rozboru písemných pramenů 10. stol. z území bývalé karolinské říše. Poukazuje na dva významy tohoto termínu. V užším slova smyslu suburbium představuje prostor hned za městskými hradbami, jenž mohl být i opevněn, tzn. v našem názorovém prostředí by šlo o bezprostřední okolí hradu. V širším slova smyslu pak označuje celou oblast, jež byla hradu správně podřízena.

E. Gringmuth-Dallner: „Nebenareale“ als Standorte für die Landwirtschaft?, s. 27–34. Lze na základě dosavadních poznatků stanovit, že tzv. vedlejší areály raně středověkých mocenských center byly využívány k zemědělství? Samotné nálezy zemědělských nástrojů nejsou vždy dokladem zemědělské produkce. Topografie nálezů proto nedovoluje přímé závěry o její lokalizaci. Nálezová situace velkoplošně zkoumaných Mikulčic, Pohanska u Břeclavi, Klučova, Tilledy, Gebesee či Ostrova Lednického ukazuje, že „vedlejší areály“ nehrály v provozování zemědělské činnosti žádnou významnou roli. Tu zřejmě plnily vesnice v zázemí opevněných center. Lze to však archeologicky potvrdit?

F. Biermann: Mittelslawische Vorkurgsiedlungen (9./10. Jahrhundert) im nördlichen elbslawischen Gebiet – Gestalt und Funktion, 35–77. Autor předkládá výsledky archeologického výzkumu 36 předhradních sídlišť z 9. a 10. stol., odkrytých v severových. Německu mezi Labem a Odrou (vých. Holštýnsko, Meklenbursko, Přední Pomořansko, Braniborsko). Oproti termínu předhradí (*Vorburg*), jenž označuje mohutnou hradbu a příkopem opevněný areál přiléhající k hradu a tvořící jeho integrální součást, předhradní sídliště (*Vorkurgsiedlung*) autor definuje jako neopevněnou nebo jen lehce opevněnou sídlištní zástavbu situovanou izolovaně v předpolí hradu. V rámci širšího geografického srovnání prezentovaných sídlištních struktur pak vedle jejich vnitřního prostorového uspořádání a stavebních forem domů sleduje především otázku jejich funkčního využití. V naprosté většině se předhradní sídliště 9. a 10. stol. v severových. části Německa svou vnitřní strukturou (buď pravidelně uspořádanou, nebo bez jakékoliv strukturovanosti) a typu sídlištních objektů neliší od otevřených síd-

lišť. Stejná byla i jejich funkce: zásobovat elitu žijící na hradě. Jen výjimečně funkce předhradních sídlišť souvisela s kultem (Gross Raden, Spandau). Poněkud odlišné jsou však oblasti na severu, kde byly rozpoznány doklady neagrární výroby a obchodu, související s hospodářským rozkvětem přímořských lokalit. V ekonomických aspektech jsou tak zjevné regionální rozdíly mezi pokročilejším severem a méně rozvinutým jihem sledovaného území.

D. Banaszak – A. Tabaka: Der Siedlungskomplex des mittelalterlichen Zentrums auf der Insel Ostrów Lednicki, s. 79–90. Shrnutí hlavních výsledků dlouhodobého výzkumu jedné z prvních rezidenčních piastovských panovníků, jejíž počátky sahají do 1. pol. 10. století. Autoři charakterizují základní vývojové etapy raně středověkého osídlení a opevnění včetně sakrální a profánní architektury centrálního hradu a jeho předhradí na Ostrově Lednickém, vymezují jeho suburbium, sestávající z osad rozložených na březích jezera Lednica a zmiňují i jeho staršího předchůdce z přelomu 9. a 10. stol., hradiště Moraczewo vzdálené 3 km od Ostrova.

P. Čech: Frühmittelalterliche pyrotechnologische Produktionsanlagen im Suburbium der Agglomeration von Žatec (Saaz) und die Chronologie der jung- und spätburgwallzeitlichen Keramik, s. 91–101. Záchraným výzkumem v prostoru podhradí raně středověkého Žatce byla zachycena řada zahloubených objektů, z nichž některé autor interpretuje jako pyrotechnologická zařízení (nevysvětluje však, proč popisované výrobní objekty, které podle pravidelného kruhovitěho půdorysu a červeně propálených stěn považuje za kovářské výhně, spojuje s výrobou železa, a nikoliv s jeho zpracováním). Dvě koncentrace těchto výrobních objektů poskytly početné soubory keramických nálezů s relativní chronologickou platností, přičemž denár Vratislava II. z období knížecí vlády (1061–1085) nalezený v obj. 62/03 byl využit pro rámcové absolutní datování. Keramiku autor srovnává s nálezy mincemi provázené sídlištní keramiky z prostoru centrálního hradu a datuje ji do 1. pol. 11. a celého 12. století. Dosavadní koncept typologicko-chronologického třídění žatecké keramiky (Žatec A–E) tak rozšiřuje o keramiku 12. stol. (Žatec F–G). Jsou však mince nalezené v sídlištních situacích patřičnou oporou pro absolutní datování keramického obsahu sídlištních objektů či vrstev?

I. Boháčová: The archaeology of the dawn of Prague, s. 103–119. Autorka se zde zabývá problematikou vývoje a prostorového členění levobřežního jádra pražské raně středověké aglomerace, přičemž zmiňuje i sídelní areály na pravém vltavském břehu. S prezentováním základní charakteristiky raně středověkého vývoje vymezených levobřežních sídel-

ních areálů (vnitřní areál: akropole = východní výspa hradčanského ostrohu; vnější areály: hradčanské předhradí = západní část hradčanského ostrohu, malostranské suburbium = severní část Malé Strany, rozšířená později o část jižní) nastiňuje možné řešení jejich spojitého vývoje. Této ústřední části příspěvku předchází popis tří nejstarších vývojových fází Pražského hradu, vymezených na základě nosných stratigrafických situací pomocí již dříve definovaných keramických horizontů. Nejstarší fáze spadá ještě do středohradištního období a zahrnuje dobu výstavby nejstarší dřevohliněné hradby na Pražském hradě, datované sérií dendrodat do intervalu 908–917 (keramické horizonty PHA–PHB1), nejmladší fáze spadá již plně do mladohradištního období a zahrnuje období zániku dřevohliněné hradby až do doby výstavby románského opevnění (keramický horizont PHC0). Tuto chronologii autorka posléze synchronizuje s vývojovými fázemi malostranského suburbia, především s jeho keramickými horizonty, definovanými J. Čihákovou. Prostřednictvím synchronizační tabulky předkládá hlavní závěry svého příspěvku *Pražský hrad a Malá Strana a problém synchronizace jejich vývoje*, předneseného v r. 2004 na konferenci v Bytomi a dosud nezveřejněného.

Autorčiny výsledky se v některých bodech interpretačního schématu rozcházejí se závěry I. Borkovského a J. Frolíka. Zejména se to týká prostorového členění hradčanského ostrohu a charakteristiky vývoje vymezených sídelních areálů. S Frolíkem se autorka rozchází v první řadě v interpretaci prostorového uspořádání hradištní plochy v nejstarší fázi vývoje Pražského hradu (dále PH). Shodují se ještě v názoru, že nejstarším fortifikačním prvkem byl nehluboký příčný příkop, jenž vymezoval prostor v rozsahu pozdější akropole. Podle J. Frolíka došlo zánikem nejstaršího příkopu k rozšíření osídlené plochy na celý pozdější hradní areál, následovalo založení kostela P. Marie knížetem Bořivojem a posléze byl jeho nástupcem Spytihněvem opevněn areál PH, členěný příčnou dřevohliněnou hradbou a hlubokým příkopem na akropoli a západní předhradí s kostelem P. Marie. Závěr o vytvoření celistvé, vnitřně nečleněné sídlištní plochy před vznikem kostela P. Marie opírá J. Frolík o nálezoitou situaci zkoumanou na přelomu r. 2001 a 2002 ve středním křídle PH, kde depresí po nejstarším příkopu a sídlištní situaci vně příkopu překrývala dle jeho tvrzení jednolitá navážka či planýrka, do níž byl založen plot ve směru S–J, tj. souběžně se zaniklým příkopem. Nicméně závěr o souvislém propojení hradištní plochy v době předcházející postavení kostela P. Marie i vybudování nejstarší dřevohliněné hradby nepova-

zuje J. Frolík za definitivní. Důvodem je absence datovacího materiálu ze sídlištní situace zachycené vně nejstaršího příkopu, kvůli níž nemůže vyloučit, že zachycené stopy sídlištních aktivit jsou současné s dobou fungování nejstaršího příkopu, příp. mohou tuto dobu i předcházet (Frolík 2006, 176). I. Boháčová dočasně scelení vnitřního a vnějšího areálu před výstavbou kostela P. Marie zásadně odmítá. Opírá se při tom o nálezoitou situaci v Severním traktu PH, kde výplň zaniklého nejstaršího příkopu tvořily vrstvy přírodního původu (podloží, půdní typ), které nepřesahovaly okraj příkopu. Zaniklý příkop zde bezprostředně překrývala dřevohliněná hradba, jejíž vrstvy přímo nasedaly na výplň příkopu. Oproti J. Frolíkovi, který zatím dokumentaci oné nálezoité situace ve středním křídle PH nezveřejnil, I. Boháčová svůj názor o existenci stabilní linie opevnění mezi akropolí a předhradím ve všech fázích raně středověkého vývoje PH dokládá kresebnou dokumentací řezu. Publikované dokumentaci lze vytknout jedině: řez protínající zbytky fortifikací mezi vnitřním a vnějším areálem (obr. 3A) je zrcadlově obrácený vůči (pod ním umístěnému) půdorysnému plánu téže nálezoité situace (obr. 3B). Podle uvedeného řezu tak vnější areál PH, oddělený od vnitřního dřevohliněnou hradbou a mohutným příkopem, zaujímá prostor východní výspy hradčanského ostrohu, kam ve skutečnosti náleží vnitřní areál s knížecí rezidencí, situovaný na komentovaném řezu do západní části hradní plochy.

Kromě odlišného názoru na prostorové uspořádání sídelní plochy v nejstarší fázi vývoje PH se I. Boháčová staví odmítavě i k tradičnímu předpokladu existence tzv. západního předhradí, ohraničeného na S i J svahy ostrožny, na V příčnou dřevohliněnou hradbou s příkopem a na Z příčnou přírodní roklí (mezi dnešním areálem PH a Hradčanským náměstím), která podle I. Borkovského měla být předělem mezi západním předhradím a osídlenou plochou vnějšího hradčanského areálu. Tuto roklí, jež figuruje na dobových vyobrazeních PH, nepovažuje I. Boháčová za geologicky prokázanou (byť ještě donedávna její existenci nezpochybňovala: Boháčová 2001, 181) a celou záp. část hradčanského ostrohu označuje jako hradčanské předhradí. Zatímco tak vých. ohraničení autorkou stanoveného hradčanského předhradí by stejně jako v případě I. Borkovským a J. Frolíkem předpokládaného západního předhradí tvořila příčná dřevohliněná hradba s příkopem, o případné linii hypotetického západního ohraničení hradčanského předhradí se lze jen dohadovat. Za doklad opevnění hradčanského předhradí autorka považuje blíže nespecifikované torzo opukové konstrukce, zachycené G. Dubskou

v nejnižší stratigrafické poloze na jižním svahu záp. části hradčanské ostrožny. Je však nález opukového torza dostačující pro vyslovení teorie o existenci velkého, opevněním chráněného (hradčanského) předhradí, jež zahrnovalo prostor tzv. západního předhradí PH a směrem na západ pak (neznámo jak velkou) zbyvající část hradčanského ostrohu? Pokud autorka předloží geologickou expertizu, že v místě linie mezi dnešním areálem Pražského hradu a Hradčanským náměstím nebyla v minulosti žádná přírodní rokle, získá teorie velkého *hradčanského předhradí* PH opodstatnění. Nicméně předpoklad, že tento areál byl opevněn, se tím nepotvrdí.

K. Tomková: Das nördliche und westliche Vorfeld der Prager Burg in archäologischen und schriftlichen Quellen, s. 121–131. Vývoj raně středověkého osídlení v severním a západním předpolí Pražského hradu člení autorka na základě archeologických pramenů do čtyř časových intervalů. Sídlištní aktivity jsou zde doloženy pro 6.–8. stol. a 11.–13. stol., pohřebiště pro konec 9. – poč. 10. stol., výrobní aktivity jen vzácně. Písemné prameny zachycují vývoj osídlení od sklonku 10. stol., odkdy zmiňují jednotlivé vsi a informují též o majetkových poměrech. Vedle panovníka jako vlastníci vystupují nejdříve břevnovský klášter, od 11. stol. pak vyšehradská kapitula. Zatímco na Z od Pražského hradu je se vznikem břevnovského a strahovského kláštera spojeno zakládání kostelů v 11.–12. stol., severním směrem není v tomto období existence kostelů doložena. Na otázku, zda území v sev. a záp. sousedství Pražského hradu plnilo roli „zázemí“, autorka odpovídá: „v zásadě ano, avšak s výhradami – ne celé a ne vždy“.

J. Mařík: The Early Medieval agglomeration of Libice – on the quest of suburbium, s. 133–141. Autor srovnává hustotu raně středověkého osídlení v opevněné části libické sídelní aglomerace, členěné na akropoli a předhradí, a spolu s tím sleduje rozsah a charakter neopevněné části aglomerace, tj. sídliště a pohřebiště na pravém břehu Cidliny, pohřebiště na katastru sousedního Kanína a sídliště obklopená říční nivou. Oproti závěrům archeologického výzkumu z let 1943–1953 a 1967–1973, že vých. část akropole (v českém souhrnu článku se chybně uvádí „západní část“) byla sídlem i místem posledního odporu vládnoucí elity, zatímco zbyvající větší část vnitřního hradiště zůstala s největší pravděpodobností neosídlena, nedávný nedestruktivní průzkum ukázal, že hustě osídlena byla zřejmě celá plocha akropole. Hustě osídlené bylo i celé předhradí, což prokázal výzkum vedený od r. 1974 J. Justovou-Princovou. Mimo opevněný areál bylo osídlení nevýrazné – zjištěna jen 3–4 menší sídliště na pravém břehu

Cidliny. V rámci pokusu o sociální interpretaci jednotlivých částí libické sídelní aglomerace autor uvádí, že na akropoli pohřbívali příslušníci elity, převážná část obyvatel hradiště však své mrtvé ukládala mimo opevněný areál, na kanínské pohřebiště, kde vedle bohatě vybavených hrobů byly i hroby s ledabyly pohozenou kostrou. J. Mařík se domnívá, že na katastru Kanín byli pohřbeni lidé žijící jak na předhradí, tak na akropoli, tam ovšem mimo sídlo vládnoucí elity. Počet hrobů a venkovský charakter pohřebiště na pravém břehu Cidliny pak nasvědčuje tomu, že zde pohřbívali lidé z oněch 3–4 usedlostí.

R. Bláha – J. Sigl: Die frühmittelalterliche Siedlungsagglomeration in Hradec Králové, s. 144–148. Stručný přehled vývoje raně středověké sídelní aglomerace na území dnešního města Hradec Králové, kde bylo nejdříve v 9. stol. opevněn návrší nad soutokem Labe a Orlice a teprve někdy v 11.–12. stol. se z něj vydělila opevněná akropole – přítomnost elity však nebyla zatím doložena. O zástavbě na vzniklém předhradí se neví nic bližšího. Z podhradí pod vyvýšeným opevněným areálem pocházejí jen doklady pohřebních aktivit, datované do 9. nebo 10. století.

D. Zapletalová: Die Problematik der Lage der Machtzentren und ihrer Nebenareale im Rahmen des frühmittelalterlichen Brno und dessen Umgebung, s. 149–168. Příspěvek týkající se především poznání polohy a nejbližšího zázemí údělného přemyslovského hradu Brno se zabývá i otázkou jeho možného předchůdce v „blučinské oblasti“, a zejména otázkou vzniku a zániku starobrněnského hradu a jeho vztahu k pozdějšímu královskému městu. Hrad brněnských údělníků 11. a 12. stol. je dnes lokalizován do nížinné polohy na Starém Brně. Jeho počátky jsou kladeny do 1. pol. 11. stol. a spojovány s vládou knížete Břetislava I. Doba snižování významu hradu a jeho zániku není přesně stanovena. Předpokládáný násilný zánik přemyslovského hradu je spojován s válečnými událostmi v 70.–80. letech 12. stol., příp. již ve 40. letech 12. století. Autorka předpokládá, že následkem zničení starobrněnského hradu došlo k osídlení míst pozdějšího města. Předlokační sídliště hledá na Petrově a pod ním, kam hypoteticky přemísťuje přemyslovskou rezidenci a hradecký trh. Dodejme, že existuje také názor (zastávány např. R. Procházkou), že k osídlování Petrova a jeho okolí došlo již v době existence starobrněnského hradu, a to někdy ve 12. stol. v souvislosti s utvářením jeho podhradí. Po násilném zániku přemyslovského hradu se k Petrovu přemísťovalo pouze těžiště osídlení.

L. Galuška: Die grossmährische Siedlungsagglomeration Staré Město – Uherské Hradiště und

das Problem ihrer Gliederung anhand der Befestigungen, s. 169–178. Staroměstsko-uherskohradištská raně středověká sídelní aglomerace, rozprostírající se po obou březích řeky Moravy na ploše okolo 300 ha, sestává ze tří částí: Staré Město, „Rybárny“ a „ostrov sv. Jiří“. Tradičně je k aglomeraci přičleňována i lokalita Uherské Hradiště – Sady „Špitálky“, ležící jihovýchodně od ostrova sv. Jiří, i když územní spojitost této vyvýšeniny se sídelní aglomerací není prokázána. Autor článku polemizuje s názorem vysloveným R. Snášilem, že v severní části ostrova sv. Jiří se rozkládal hrad s funkcí mocensko-správního centra, v jižní části ostrova leželo jižní předhradí, přes řeku Moravu v poloze „Rybárny“ se nacházelo severní předhradí a v místech dnešního Starého Města podhradí. Na základě nedávného výzkumu L. Galuška popírá přítomnost hradby na ostrově sv. Jiří, a odmítá proto považovat ostrov sv. Jiří za centrální sídlo vládců zdejší aglomerace. Doklady opevnění shledává kromě polohy „Rybárny“ jen na území Starého Města, čímž zpochybňuje další Snášilovu interpretaci, označující Staré Město za podhradí. Naopak v areálu „Na Dědině“ u kostela sv. Michala ve Starém Městě, kde byly odkryty pozůstatky kamenné stavby palácového typu a základy rotundy sv. Michala, spatřuje Galuška mocenské ústředí zdejší nobility. Nicméně označit některý z areálů staroměstsko-uherskohradištské sídelní aglomerace za hrad a jiný za předhradí či podhradí se prozatím neodvažuje.

M. Hladík – M. Mazuch – L. Poláček: Das Suburbium des Burgwalls von Mikulčice und seine Bedeutung in der Struktur des Siedlungskomplexes, s. 179–212. Jako suburbium (podhradí) mocenského centra v Mikulčicích je označeno území bezprostředně přiléhající k opevněnému jádru (akropole a předhradí) a ohraničené pomyslným kruhem o poloměru 700 m kolem středu aglomerace. Kolem podhradí, jež postrádá průkazné doklady opevnění, se rozkládala další zóna rozptýlených sídlišť a pohřebišť, označená jako zázemí. Osídlení podhradí se soustředilo v souvislém pásu kolem opevněného jádra aglomerace (výjimku tvoří jen okolí X. kostela) – k zakládání sídlišť byly vyhledávány polohy přiléhající k hradu, přičemž byly upřednostňovány areály s vyšší nadm. výškou. Z hlediska vývoje a intenzity osídlení se výrazně odlišují dlouhodobě osídlené písčité dny „Kostelisko“ a „Těšický les“ od krátkodobě osídlených poloh na povodňových hlínách v severozáp., sev. a vých. podhradí. S výjimkou okolí X. kostela a vrcholových částí dun „Kostelisko“ a „Těšický les“, kde se rozkládala pohřebišť, šlo primárně o obytné areály. Výrobní aktivity jsou zatím nejvýrazněji doloženy v severním pod-

hradí v podobě koncentrace železité strusky a tyglíků (doklady kovářství a kovolitectví jsou však i v jiných areálech, byť v podstatně menším zastoupení). V příspěvku je nadnesena i otázka funkce kostelů v podhradí, interpretace jejich hřbitovů a nekostelních pohřebišť. Existence velmožských sídel (dvorců), jejichž součástí tyto kostely mohly být, nebyla dosud archeologicky prokázána – prostor ke kladení takto orientovaných otázek zatím skýtá jen lépe prozkoumaný sídlištní útvar v okolí VII. kostela. Hlavním sdělením referovaného příspěvku jsou tři detailněji zpracované okruhy studia, které představují výsledky nejnovějšího bádání. Jde o areál severního podhradí (M. Mazuch), „Těšického lesa“ (M. Hladík) a „Štěpnice I“, především prostoru VII. kostela (L. Poláček). Zatímco severní podhradí je jedinou částí suburbia, která umožnila blíže sledovat strukturu a charakter sídlištní zástavby, „Těšický les“ poskytl ukázkou složitějšího sídlištního vývoje, pozorovaného na všech výraznějších dunách v podhradí (kromě nejrozsáhlejšího „Těšického lesa“ i na „Kostelisku“ a „Žabníku“) a projevujícího se střídáním sídlištních a pohřebních aktivit. Terénní výzkum v prostoru VII. kostela na duně „Štěpnice I“ pak přinesl nové podněty k řešení sporné otázky dvorců jako reprezentačních a hospodářských objektů velkomoravské aristokracie.

Z. Klanica: Zur Struktur des frühmittelalterlichen Zentrums in Mikulčice, s. 213–227. Článek Z. Klanici je poněkud konfrontační. Autor se především vyslovuje proti stávajícímu prostorovému členění a označení vymezených částí mikulčické sídelní aglomerace. Současná terminologie podle něj nevystihuje jejich postavení ve struktuře osídlení (zvláště termín „akropole“ pokládá za zveličený) a navrhuje vrátit se k původní topografii zaznamenané I. L. Červinkou a převzaté kromě něj již J. Poulíkem, jenž však názvy některých míst (např. Trapíkova) špatně lokalizoval. Právě poloha Trapíkov, v současnosti považovaná za předhradí, je hlavním předmětem Klanicových námitek. Trapíkov totiž nepovažuje za předhradí hlavního mikulčického hradu, neboť v této poloze odkryté opevněné osídlení existovalo podle něj v 8. stol., a nikoliv pak v době, kdy byla opevněna akropole (horní a dolní část Valů – dle Klanicovy terminologie) a k sakrálním účelům sloužila trojlodní bazilika. Kromě Trapíkova se Klanica zmiňuje i o poloze Kostelisko, kde v souvislosti s existencí kruhového příkopu předpokládá kultovní místo. Je třeba dodat, že ke Klanicovu článku je připojena poznámka redakce, která upozorňuje, že některá autorova tvrzení nejsou podpořena kritickou analýzou archeologických pramenů (týká se to např. otázek sídlištního vývoje

a funkce předhradí, datování opevnění a interpretace tzv. pohanského kultovního objektu).

P. Dresler – J. Macháček – R. Přichystalová: Die Vorkurgen des frühmittelalterlichen Zentralortes in Pohansko bei Břeclav, s. 229–270. Autoři pojednávají o struktuře osídlení na tzv. Severovýchodním, zejména však na tzv. Jižním předhradí velkomoravské sídelní aglomerace Pohansko u Břeclavi. Zatímco na Severových. předhradí, jež se rozkládá na ploše 2,7 ha, bylo prozkoumáno 120 sídlištních objektů a 50 kostrových hrobů, na Jižním předhradí, zaujímajícím 21 ha, bylo odkryto 480 sídlištních objektů a 205 kostrových hrobů. Byť se v případě Severových. předhradí někdy hovoří o koncentraci řemeslné výroby, k bližšímu vyjádření k významu a funkci tohoto areálu zatím nedošlo. Lépe je známo Jižní předhradí. Vyhodnocení jeho funkce a významu, provedené za pomoci nových metodologických postupů, se opírá o srovnání osídlení na Jižním předhradí se sídlištní situací v prostoru tzv. Lesní školky a tzv. velmožského dvorce na Pohansku, příp. i v jiných raně středověkých lokalitách. Ze srovnání vyplynulo, že na Jižním předhradí aglomerace v Pohansku žili v 9. stol. především příslušníci vojenské posádky či širší družiny i se svými rodinami. Ke stejnému závěru dospěla již v r. 1992 J. Vignatiová. Závěrečným sdělením vůbec nejdelšího příspěvku ve sborníku tak je, že moderními metodologickými postupy (např. multivariační statistické analýzy či geografické informační systémy) byl potvrzen původní interpretační model.

G. Fusek: Die Nebenareale in der Struktur der grossmährischen Burgstadt von Nitra, s. 271–290. Autor oživuje diskusi o realnosti B. Chropovským před půlstoletím vykresleného obrazu velkomoravské Nitry jako mohutného mocenského centra tvořeného několika hradišti, z nichž poloha na Martinském vrchu byla považována za rezidenci knížete Pribiny. První pochybnosti o polycentrickém modelu byly vysloveny na základě archeologických objevů v 90. letech 20. stol., které nepotvrdily existenci velkomoravských hradišt na Martinském vrchu, na Zoboru, v Dražovicích, na Borině a s největší pravděpodobností i na vrchu Lupka, kde bylo zjištěno pravěké hradiště, zatímco velkomoravský hrncířský areál a pohřebiště se nacházejí na jeho úpatí. V poslední době se ukazuje, že centrální postavení v rámci nitranské aglomerace měl ve velkomoravském období opevněný areál na kopci, kde ve vrcholném středověku vznikl hrad, přičemž hradiště v poloze Vršok, nacházející se v místě dnešního města Nitry, tvořilo jeho opevněné předhradí. Okolo opevněného předhradí se rozprostíralo neopevněné podhradí (nelze však prozatím říci, zda podhradí bylo kom-

paktně osídlené, nebo sestávalo z několika samostatných sídlištních jednotek). Tyto tři sídelní areály jsou označovány jako hradecké město. Jeho hospodářské zázemí tvořily osady rozložené po obou březích řeky Nitry, přičemž archeologicky lépe prozkoumané je levobřeží (sídliště Mikov dvor, Chrenová, Šindolka či hrncířský areál v poloze Lupka).

Příspěvky obsažené ve sborníku shrnují aktuální stav poznání tzv. vedlejších (nerezidenčních) areálů významných raně středověkých mocenských center, vybraných především z Čech a Moravy. Nabízí se tak srovnání míry zpracování a celkového poznání vnitřní struktury prezentovaných sídelních aglomerací. Zatímco dosud je velmi málo archeologických poznatků o opevněných předchůdcích středověkých měst Hradce Králové a Brna, většina prezentovaných lokalit je dlouhodobě systematicky zkoumaná a vyhodnocovaná, což vede k prohlubování poznatků, někdy i ke kritickým závěrům zpochybňujícím starší teorie, včetně těch o základním prostorovém členění lokality. Sborník přináší celou řadu podnětných zjištění, která jsou nepochybně přínosem pro detailnější poznávání struktury osídlení nerezidenčních areálů významných raně středověkých sídelních aglomerací ve střední Evropě.

A. Bartošková

Literatura

- Boháčová, I. 2001:* Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3, Praha, 179–301.
Frolík, J. 2006: Pražský hrad v 9. a 10. století. In: *České země v raném středověku*, Praha, 175–192.

Dějiny staveb 2008. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtiněch konané ve dnech 28. 3.–30. 3. 2008. Plzeň 2008. 271 str.

Ve sborníku *Dějiny staveb* postupně přibývají články, které informují o výsledcích operativních stavebněhistorických průzkumů. Zveřejňovány jsou tak sice dílčí, mnohdy ale velmi cenné poznatky, jež jinak často zůstávají v šupličích badatelova stolu. K takovým příspěvkům patří např. sdělení *L. Augustinkové* (5–14) o objevu většího počtu gotických architektonických článků, druhotně užitých ve zdivu kostela sv. Jana Křtitele ve Velkých Albrechticích na Novojičínsku. Některé příspěvky vycházející z operativních průzkumů se ovšem vymykají z rámce prosté náleзовé zprávy. *J. Slavík* a *F. R. Václavík* (113–123) prezentují nákresy a snímky renesanční fasády válcové věže hradu Rychmburka na Chrudimsku, pořízené při její opravě, a uceleně se zabývají

jejím složitým vývojem. *R. Vrla* (237–248) se opětovně věnuje podobě východomoravského hradu Lukova, tentokrát předkládá podrobnou dokumentaci vstupní věže, vyhotovenou v průběhu záchranných stavebních prací. *J. Štětina* (59–65) se zabývá relikty zástavby středověkého hradu v Kroměříži, protnutými liniovým výkopem na zámeckém nádvoří.

Věžový palác tvrze v Týnci nad Labem se v důsledku dlouhodobé absence údržby postupně rozpadá. *M. Rykl a P. Horský* (143–154) proto provedli jeho důkladný průzkum spojený s detailní dokumentací. Z typologického hlediska se jedná o poměrně rozšířený dvoudílný objekt, pozoruhodné jsou stavební detaily světnice s charakteristickou pyramidovou sestavou okenních otvorů, avšak bez obvyklé výdřevy interiéru. Datování prvotní etapy lze vzhledem k nedostatku pevných opor vložit jen volně do 2. pol. 15. století. Při barokní přestavbě v 90. letech 17. stol. byly zčásti změněny úrovně stropů. Zatímco spodní podlaží začala sloužit jako sýpka, nejvyšší patro zůstalo obytné a nově bylo opatřeno dřevěným ochozem. Pokud bychom neznali dendrodata, nejspíše bychom zřízení ochozu chybně pokládali za doklad pozdně gotické či raně renesanční přestavby. Vzezření stavby si totiž udržuje podobu středověké tvrze. Autoři upozorňují na obdobné objekty, zejm. na tzv. Goltzovu tvrz v Golčově Jeníkově, vystavěnou v l. 1650–1653 v historizující formě s výraznými, ale nefunkčními obrannými prvky. Rozbor písemných pramenů poskytl jméno původce barokní přestavby týnecké tvrze, jímž byl fořtmistr pardubického a smrkovského panství, jenž v Týnci držel i obytný dům na náměstí. V osobě stavebníka se výmluvně odrážejí ambice majetných nobilitovaných úředníků, kteří se chtěli životním stylem okázale reprezentovat coby urozené osoby. Týnecký objekt je zajímavý i tím, že jeho barokní etapa v názorné podobě uchovává v podstatě středověké dispoziční řešení.

Zvýšenou pozornost si zasluhuje obsáhlý článek *K. Kibice ml.* (75–90) o čtveřici raně gotických kostelů s chórovou věží na klášterství sedleckých cisterciáků. Původní hmotové proporce zůstaly nezměněny pouze u kostela sv. Kateřiny ve stejnojmenné vsi, který připomíná spíše tvrz než svatostánek. Kostely ve Svatém Mikuláši, Rohozci a Církvicích byly výrazně přestavěny, leč ve více či méně autentické podobě se dochovaly jejich presbytáře. Jak bývá u autora zvykem, čtenář získá o pojednávaných objektech dobrou představu díky preciznímu popisu i bohaté kresebné a fotografické dokumentaci. Ač stavby náležejí jednomu typu a vznikly v krátkém časovém rozpětí, vzájemně se výrazně liší komuni-

kačním řešením vztahu loď – věž. Autora zaujala situace zachycená na mapách stabilního katastru: tři kostely se nacházejí zhruba uprostřed vsi s parcelním uspořádáním na pomezí ulicové a návěsní dispozice; její podélnou osu kopíruje tentýž potok, jehož průběh má pouze jediný ohyb, právě v němž se vždy nachází kostel. Jde nepochybně o výsledky regulace potoka, otázkou však zůstává, zda k ní došlo už v době vysazení vsi, kdy pravděpodobně vznikly i zdejší kostely.

Jan Kypka

Václav Furmánek – Klára Marková: Včelince. Archív dávnej minulosti. Archeologické pamätníky Slovenska 9. Archeologický ústav SAV, Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-09-3. 131 str.

Další svazek v rámci publikační řady, kterou vydávají slovenští kolegové, je věnována obci Včelince nedaleko Rimavské Soboty. Už v r. 1908 zde byl proveden odborný archeologický výzkum halštatské mohyly, z přibližně stejné doby pocházejí i první nálezy artefaktů komplexu jihovýchodních popelnicových polí a bohatý depot z přelomu starší a střední doby bronzové. Hlavní období archeologických výzkumů započalo ovšem až v poslední čtvrtině minulého století. Mezi nejdůležitější zjištění patří objev sídliště tellového typu, které existovalo v podstatě po celou dobu bronzovou. Asi proto je také době bronzové v publikaci věnována největší pozornost. Protože však archeologické nálezy z katastru obce dokládají osídlení téměř ve všech úsecích pravěku i raného středověku, má čtenář možnost seznámit se s obecnými rysy jednotlivých období i s konkrétními nálezy a interpretacemi.

Publikace V. Furmánka a K. Markové není směřována na úzce omezenou skupinu příjemců. Zájemce o archeologii v ní může získat základní přehled o pravěkých dějinách Slovenska, které jsou velmi stručně, ale přitom výstižně nastíněny v jednotlivých kapitolách. Publikace ale zaujme i mnohé z těch, kteří mají k dané obci či regionu osobní vztah. A současně je užitečná i pro odborníky, neboť přináší výběrovou obrazovou dokumentaci získaných pramenů. Všem, laikům i poučeným zájemcům, je kniha jistě plně srozumitelná, přitom ji nelze vnímat jako populárně vědeckou. Spíše je třeba charakterizovat ji jako vědeckou publikaci koncipovanou pro širokou veřejnost. Jestliže dnes mluvíme o 2. modu vědy, o aplikovaných výstupech a směřování vědy k jejím uživatelům, potom jsou svazky podobného typu, ve slovenské archeologii zřetelně početnější než v české, velmi důležité.

L. Jiráň

Gerson H. Jeute – Jens Schneeweiß – Claudia Theune Hrsg.: aedificatio terrae. Beiträge zur Umwelt- und Siedlungsarchäologie Mitteleuropas. Festschrift für Eike Gringmuth-Dallmer zum 65. Geburtstag. Internationale Archäologie – Studia honoraria 26. Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf. 2007. 388 str.

Jubilanta není třeba představovat, věhlas si získal díky mnoha nesporně průkopnickým studiím, které položily základ současnému výzkumu středověkého venkovského osídlení oblasti *Germania Slavica*. Společně jim je úsilí o mezioborový přesah, a také vzácný cit pro výběr podstatných otázek a témat. Všeobecně ale není známo, že E. Gringmuth-Dallmer dává příklad nejen na poli vědy. V 90. letech spolu se svojí rodinou pomáhal s nevšedním nasazením bosenským uprchlíkům, kteří našli dočasně útočiště v Berlíně při jednom z tamních evangelických sborů. Na tento a další jubilatovy osudy vzpomíná na úvodních stranách sborníku farář G. Thomas (15–19).

Procházíme-li českou literaturu, jen výjimečně objevíme odkaz na některý z textů E. Gringmuth-Dallmera. Takový výsledek nepřekvapí, vždyť stále trvá malý zájem o metodické podněty pocházející z „pozitivistického“ německého bádání. Do referovaného sborníku jako jediný český autor přispěl J. Klápště (229–238), ovšem právě on jubilatovy práce poměrně často uvádí. Jeho článek se zabývá obrazem raně středověké vesnice v archeologických pramenech z českých zemí, resp. stavem bádání – a nejde o potěšitelný pohled. Volně navazuje na text, v němž rovněž s bilanční perspektivou konfrontuje výpověď hmotných a písemných pramenů ve vztahu k řešení sídelně historických témat (*Klápště 2002*). Nyní si vybral dva problémové okruhy: vnitřní sídelní strukturu vesnic (resp. existenci usedlostí) a sociální stratifikaci venkovského obyvatelstva. Přestože na daná témata můžeme v podstatě jen spekulovat, je zapotřebí se k nim opět vrátit. Stále je totiž v literatuře běžně opakováno, že ve slovanské části Evropy existovala mezi 6. a 12. stol. jakási egalitární venkovská společnost – obecina. Dodnes mnozí autoři nakládají s tímto konceptem s naprostou samozřejmostí (nejnověji *Macháček 2008*), aniž by byl kdy věrohodně zdůvodněn. Na tento rozpor J. Klápště upozorňuje, přičemž uvádí několik pasáží z listin 11.–12. stol., které dosvědčují majetkové rozdělení vsí. Sotva proto můžeme považovat za opodstatněné argumenty, které vycházejí výlučně z komparace archeologicky zkoumaných relikvů vsí západní a střední (popř. východní) Evropy. Zatímco odkryvy v západní Evropě přináší důkazy o existenci více či méně pravidelně vyměřených sídlišť, ve „slovanském světě“ nic podobného ne-

shledáváme. Dobře patrný rozdíl ale vyplývá z neso- měřitelných výpovědních možností archeologických pramenů, podmíněných odlišnou stavební tradicí obou oblastí. Jeví-li se slovanské vesnice jako neuspořádaná změť zahloubených objektů, nic nás neopravňuje, abychom tyto fragmentární relikty považovali za věrný obraz dávné zástavby, natož projevu (majetko)právních zvyklostí (tak např. *Donat 2004; Macháček 2008*, zejm. 606–612). Společnost podobnou údajně slovanské občině ostatně nikde ve světě nepopsaly ani generace kulturních a sociálních antropologů. Archeologovi postačí jednoduchý test interpretačních možností: odmyslíme-li si na pláncích zachycených relikvů západoevropských vesnic sloupové jámy, takto pozměněné lokality nerozeznáme od slovanských protějšků.

I druhé téma, které J. Klápště zvolil, je spíše mentem nesnázi archeologického bádání. Tušíme-li, že jeden z možných pokusů o postižení sociální stratifikace venkovského obyvatelstva vede přes studium specializované výroby, máme k dispozici jen skromný počet archeologických dokladů. Co se týče slavné hypotézy o služebné organizaci, nezbyvá než jí přisoudit jistou opodstatněnost. Jestliže se ale odhodláme prověřovat opory této konstrukce, která se z velké části zakládá na posuzování toponomastických pramenů, důkazů se zpravidla nedobereme. Dané upozornění J. Klápště vyslovuje opakovaně, přičemž se rezervovaně staví vůči vžitému modelovému výkladu „profesních“ názvů vesnic, ne vůči existenci služebných lidí jako takových. Zdá se, že jedinou důvěryhodnou oporu současné diskuse nabízejí rozborů topografických vztahů vesnic „specialistů“ a centrálních lokalit na úrovni malých územních celků (naposledy *Meduna 2006*). Je-li tzv. služebná organizace vnímána jako specifický rys států Přemyslovců, Piastovců a Arpádovců, kritické zrcadlo nastavuje této představě mapa vesnic s „profesními“ názvy v oblasti *Germania Slavica*. Jejich poměrně obsáhlý soupis sestavil G. H. Jeute (191–199). Je s podivem, že i dnes jsou publikovány přehledové mapy vesnic „specialistů“, vyznačené výhradně v územním rozsahu tří zmíněných států, aniž by jejich autoři přihlédlí k situaci v okolních zemích (např. *Lübke 2008*, Abb. 3). Nejen z Jeuteho výčtu vyplývá, že konfrontace se současnou archeologickou evidencí není – až na vzácné výjimky – relevantní. Onou výjimkou je lokalita Sornzig v dnešním Sasku, jejíž název odkazuje na výrobu žernovů; tato činnost zde byla archeologickým výzkumem skutečně doložena. Shodou okolností i v blízkosti Malých a Velkých Žernosek na Litoměřicku snad lze uvažovat o existenci lomu na surovinu pro výrobu žernovů (*Zápotocký 1969*, 359).

Jméno E. Gringmuth-Dallmera je v současnosti asi nejčastěji skloňováno v souvislosti s tzv. teorií centrality. Rozhojnil východiska modelového vnímání významu lokalit, které se vymykají z „ranku“ běžných venkovských sídlišť, nadto jsou jeho studie neodmyslitelně spojeny s počátky intenzivnějšího zájmu o centrální lokality tzv. druhého řádu. Na obojí úzce navazuje příkladová studie *D. Wehnera* (363–371) o sídelní struktuře v širším okolí známého emporia Wolinu v 10.–12. století. Byť autor jen v hrubých rysech klasifikuje tamní centrální lokality podle funkce a topografických vztahů, přesvědčivě vydělil početnější skupinu sídlišť bez charakteristických dokladů nadregionálního obchodu. Právě v upozornění na tyto lokality, jejichž existence nás nutí uvažovat o míře zapojení venkovského obyvatelstva do tržních vztahů, lze dnes spatřovat nesporný vklad tzv. teorie centrality. Avšak jakkoli mohou být teoretická východiska důkladně promyšlena, bez cíleného terénního výzkumu si rychle uvědomíme meze našeho poznání. V tomto ohledu je poučný příspěvek, v němž *F. Biermann* a *M. Rebkowski* (69–78) srovnávají poznatky o sídelní struktuře v bezprostředním okolí dvou blízkých pomořanských centrálních lokalit Usedom-Grobe a Treptow (Trzebiatów)-Belbuck ve 12.–13. stol. (zhruba ve středu jejich pomyslné spojnice leží Wolin). Na první pohled (upřený na celkové mapy sídlišť soustředěných kolem hradů) se zázemí obou lokalit jeví jako obdobné, porovnáme-li ale výsledky početnějších odkrytí, zjistíme podstatné rozdíly, zejm. ve skladbě a rozsahu výrobních činností.

K těm položkám jubilatovy bibliografie, které vynikají mimořádným citačním ohlasem, se řadí studie o zemědělském nářadí a archeologicky zkoumaných stopách orby. V poslední době přibýly doklady dávných polí překvapivě díky výzkumům v historických městských jádrech. *J. Schneeweiß* (325–331) prezentuje jeden z těchto pozoruhodných objevů z braniborského města Brüssow, kde se v trase ulice směřující k městské bráně podařilo odkrýt paralelní široké žlábků, zjevně vytvořené těžkým pluhem, a ve stratigraficky nižší úrovni podstatně užší rýhy křížové orby. Vzhledem k absenci reprezentativních artefaktů byla při dataci starší nálezové situace vyzkoušena teprve nedávno vyvinutá opticky stimulovaná termoluminiscence. Byť má výsledek (r. 853 ± 149 po Kr.) široké rozpětí, je alespoň vyloučeno pravěké stáří. Větší zájem ale poutá vrstva se širokými žlábků, jelikož se jedná o jeden z nejstarších dokladů pole obdělávaného těžkým záhonovým pluhem. Relikty orby pocházejí z doby před lokací města, skutečnou pravděpodobně kolem poloviny 13. století.

Českému čtenáři rozhodně stojí za pozornost i další studie ve sborníku, byť některé nemají přímý vztah k sídelněhistorické problematice. Nepřehlédnutelný je diskusní článek *S. Brathera* (109–117), jenž odůvodněně zpochybňuje jednu z dosavadních interpretačních „jistot“ studia raně středověkých pohřebních zvyků, kterou údajně nabízejí novověké paralely zejm. z venkovského prostředí. Na příkladu hrobů s neobvyklou polohou zemřelého upozorňuje na zavádějící přímočarost, s níž jsou tyto pohřby často nahlíženy jako doklady rituálního jednání vůči tzv. revenantům. Etnografická literatura sice poskytuje lákavé vysvětlení, ani o hluboké tradici víry v zemřelé, kteří se zjevují pozůstalým, netřeba pochybovat. Pokud ovšem posuzujeme konkrétní nálezovou situaci raně středověkého pohřebiště, nedostává se nám přímých opor: záznamy etnografů dělí značný časový odstup a středověké písemné prameny zpravidla přibližují představy dávných učenců, nadto jsou málo početné. Odchylky od převládajícího ritu mohou souviset se specifickým sociálním postavením zemřelého nebo možná s dávnými formami trestů. Jasnější obraz poskytuje archeologická evidence při snaze vysvětlit účel hrobových přídavek. Představy o přetrvávání „pohanských“ zvyků hluboko do novověku se totiž nepotvrzují. Předměty každodenní potřeby nalézané při výzkumech hřbitovů 16.–19. stol. nelze paušálně vnímat jako stopy jakýchsi starobylých zvyklostí, jelikož jejich počátky zřetelně vymezuje přísně strohý, uniformní pohřební ritus vrcholného středověku (souhrnně *Mittermeier 2003*). Ani v případě nálezů mincí v raně středověkých hrobech, které bezpochyby představují doklad přechodového rituálu, nám novověké paralely k upřesnění interpretačních závěrů nepomohou (srov. *Štefan 2003*). Zejména v českém prostředí jsme si zvykli nekriticky nazírat „duchovní“ kulturu středověku prostřednictvím záznamů etnografů, kteří údajně zachytili poslední relikty archaického (popř. tradičního venkovského) světa. Ani německým badáním není tento přístup zcela zapomenut (např. *Pollex 2003*), vzbuzuje ovšem kritickou pozornost (*Brather 2006*).

Zdaleka ne všechny články referovaného sborníku lze považovat za zdařilé, některé z nich jsou ale natolik metodicky či faktograficky výjimečné, že nás nutí znovu se zamýšlet nad východisky a prioritami (resp. nad opodstatněností) současné archeologie středověku. Takových podnětů je v české literatuře poskrovnu. S tím bezpochyby úzce souvisí mj. malý ohlas, který u nás vzbudily studie E. Gringmuth-Dallmera.

Jan Kypka

Literatura

- Brather, S. 2006:* „Totenhochzeit“? Zur Interpretation altersabhängiger Grabausstattungen bei den westlichen Slawen. In: *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Szczecin – Wrocław, 505–513.
- Donat, P. 2004:* Hof und Dorf. Beobachtungen zur Struktur jungslawischer Siedlungen. In: *Zborník na počest Dariny Bialekovej*, Nitra, 63–67.
- Klápště, J. 2002:* Středověká vesnice v proměnách našeho poznávání. In: *Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław – Praha, 327–338.
- Liibke, Ch. 2008:* Die Toponymie als Zeugnis historischer Strukturen in Herrschaft, Siedlung und Wirtschaft: Tätigkeitsbezeichnende Ortsnamen und das Modell der Dienstorganisation. In: *Zentrum und Peripherie in der Germania Slavica. Beiträge zu Ehren von Winfried Schich*, Stuttgart, 203–213.
- Macháček, J. 2008:* Středoevropský model a jeho archeologické testování, *Český časopis historický* 106, 598–626.
- Meduna, P. 2006:* Krátce k Týncům. In: *Na prahu poznání českých dějin. Sborník prací k počtě Jiřího Slámy. Studia mediaevalia Pragensia* 7, Praha, 83–88.
- Mittermeier, I. 2003:* Die Deutung von Grabbeigaben des Mittelalters und der frühen Neuzeit – eine Interpretationshilfe für das frühe Mittelalter?. In: *Erinnerungskultur im Bestattungsritual. Archäologisch-Historisches Forum*, München, 219–235.
- Pollex, A. 2003:* Die Totenhochzeit. Ein Beispiel zur Dekodierung slawischer Toteninventare mit Hilfe von Quellen zum neuzeitlichen Volksglauben. In: *Spuren und Botschaften. Interpretationen materieller Kultur*, Münster – New York – München – Berlin, 385–398.
- Štefan, I. 2003:* rec. Božena i Wojciech Dzieduszyccy: *Średniowieczne i nowożytné dary monetarne złożone w pochówkach kościoła św. Piotra w Kruszwicy*. In: *Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław – Praha 2002, *Archeologické rozhledy* 55, 851–853.
- Zápotocký, M. 1969:* K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty, *Památky archeologické* 60, 277–366.

Katharina Kaiser: Die mittel-La-Tène-zeitliche Siedlung von Michelndorf, Niederösterreich. Fundberichte aus Österreich – Materialheft A 18. Wien 2008. ISSN 1993–1255. 287 str.

Ve své publikované disertační práci autorka pohoťově zpracovala rozsáhlý výzkum laténského sídliště, odkrytého v r. 2003 na trase budované dálnice. Na ploše o rozloze asi 4,4 ha bylo zjištěno 20 obdélkových zahloubených chat většinou s nosnými kůlovými jámami na středu delších os, různé menší sídlištní objekty, a především pozůstatky povrchových staveb různých typů. Podle uspořádání kůlových jam se podařilo rozpoznat menší obdélkové jednodlné půdorysy osmi domů s 10 a více kůly, šesti domů se 6 kůly, šesti domů s 8 kůly a jeden dvouodlný dům s 9 kůly o rozměrech asi 5 x 5 m. Dále bylo zjištěno sedm čtvercových špýcharů se 4 kůly v rozích, o délce stran 2–4 m. Tato zjištění výrazně obohacují naše poznání stavební podoby laténských sídlišť. Povrchové stavby doby laténské jsou již dlouhou dobu známy z oppida Manching, v dolnorakouské oblasti z Göttlesbrunn a Walpersdorfu a na přilehlém moravském území z Bořitova a je zjevné, že při pečlivých plošných odkryvech budou jejich doklady přibývat. Nejnověji jsou např. součástí dosud blíže nepublikovaných laténských sídlišť u Prellenkirchenu v Burgenlandu a v Brně-Slatině. Autorka stručně diskutuje účel sídlištních objektů a u zahloubených chat se přiklání k jejich výrobní funkci. Instruktivní jsou připojené obrázky modelů jednotlivých typů stavebních objektů.

Převážnou část nálezů tvoří keramika, mezi níž dominuje (více než 79 %) keramika s příměsí grafitu. Autorka ji sice podrobila podrobné typologické analýze, ke srovnání však nedisponuje z území Dolního Rakouska příliš mnoha dobře datovanými sídlištními celky, jejichž výčet podává v úvodu práce, a měla proto podle mne ve větší míře využít moravský materiál publikovaný J. Medunou. K této části práce lze poznamenat, že svislé rýhování tuhé keramiky vystupuje běžně již od stupně LT B2 a kolkování tuhé i jemné keramiky izolovanými soustřednými kroužky není omezeno pouze na střední dobu laténskou, nýbrž vyskytuje se běžně i v pozdně laténském období. Poměrně čteně je zastoupena např. na Starém Hradisku, soustředný kroužek na výduti u dna tuhé nádoby je znám ze středomoravských Klenovic. O hodnotě grafitové keramiky svědčí skutečnost, že 92 % reparací se vyskytlo na ní, na druhé straně její vysoký podíl v keramickém materiálu a výskyt zlomků surového grafitu ve 40 % zahloubených chat naznačuje blízkost místa její výroby.

Z malého množství drobných předmětů lze uvést ojedinělý nález mladé formy bronzové duchovské spony, provrtaný závěsek z lidské lebky, železnou sponu a zlomek náramku vyrobeného podle autorky z gagátu. Jeho přírodovědné posouzení však

provedeno nebylo, a tak podle mne není vyloučeno, že jde o švartnový náramek středočeského původu, u nichž je prokázána distribuce na značnou vzdálenost.

Objekty tedy datovala autorka převážně podle keramiky a zařadila je do tří časových fází, náležejících stupňům LT B2, LT C1 a LT C2, přičemž jejich umístění v prostoru ukazuje podle ní na horizontální stratigrafii sídliště. Zde je ovšem možno mít k datování některých objektů určité výhrady. Právě výše zmíněný zlomek černého náramku je příznačný pro období stupňů LT B2–C1, avšak autorka datuje obj. 908, v němž byl nalezen, do stupně LT C2. Také obj. 846 datovaný do stupně LT C2 obsahuje podle mne keramiku ze stupně LT B. Oba objekty by tak ovšem narušovaly prostor autorkou vytvořené nejmladší třetí fáze sídliště. Bez ohledu na tuto skutečnost je rozdělení této třetí fáze do dvou skupin problematické. Předpokládáné tři časově následné dvorce obsahovaly uskupení zahloubených chat, nadzemních domů a špýcharů. Je přitom zajímavé, že u dvorců fáze 1 a fáze 2 činí poměr pracovní plochy k obytné ca 1 : 2. Pracovní činnost se ovšem mohla odehrávat i na volném prostranství sídliště, především ale podle mého názoru není dostatečně znám počet povrchových staveb. Přestože jde o polykulturní lokalitu s osídlením z průběhu celé doby bronzové, lze se domnívat, že ze značného počtu zjištěných kulových jam náleží větší část také laténskému období, a dokládá tak na sídlišti existenci dalších domů.

Autorka se kromě prostorového seskupení objektů do tří časově odlišných dvorců snažila rekonstruovat průběh cest, zabývala se volnými prostranstvími a otázkou ohrazení sídliště. Neubráníla se samozřejmě snaze o postižení počtu obyvatel sídliště, přičemž podle obytné plochy došla pro fázi 1 k počtu 21–27 obyvatel, pro fázi 2 k počtu 33–41 obyvatel. Domnívá se, že tyto úvahy jsou vzhledem k neznalosti původního počtu povrchových domů sice stále spekulativní, nicméně potřebné.

Laténské sídliště mělo nepochybně v celém svém časovém průběhu zemědělský charakter s podílem kovářské výroby, kterou dokládají ve čtvrtině zahloubených chat nálezy železné strusky. Stručně jsou také diskutovány sídlištní poměry doby laténské v přílehlém regionu.

Poměrně hutný text je doprovázen obsáhlým katalogem objektů a nálezů, v obrazové části s jejich kresebnou dokumentací. Práce je doplněna třemi přírodovědnými příspěvky. Obsáhlé určení souboru osteologického materiálu, čítajícího více než 3100 zlomků, dokládá zastoupení domácích druhů zvířat z více než 90 %, především kozy/ovce (ca 36 %),

prasete (30 %) a skotu (ca 28 %); velmi málo byly zjištěny pozůstatky koně a psa. Další příspěvek podává určení malých vzorků paleobotanického materiálu, které dokládá užívání pšenice, ječmene, žita a prosa. Připojeno je také krátké posouzení původního přírodního prostředí lokality.

Publikace je důležitým přínosem pro poznání laténských sídlišť nejen na rakouském území, nýbrž i v oblastech sousedních. Poznatky o půdorysech povrchových staveb a uspořádání dvorců pak svým významem přesahují středoevropský rámec.

Miloš Čížmář

Frederike Koch Hrsg.: *Bronzezeit. Die Lausitz vor 3000 Jahren. Kamenz 2007.* 196 str.

Publikace představuje katalog stejnojmenné výstavy, kterou uspořádalo muzeum pro západní Lužici v Kamenici (Kamenz). Po nezbytných pozdravech a úvodech následuje přehled chronologie doby bronzové v Sasku, který vytvořil Th. Puttkammer. Nejde o nudný výklad archeologických chronologických konstrukcí, ale o dvojstránkové barevné schéma, které zařazuje vybrané nálezy z výstavy nejen do absolutní a relativní chronologie, ale i do kontextu notoricky známých nálezů, jakými jsou např. tzv. zlatý poklad krále Priama, kotouč z Nebry, Tutanchamónova hrobka apod. Nechybějí ani historické události. Takto vyzbrojen může návštěvník nejen procházet výstavu, ale věnovat pozornost i následujícím textům.

Kapitola od N. Felleri je věnována dějinám bádání o době bronzové v Sasku na příkladu životních příběhů předních badatelů (např. Virchow, Bierbaum, Coblenz). Zajímavý a čtivý text doprovázený dobovými obrazy a fotografiemi zaujme nejen laika, ale i archeologa-specialistu: přináší zajímavé údaje z dějin saské archeologie od počátku 19. století po nedávnou současnost, které by si český čtenář jen obtížně obstarával. Vítané jsou i citace základní literatury, které lze nalézt také u všech následujících kapitol. Údaji o sídlištích z doby bronzové v Horní (S. Krabath, S. v. Richthofen, P. Viol) i Dolní Lužici (E. Bönsch) nepohrdne ani archeolog, ani laický zájemce o pravěk, neboť jsou doplněny plány sídlišť a jejich rekonstrukcemi, stejně jako rekonstrukcemi hospodářských činností, které se na sídlištích odehrávaly. Vzhledem k tomu, že o sídlištích lidu lužické kultury v Čechách je toho známo velmi málo, jsou tyto stručné přehledy pro nás velmi užitečné.

Následující kapitoly zařazují lužické nálezy do širších prostorových i věcných souvislostí, jsou totiž věnovány kontaktům v době bronzové (S. Beckert), a to především v souvislosti s distribucí mědi a cínu.

Těmto kovům je věnována další kapitola (J. Czołbek, L. Kunstmann). Přináší kvalitní fotografie jednotlivých druhů měděných i cínových rud z různých částí Evropy, jejich ložisek si však všímá pouze na saském území, což při pohledu na prostor Krušných hor vede ke komické situaci, kdy tato ložiska končí přesně na současné česko-německé hranici. Škoda, vynesení ložisek i na naši straně by přineslo komplexní pohled pro odborníka i laika. V kapitole je věnována pozornost nejen dobývání rud, ale i metalurgii mědi i cínu. Následující oddíl (Th. Puttkammer) se zabývá odléváním předmětů z mědi i bronzu, a tak rozvíjí a doplňuje předchozí text.

Další část publikace je věnována hrobům a pohřbívání (J. Kaiser, Th. Puttkammer). Problematika je pochopitelně demonstrována na největším pohřebišti lužické a návazné billendorfské kultury v Lužici, které bylo prozkoumáno u obce Niederkaina u Budyšina. Zde bylo odkryto přes 2000 hrobů a získáno více než 20 000 nádob! Kapitola předkládá pohodlný celkový přehled o lokalitě, jejíž publikování probíhá již druhé desetiletí a dosud není ukončeno (Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte, Dresden, Bd. 24–26, 29, 31, 37–38).

Následující text je věnován depotům (F. Koch), a to z hlediska jejich obsahu i z hlediska interpretace. Lze jen litovat, že se vznik katalogu časově minul s monografií *O. Kytlicové* (Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. Stuttgart 2007) o českých bronzových depotech. Takto jsou zde uváděny analogie např. z Francie, zatímco české, často i velmi blízké, zmíněny nejsou. Pro specialisty bude jistě velmi zajímavý soupis všech depotů z doby bronzové v Lužici a v drážďanské kotlině s uvedením literatury ke každému nálezu (J. Kaiser). Depotů je evidováno celkem 90.

Teprve druhou polovinu knihy (s. 108–194) představuje vlastní katalog, který uvádí mapa, na níž je vyneseno všech 152 nalezišť, z nichž pocházejí shromážděné nálezy. Až na několik málo nalezišť z přilehlých částí Durynska a Saska-Anhaltska se jedná o naleziště z dnešní spolkové země Sasko, přičemž těžiště výskytu lokalit se nachází pochopitelně v Lužici. Překvapivě ovšem žádný z nalezišť nepochází ani z Dolní Lužice (dnešní spolková země Braniborsko), ani z částí Lužice nacházejících se na území dnešního Polska. Název výstavy i katalogu je tedy mírně zavádějící. Nad katalogem ovšem zaplesá srdce každého specialisty na dobu bronzovou, neboť je bohatě vybaven kvalitními barevnými fotografiemi artefaktů. Na závěr jsou připojeny detailní perokresby některých nálezu – jehlic, náramků, spon, nožů, srpů, seker, mečů, hrotů šípů

a kopí, vybraných keramických tvarů i forem na odlévání bronzových předmětů.

Katalog představuje zdařilou publikaci, která poskytuje cenné údaje o době bronzové v našem severním sousedství. Neměla by proto u nás zůstat nepovšimnuta. Vybaví-li se uživatel i katalogem k výstavě o době bronzové v severozápadních Čechách (*J. Blažek – L. Gál: Bronzový věk v Podkrušnohoří*. Most 2001), získá dobrý přehled o tomto období na česko-saském pomezí.

Vladimír Salac

Hana Talli Hlubučková a kol.: Archeologie a stavaři. ČVUT, Praha 2008. ISBN 978-80-01-04154-3. 126 str., přílohy na CD ROM.

Drobná, jednoduše vypravená publikace má za úkol „napomoci naší technické veřejnosti více proniknout do tajů archeologie“. Je výstupem pilotního semestrálního projektu FSV ČVUT Praha *Stavaři a archeologie*, uskutečněného ve spolupráci se Severočeským muzeem v Liberci za podpory občanského sdružení Paměť Českého ráje a Podještědí a občanského sdružení Ochrana Klokočských skal. Je sestavena z článků řady autorů, které různým způsobem spojil dohromady záchranný archeologický výzkum v Příšovicích u Turnova (okr. Liberec) a kteří se touto cestou pokusili přispět k tomu, aby podobné akce mohly být napříště pro všechny zúčastněné (včetně archeologického dědictví) jednodušší a méně ničivé.

Obsah je rozdělen do tří částí. První nese název *Archeologie a stavaři*. Přináší v úvodu filozoficky laděný a široce koncipovaný pohled stavební (Jaroslav Huťa, ČVUT), v němž se jasně rýsuje autorův lidský zájem o výsledky práce archeologů jako o příběh, o vzájemný dotek s dávno minulými generacemi. Následuje památkářovo (Milan Jančo, NPÚ) pojednání o právních normách, mezinárodních úmlouvách a dokumentech upravujících postavení archeologických nálezu, resp. archeologického dědictví, v našem právním řádu a zacházení s nimi. Druhá autorova stať představuje prezentaci archeologických nálezu na místě samém jako vhodnou formu představení odkrytých pozůstatků minulosti nejširší veřejnosti. Exkurs Zuzany Bláhové-Sklenářové (FF UK) týkající se vyhledávání archeologických nálezu detektory kovů stručně vysvětluje princip získávání informací archeologickými metodami a význam nalezových souvislostí, přičemž se snaží ozřejmit, proč neodborné vyjímání nálezu ze země archeologům vadí, zejména pak mizí-li dotyčné nálezy bez odborného posouzení. Právníčka Irena Pourová (ČVUT) zpracovala podrobný přehled

právní úpravy stavebnictví; užitečný je zejména popis územně plánovacího procesu a upozornění na povinnosti a úkony stanovené ve stavebním řádu.

Druhá část s názvem *Archeologická lokalita Příšovice* je věnována vlastnímu výzkumu a kritickým bodům jeho průběhu. Úvodní *Slovo starosty obce* (Antonín Lízner) ukazuje, jak situaci rozumí člověk, který má své životní plány a starosti, je si vědom svých práv a nevidí důvod, proč by v nich měl být zkracován a omezován kvůli něčemu, co je podle jeho soudu v cizím zájmu a z čeho pro sebe nevidí žádný užitek. Ve sporu ochránců archeologického dědictví a stavebníků přitom nabývají slova jako „právo“, „zájem“ či „užitek“, ale i „moje“ a „cizí“ velmi rozporných významů. Zprávu o výzkumu obou příšovických lokalit (neolitického sídliště a pohřebiště z pozdní doby bronzové) a jeho výsledcích podává Petr Brestovanský (Severočeské muzeum Liberec). Vhodně jej dokreslují citované komentáře odborníků, kteří navštívili lokality při výzkumu, či citáty z návštěvní knihy výstavy příšovických nálezů. Závěr bloku tvoří dokumentární pasáže o finanční podpoře, aktivitě občanů a občanských sdružení; stať Ladislava Gombára *Budeme hrdou vesnicí s vlastním muzeem?* kontrastuje s úvodním článkem bloku a ukazuje, že ne všichni občané zastávají názor „já mám památky rád, ale ne na svém pozemku“. Výňatky z archeologovy korespondence ilustrují nejvypjatější situace; nejde o levné emoce, nýbrž o doklad poměrů, v nichž dlouhodobě chybějící řádná pravidla hry nahradil zákon džungle.

Část III. *Přílohy a drobnosti* obsahuje krátké souvislé texty. Pojednání geologa Tomáše Řídkošíla (Muzeum Českého ráje v Turnově) *Geoparky a krajina* informuje o charakteru a smyslu geoparků se zaměřením na Český ráj (součást sítě geoparků UNESCO od r. 2005) a o komplikacích v ochraně kulturní krajiny. T. Řídkošíl je také spoluautorem následující statě, v níž spolu s archeologem Janem Prostředníkem z téže instituce předkládá stručné hodnocení kamenné industrie z Příšovic v kontextu surovinových zdrojů Pojizeří a Českého ráje. Návrh první etapy budování archeoskansenu v Příšovicích na uchráněném pozemku zní slibně: škoda, že není uveden autor. Až za něj je zařazena oficiální tisková zpráva o celém projektu (Hana Talli Hlubučková), kterou by člověk hledal logicky spíše na začátku svazku. Po ní totiž už následují poslední dva příspěvky – *Příšovické dilema: věk přímýslu nebo právěk zemědělství?*, přepis rozhlasového pořadu, který připravil Vilém Faltýnek a v němž účinkovali mj. Marek Zvelebil a ředitel Moravského zemského muzea Petr Šuleř (došlo v něm jak na život neoli-

tické vesnice, tak na Maltskou konvenci), a *Archeologická stráž* – manifest občanského sdružení Arches z Podbrdská.

CD-ROM v příloze obsahuje výběr fotografií z výzkumu obou příšovických lokalit a z dění kolem nich, další dokumentují aktivity spolupracujících občanských sdružení. Snímky poskytují skutečně názornou představu archeologické práce v terénu „v první linii“. Jedinou nápadnější slabinou knihy je redakční úprava či spíše její absence – v textu zůstaly překlepy, jazykové nepřístojnosti a vzácně i pravopisné chyby. U odborné publikace by to bylo na závadu, uživatelé z řad stavebníků to doufejme nebudou považovat za důvod k diskvalifikaci.

Zuzana Bláhová-Sklenářová

Virtuální průvodce Langweilovým modelem Prahy – Virtual guide of the Langweil's model of Prague. Muzeum hlavního města Prahy – Visual Connection, a. s. 2009. DVD.

Jednou z nejpůvabnějších pražských kuriozit je model Hradčan, Malé Strany a Starého Města zhotovený v l. 1826–1837 Antonínem Langweilem. Autorovo nadání, preciznost a vtip model předurčily za jedinečný pramen pro poznání zástavby jádra Prahy před zahájením likvidace její velké části v industriální epoše (zejména tzv. asanace). Obří miniatúra se dochovala díky císaři Ferdinandu V., který ji po smrti tvůrce zakoupil a věnoval [Národnímu] muzeu (jež předtím Langweilovu nabídku odmítlo). Od r. 1954 je město z papírové lepenky slavnou atrakcí Muzea hlavního města Prahy, které se o něj pečlivě stará. Nejnovějším a nesmírně záslužným činem je digitalizace modelu. Velmi náročný projekt snímání jeho geometrie a textury s přesností na desetiny milimetru musel vzhledem k dokumentovanému materiálu probíhat za specifických podmínek a speciální technikou (o tom DVD *Digitalizace Langweilova modelu Prahy*, 2009; viz též www.langweil.cz). Na 3D-rekonstrukci se podílelo několik set lidí, jejich výsledek veřejnosti prezentuje právě vydané DVD.

Přestože podle informace na přebalu přináší „multimediální aplikaci ‚Procházky Langweilovým modelem Prahy‘“, vyvolává DVD v éře počítačových her méně superlativů. Není zřejmé, co je na něm multimediálního, o procházce ani nemluvě. Pokud by si někdo představoval, že mu virtuální model dovolí pronikat do staropražských uliček a zákoutí, bude zklamán. Prohlídka jej vede po 17 elipsových trajektoriích v ptačí perspektivě, z níž si může velmi mírně měnit úhel pohledu. Svobodné, nebo dokonce (rovněž na přebalu inzerované)

interaktivní zacházení by vypadalo jinak. Přiblížení detailů budov není možné. Ve srovnání s prostinkou koncepcí DVD jsou zanedbatelné mouchy charakteru nedodělků (pomiňme ty animáční, např. „trhanost“ průletu nad Karlovým mostem). Doprovodné informační texty jsou zakrývány rotujícím 3D objektem, z textů zase nelze vyjít jinak než ukončením celého programu. Je škoda, že v bočním náhledu, v němž šipka ukazuje na nezřetelné mapě místo zobrazované v hlavním poli, nelze zvětšit příslušný detail třeba Jüttnerova plánu, který nejen sloužil Langweilovi jako podklad, ale je jedinečným zdrojem kartografických údajů o Praze počátku 19. století. V boční liště se během průletu objevují velice stručné informace o některých budovách, kritéria jejich výběru jsou však nejasná.

Podstatné je, že ten hlavní a nejnáročnější krok – digitalizace Langweilova křehkého odkazu – byl šťastně učiněn. Náročnější edice mají takřka neomezený prostor k rozvíjení dobrého základu. Virtuální Praha časů Karla Hynka Máchy či Josefa Jungmanna skrývá (zatím důkladně) obrovský potenciál k tomu, aby se stala dobrodružnou zábavou pro malé i vyhledávaným zbožím pro velké. V tehdejší Praze se ale hrávala jinší muzika, než je unavující smyčka o třech mollových taktech, které se při spuštění kterékoli sekvence DVD opakují stále dokola: badatelovo zasnění se pak rychle změní v hluboký spánek.

mj

Donat Wehner: Die frühgeschichtliche Seehandelsplatz Wolin und sein Umland. Eine Studie zu Zentrum und Peripherie. Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie des Ostseebereichs 8. Neumünster 2007. ISBN 978-3-529-01397-3. 258 stran, 32 obr., příloha CD s mapovými přílohami 1–3.

Knihy D. Wehnera vyšla v rámci programu baltických studií rozvíjeného Ústavem pro pravěk a ranou dobu dějinnou na Christian-Albrechts-Universität v Kielu. Navázala však na magisterskou práci obhájenou v r. 2004 v příslušném ústavu na berlínské Humboldtově univerzitě. Pod označením „Wolin und sein Umland“ chápe přírodně a sídelně archeologicky ohraničené území o ploše zhruba 1300 km². Už z geografického rámce vyplývá, že se zaměřuje na poměrně detailní studium, které v prvé řadě vyžaduje odpovídající kvalitu pramenné základny. V tomto směru se zadání práce mohlo odvolat na W. Filipowiaka, klasika wolinské a významné postavy středoevropské archeologie, jenž v r. 1997 o daném regionu konstatoval, že představuje archeologicky nejlépe prozkoumanou část Pol-

ska. Vzhledem k vynikající úrovni polské archeologie, která se dlouhodobě zabývá právě terénní evidencí, ale také kvůli trvalé diskusi o archeologických poznávacích možnostech zasluhuje dnešní pramenná základna z krajiny kolem Wolinu zvláštní pozornost.

Katalog Wehnerovy knihy (s. 115–248) zahrnul 208 obcí, z nichž uvádí 1156 míst s nálezy evidovanými v rozpětí let 1654 až 2001. Tradice archeologického zájmu je sice pozoruhodná, zároveň však velmi nevyrovnaná. Z doby před r. 1945 D. Wehner eviduje jen 84 nálezových míst. Pro regionální studium měly zásadní význam dvě vlny povrchové prospekce, prvá mezi léty 1952 a 1967, druhá mezi léty 1980 a 2000. V prvním případě přibýlo 528 nálezových míst, ve druhém 497 a opětovné průzkumy proběhly na 223 už známých místech. Zmíněná čísla zasluhují respekt, ostatně polská tradice povrchových průzkumů je výjimečná i v širším evropském kontextu a naprosto se liší třeba od situace v českých zemích. Tím spíše se ale ocitáme před otázkou vypovídací hodnoty dosažených výsledků. Ze zhruba 40 % míst pochází pět a méně keramických zlomků a zároveň tu chybějí další stopy lidské aktivity. Celou tuto kategorii D. Wehner shrnuje pod neutrální označení „projevy činnosti člověka“. Rozhodující ukazatel pro klasifikaci „sídlíště“ spatřuje ve stopách ohnišť, přepálené mazanici, v evidenci narušených vrstev a výplní a ve zvýšené četnosti keramických zlomků. Tento přístup lze jen uvítat, odlišné pokusy, které se při prokazování sídlíštní aktivity spokojí jen s „dostatečným počtem“ keramických zlomků, stanoveným arbitrárně např. na 3 či 5 zlomků, postřádají přesvědčivé zdůvodnění a od prvopočátku se vydávají za jen a jen hypotetickými úvahami.

Co však z rozsáhlých a opakovaných povrchových průzkumů vyplývá? Jednoznačný odborný efekt spočívá v celkové představě o sídelní oikumeně a jejích proměnách. Při rozlišení tří raně středověkých vývojových etap ukazuje D. Wehner dlouhodobou růstovou tendenci. To samozřejmě není málo a před několika lety právě tuto kategorii poznatků začala evropská archeologie doceňovat (sídelní dynamiku v Pomořansku ukázal již *W. Łosiński 1982*, 33–43). Neobyčejný přínos spočívá v poznávání archeologického krajinného potenciálu. Jeho znalost nebývá sice vždy reprezentativní, pro archeologickou památkovou péči mívá ale přesto zásadní význam. Pokud si však archeologie chce klást další a další otázky, shledáme, že se samotnou povrchovou prospekci si nelze vystačit. Některé kategorie informací se do jejího poznávacího spektra vůbec nedostávají, i v pozitivních případech často zůstávají na příliš povšechné úrovni. Z hlediska archeo-

logických odkryvů ale krajina kolem Wolinu k intenzivně zkoumaným oblastem stěží patří, výčet většinou záchranných akcí a nevelkých sondáží zahrnuje 15 rurálních sídlišť a 11 hradišť.

Poznávací koncept, který si D. Wehner zvolil, inspirovala teorie centrálních míst. Práce ostatně vznikala v kontaktu s E. Gringmuth-Dallmerem, jenž tuto teorii adaptoval a začlenil do archeologických přístupů (např. *Gringmuth-Dallmer 1999*). O postížení významového přebytku se i archeologie pokouší pomocí klasického pětidílného schématu: 1. vláda nad daným územím, 2. systém ochrany obyvatel, 3. získávání surovin a specializovaná výroba, 4. směna, 5. kult a jeho instituce. Pro první dvě z uvažovaných kategorií jsou rozhodující poznatky o hradištích, která přibližují i potenciální možnosti ochrany obyvatel zázemí. Složitější problematiku otevírá diskuse o třetí z uvedených kategorií. Ve studovaném regionu archeologie eviduje 4 možné zdroje solí, 2 možné zdroje hrncířské hlíny, 2 místa související se zpracováním jantaru, 1 místo těžby vápence (?) a v 12 lokalitách se projevil výskyt strusky. Podle výchozího postulátu by získávání surovin nad rámec místních potřeb mělo odpovídat centrální funkci daného místa (s. 40). Sama existence hradišť, jakož i výpověď písemných pramenů, však svědčí o hierarchicky uspořádané společnosti. O jejich vnitřních distribučních mechanismech víme sice velmi málo, uvažované přímočaré spojení však zřejmě není únosné. Spíše budeme předpokládat nějakou formu spojitosti získávání surovin s centrálními místy různého řádu, především s hradišti, o něž se daný sociální systém opíral. Právě ve vazbě s hradišti se ostatně projevují stopy specializované výroby, jejich celková četnost však opět zůstává poměrně nízká. Relativně bohatou výpověď poskytuje archeologie o dálkové směně, v příslušné interakci se Wolin otevíral jak směrem k Baltu, tak hluboko do polského vnitrozemí (z množství lit. např. *Filipowiak 1995; 2004*). Pro studium centrality by však byla směřodatná regionální směna a její infrastruktura. K tomuto tématu archeologie poskytuje jen velmi skromné opory a pravidelný systém směny, na němž by se podílely širší vrstvy obyvatel, není průkazný (s. 53). Důležitou úlohu v celém konceptu zaujímá kapitola o nepřímých dokladech významového přebytku, soustředěná na sídelní areály

o nadprůměrné rozloze a dlouhé místní kontinuitě.

Snad žádná aplikace teorie centrálních míst se neobejde bez svébytné adaptace „Telefonanschluß-Methode“, která W. Christallerovi sloužila při indikaci centrality. D. Wehner identifikuje centrální místa od 9. stol. a legendární telefonní přípojky nahrazuje souborem kritérií, o nichž jsme se krátce zmínili. Významový přebytek vyjadřuje bodovým systémem, který následně převádí do čtyř stupňů. Letmá kontrola ukáže, že ve 4. stupni se mezi 41 lokalitami setkávají hradiště, na nichž vesměs proběhly archeologické odkryvy s relevantními poznatky, spolu s těmi venkovskými sídlišti, jejichž plocha překračuje 1 ha. Ve 3. stupni se ocitlo devět lépe poznávaných hradišť a jedno sídliště mj. s nálezy strusky. První a druhý stupeň zůstal vyhrazen předním regionálním centrům, k nimž patřil Lubin, Kamień Pomorski, a především Wolin.

Hlavním výsledkem knihy D. Wehnera se stává pokus o diferencovaný obraz raně středověkého osídlení zvolené oblasti. Předložená schematizace se zřejmě stane hodnotným východiskem dalšího regionálního výzkumu, z obecného hlediska získáváme vzácně konkrétní podklad pro diskusi o vyvídacích možnostech (a nemožnostech) povrchové prospekce.

jk

Literatura

- Filipowiak, W. 1995:* Die Bedeutung der Binnenschifffahrt im Odergebiet, *Germania* 73, 481–493.
- *2004:* Some aspects of the development of Wolin in the 8th – 11th centuries in the light of the results of new research, in: P. Urbańczyk ed., *Polish lands at the turn of the first and the second millenia*, Warsaw, 47–74.
- Gringmuth-Dallmer, E. 1999:* Methodische Überlegungen zur Erforschung zentraler Orte in ur- und frühgeschichtlicher Zeit, in: S. Moździoch ed., *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie środkowej*. Spotkania Bytomskie III, Wrocław, 9–20.
- Łosiński, W. 1982:* Osadnictwo plemienne Pomorza (VI – X wiek). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.